НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Т.Г. КАМІНСЬКА

ОБЛІК І КОНТРОЛЬ КРУГООБОРОТУ КАПІТАЛУ

Монографія

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного університету біоресурсів і природокористування України (протокол №8 від 27.03.2013 р.)

Київ

2013

ББК 65.052
УДК 657.41:330.145(081)
К18

Рецензенти

д.е.н., професор Дем'яненко М.Я.
академік НААН України

д.е.н., професор Савчук В.К.
Національний університет біоресурсів і природокористування України (м. Київ)

д.е.н., професор Правдюк Н.Л.
Вінницький національний аграрний університет (м. Вінниця)

Камінська Т.Г. Облік і контроль кругообороту капіталу [Текст**] :** монографія / Т.Г. Камінська. – Житомир: ПП «Рута», 2013. – 448 с.

У монографії досліджуються наукові проблеми побудови комплексної моделі кругообороту капіталу підприємства, що підпорядковується цілям стратегічного, тактичного та оперативного управління кругооборотом капіталу підприємства. Розкрито теоретико-організаційні та методологічні основи бухгалтерського обліку і контролю кругообороту капіталу. Обґрунтовані та розроблені бухгалтерські інформаційні моделі, що дозволяють здійснювати динамічний облік і контроль операцій з кругообороту капіталу для потреб управління.

Призначена для докторантів, аспірантів, магістрантів, науковців, які досліджують проблеми обліку і контролю кругообороту капіталу на підприємствах.

ISBN 978-617-581-178-8

ББК 65.052
УДК 657.41:330.145(081)
©Т.Г. Камінська, 2013
© НУБіП України, 2013
©

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ОБЛІКОВІ ОСНОВИ КРУГООБОРОТУ КАПІТАЛУ

1.1. Капітал і його кругооборот в працях вчених-економістів

1.2. Стадії і форми кругообороту капіталу і їх зв'язок з бухгалтерським обліком

1.3. Види капіталу та їх трансформація для управління підприємством

1.4. Роль капіталу та його кругообороту в розвитку аграрного сектору України

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ВІДОБРАЖЕННЯ КРУГООБОРОТУ КАПІТАЛУ

2.1. Кругооборот капіталу як об’єкт дослідження бухгалтерського обліку

2.2. Кругооборот капіталу в працях вчених бухгалтерської науки

2.3. Бухгалтерський баланс як методологічна основа вивчення кругообороту капіталу

2.4. Відображення кругообороту капіталу на рахунках бухгалтерського обліку

РОЗДІЛ 3. КРУГООБОРОТ КАПІТАЛУ В СИСТЕМНІЙ МОДЕЛІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

3.1. Системна модель бухгалтерського обліку кругообороту капіталу

3.2. Облік формування капіталу підприємства

3.2.1. Обліково-аналітична модель управління інвестиціями

3.2.2. Облікове забезпечення управління ризиками

3.2.3. Удосконалення обліку формування капіталу

3.3. Облік операцій з придбання

3.4. Облік процесу виробництва

3.4.1 Концепції амортизаційної політики в бухгалтерському обліку

3.4.2. Облікові підходи до розуміння фактору праці як інтелектуального капіталу підприємства

3.5. Облік процесу реалізації товарів (виконання робіт, надання послуг)

3.6. Взаємозв’язок доходів і витрат як оціночних категорій руху капіталу в обліку

РОЗДІЛ 4. ВАРТІСНЕ ВИМІРЮВАННЯ КАПІТАЛУ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

4.1. Капітал як об’єкт вартісного виміру в сучасному обліку
4.2. Концептуальні підходи до вартісного виміру капіталу в бухгалтерському обліку
4.3. Теорії структури капіталу та вартості підприємств у контексті можливостей їх застосування в Україні
4.4. Основні економічні показники та оцінка капіталу
4.5. Справедлива вартість у системі ринкової оцінки капіталу як об’єкта бухгалтерського обліку
РОЗДІЛ 5. ГОСПОДАРСЬКИЙ КОНТРОЛЬ КРУГООБОРОТУ КАПІТАЛУ
5.1. Контроль як функція управління, збереження та примноження капіталу
5.2. Капітал як об’єкт господарського контролю
5.3. Внутрішній контроль кругообороту капіталу на його стадіях
ВИСНОВКИ
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ПЕРЕДМОВА

Якісні зміни продуктивних сил та удосконалення форм виробничих відносин вносять принципові зміни у процес кругообороту капіталу. Розгортання глобалізації, удосконалення інформаційних технологій, перетворення інформації на важливий фактор виробництва, впровадження нових форм бізнесу, підвищені вимоги до забезпечення стійкості його соціально-економічного розвитку є чинниками впливу, які зумовлюють необхідність нового бачення кругообороту капіталу та актуалізують потребу значного поглиблення його розуміння, що потребує нових підходів до відображення цих процесів у бухгалтерському обліку і вимагає врахування при організації контролю.

Дослідженням питання кругообороту капіталу в системі бухгалтерського обліку та його контролю займалося багато вітчизняних вчених, зокрема, М.Т. Білуха, Ф.Ф. Бутинець, Б.І. Валуєв, С.Ф. Голов, М.Я. Дем'яненко, В.М. Жук, З.-М. В. Задорожний, Є.В. Калюга, О.О. Канцуров, Л.М. Кіндрацька, Г.Г. Кірейцев, Т.І. Коломієць, М.Д. Корінько, М.Т. Кужельний, Л.Г. Ловінська, Ю.Я. Литвин, В.Ф. Максімова, Н.М. Малюга, Є.В. Мних, Л.В. Нападовська, А.А. Пилипенко, І.І. Пилипенко, О.І. Пилипенко, В.Я. Плаксієнко, Н.Л. Правдюк, М.С. Пушкар, В.К. Савчук, В.В. Сопко, Вал. В. Сопко, Л.К. Сук, П.Л. Сук, В.І. Ткач, П.Я. Хомин, Ю.С. Цал-Цалко, Л.В. Чижевська, М.Г. Чумаченко, Л.С. Шатковська, В.Г. Швець, В.О. Шевчук. Вагомий внесок у вирішення питань названої проблеми зробили зарубіжні вчені – Х. Андерсен, В.Е. Ануфрієв, Е. Аткінсон, Ю. Брігхем, М.В. Ван Бреда, Дж.К. Ван Хорн, М.А. Вахрушина, Г.А. Велш, К. Друрі, О.А. Єрохіна, Д. Колдуел, Ю.Н. Лачинов, М.Р. Метьюс, М.Ю. Мєдвєдєв, Б. Нідлз, В.Ф. Палій, М.Х.Б. Перера, Я.В. Соколов, К. Уорд, Дж. Фостер, М. Хан, Е.С. Хендріксен, Ч. Хорнгрен, К.Ю. Циганков, А.Д. Шеремет, Д.Г. Шорт, Й. Шумпетер та інші науковці.

Відзначаючи вагомий внесок попередників у розв'язання комплексу теоретичних та методологічних питань бухгалтерського обліку і контролю кругообороту капіталу, виявлено, що використання зарубіжного досвіду без врахування специфіки організаційно-правових форм вітчизняних підприємств

спричинює невідповідність теоретичного забезпечення організації та ведення обліку й економічного контролю формування і змін у процесі кругообороту капіталу в практичній діяльності суб'єктів господарювання, ускладнює організацію та ведення бухгалтерського обліку і контролю кругообороту капіталу, що в комплексі знижує якість та ефективність ухвалення управлінських рішень.

Дослідники неодноразово зазначали, що суспільство в цілому і економічна сфера як його частина настільки складні, що органічно вимагають існування особливого компонента для забезпечення єдності й цілісності. Таким компонентом прийнято вважати суперечність інтересів економічних суб'єктів та ланку управління. Отже, економіка пронизана зв'язками на всіх рівнях, тому управління неузгодженими потребами й інтересами підвищує ступінь цілісності, поєднуючи розрізнені компоненти та елементи національної економіки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ОБЛІКОВІ ОСНОВИ КРУГООБОРОТУ КАПІТАЛУ

1.1. Капітал і його кругооборот в працях вчених-економістів

Економічне визначення капіталу пов'язується з однією із важливих стадій його існування, а саме з виробничою стадією, коли капітал виступає як сукупність засобів виробництва, необхідних для організації цього процесу. З позицій фінансового менеджменту капітал розглядається як частина фінансових ресурсів, що використовуються у господарській діяльності підприємств для організації виробництва продукції, товарів та надання послуг, інноваційного розвитку підприємств, одержання прибутку, задоволення соціальних потреб найманих працівників. У науковій літературі існує багато думок щодо сутності категорії «капітал» та існують деякі розбіжності, відмінності та неоднозначності.

Капітал є однією з головних домінант функціонування та розвитку економічної системи. Наука, досліджуючи сутність капіталу, трактує його як складну, багатоаспектну категорію, еволюція якої відобразила історичний процес розвитку суспільства, його продуктивних сил і виробничих відносин, прав власності, динаміки та структури товарного виробництва і споживання, інтересів різних соціальних груп тощо. Капіталу належить головна функція в процесі розподілу, перерозподілу та споживання матеріальних благ.

Провідна роль категорії «капітал» підкреслюється самим змістовним значенням цього поняття, що походить від латинського слова «capitalis» [9, с. 3] і означає головний, основний, ґрунтовний, дуже важливий.

Дослідженням сутності капіталу приділяли значну увагу теоретики в усі часи. В античний період під «капіталом» розуміли багатство. Першу спробу дати науковий аналіз капіталу зробив давньогрецький мислитель Аристотель (384-322 рр. до н.е.), який розглядав капітал через призму багатства та, аналізуючи його сутнісні ознаки, зробив висновок, що дана категорія поділяється на два види. До першого він відніс дане природою багатство, яке пов'язане з постійним нагромадженням засобів, необхідних для життя і корисних для держави чи домашнього об'єднання, але яке «не безкінечне, а має свої межі». До другого виду

багатства Аристотель відніс процес накопичення грошей, що являє собою «…мистецтво наживати статок, з чим і пов'язане уявлення, нібито багатство і нажива не мають ніяких меж». Зазначені види багатства були названі Аристотелем «економіка» та «хремастика» [142, с. 224]. Як свідчить економічна історія, саме «хремастика», тобто діяльність, спрямована на накопичення багатства та нагромадження грошових запасів, є першим відомим трактуванням капіталу як економічної категорії.

Водночас накопичення багатства Аристотель вважав зайвою діяльністю. Процентні доходи він називав сумнівною та найнеприроднішою формою доходу, оскільки, на його думку, гроші призначені переважно для обміну і не можуть продовжувати нові гроші [2, с. 33]. Отже, Аристотель розглядав багатство з двох сторін – як природне багатство, яке має межу, та як процес накопичення грошей, що практично не має меж.

До ранніх витоків трактування капіталу можна віднести також роздуми Ібн Сіна (Авіценни, 980-1037 рр.). Він сформулював дев'ять факторів життя, куди, зокрема, відніс людські здібності й капітальні блага: землю, розумову діяльність, повітря, вогонь тощо. Поступово теоретики минулої доби сформували науковий підхід до визначення поняття «капітал». З якісним вдосконаленням економічного мислення, методів аналізу дійсності та отриманням нових висновків загальне та абстрактне поняття «капітал» поступово набирало конкретного змісту і почало віддзеркалювати результати суспільного розвитку та інтереси власників капіталу.

Представники практично всіх економічних шкіл, зокрема таких, як меркантилізм, фізіократи, класична школа політичної економії, марксистська економічна школа, неокласична економічна школа та інші, зробили неоціненний вклад в економічну науку в цілому й безпосередньо в розуміння сутності категорії «капітал».

Поступово, із розвитком виробництва і товарно-грошових відносин, під капіталом стали розуміти суму грошей, що надана в позичку й здатна приносити дохід його власникові у вигляді відсотка. Таке основне наукове трактування капіталу зберігалося майже до кінця XIX ст. [31, с.15]. При цьому слово «капітал»

у повсякденному житті вживалося як синонім грошам. Гроші як основне багатство (як процес породження грошей грошима, тобто «хремастика») розглядалися й представниками першої економічної наукової школи у XVI – XVII ст. меркантилістами В.Стаффордом (1554-1612 рр.), А.Монкретьєном (1575-1621 рр.), Т.Маном (1547-1641 рр.), Г.Скаруффі (1519-1584 рр.) та ін. Під поняттям «капіталу» як основного багатства представники цієї школи (що отримала назву від італійського слова «mercante» - торговець, купець) розуміли процес нагромадження грошей, зокрема у золоті, сріблі та коштовностях. Для раннього періоду меркантилізму були характерні пріоритети, спрямовані на нагромадження грошей та заборону їх вивезення, обмеження імпорту товарів за рахунок встановлення високих мит, збільшення видобутку золота і срібла, зниження позичкового процента. При дослідженні грошей як специфічної форми капіталу безпосередньо поняття «капітал» меркантилістами не застосовувалося. Проте вони розуміли, що для примноження багатства гроші мають бути задіяними в процесі виробництва, тобто набути виробничої форми, а потім перетворитися в товарну.

Меркантилісти відстоювали думку, що лише те, що може бути реалізованим і справді реалізується в грошах, являє собою багатство, тобто багатство – це процес нагромадження грошей. Крім того, меркантилісти вважали, що тільки процес виробництва створює необхідне підґрунтя для утворення багатства, тому потребує постійної підтримки та розвитку, а безпосереднім джерелом багатства є сфера обігу, де продукти перетворюються на гроші [104, с.43].

Учені іншої наукової школи, що виникла у XVIIIс., – фізіократи (отримала назву від грецького слова «physis» - природа, «kratos» - влада), представниками якої були В.Гурне (1712-1759 рр.), Ф.Кене (1694-1774 рр.), А.Тюрго (1727-1781 рр.), М.Рікеті (1715-1789 рр.), П.С.Дюпон де Немур (1739-1817 рр.) надавали капіталу значення надісторичної категорії, що природно властива всім епохам суспільства, народам та континентам. Водночас вони розглядали капітал в уречевленій формі і вважали, що гроші необхідні лише для придбання речей з метою отримання «чистого продукту», який утворюється як надлишок над

здійсненими витратами. Отримати такий надлишок, на переконання фізіократів, давала можливість праця тільки у сільському господарстві.

Заслугою представників школи фізіократів (Ф.Кене, А.Тюрго) було те, що дослідження причин походження багатства ними було перенесено зі сфери обігу у сферу виробництва, де, на їх думку, і створюється багатство в результаті поєднання праці з природними ресурсами. При цьому фізіократи відстоювали думку, що гроші не є багатством, а лише засобом обігу. Чистий продукт, за їх висновками, створюється лише в землеробстві як надлишок над витратами виробництва, а продуктивним капіталом є той капітал, що вкладений у сільське господарство. Виробничою галуззю фізіократи вважали виключно землеробство, а продуктивною працею – працю на землі. Промисловість, транспорт і торгівлю вони називали безплідною сферою, а працю людей у цих сферах – не прибутковою для суспільства. Капітал, у визначенні А.Тюрго, – це рухоме майно, яке є результатом збереження та ощадливості. Водночас необхідно відмітити, що важливою теоретичною заслугою фізіократів було здійснення ними наукового аналізу сукупного суспільного продукту, руху його елементів як необхідної умови процесу виробництва і відтворення класів. Цей рух суспільного продукту через сфери виробництва, розподілу, обміну і споживання було названо *економічним кругообігом*.

Ф.Кене вперше в історії економічної думки запровадив поняття «відтворення суспільного продукту». Також він розмежував його вартісну й натуральну форми, відокремивши поняття «капіталу» і «доходу». Про капітал Ф.Кене говорив, що це не гроші, а ті засоби виробництва, за допомогою яких створюється «чистий продукт» - «багатство, яке формує дохід націй і є продуктом, який залишається після сплати всіх видатків з доходу, що отримується з володінь» [103, с. 194, 223].

До заслуг Ф.Кене слід віднести також те, що у своїй праці «Економічна таблиця» (1758 р.) він зробив першу спробу моделювання економічного кругообігу і вперше започаткував науковий підхід до класифікації капіталу. Схема кругообігу Ф.Кене була побудована на основі принципів домінування

землеробства над іншими сферами виробництва. Учений поділив усе суспільство на три класи: продуктивний (фермери й селяни), землевласники і непродуктивний, або безплідний (усі, хто не займається працею у сільському господарстві) [169].

Увесь суспільний капітал (який він ототожнював виключно із сільським господарством) він поділив на дві частини: первісні аванси (витрати на інвентар, худобу – тобто, фактично, основний *капітал*) і щорічні аванси (витрати на насіння і робочу силу – тобто оборотний *капітал*). Первісні аванси використовувалися тривалий час – 10 років, а щорічні аванси – протягом року. При аналізі процесу відтворення Ф.Кене виходив із таких передумов: між собою обмінюються еквіваленти, тобто рівні вартості; ціни є постійними, не враховується зовнішня торгівля; за вихідний момент обирається кінець сільськогосподарського року, коли збирають урожай. Ф.Кене розглядав такі складові щорічних авансів, як насіння, основні сільськогосподарські роботи, робочу силу, а також витрати тривалого характеру, до яких він відносив сільськогосподарські знаряддя, будівлі, робочу худобу [30, с. 22-23]. Тобто у працях фізіократів капітал розглядався в матеріально-речовій формі.

Таким чином, Ф.Кене вперше в економічній науці розробив модель економічного кругообігу з урахуванням руху основного й оборотного капіталів та обґрунтував правило, за яким суспільний продукт на макроекономічному рівні може бути реалізований при дотриманні певних пропорцій між його речовими і вартісними елементами. Це було геніальне для того часу досягнення економічної думки, незважаючи на віднесення Ф.Кене промисловості, транспорту й торгівлі до безплідної сфери.

Новою віхою в розумінні сутності капіталу стали дослідження класиків політичної економії А.Сміта (1723-1790 рр.), Д.Рікардо (1772-1823 рр.), Ж.-Б.Сея (1767-1832 рр.), Дж.Мілля (1790-1864 рр.), Н.Сеніора (1806-1873 рр.) та інших.

Розглядаючи капітал як певний запас, який вкладається в процес виробництва, А.Сміт уперше зробив висновок про те, що капітал є результатом минулої праці й деякий час може залишатися не задіяним у процесі виробництва.

Тобто капітал як потенційний ресурс накопичується і зберігається до часу його фактичного використання. Зокрема, у своїй праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» (1776 р.) А.Сміт розглядав капітал як накопичений запас засобів виробництва (накопичене багатство), що використовується для господарських потреб і приносить дохід. Трактуючи категорію «капітал», А.Сміт уперше відзначив існування систем виробничих відносин. Зокрема, він вважав, що капітал формується внаслідок присвоєння певними особами продуктів виробництва, створених працею інших людей [286].

Загалом система економічних поглядів А.Сміта ґрунтувалася на визначенні капіталу як певного запасу, який використовується в процесі виробництва. Водночас він звертав увагу на те, що всі запаси можуть виступати у ролі капіталу. Якщо вони кількісно обмежені і спрямовуються тільки на споживання, то, за висновками А.Сміта, не можуть бути джерелом доходу. А.Сміт, як і фізіократи, виділяв у капіталі дві його форми функціонування – основний і оборотний. Однак, на відміну від фізіократів, він застосував ці форми до будь-якого продуктивного капіталу, а не лише до того, що використовувався у сільськогосподарській сфері, та стверджував, що весь капітал будь-якого підприємця поділяється на капітал основний і капітал оборотний. Водночас А.Сміт класифікував основний і оборотний капітал на якісно новій основі. До основного він відносив машини і знаряддя праці, споруди й будинки, землю, корисні здібності усіх членів суспільства. Тобто основний капітал в уяві А.Сміта – це капітал, що тривало використовується, не залучається до сфери кругообігу, довгий час не змінює власника. До оборотного капіталу він відносив продовольчі товари, матеріали і готові вироби, гроші, тобто такий вид капіталу, що знаходиться постійно в обігу і приносить прибуток при переході його з рук одного власника в руки іншого.

Теорія капіталу становила значний науковий інтерес також для відомого представника класичної політичної економії Д.Рікардо. У своїй праці «Основи політичної економії та оподаткування» (1817 р.) капіталом він називав ту частину багатства, що використовується у виробництві й складається з машин, механізмів, інструментів, товарів повсякденного вжитку та тривалого використання (їжі,

одягу, побутових предметів), що є необхідними для приведення в дію праці. Тобто процес виробництва був визнаний як головний чинник розміщення капіталу. Крім того, при віднесенні капіталу до оборотного або основного Д.Рікардо вважав необхідним враховувати, за який термін зношується капітал і як часто він потребує ресурсів для відтворення. Зокрема, Д.Рікардо зазначав, що є велика різниця у часі, протягом якого різні капітали слугують суб'єктам. У залежності від того, як швидко зношується або споживається капітал, його можна віднести до оборотного або основного капіталу [270]. Таким чином, Д.Рікардо суттєво удосконалив підходи до класифікації основного й оборотного капіталу в залежності від терміну його використання у виробництві та механізмів відтворення. До заслуг А.Сміта і Д.Рікардо слід віднести суттєве розширення розуміння сутності капіталу та його функціонування у виробництві [29, с. 11]. Під капіталом вони розуміли накопичені запаси засобів виробництва, що застосовуються з метою подальшого виробництва товарів й послуг.

Ґрунтуючись на висновках А.Сміта, що капітал є результатом попередньої праці, Ж.-Б.Сей у свою чергу визначав капітал як суму цінностей і бачив у ньому один з провідних чинників виробництва, що поряд з працею і землею приносить його власнику дохід [106, с. 248]. Заслугою Ж.-Б.Сея є також започаткування теорії факторів виробництва, у якій капіталу він відвів провідну роль. За висновками Ж.-Б.Сея, у процесі використання трьох факторів виробництва – праці, землі і капіталу – створюється товар як корисність. Виходячи із корисності товару, суспільство визначає його цінність. Цінністю товару є цінність продуктивних послуг, тобто праці, землі й капіталу, які є витратами виробництва. Водночас праця, земля і капітал, що беруть участь у процесі виробництва, слугують для створення не лише вартості, але й доходів. При цьому фактор «праця» породжує заробітну плату як дохід виробників, фактор «капітал» – відсоток як дохід капіталіста, а фактор «земля» – ренту як дохід землевласника [21, с. 54].

Ґрунтуючись на наукових розробках А.Сміта, Ж.-Б.Сей визначив в економіці чотири основні сфери: виробництво, розподіл, обмін і споживання.

Оскільки ці сфери між собою тісно пов'язані товарними та грошовими потоками і повинні балансуватися, Ж.-Б.Сей, узявши за основу економічну таблицю Ф.Кене, сформулював висновок про властивість економіки як потокової системи [21, с. 55], у якій рух різних форм капіталу відіграє провідну роль.

Значну увагу вивченню сутності капіталу і факторів виробництва приділяв Н.Сеніор. Природні ресурси та людську працю він відносив до первинних факторів виробництва, а до вторинних – утримання. Саме фактор утримання він вважав основою капіталу. За висловом Н.Сеніора, утримання має характерні відмінності від праці й природних ресурсів. Воно є необхідною умовою існування капіталу і спорідненою категорією до прибутку, як праця до заробітної плати [104, с. 110].

Досліджуючи різні підходи до трактування сутності капіталу, необхідно зупинитись також на науковому доробку Дж. Мілля. Представник англійської школи політичної економії Дж. Мілль у своїй праці «Основи політичної економії і деякі аспекти їх застосування до соціальної філософії» (1848 р.), яка складається із «Попередніх зауважень» та п'яти книг: «Виробництво», «Розподіл», «Обмін», «Вплив суспільного прогресу на виробництво та розподіл», «Вплив уряду», глибоко проаналізував суспільні процеси та економічні тенденції. Методологія дослідження вченого ґрунтувалася на протиставленні законів виробництва і розподілу [200]. Так, закони виробництва, за Дж.Міллем, незмінні і не залежать від волі, а закони розподілу прямо залежать від інтересів керівної частини суспільства і розвитку форм власності. Значну увагу вчений зосередив на аналізі економічних пропорцій, а саме співвідношення факторів виробництва: праці, природних ресурсів, капіталу. Дж.Мілль дослідив також передумови й обмеження економічного зростання держави у розбудові ринкового середовища. Ним були детально дослідженні такі категорії, як заробітна плата, вартість, ціна, прибуток, гроші, кредит, міжнародна торгівля.

Говорячи про сутність капіталу, Дж.Мілль відзначав, що «…крім початкових і загальних умов виробництва – праці й природних сил – існує ще одна умова, без якої неможливо здійснювати виробничу діяльність… Ідеться про

попередньо нагромаджений запас продуктів минулої праці. Цей нагромаджений запас продуктів праці називається капіталом» [103, с. 260].

Дж.Мілль сформулював дуже важливі теоретичні позиції, що характеризують роль капіталу в суспільному відтворені, а саме:

- пряму залежність економічного розвитку від наявності капіталу. Незадіяний капітал стримує розвиток, а інвестований у виробництво додатковий капітал дає можливість створити нові робочі місця;

- капітал формується завдяки заощадженням, які можуть перетворитися на капітал у процесі виробничого використання;

- майбутнє споживання за рахунок утримання від теперішнього може забезпечуватися лише продуктивним виробничим споживанням на розширеній основі;

- капітал – це засоби, спрямовані на організацію й забезпечення продуктивної праці. У свою чергу попит на товари показує, «…в якій конкретній галузі виробництва буде задіяно працю та капітал…» [104, с. 116]. Тобто Дж.Мілль визначав капітал як основний фактор започаткування виробництва, який залежить від рівня заощаджень та утримання від поточного споживання.

Таким чином, видатні теоретики минулого, насамперед Ф.Кене, Ж.-Б. Сей, А.Сміт, Д.Рікардо, Дж.Мілль, зробили вагомий внесок у теорію капіталу, пов’язавши його з результатами минулої праці, процесами виробництва й обігу, заощадженням, утриманням від поточного споживання, а також визначили головні фактори виробництва, де капіталу належить провідна роль, заклали наукове підґрунтя для класифікації капіталу та дотримання певних економічних пропорцій між факторами виробництва: працею, природними ресурсами, капіталом. Але конкретні процеси кругообігу капіталу та зміни його форм цими вченими досліджені не були. Такий науковий аналіз було здійснено К.Марксом (1818-1883 рр.) у його видатних працях.

К.Маркс у своїй фундаментальній праці «Капітал» глибоко проаналізував роль капіталу в розширеному відтворенні [185]. За висновками видатного теоретика, капітал може існувати за певних соціально-економічних умов, зокрема,

при високорозвиненому товарному виробництві й обігу, наявності такої мотивації діяльності підприємця, як особисте збагачення, зосередженні у частини господарських агентів значної частки засобів виробництва (тобто має бути певний ступінь концентрації капіталу), відсутності власних засобів виробництва в частини господарських агентів, що змушує їх найматися [166, с. 292]. Вивчаючи природу товарного виробництва й обігу, К.Маркс зробив висновок, що обіг породжує потребу в грошах як їхньому специфічному інструменті, завдяки якому можливе нормальне обслуговування відтворювального процесу. Водночас товарне виробництво й обіг виступають вихідним пунктом утворення й використання капіталу. Кінцевою стадією товарного обігу, торгівлі завжди виступають гроші, і цей останній продукт товарного обігу є першою формою прояву капіталу. Тобто у результаті своїх досліджень К.Маркс довів, що процес утворення, накопичення, використання капіталу завжди був пов'язаний із рухом грошей, без яких неможливо організувати виробництво, розподіл, перерозподіл, споживання матеріальних благ. Водночас К.Маркс не ототожнював гроші та капітал, а зробив висновок, що лише за певних умов гроші перетворюються на капітал. Такі умови створює товарний обіг, коли гроші перетворюються на товар, потім знову перевтілюється у гроші, але з певним приростом.

Наріжним каменем економічної теорії стало дослідження К.Марксом особливостей кругообороту капіталу, у процесі якого капітал змінює свою форму і проходить три послідовні стадії: грошову, виробничу й товарну. Грошовому капіталу була відведена функція основи для утворення доданої вартості, виробничому – безпосереднього продуктивного процесу утворення доданої вартості, товарному – функція реалізація вартості й доданої вартості та перетворення знову на грошовий капітал. При цьому К.Маркс чітко вказував на циклічність кругообороту грошей як капіталу: «… закінчуючи рух, гроші утворюють його новий початок» [191, с. 162-163].

«Найбільш повно сутність капіталу як руху, що набуває різних форм, у тому числі форми суспільних відносин, ми знаходимо тільки в тлумаченні К.Маркса. На сьогоднішній день воно є найоб'ємнішим за своїм змістом і найбільш повним»

[166, с. 288]. Наукове тлумачення К.Марксом стадій кругообороту капіталу, у результаті якого змінюються його форми, і до теперішнього часу залишається фундаментальною основою сучасних теорій капіталу та особливостей його руху. К.Маркс довів, що в процесі зміни форм капіталу первісна авансова вартість не тільки зберігається, а й змінює свою величину завдяки прирощеній вартості (доданій вартості), що й перетворює її у капітал. Йому належить одне з найпоширеніших визначень капіталу як вартості, що спроможна до самозростання.

Варто також відзначити внесок К.Маркса у теоретичні основи категорії «капітал» за ознакою його участі в процесі створення доданої вартості, а саме виокремлення постійного та змінного капіталу. Тобто до нових теоретичних позицій можна віднести визначення органічної будови капіталу як відношення між постійним і змінним капіталом та норми доданої вартості як відношення між доданою вартістю і змінним капіталом. До постійного капіталу була віднесена вартість засобів виробництва, що могла бути перенесена на готовий продукт тільки працею робітника, завдяки якій він здатен створити нову вартість, що є більшою за вартість його робочої сили. Цей приріст, за К.Марксом, і становить додану вартість, але її створює не весь капітал, а лише та його змінна частина (яка й дістала назву змінного капіталу), що авансується у робочу силу. З цих позицій К.Маркс зробив висновок, що капітал – це економічні відносини. При цьому він визнавав капітал сукупністю виробничих відносин, що реалізуються через експлуатацію найманої праці власниками засобів виробництва.

Значний внесок у розвиток теоретичних підходів до сутності та структурних характеристик капіталу зробили представники неокласичної економічної школи. Неокласична економічна теорія почала розвиватися наприкінці XIX ст. і отримала своє продовження в новому напрямі економічної думки – маржиналізмі, що представлений англо-американською, яка поділяється на кембриджську та американську, лозаннською (математичною), австрійською школами.

Кембриджська економічна школа сформувалася в Англії на основі економічних учень А.Маршалла (1842-1924 рр.). В основі теорії Маршалла лежав

синтез маржинальної теорії вартості, факторів і витрат виробництва, попиту й пропозиції. Зазначені підходи прийшли на зміну класичній політичній економії, яка ґрунтувалася на трудовій теорії вартості.

Якщо класична школа вважала первинною в економіці сферу виробництва, джерелом формування вартості витрати виробництва, а суб'єктивна маржиналістська школа вважала первинною сферу споживання і обумовленість цін корисністю товарів і послуг, то неокласики об'єднали сферу виробництва та розподілу й обміну як дві рівноправні сфери в об'єкт цілісного системного аналізу на основі граничних економічних величин. У результаті були природно поєднані обидві теорії вартості (витрат і корисності) в одну, що ґрунтувалася на одночасному вимірі і граничних витрат, і граничної корисності. Поняття граничного використання будь-якого фактора виробництво пов'язано із законом спадної віддачі від збільшення його використання як на окремих підприємствах, так і в цілих галузях [21, с. 113, 127].

У своїй роботі «Принципи економічної науки» (1890 р.) А.Маршалл глибоко проаналізував сутність різноманітних економічних категорій, приділяючи виключну увагу функціонуванню капіталу [191]. Автор дослідив підходи до розуміння категорії «капітал» такими вченими, як А.Сміт, Дж.Мілль, Н.Сеніор та інших. До заслуг А.Маршалла слід віднести проведення ними функціонального аналізу дії законів, закономірностей, принципів взаємодії економічних явищ на макрорівні, що багато в чому залежить від ефективності роботи різних форм капіталу. За А.Маршаллом, капітал складається з тих речей, без яких виробництво не могло б здійснюватися з рівною ефективністю, але які не є безкоштовними дарунками природи [191, с. 307]. Він зробив висновок, що капітал є сховищем певних речей, результатом людських зусиль і відповідних жертв. Такі умови створюють можливість забезпечити прибутки скоріш у майбутньому, ніж у сьогоденні. Але капітал відрізняється від інших форм багатства тим, що може забезпечити зайнятість робітників. Капіталом А.Маршалл вважав ту частину багатства, яка виділяється на одержання доходу у формі грошей або придбання певних речей у сфері обігу. Капітал він поділяв на основний і оборотний. До

капіталу учений відносив також знання, організаційні здібності та відповідні виробничі та державні утворення.

Слід звернути увагу також на важливі думки А.Маршалла щодо особливостей розміщення капіталу на ринку та отримання за це певної винагороди. Ним було зроблено такі важливі висновки [21, с. 130]:

- застосування капіталу служить джерелом прибутку, а надання його у позичку вимагає певної винагороди позикодавцю. Ціною, яка сплачується на ринку за його використання, є відсоток на капітал;

- значне розширення попиту на капітал буде мати своїм результатом спочатку підвищення ставки відсотка, а потім залежно від масштабу ринку – збільшення пропозиції капіталу. Але підвищення ставки відсотка впливатиме на відтік капіталу з тих галузей, де гранична корисність його найнижча;

- підвищення ставки відсотка, або цін попиту на збереження, призводить до збільшення обсягу нагромадження. Однак на збереження впливає й багато інших причин, окрім відсоткової ставки.

Водночас учений звертав увагу на те, що на заощадження багатьох людей відсоткова ставка справляє дуже незначний вплив. Адже зазвичай люди віддають перевагу сьогоднішнім, а не відкладеним на майбутнє задоволенням і не бажають «очікувати».

Заслугою А.Маршалла є також його висновки про функціональну роль відсотка: «…коли говорять про відсоток на капітал, то, звичайно, мають на увазі, що він становить просто дохід на капітал, або просто винагороду за очікування. Однак це можна назвати «нетто»-відсотком. Визначення «відсоток» включає в себе, окрім «нетто»-відсотка, ще й інші елементи, і його можна назвати «валовим» відсотком. До інших елементів відноситься страхування проти ризику, управлінський дохід як відшкодування зусиль, які затрачає позикодавець для зведення цього ризику до мінімуму. Для валового відсотка не характерна тенденція до вирівнювання, тоді як для «нетто»-відсотка така тенденція властива…» [21, с. 131].

Науковий інтерес при дослідженні капіталу викликає також неокласичне вчення Дж.Кларка (1847-1938 рр.) [21, с. 140, 142-144, 149, 153]. Необхідність у визначенні граничної корисності факторів виробництва призвела до модифікації теорії граничної корисності в теорію граничної продуктивності, автором якої є засновник американської школи Дж.Кларк. Його теоретичні підходи є особливо важливими, оскільки він звернув увагу на необхідність руху та якісних змін факторів економічного розвитку. За Дж.Кларком, на структуру суспільства, його виробничий організм та динаміку впливають п'ять факторів: зростання населення, зростання капіталу, покращення методів виробництва, зміна форм промислових підприємств: від ліквідації дрібних малопродуктивних до виживання більш продуктивних. Кожна з цих змін діє на суспільство, змінюючи співвідношення різних індустріальних груп. Також важливим є визнання ученим того, що продуктивність суспільної праці залежить від кількісного відношення її до капіталу. Згідно концепції розподілу доходів на основі принципів граничного аналізу цін факторів виробництва, яку в економічній літературі називають «законом граничної продуктивності» Дж.Кларка, фактори виробництва – праця чи капітал – можуть нарощуватися до тих під, поки вартість продукту, вироблена фактором, не зрівняється з його ціною. Цією обставиною і обумовлюється межа використання певного фактора на виробництві. Тим часом перманентний капітал може перетворюватися в кращі форми – залишати форми нижчі та втілюватися в кращі, якщо його розміри зростають, і перетворюватися в гірші, коли залишається у незмінних розмірах.

Практично важливим є висновки Дж.Кларка стосовно пропорцій дохідності на капітал та відсотків по позичковому капіталу. Якщо підприємство обладнане так, що на ньому забезпечується 5% чистого доходу на капітал, і якщо такий й же рівень відсотка по позиках, то таке підприємство певний період спроможне витримати конкуренцію.

Кембриджська економічна школа отримала своє продовження в австрійській школі маржиналізму. К.Менгер (1840-1921 рр.), Ф.Візер (1851-1926 рр.), Е.Бем-Баверк (1851-1919 рр.) у своїх дослідженнях також приділяли велику

увагу сутнісним та функціональним ознакам капіталу. Зокрема, Е.Бем-Баверк зробив висновок, що капітал є результатом заощадження та виробництва, і виділив дві форми його функціонування: приватний капітал як сукупність засобів, що призначені для придбання різних благ, та суспільний (виробничий) капітал у формі виробничих споруд, сировини, обігових ресурсів, транспортних засобів тощо [19].

При дослідженні капіталу широко застосовуються і математичні підходи. Теоретичні позиції шкіл маржиналізму отримали своє втілення в математичних залежностях у роботах представників лозаннської (математичної) школи: Л.Вальраса (1834-1910 рр.), В.Парето (1848-1923 рр.) та інших.

Свій влад у розуміння та трактування капіталу внесли й українські вчені. Видатний учений М.Туган-Барановський (1865-1919 рр.) висловив думку, що капітал – це ті чи інші речі, котрі через певні суспільні умови набувають здатність зростати в своїй вартості і, таким чином, давати постійний дохід тому, кому вони належать [311, с. 89]. У відомій праці «Промислові кризи у сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя» (1894 р.) учений показав, що згідно з теорією періодичності промислових криз, вичерпання інвестиційних можливостей створюється умовами застосування позичкового капіталу, обмеженістю банківських ресурсів, а найголовніше – непропорційністю в розміщенні вільних грошових капіталів між різними сферами їх застосування. За висновками М.Туган-Барановського, диспропорційність у розміщенні капіталу є однією з головних причин економічних криз.

Таким чином, економічна теорія дуже широко трактує поняття «капітал». Зазвичай у різних енциклопедичних виданнях його характеризують як «загальновідоме, але вкрай важке для визначення поняття». Ще в XIX ст. професор Оксфордського університету Н.Сеніор писав, що капітал дістав такі різноманітні визначення, що можна запитати себе: чи має це слово значення, яке було прийняте всіма? [328]. Водночас усі наведені вище визначення та трактування доповнюють одне одного і надають можливість найбільш повно уявити сутність та функціональні характеристики категорії «капітал».

У сучасній науковій літературі поширеною теоретичною конструкцією є трактування сутності функціонування капіталу на рівні господарюючих суб'єктів на основі двох основних підходів – фінансового та економічного [344, с. 165]. Слід зазначити, що такий погляд на сутність капіталу на рівні підприємств зустрічається у «ранніх» наукових виданнях – на початку 90-х рр. минулого століття.

Оскільки фінансовий підхід до сутності категорії «капітал підприємств» ґрунтується на понятті «фінансові ресурси», безпосередньо на підприємстві рух капіталу розглядається через рух фінансових активів. Тому капітал з позицій фінансового управління окремі автори визначають як фінансові ресурси підприємства, необхідні для організації його господарської діяльності і використанні господарському обороті для одержання доходів і прибутку [166, с. 293]. У цьому зв'язку капітал підприємств часто розглядається як специфічна форма фінансових ресурсів.

Разом з тим багато дослідників визначають капітал підприємств як фінансовий капітал. При цьому фінансовий капітал суб'єктів господарювання завжди пов'язується з виробничо-господарською діяльністю підприємства, що відображається у пасиві балансу. Виходячи з подібних позицій, сутність фінансово капіталу трактують у своїх працях такі учені як С. Моісєєв, В. Терьохін, В. Бєлолипецький, В. Селезньов. У сучасному економічному словнику фінансовий капітал визначається як «грошовий капітал», або «капітал у формі грошових коштів». Водночас у науковій літературі фінансовий капітал трактувався як зрощення банківських та інших великих фінансово-кредитних інституцій з нефінансовими монополіями (промисловими, торговими, транспортними), у процесі якого посилювався контроль наймогутніших банків над промисловістю, торгівлею, сільським господарством та іншими сферами економіки [83, с. 814].

Із цього визначення можна зробити висновок, що фінансовий капітал пройшов довгий шлях до свого становлення. Після економіки вільної конкуренції, де панував дрібний підприємець, на початку XX ст. в економіках провідних країн

світу відбулися значні зміни, що пов'язані з концентрацією виробництва й капіталу, утворенням національних, міжнаціональних і транснаціональних корпорацій та інших великих підприємницьких структур у провідних сегментах виробництва і банківській сфері. Умовою утворення й функціонування фінансового капіталу став високий рівень розвитку товарно-грошових відносин, злиття виробництва й грошового капіталу, формування фінансового ринку, зокрема ринку цінних паперів – фондового ринку як необхідної передумови руху фінансових коштів між підприємствами, галузями й регіонами. Накопичений грошовий капітал банків активно поєднувався з промисловим капіталом через утворення різних акціонерних і партнерських товариств. Це сталося об'єктивною економічною передумовою поширення й використання в науці й практиці терміну «фінансовий капітал». Перетворення грошей у фінансовий капітал є об'єктивною закономірністю розвитку ринкового способу господарювання, товарного виробництва й обігу.

Поступово розуміння категорії «фінансовий капітал» стало розширюватися й пов'язуватися безпосередньо з господарською діяльністю суб'єктів економіки. У новій формі балансу українських підприємств використовується саме поняття «капітал». Увесь капітал, який реально вкладений в активи й знаходиться в розпорядженні підприємств, показано в активі балансу – це, зокрема, основні й оборотні засоби, нематеріальні активи, незавершене будівництво, фінансові інвестиції, оборотні активи тощо. У пасиві відображаються джерела фінансування реального капіталу. Слід зазначити, що широкий вживаний термін, який пов'язувався раніше із джерелами та рухом грошових коштів «фонди», починає зникати з лексикону.

В умовах ринкової економіки фінансисти оперують поняттям «капітал», що є для фінансиста-практика реальним об'єктом, на який він може постійно впливати з метою отримання нових доходів фірми. У цій якості капітал для фінансиста – об'єктивний фактор виробництва, що є частиною фінансових ресурсів і введений фірмою в обіг для отримання доходів від цього обігу. У такому сенсі капітал є перетвореною формою фінансових ресурсів [239].

За формою свого розміщення фінансовий капітал розглядається як сукупність вартості матеріальних і нематеріальних активів, грошових коштів і фінансових вкладень, спрямованих у господарську діяльність підприємств з метою отримання доданої вартості. За своєю економічною природою фінансовий капітал розглядається як капітал у грошовій формі, що перетворюється в реальний капітал у процесі свого інвестування. При цьому фінансовий капітал вкладається в різні види інвестиційних фондів для придбання капітальних товарів, що становлять основу реального фізичного капіталу. Саме можливість інвестування є мотивом для нагромадження грошового капіталу і перетворення його у фінансовий капітал суб'єктів підприємницької діяльності.

Головною функціональною ознакою фінансового капіталу є його здатність фінансувати господарську діяльність суб'єктів реального сектора економіки. Фінансове призначення капіталу завжди пов'язано з фінансовою діяльністю суб'єктів господарювання незалежно від форм власності. Капітал, постійно знаходячись у русі, повторює кругооборот фінансових ресурсів підприємства, створюючи, таким чином, умови для свого відтворення і самовідтворення.

Виходячи з такого підходу, сутність та функціональне призначення капіталу суб'єктів реальної економіки науковцями розглядається через процес формування, розподілу і використання фінансових ресурсів підприємств і *безпосередньо пов'язується з бухгалтерським балансом.*

Оскільки на даному етапі капітал суб'єктів реальної економіки найчастіше розглядається з позицій руху фінансових ресурсів, інтерес становить дослідження наукових підходів до цієї економічної категорії різних учених-економістів. Теоретичні та практичні аспекти формування і використання фінансових ресурсів широко досліджені такими вченими, як І.Бланк, В.Бєлоліпецький, М.Білик, О.Василик, Ю.Воробйов, А.Загородній, І.Зятковський, В.Ковальов, М.Коробов, В.Опарін, К.Павлюк, М.Романовський, В.Родіонова та інші. Із фінансовими ресурсами тісно пов'язані питання корпоративних фінансів, дослідженню яких приділена значна увага такими вченими, як М.Грідчіна, В.Євтушевський, О.Мендрул, О.Рябченко, В.Суторміна, Г.Шестопал та інші. Вагомий теоретичний

внесок у становлення корпоративних фінансів зробили зарубіжні вчені Р.Брігхем, І.Вельш, С.Майєрс, Дж.Ван Хорн.

Разом з тим, незважаючи на широке використання терміну «фінансові ресурси» і пов'язування стабільності економічного розвитку з акумуляцією їх у достатніх обсягах [94, с. 240], у законодавчих актах України офіційне його тлумачення не визначено. Єдиним документом, у якому наводяться дані фінансових ресурсів, є «Зведений баланс фінансових ресурсів України», що розробляється у складі Державної програми економічного та соціального розвитку України на відповідний рік. Цей документ використовується під час формування Державного бюджету на відповідний рік і входить до обов'язкових документів, що додаються до проекту закону про Державний бюджет. Порядок складання «Зведеного балансу фінансових ресурсів України» був визначений Постановою Кабінету Міністрів України від 28.06.1995 р. № 471 «Про організацію складання балансу фінансових ресурсів України» [19]. Міністерством фінансів України, Міністерством економіки України та Міністерством статистики України було видано наказ від 07.05.1996 р. № 49/76/117 «Про затвердження Методологічних вказівок щодо складання балансу фінансових ресурсів» [213]. Відповідно до зазначених нормативних документів, баланс фінансових ресурсів повинен містити такі основні розділи:

За доходами: 1) ресурси бюджетів; 2) довгострокові кредитні ресурси на розвиток народного господарства; 3) ресурси підприємств і організацій, куди включається чистий прибуток та амортизаційні відрахування; 4) ресурси позабюджетних фондів, які не спрямовуються до державного бюджету; 5) кошти іноземних інвесторів на розвиток народного господарства; 6) інші джерела, що спрямовуються на покриття дефіциту бюджету (кредити Національного банку, випуск цінних паперів, фінансова допомога міжнародних фінансових організацій тощо).

За видатками: 1) видатки бюджетів; 2) видатки на реалізацію національних програм розвитку народного господарства за рахунок довгострокових кредитів;

3) видатки підприємств і організацій за рахунок власних ресурсів; 4) видатки позабюджетних фондів (без бюджетних коштів).

Таким чином, «Зведений баланс фінансових ресурсів України» включає показники, які становлять основу для складання зведеного бюджету і тому не містить усіх статей, що на практиці формують фінансові ресурси підприємств і за поширеним науковим підходом є основою формування їх капіталу. Але за містом «Зведеного балансу фінансових ресурсів України», що є складовою частиною Державної програми економічного та соціального розвитку, не можна зробити реальних висновків про склад джерел та пропорції різних форм капіталу підприємств.

Таку ситуацію можна частково пояснити тим, що у теоретичному плані на сьогодні немає єдиної думки щодо визначення сутності фінансових ресурсів підприємств, їх поділу на ступені функціонування (мікро- макрорівень, регіональний рівень), складу, джерел формування, цільового призначення та групування за певними класифікаційними ознаками. Відсутність єдиних підходів впливає на ефективність державних заходів у сфері формування внутрішніх ресурсів економічного зростання. У науковій літературі і на практиці тлумачення категорії «фінансові ресурси» інколи полярно протилежні.

У даному дослідженні не ставиться завдання дати авторське визначення або уточнити поняття «фінансові ресурси» чи «фінансовий капітал», оскільки головна мета – проаналізувати ефективність дії фінансових механізмів щодо їх впливу на капітал суб’єктів реальної економіки, визначити пропорції різних форм капіталу, їх відповідність певним критеріям фінансової безпеки, а також достатність капіталу для отримання необхідного прибутку і подальшого забезпечення необхідного рівня нагромадження капіталу.

Проте, оскільки без визначення дефініції неможливо методологічно чітко побудувати систему залежностей та визначити комплекс показників, що визначають вартісні величини, склад та пропорції капіталу, а також критерії фінансової спроможності підприємств, необхідно дослідити відомі, найбільш поширені, а також кардинально відмінні між собою визначення категорії

«фінансові ресурси». Подібний підхід можна вважати обґрунтованим з тих позицій, що загальноприйнято капітал підприємств розглядати як специфічну форму руху фінансових ресурсів та вартісних їх характеристик.

Учені-економісти здебільшого визнають фінансові ресурси як сукупність фондів грошових коштів, доходів, відрахувань або надходжень, що перебувають у розпорядженні суб'єктів господарювання, незалежно від форм власності. Фінансово-кредитний словник говорить, що фінансові ресурси – це грошові кошти, які знаходяться у розпорядженні держави, підприємств і установ, та використовуються для покриття затрат і формування різних фондів та резервів [320, с. 504].

В Економічній енциклопедії «Політична економія», яку можна віднести до трансформаційного періоду, фінансові ресурси трактуються як складова економічних ресурсів, що являє собою кошти грошово-кредитної і бюджетної системи, які використовуються для забезпечення безперебійного функціонування і розвитку народного господарства, витрачаються на соціально-культурні заходи, потреби управління й оборони [345]. Фінансові ресурси розглядалися як сукупність фондів, що знаходяться в розпорядженні держави, підприємств, організацій, які створюються в процесі розподілу та перерозподілу сукупного суспільного продукту і національного доходу.

На думку О. Василика, «…фінансові ресурси – це грошові накопичення і доходи, що створюються в процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту й зосереджуються у відповідних фондах для забезпечення безперервності розширеного відтворення та задоволення інших суспільних потреб» [56, с. 76]. В.Сенчагов основний наголос робить на джерелах формування, які є результатом розподільчих відносин, і вважає, що «фінансові ресурси народного господарства – це сукупність грошових нагромаджень, амортизаційних відрахувань та інших грошових коштів, які формуються в процесі створення, розподілу, перерозподілу сукупного суспільного продукту» [278, с. 49].

Стосовно визначення «фінансові ресурси підприємств» (тобто на мікрорівні), то В.Родіонова робить наголос на цільовому їх призначенні і вважає, що фінансові ресурси підприємства – це грошові доходи і нагромадження, які перебувають у розпорядженні суб'єкта господарювання і призначені для використання фінансових зобов'язань, здійснення витрат розширеного відтворення та економічного стимулювання працюючих [321, с. 125].

У І.В.Зятковського головний акцент зроблено на правах власності, він вважає, що «фінансові ресурси підприємства – це грошові фонди цільового призначення, сформовані у процесі розподілу і перерозподілу валового внутрішнього продукту, створеного на підприємстві, якими воно володіє і розпоряджається на правах власності або певного господарського відання і використовує на статутні потреби» [95, с. 88-89]. Ю.Петленко дає таке визначення: «… фінансові ресурси – це грошові кошти, які залучені в господарський оборот підприємства із різних джерел, сформованих під впливом організаційно-правових форм господарювання, призначених для покриття його власних потреб» [236, с. 7]. В.Білолипецький фінансові ресурси розглядає як частину грошових коштів у формі доходу і зовнішніх надходжень, призначених для виконання фінансових зобов'язань та здійснення затрат по забезпеченню розширеного відтворення [17]. В.Опарін пов'язує фінансові ресурси з коштами, спрямованими в основні засоби та обігові кошти підприємства [226, с. 10-11].

Н. Пойда-Носик та С. Грабарчук пропонують під фінансовими ресурсами розуміти сукупність усіх грошових ресурсів, що надішли на підприємство за певний період або на певну дату в процесі реалізації продукції (товарів, робіт, послуг – операційна діяльність), основних і оборотних засобів (інвестиційна діяльність) і видачі зобов'язань (майнових і боргових – фінансова діяльність) [239]. М. Романовський, О. Врублевська, і Б. Сабанті фінансові ресурси підприємств розглядають як «… всі джерела грошових коштів, що акумулюються підприємством для формування необхідних йому активів з метою здійснення всіх видів діяльності як за рахунок власних доходів, накопичень і капіталу, так і за рахунок різного роду надходжень» [322, с. 420].

С.Мішина та О.Мішин пропонують на макрорівні під фінансовими ресурсами підприємства, що формуються в процесі розподілу й перерозподілу валового внутрішнього продукту з метою забезпечення розширеного відтворення й задоволення інших суспільних потреб, розуміти сукупність грошових коштів у фондовій, нефондовій або в матеріальній формі. На мікрорівні під фінансовими ресурсами автори пропонують розуміти сукупність грошових коштів, що перебувають у фондовій формі або перетворені у відповідну матеріалізовану форму і призначені для виконання фінансових зобов'язань здійснення поточних витрат і витрат на забезпечення розширеного відтворення [205, с. 8].

Таким чином, в українській економічній думці на сьогодні існує значна кількість визначень фінансових ресурсів на рівні держави та на рівні підприємств. Більшість авторів розуміють під фінансовими ресурсами грошові накопичення, доходи і надходження або ж фонди грошових ресурсів. Наукова полеміка виникає навколо того, чи слід у визначенні вказувати на джерела створення ресурсів, їх цільове призначення, окремо виділяти фондову та ін. В економічній теорії визначення фінансових ресурсів також дається, виходячи з фінансового менеджменту, що заснований на підходах руху грошових потоків. Автори посібника із фінансового менеджменту [166, с. 294] визначають фінансові ресурси як сукупність грошових доходів і надходжень, сформованих при створенні підприємства і в процесі його діяльності, а також мобілізованих на фінансовому ринку, призначених для розвитку виробництва, виконання фінансових зобов'язань, фінансування поточних витрат і створення резервів.

Окрема полеміка виникає стосовно понять «грошові кошти» і «фінансові ресурси». З цього приводу О. Василик висловлюється, що не всі грошові ресурси є фінансовими ресурсами. Поняття «грошові ресурси» значно ширше, але фінансові ресурси виступають завжди у грошовій формі. Грошові ресурси стають фінансовими ресурсами тоді, коли вони концентруються у відповідні фонди, для яких встановлено порядок створення й використання [56].

Особливе питання, яке об'єктивно виникає при розгляді сутності фінансових ресурсів – це доцільність формування фондів цільового призначення

(фонд розвитку виробництва, соціального розвитку, матеріального заохочення, амортизаційних фонд). Деякі автори вважають, що, оскільки суб'єкти господарювання мають право самостійно і на свій розсуд використовувати грошові кошти, які залишаються в їх розпорядженні після сплати податків до бюджету, немає потреби створювати будь-які фонди. Таку позицію вони пояснюють тим, що в умовах формування ринкових відносин грошові кошти використовуються суб'єктами господарювання по мірі потреби й наявності, тобто заздалегідь грошові кошти не потрібно спрямовувати у відповідні фонди і спеціально їх виключати з кругообігу грошових коштів. Сьогодні підприємства, як правило, залишають кошти у формі нерозподіленого прибутку. Така практика поширена в більшості економічно розвинених країн [153, с. 161]. Слід також зазначити, що трактування фінансових ресурсів із позиції їх розуміння як фондів не зберігається з вимогами нових стандартів (положень) бухгалтерського обліку та фінансової звітності, де застосовується поняття «резерви» грошових коштів, а не «фонди».

Наведені визначення категорії «фінансові ресурси» показують, що у тлумаченні їх сутності мають місце суттєві відмінності та неоднозначності. Не існує також єдиного підходу до визначення чіткого складу та класифікації джерел формування фінансових ресурсів суб'єктів господарювання і держави. Так, В. Бєлоліпецький вважає, що джерела фінансових ресурсів поділяються на внутрішні (чистий прибуток, амортизація), зовнішні (внески учасників і засновників) і позикові (кредити банків, позики інших суб'єктів ринку, кошти від операцій з борговими цінними паперами, кредиторська заборгованість) [17, с. 65]. В. Колчіна пропонує до джерел формування фінансових ресурсів включити прибуток, що залишається у розпорядженні підприємства, та бюджетні асигнування [157, с. 12]. Слід зазначити, що В. Бєлолипецький та В. Колчіна до складу джерел формування фінансових ресурсів включають також кредиторську заборгованість. В.Родіонова додатково включає в джерела всі види прибутку, виручку від реалізації майна, яке вибуло, стійкі пасиви, внутрішні ресурси, мобілізовані у будівництво. Крім того, сюди включаються кошти, отримані в

порядку перерозподілу, а саме страхові відшкодування, дивіденди і проценти, бюджетні субсидії [321, с. 25]. Дещо іншу класифікацію джерел формування наводить Д. Моляков. До власних джерел формування фінансових ресурсів він включає валовий дохід і амортизацію [206, с. 36].

Автори також по різному визначають принципи класифікації та групування фінансових ресурсів. Зокрема, Н.Заєць усі джерела фінансових ресурсів об'єднує у дві групи: власні джерела – чистий дохід, амортизація, виручка від реалізації майна, що вибуло, стійки пасиви, внутрішні ресурси, мобілізовані в будівництві; позичкові кошти – кредити банків, кредиторська заборгованість [307, с. 36]. В. Опарін підрозділяє усі фінансові ресурси на три групи, що включають сім підгруп: за кругооборотом (початкові, прирощені), за використанням (матеріальні, в обороті), за правом власності (власні, надані, позикові) [226, с. 10].

С. Мішина і О. Мішин пропонують класифікувати фінансові ресурси за шістьма ознаками, які випливають з вимог міжнародних стандартів бухгалтерського обліку: за джерелами формування (власні та позичкові), за призначенням (для виконання фінансових зобов'язань; розширеного відтворення – поповнення оборотних та необоротних активів; соціальних потреб), за матеріально-речовою структурою (грошові кошти, фінансові ресурси, перетворені у матеріальну форму – вкладення у необоротні та оборотні активи), за кругообігом (початкові та прирощені), за місцем залучення, за ступенем терміновості погашення (термінові, короткострокові, довгострокові, потайні пасиви) [205, с. 13].

Слід звернути особливу увагу на той факт, що перехід України до ринку і пов'язані з ним трансформаційні процеси в економіці призвели до формування нових видів фінансових ресурсів підприємств, які мають як короткостроковий, так і довгостроковий характер залучення. До їх числа можна віднести: податкові пільги та податковий кредит, фінансовий лізинг, перевищення кредиторської заборгованості над дебіторською, залучені грошові кошти, зокрема, кошти від продажу цінних паперів; засновницькі, пайові та інші внески фізичних юридичних осіб, членів трудового колективу. Крім того, утворення різних

корпоративних об’єднань дозволяє використовувати як джерела власних фінансових ресурсів субординований борг, корпоративні кредити чи ресурси, що утворюються в результаті розподілу внутрішньо-корпоративних фінансових потоків.

У дисертаційному дослідженні «Фінанси суб’єктів господарювання: основні засади та практика організації» [96] І.В. Зятковський зробив висновок, що узагальнене визначення фінансових ресурсів, окреслене функціями фінансів (розподільчої та формування резервів) суб’єктів господарювання, ще не дає повної відповіді щодо їх складу та джерел формування. Тому автор пропонує власні концептуальні підходи щодо включення до складу фінансових ресурсів таких компонентів:

- чистого прибутку, що залишається у розпорядженні суб’єкта господарювання, у тому числі нерозподіленого прибутку минулих періодів, резервів, які формують за рахунок чистого прибутку, а також резервів стабілізації дивідендів;

- амортизаційних відрахувань, що є відшкодуванням реальних та інтелектуальних інвестицій, оплачені у минулі періоди за рахунок власних фінансових ресурсів.

Стосовно визнання інших джерел формування фінансових ресурсів, то І.В. Зятковський [96] звертає увагу на проблемність та дискусійність цього питання. З огляду на це, він вважає за доцільне виділити ту частину грошових коштів, які надходять на підприємство після оподаткування або залишається у його розпорядженні при наданні пільг, тобто ті кошти, якими воно володіє на правах власності. До таких коштів автор пропонує віднести:

- емісійний дохід від розміщення акцій та доходів від продажу облігацій із премією, що йдуть на поповнення акціонерного капіталу;

- кошти, що спрямовуються на поліпшення основних засобів і відносяться на витрати підприємства. Оскільки такі витрати зменшують прибуток до оподаткування, то це означає використання частини неоподатковуваного прибутку суб’єктом господарювання на власні потреби;

- суми відшкодування частини процентних ставок за отримання коротко- і довготермінових кредитів банку за рахунок бюджетних коштів (бюджетні кредити).

Спірним, але доступним І. Зятковський вважає порівняння до фінансових ресурсів «стійких пасивів» – мінімальної заборгованості із заробітної плати та відрахувань до державних цільових фондів (соціальні податки). Проблемним автор вважає віднесення до фінансових ресурсів запозичених коштів у будь-якій формі. Таку позицію він пояснює тим, що, залучаючи до господарського обороту банківські, бюджетні, комерційні позики, підприємство на певний період збільшує обсяг грошових ресурсів, але з настанням терміну повернення позик має замінити їх або власними фінансовими ресурсами, або знову здійснювати запозичення. Запозичені кошти незважаючи на те, що реально впливають на отримання прибутку, не відповідають головному критерію фінансових ресурсів, а саме можливості використання на статутні цілі, тобто не можуть бути капіталізованими. Це є важливим моментом, адже саме можливість капіталізації стала ключовим мотивом діяльності в країнах з ринковою економікою, оскільки це відповідає сучасній теорії підприємств, що передбачає максимізацію доходів і зростання їх вартості.

Водночас І.В. Зятковський, виходячи з теоретичного обґрунтування природи фінансових ресурсів, пропонує кваліфікувати позичені кошти разом із власними і прирівняними до них власними інвестиційними ресурсами [97, с. 181-182]. Учений запропонував до фінансових ресурсів вводити лише ту частину коштів, якими суб’єкти господарювання володіють і розпоряджаються на правах власності, господарського відання, або оперативного управління, тобто кошти, що капіталізуються і забезпечують відтворювальні процеси, та ті, які використовують за іншими напрямами, передбаченими статутними документами.

Вивчення наукової літератури показує, що, як і у випадку з трактуванням сутності фінансових ресурсів, так і при групуванні ресурсів за певними класифікаційними ознаками, зустрічаються різні підходи. Така ситуація, на наш

погляд, негативно позначається на можливостях ґрунтовного аналізу капіталоутворюючих чинників на макро- та мікрорівні.

Якщо врахувати більшість позицій науковців щодо визначення джерел фінансових ресурсів, то можна скласти таку їх структуру, яка реально впливає на стан формування та розміщення сукупного капіталу, його структурні пропорції та вартісні величини:

• *власні джерела фінансових ресурсів, сформовані за рахунок коштів власників, акціонерів та галузевого перерозподілу:* статутний фонд (кошти засновників у звичайних та привілейованих акціях); додатковий капітал (емісійний дохід), додатковий пайовий та акціонерний капітал; страхові відшкодування; кошти, що надходять у порядку перерозподілу; кошти галузевих цільових фондів;

• *власні джерела фінансових ресурсів, сформовані у процесі кругообігу матеріальних та фінансових засобів:* прибуток, що спрямовується на капіталізацію; амортизаційні відрахування; сума індексації основних засобів; виручка від реалізації майна, яке вибуло; резервні фонди; мобілізовані резерви у будівництві; цільові внески трудового колективу; відстрочена податкова заборгованість;

• *позичкові джерела фінансових ресурсів, сформовані на кредитному ринку:* довгострокові та короткострокові кредити банків; кредити небанківських фінансових установ; комерційний кредит (кредиторська заборгованість);

• *фінансові ресурси, які надаються державою*: бюджетні асигнування; субсидії для сфери виробництва; довгострокові позики й кредити держави; кошти державного й місцевих бюджетів, а також позабюджетних фондів, які виділяються на безповоротній основі; податкові пільги; податковий кредит;

• фінансові ресурси, які формуються на фондовому ринку: від реалізації акцій, інших цінних паперів; кредитні інвестиції; дивіденди від цінних паперів; дохід від випуску різних видів облігацій; фінансовий лізинг, страхові компенсації.

Таким чином, з огляду на необхідність досягнення об’єктивних вартісних параметрів різних форм капіталу підприємств, вирівнювання диспропорцій

структури капіталу та встановлення оптимальних співвідношень між власним і позичковим капіталом, питання складу фінансових ресурсів та джерел їх формування є дуже важливим. Від структури капіталу та вартісних його параметрів залежить процес капіталізації та фінансова незалежність підприємств. Лише капіталізовані фінансові ресурси в змозі кардинально поліпшити майновий стан підприємств та його власників. Це визначає головний вектор економічної політики держави щодо нарощення власного капіталу підприємств і, зокрема, внутрішнього капіталу економічної системи [117, 121].

1.2. Стадії і форми кругообороту капіталу і їх зв'язок з бухгалтерським обліком

Вченими активно досліджується поняття капіталу та його кругообороту в різних аспектах та проявах, однак на сьогодні недостатньо уваги приділяється питанням впливу інформаційних технологій, сучасних комунікацій та інших досягнень прогресу на процес кругообороту капіталу.

На будь-якій стадії розвитку людства економічна сутність категорії «капітал» та природа його кругообороту залишаються незмінними. Однак якісні зміни продуктивних сил та удосконалення форм виробничих відносин вносять принципові зміни у процес кругообороту капіталу. Розгортання глобалізації, удосконалення інформаційних технологій, перетворення інформації на важливий фактор виробництва, утвердження нових форм бізнесу є факторами впливу, які вимагають нового бачення кругообороту капіталу та дають можливість значно розширити його розуміння.

Зауважимо, що обидва терміни – постіндустріальне чи інформаційне суспільство, що прийшли до нас із Заходу, відрізняються неточністю при їх буквальному тлумаченні. Що означає буквально «постіндустріальне суспільство»? Як суспільство може існувати без індустріальної бази? Але суспільству, щоб елементарно виживати, не кажучи вже про розвиток, необхідна наявність досить потужної індустрії. Чи можна звести сутність і природу суспільства та його продуктивних сил до інформації, при всій її зростаючої

значимості? Зрозуміло, що ні, тим більше, що збір, обробка, генерування інформації та організація її потоків з одного боку повинні служити цілям, які не зводяться до інформації, а з іншого боку – спиратися на матеріальний фундамент у вигляді розвиненої індустрії. Нам видається більш вдалим термін «інформаційно-індустріальна стадія продуктивних сил», запропонований професором Брагіним Н.І. [37, с. 49].

Проблемі перегляду теоретичних основ бухгалтерського обліку в умовах глобалізації та постіндустріального суспільства присвячені дослідження Ф.Ф. Бутинця, М.П. Войнаренка, С.Ф. Голова, М.С. Пушкаря, Я.В. Соколова, В.Ф. Палія та інших.

В.Д. Базилевич і В.В. Ільїн справедливо зазначають: "Перехід від індустріального до духовно-інформаційного суспільства, трансформація моделей економічного розвитку під впливом глобалізації економіки, інтелектуалізація праці, дематеріалізація виробництва та перетворення людського капіталу на домінанту економічного розвитку породжують принципово нові проблеми, які потребують інших концептуальних рішень і переосмислення низки фундаментальних теоретико-методологічних принципів та понять економічної науки" [9, с. 13]. А. Бузгалін і А. Колганов відмічають: "Глобалізація виникає як безпосередня реакція на попередній розвиток: капітал, досягши гранично можливої концентрації в межах національних границь, неминуче прагне реалізувати себе в більш широкому просторовому економічному континуумі й тим самим трансформується в глобальний капітал" [281, с. 6]. Інформаційно-індустріальна стадія розвитку продуктивних сил є якісно новим ступенем матеріально-технічної бази суспільства, якій відповідає як якісно нова суспільно-економічна система [346, с. 339], так і якісно новий господарський механізм. Визначення сутності, природи, основних напрямів і форм розвитку суспільства майбутнього впирається у визначення якісної новизни трьох основних параметрів: продуктивних сил (матеріально-технічної бази); суспільно-економічної системи; господарського механізму. Ю. Ішікава, ґрунтуючись на теорії К. Маркса, дослідив зміни у кругообороту капіталу в XX ст. На його думку, спостерігається перехід

від індустріального до фінансового та інвестиційного капіталізму, що, в свою чергу, зумовило перехід від парадигми обліку продуктивного капіталу до парадигми позикового або фіктивного капіталу і, виходячи з цього, він виокремлює кругообіг реального і фіктивного капіталу [65, с. 406].

Перехід до якісно нового ступеня розвитку суспільства та його продуктивних сил яскраво видно на прикладі розвинених країн Заходу, також здійснюється на свій манер він і в сучасній Україні, але його гальмують деякі необґрунтовані економічні реформи. Незважаючи на розгортання цього процесу, на сьогоднішній день можна визначити лише окремі риси і тенденції формування інформаційно-індустріального суспільства.

В ракурсі утвердження в людському суспільстві якісно нової суспільно-економічної системи, нам видається найбільш прийнятною позиція Ларіонова І.К., конкретизована ним стосовно особливостей сьогодення, який вважає, що необхідно формувати орієнтовану на розкриття творчих потенцій особистості соціально-економічну систему, що спирається на безперервність національно-історичних традицій, що проектуються на постіндустріальну стадію розвитку, що забезпечує в перспективі синтез цивілізації і культури, що розвиває інформаційно-екологічну економіку, що поєднує в собі кращі риси як ринково-капіталістичного, так і планово-розподільного господарства навколо стержня національно-державних інтересів країни [346, с. 341].

При цьому процес інтеграції національних держав в єдине людське суспільство, а національних економік – у єдине світове господарство бачиться не у вигляді злиття держав та їхніх економік у єдине неструктуроване ціле, а в якості синтезу національних держав і економік в певну інтегральну спільноту, але при збереженні національних держав, відповідно – щодо відокремлених національних економік, з урахуванням об'єктивних відмінностей національно-державних інтересів країн світу.

В ракурсі господарського механізму, вочевидь, також повинна позначатися специфіка тієї чи іншої країни. Загальні основи і закономірності господарського механізму на стадії екогуманізму (від др. гр. οἶκος – дім, житло та лат. *humanitas* –

людяність; деякі автори ототожнюють це поняття з постіндустріальною або інформаційною стадією розвитку суспільства) [343] також мають місце і вимагають ретельного вивчення. У числі цих загальних основ принципово важливе значення мають якісно нові гроші, інформаційні за своєю природою та електронні за своїми носіями [171, с. 71], а також корпоративний механізм господарювання наукомісткої орієнтації [208, с. 146-156].

В ракурсі інформаційно-індустріальної стадії розвитку продуктивних сил можна виділити ті елементи, тенденції розвитку та закономірності, які мають принципове значення для з'ясування особливостей протікання кругообороту капіталу.

1. У споживчій вартості готової продукції істотно зростає значення її інформаційної складової (конструкції та технологічного втілення науково-технічних розробок).

2. У процесі виготовлення продукції провідну роль відіграють науково-технічні та організаційно-управлінські розробки, в той час як сам процес матеріального виробництва перетворюється в уречевлення інтелектуально-інформаційної діяльності.

3. Реальні цінності як і раніше створюються працею в сфері матеріального виробництва. Сама по собі інтелектуально-інформаційна праця не здатна створювати якихось реальних цінностей, проте, будучи поєднаною зі сферою матеріального виробництва, вона здатна виступати множником (мультиплікатором) цінності (вартості) продукції, збільшуючи її в низці випадків в десятки, сотні, тисячі і т.д. разів.

4. Наука, освіта та управління не тільки стають сферами продуктивної діяльності, а й перетворюються на провідний чинник розвитку продуктивних сил.

5. Поява якісно нових зразків техніки і технологій призводить до різкого посилення і прискорення морального зносу основного капіталу, особливо машин і устаткування. Відповідно до цього закономірною стає прискорена заміна машин і устаткування.

6. На противагу тенденції прискореної заміни машин і устаткування, визріває тенденція збільшення термінів служби будівель і споруд за рахунок:

а) використання більш досконалих технологій і техніки при їх спорудженні;

б) застосування все більш досконалих будівельних матеріалів та напівфабрикатів;

в) таких конструкцій та архітектури будівель і споруд, які дозволяють неодноразово монтувати в них різноманітні машини і обладнання.

7. Поширюється розробка і впровадження гнучких технологій, що дозволяють оперативно змінювати номенклатуру продукції, що випускається.

8. У сфері реального виробництва на порядок знижується чисельність працівників, у міру застосування інформаційних технологій і автоматизації виробництва, відповідно в структурі цінності (вартості) продукції знижується частка живої праці і зростає частка праці уречевленої.

9. У міру зростання продуктивності суспільної праці і все зростаючого, але не остаточного, витіснення живої праці з реального сектора економіки, все більша частина населення переміщається в сферу послуг, особливо побутового та туристично-розважального характеру. При цьому повинні формуватися механізми державного регулювання, які б забезпечували перерозподіл цінностей, що створюються в реальному секторі економіки, в сферу послуг і на користь зайнятих у ній працівників.

10. Інформаційно-інтелектуальна складова стає все більш важливою частиною собівартості і ціни продукції.

11. Зростає, часто на порядок, рівень оплати праці найбільш кваліфікованих працівників у сфері інформаційно-управлінської праці.

12. Користування окремими видами інтелектуально-інформаційних потоків та послуг повинно бути загальнодоступним, а тому й безкоштовним, що необхідно для швидкого і сталого розвитку всього суспільства та його продуктивних сил. Користування іншими видами інтелектуально-інформаційних потоків і послуг має бути платним, що необхідно для матеріальної винагороди тих, хто генерує інтелектуально-інформаційні цінності і забезпечує

функціонування інфраструктури їх зберігання і розповсюдження. Відповідно, на кожній стадії розвитку суспільства та його продуктивних сил, необхідно дотримуватися оптимального співвідношення між безкоштовним і платним користуванням продукцією інтелектуально-інформаційної праці.

13. Продукт інтелектуально-інформаційної діяльності володіє суспільною цінністю, у тому числі і ціною, в разі його продажу, тільки на рівні найвищої якості і останніх досягнень. Якщо матеріально-речова продукція, в силу її обмеженості та дефіцитності, потрібна суспільству не тільки в своїх найкращих зразках, а й посередніх (наприклад, на всіх жителів найкращого одягу і взуття не вистачить, а одягатися і взуватися потрібно всім), то інтелектуально-інформаційний продукт має сенс використовувати тільки в його найкращій якості, оскільки він порівняно легко піддається копіюванню та розповсюдженню. Наприклад, якщо сконструйована більш досконала машина або створена найкраща на даний момент технологія, то навіть самі гарні по собі, але більш низького рівня, техніка і технологія вже нікому не потрібні (якщо, звичайно, доступ до техніки і технології більш високого рівня не закритий для частини їх потенційних споживачів).

14. Головною, провідною цінністю в суспільстві, відповідно переважаючою частиною суспільного багатства стає інформація, що розуміється в найширшому сенсі слова, починаючи від відкриттів, винаходів, науково-технічних і технологічних розробок і закінчуючи масивами найрізноманітнішої інформації.

15. Поява більш досконалого інтелектуального продукту знецінює цінність (і вартість) передуючого йому за призначенням інтелектуально-інформаційного продукту, якою б великою ця цінність (вартість) не була напередодні свого знецінення.

16. Наука, освіта та впровадження інтегруються в єдиний комплекс.

17. З розвитком науково-технічного прогресу, зростанням номенклатури виробленої продукції, товарів і послуг, появою все нових відкриттів та винаходів, знаходженням нових способів використання природних ресурсів і створенням

принципово нових матеріалів, ускладненням господарських зв'язків різко зростають альтернативні можливості комбінування факторів виробництва, відповідно зростає значення і роль праці з організації та управління таким комбінуванням.

18. Праця чи продукт праці в гуманітарній сфері, в культурі та мистецтві, будучи різновидом інтелектуально-інформаційної праці та її продукції грає все зростаючу роль в тому сенсі, що створює фундамент розвитку у всіх галузях життєдіяльності суспільства, в тому числі й у виробничо-господарській сфері діяльності.

19. Безмірно зростає значення екологічного чинника у виробничо-господарській діяльності, причому не тільки щодо природи, але й до людини. Новітні технології повинні одночасно забезпечувати збереження і відродження природи, і відповідати здоровому способу життя і прояву творчого потенціалу людини.

20. Новітні технології, що відповідають інформаційно-індустріальній стадії розвитку продуктивних сил, дозволяють одночасно на порядок підвищити рівень продуктивності суспільної праці, і не тільки зберігати природну сферу проживання людини, а й відроджувати та облагороджувати її.

21. Новітня техніка і технологія охоплюють не тільки машини й устаткування, а й створення принципово нових матеріалів, у зв'язку з чим науково-технічний прогрес втілюється не тільки по лінії основних фондів, але й оборотних. В нанотехнологіях, тобто створенні приладів і механізмів на молекулярному і навіть атомному рівнях, удосконалення машин і устаткування в даному випадку на мікрорівні мікроструктур зливається в єдине ціле зі створенням нових видів матеріалів.

22. Зростання продуктивності праці на інформаційно-індустріальній стадії розвитку продуктивних сил дозволяє:

а) забезпечити повний матеріальний комфорт кожному жителю планети, а також оптимальний набір продуктів харчування із забезпеченням доступу кожній людині до накопиченого масиву фундаментальної інформації;

б) створити умови для процвітаючого життя всьому людству, без руйнування місця існування людини;

в) створити такі робочі місця та їх структуру, які дозволять в кожній людині проявити свій творчий потенціал, що, в свою чергу, за принципом зворотного зв'язку, на кілька порядків підвищить продуктивну силу суспільної праці.

Все це зумовлює формування нових об’єктів бухгалтерського обліку і контролю. Виходячи з названих вище процесів в перетворенні матеріально-технічної бази суспільства, в умовах становлення інформаційно-індустріальній стадії розвитку продуктивних сил, розглянемо вплив цих процесів на кругооборот капіталу.

У процесі повного циклу одного обороту капітал проходить такі стадії:

1) на першій стадії капітал у грошовій формі (Кг) авансується в конкретні фактори виробництва – засоби праці, предмети праці – перетворюючись тим самим у продуктивну форму;

2) на другій стадії продуктивний капітал (Кпр) в процесі виготовлення продукції поступово перетворюється в товарну форму, яка включає форму вироблених послуг;

3) на третій стадії товарний капітал (Кт) у міру реалізації вироблених товарів і послуг перетворюється в грошовий капітал.

На третій стадії кругообороту капіталу (Т' - Г') найбільш чітко проявляється надлишок вартості над авансованою на початку кругообороту капіталу вартістю (Г-М, Зв, Рс), що знаходить вираз у створенні вартості додаткового продукту (додаткової вартості). Цей процес формально виражається у вигляді:

$$T' = T + m, \text{ і } \Gamma' = \Gamma + г \qquad (1.1)$$

де Т, Т' – товарна продукція до і після обороту;

Г і Г'– грошові кошти, авансовані у виробництво та отримані у результаті виробництва;

Зв – засоби виробництва;

Рс – робоча сила;

М – матеріали.

Становлення інформаційно-індустріальної стадії розвитку продуктивних сил не може не вплинути кардинальним чином на економічну природу і структуру додаткового продукту, його вартість. Спробуємо виявити характер і механізм такого впливу.

Виникає питання, а яка природа цього прибутку і прихованого за нею додаткового продукту? Чи можна пояснити в даному випадку їх утворення на основі механізму додаткової вартості, представленого К. Марксом у своєму «Капіталі»?

Видається, що цей механізм не здатний адекватно пояснити виникнення додаткового продукту і прибутку на основі розробки і застосування новітніх технологій.

У Західній Європі вже багато років практикується такий підбір висівних сортів зерна (відповідно до структури випікання хлібобулочних виробів, яка визначається заздалегідь на основі вивчення попиту), що дає максимальний вихід хліба. В основі такого комбінування висівного зерна лежить той факт, що на один і той же різновид хлібобулочного виробу виходить різна вага продукту, в залежності від того, який вид зерна був обраний при посівах. В результаті, через забезпечення ефективного підбору сортів зерна суспільство отримує додаткову кількість хлібобулочних виробів без будь-яких витрат у процесі їх виробництва. Очевидна наявність додаткового продукту, який ніяк не може бути віднесений до додаткової вартості, утвореної відповідно до теорії К. Маркса.

В основі додаткового продукту, в даному випадку лежить комбінаційний економічний ефект, який часто називають синергічним або синергетичним економічним ефектом [171, с. 272-364; 208, с. 76-81; 209, с. 364]

В. Мотильов розрізняє кількісне і якісне економічне зростання в системі суспільного відтворення, стверджуючи, що в умовах якісного росту додатковий продукт утворюється у вигляді синергетичного економічного ефекту, який вищезазначений автор визначає як різницю між інтегрованою цінністю (вартістю) усіх факторів виробництва, втілених у готову продукцію і механічною сумою цих

же факторів, за умови ефективного їх комбінування в процесі відтворення [210; 202].

Термін “синергетичний ефект” або “синергічний”, від слова “синергетика”, прийшов в економіку з кібернетики. Нам видається більш вдалим вживати термін комбінаційний економічний ефект, хоча і проти названого вище терміна у нас немає принципових заперечень.

Комбінаційний економічний ефект (КЕФ) - це надлишок цінності (вартості) готової продукції над механічною сумою всіх чинників виробництва, спожитих при виготовленні цієї продукції, хоча при оцінці цих факторів до уваги береться не вартість (цінність) робочої сили, а цінність (вартість) затраченої праці [185, с. 763].

Очевидно, що КЕФ виникає лише при ефективному комбінуванні факторів виробництва в процесі виготовлення продукції. При їх неефективному комбінуванні має місце феномен антиефективного виробництва, коли цінність (вартість) готової продукції менше, ніж механічна сума всіх факторів виробництва, спожитих при її виготовленні, включаючи вартість (цінність) витрат праці.

Додаткова вартість як різниця між вартістю, створеною працею працівника та вартістю його робочої сили, теж має місце в системі суспільного відтворення, що здійснюється відповідно до механізму, розкритим К. Марксом в його «Капіталі». Однак, наша суперечність з К. Марксом полягає в тому, що ми не розглядаємо виробництво і привласнення додаткової вартості на основі експлуатації найманої праці в якості універсальної ситуації, яка має місце при будь-якому варіанті найму робітника в ході капіталістичного виробництва. Такий вид найму працівника у вигляді купівлі його робочої сили ми розглядаємо як один з можливих варіантів найму. Іншими варіантами найму працівника можуть бути такі: оплата витрат праці; оплата результатів праці; оплата витрат та результатів праці одночасно. В основі додаткового продукту, в залежності від характеру найму робочої сили та ефективності комбінування факторів виробництва, можуть лежати наведені нижче елементи:

1) тільки додаткова вартість (у тому розумінні, в якому її розкрив К. Маркс в «Капіталі»);

2) тільки комбінаційний економічний ефект;

3) частково додана вартість, частково комбінаційний економічний ефект, причому, в залежності від конкретної економічної ситуації, при домінуванні того чи іншого.

Різниця в джерелах освіти доданого продукту можуть бути представлені за допомогою рис.1.1.

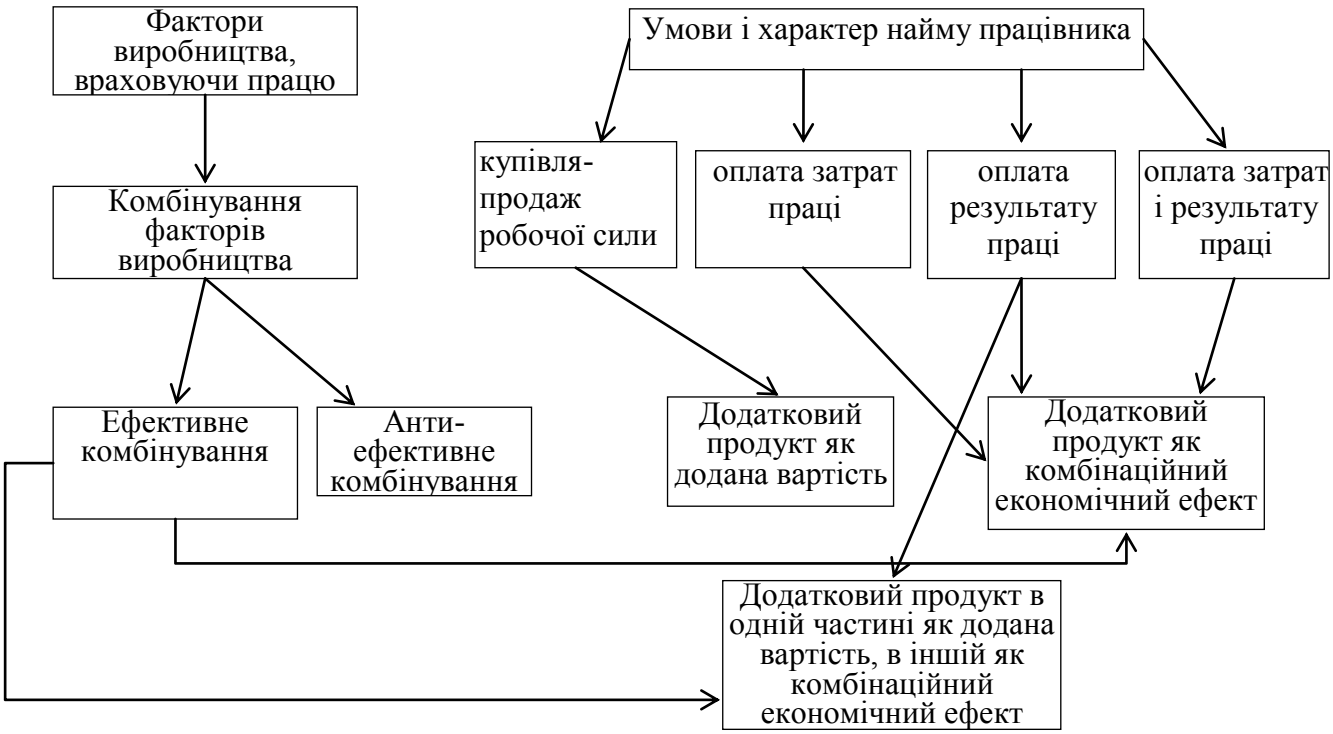

Рис. 1.1. Утворення додаткового продукту в процесі виробничої діяльності

При аналізі наведеної схеми потрібно мати на увазі, що результат праці не рівнозначний комбінаційному економічному ефекту, який виникає саме в результаті комбінування всіх факторів виробництва, в тому числі і праці. Сама праця як один з факторів виробництва, нехай і ведучий, має, крім того, свою власну результативність або продуктивність, яка властива саме йому як фактору виробництва. Наприклад, один працівник може виробляти в день 100 виробів, а

інший – 120. Очевидно, що результативність (продуктивність) праці в обох працівників різна. Але ця різниця ще далеко не є відмінністю у створенні комбінаційного економічного ефекту, який визначається в результаті комбінування і взаємодії всіх факторів виробництва без винятку, а не тільки праці, в процесі виготовлення продукції.

Можливості комбінування факторів виробництва, а тим більше, можливості їх все більш ефективного комбінування, на порядок зростають на інформаційно-індустріальної стадії розвитку продуктивних сил.

По мірі становлення в суспільстві інформаційно-індустріальної стадії розвитку продуктивних сил, відбувається підйом всього суспільного організму по ступенях соціальної зрілості, чому відповідає: а) посилення позицій робітника на ринку праці; б) зростання ступеня соціальної захищеності людини. Обидва ці моменти породжують тенденцію до витіснення купівлі-продажу робочої сили в процесі її найму оплатою праці за його витратами і результатами. Відповідно, в складі вартості доданого продукту скорочується частка доданої вартості при зростанні величини вартості доданого продукту за рахунок зростання в ньому тієї його частини, яка є результатом комбінаційного економічного ефекту.

При всьому вищевикладеному, елементи формули кругообороту (1.2) отримують конкретизацію:

$$T' = T + m(ДВ \Rightarrow 0; КЕФ \Rightarrow \infty);$$
$$Г' = Г + г(ДВ \Rightarrow 0; КЕФ \Rightarrow \infty), \qquad (1.2)$$

де ДВ - додана вартість;

КЕФ - комбінаційний економічний ефект.

Комбінаційний економічний ефект виникає в результаті діяльності висококваліфікованої праці, що реалізує свій творчий потенціал, насамперед у двох сферах – в науці та управлінні. Продукцією цих сфер є інформація і комбінування організації та управління, що розуміються в найширшому сенсі слова.

Як уже зазначалося, в суспільстві необхідне поєднання безоплатності-загальнодоступності та адресної платності при споживанні специфічної продукції

цих двох видів праці, яким, поряд з працею в сфері освіти, а також культури і мистецтва, належить вирішальна роль на інформаційно-індустріальній стадії розвитку.

Якщо стосовно науки елемент безоплатності в поширенні частини інформації очевидний, то відносно організаційно-управлінської праці потрібно звернути увагу на те, що при оплаті його витрат відповідним управлінцям, споживання в масштабі суспільства багатьох організаційно-управлінських рішень носить безоплатний характер.

Якщо в індустріальну епоху центральною проблемою кругообороту капіталу є діалектика перервності і безперервності стадій і фаз руху капіталу, то в інформаційно-індустріальну епоху на цю діалектику накладається діалектика платності і безоплатність надання результатів праці в сферах науки і комбінуванні організації та управління.

При цьому формула кругообороту капіталу конкретизується наступним чином (рис. 1.2).

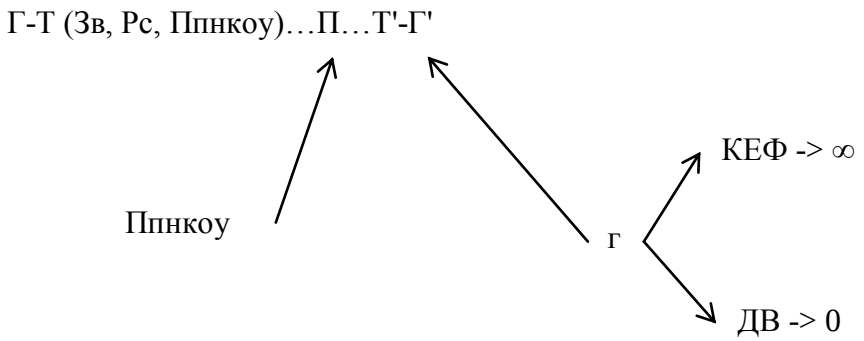

Рис. 1.2. Конкретизація кругообороту капіталу

де **Ппнкоу** – продукт праці в науці та комбінування організації та управлінні.

При зростанні частки та абсолютної величини КЕФ в складі вартості доданого продукту, з відповідним зростанням його величини, одночасно посилюється монополізм щодо невеликої частини особливо висококваліфікованих кадрів, які володіють творчим потенціалом, що виражається, крім іншого, в монопольно високій оплаті їхньої праці. Однак, така оплата, як правило, з

надлишком компенсується вартістю комбінаційного економічного ефекту, створюваного їх працею.

Науково-технічний прогрес, швидкість і масштаби якого значно зростають на інформаційно-індустріальній стадії розвитку продуктивних сил, створює нижченаведені елементи матеріально-технічного прогресу.

По-перше, забезпечується не тільки механізація, а й автоматизація вантажно-розвантажувальних робіт.

По-друге, забезпечується сприятливий режим зберігання товарно-матеріальних цінностей і відповідно високий рівень безпеки.

По-третє, все більш технічно досконалими, надійними і при тому економічними стають транспортні засоби.

По-четверте, кількісно розростається і якісно вдосконалюється мережа доріг, а також їх інфраструктура, як і інфраструктура повітряного та водного транспорту.

По-п'яте, рух засобів виробництва та оптових партій предметів споживання всіляко і всебічно інформатизуються на базі поліпшення комп'ютерної техніки і вдосконалення комп'ютерних програм.

Названі вище елементи науково-технічного прогресу в сфері товароруху здійснюють нижченаведений вплив на кругооборот капіталу.

1. Виробничі запаси та готову продукцію стає все більш вигідним концентрувати не на складах підприємств-споживачів або підприємств-виробників, а на великих, технічно високо оснащених базах і складах, що дозволяє: а) забезпечувати високу мобільність запасів; б) застосовувати найбільш ефективні технології навантаження-розвантаження, зберігання і транспортування вантажів; в) економити в масштабі суспільства на витратах по зберіганню, транспортуванню, навантаженню-розвантаженню засобів виробництва і готової продукції, відповідно виплачуючи частину цієї економії у вигляді прибутку великим базам і складам, а іншу частину зекономлених коштів відносити на зниження витрат обороту підприємства.

2. Кожне підприємство опиняється в оточенні мережі спеціалізованих баз і складів, які постачають йому необхідні засоби виробництва, а також мережею інших баз і складів, які приймають його продукцію для постачання підприємствам-споживачам, в роздрібну торгівельну мережу або на експорт. Таким чином, практично навколо кожного підприємства створюється мезоекономічна мережа, в яку поряд з промисловими і сільськогосподарськими підприємствами органічно вмонтовані спеціалізовані бази та склади і транспортні підприємства, разом з відповідною їм інфраструктурою.

3. Значно прискорюється кругооборот капіталу підприємства, вмонтованого в охарактеризовану вище мезоекономічну мережу. При цьому прискорюється не тільки кругооборот і оборот грошового капіталу, а й реальний рух товарів.

За рахунок кращої організації виробничих поставок, інтенсифікується процес виробництва, в результаті чого збільшується його обсяг на тих самих виробничих потужностях і при тому ж самому контингенті працівників.

Розвиток методів маркетингу на базі комп'ютерного моніторингу попиту і перебігу продажів у поєднанні з розвитком гнучких технологій, дозволяє виробляти переважно потрібну споживачеві продукцію, з її адресною доставкою покупцеві. На цій основі разом з удосконаленням процесу товароруху на базі науково-технічного прогресу розвиваються нижченаведені тенденції:

1) Скорочується відносна величина виробничих запасів і готової продукції у всьому суспільстві по відношенню до обсягів виробництва, причому не тільки на складах підприємств виробників і споживачів продукції, а й на складах і базах, які обслуговують багато підприємств.

2) Значно прискорюється міжгалузевий (мезоекономічний) кругооборот капіталу, а вже через це прискорюється рух коштів по всіх стадіях кругообороту й у кожного окремо взятого підприємства.

3) Істотно скорочується час впровадження у виробництво новітніх технологій та науково-технічних розробок.

Нерозумне з позицій суспільних інтересів використання науково-технічного прогресу на початкових стадіях інформаційно-індустріального суспільства

призводить до істотних деформацій кругообороту капіталу на всіх його рівнях: мікро (підприємство), мезо (ланцюги міжгалузевих зв'язків), макро (національне господарство), мега (світове господарство).

Комп'ютерна революція, крім її різноманітного позитивного впливу на економіку, породила два величезних негативних наслідки.

По-перше, колосальний економічний ефект комп'ютеризації, пов'язаний з тим, що в кожному новому поколінні комп'ютерної техніки на порядок знижувалися витрати і одночасно на порядок збільшувалась результативність, був в істотній мірі використаний в якості товарного забезпечення спекулятивно-посередницьких угод, які стали наростати, мов сніговий ком. Якщо до початку третього тисячоліття обсяг виробництва в світі (сумарний ВВП) склав близько 49 трлн. доларів США, то спекулятивно-посередницькі операції в формі купівлі-продажу різного роду цінних паперів досягають щороку приблизно в 10 разів більшої суми, близько 500 трлн. доларів [203].

По-друге, комп'ютерна техніка в значній мірі стала використовуватися в якості матеріально-технічної бази спекулятивно-посередницьких угод, їх інтернаціоналізації, що різко збільшило обсяг спекулятивно-посередницького капіталу.

Збільшення, як абсолютне, так і відносне спекулятивно-посередницького капіталу вкрай негативно позначається на розвитку реального сектора економіки тим, що:

1) відвертає капітал від виробничого інвестування, скорочуючи обсяг реальних інвестицій;

2) скорочує місткість масового платоспроможного ринку, що також скорочує обсяг виробництва відносно можливостей, якими володіє суспільство.

В даному випадку спостерігається своєрідне поєднання негативних тенденцій розвитку людського суспільства.

По-перше, в збільшених масштабах відтворюється дух грошової наживи як самоцілі, що характерно для одного з крайніх полюсів індустріальної стадії розвитку – капіталізму, але ніяк не для інформаційно-індустріального суспільства.

Відповідно інформатизація економіки стала підпорядковуватися грошам, замість того, щоб гроші обслуговували інформатизацію економіки.

По-друге, інформація та її потоки в значній мірі замкнулися самі на собі, стали перетворюватися на самоціль (паралельно з перетворенням в комп'ютеризований придаток до наживи грошей за допомогою спекуляцій), замість того, щоб знизу спиратися на фундамент індустрії (не випадково виник образ майбутнього у вигляді комп'ютеризованого села в умовах деіндустріалізації суспільства), а зверху орієнтувати інформацію та інформатизацію на вищі змістоутворюючі цінності, розкриття індивідуально-неповторного творчого потенціалу людини і проникнення в глибинні таємниці світобудови, при гуманізації та облагороджуванні середовища проживання людини і відродження природи на нашій планеті .

Україна, в результаті реформ останніх двох десятиліть, входить в русло світового прогресу. В постіндустріальну стадію пріоритетними галузями розвитку стають наука, інновації, освіта та технології. На жаль, ці галузі в Україні розвиваються низькими темпами, що свідчить про те, що наша країна тільки наближається до постіндустріальної епохи. Такі висновки ґрунтуються на аналізі таблиць, наведених нижче.

Таблиця 1.1

Фінансування наукових та науково-технічних робіт за секторами діяльності[216, с. 81]

	2000		2005		2009		2010	
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%
Всього	**2046339,0**	**100**	**5160399,8**	**100**	**7822209,8**	**100**	**8995893,9**	**100**
державний сектор	740980,3	36,2	1556935,1	30,2	3025558,4	38,7	3274433,9	36,4
підприємницький сектор	1202417,1	58,8	3359716,8	65,1	4284503,7	54,8	5156185,7	57,3
сектор вищої освіти	102836,4	5,0	243747,9	4,7	511935,4	6,5	565054,2	6,3
приватний неприбутковий сектор	105,2	0,0	–	30,2	212,3	0,0	220,1	0,0

Аналізуючи дані таблиці бачимо, що за останні 10 років фінансування наукових розробок зросло більш, ніж у чотири рази, при цьому у структурі фінансування головне місце займає підприємницький сектор.

Таблиця 1.2

Середньомісячна заробітна плата штатних працівників за видами економічної діяльності у 2010 році [216 с. 31]

Галузі економіки	Середня заробітна плата	
	грн.	у % до середнього рівня по економіці
Усього	**2239**	**100,0**
Освіта і наука	1889	84,3
Фінансова діяльність	4601	205,5
Державне управління	2747	122,7
Промисловість	2580	115,2
Будівництво	1754	78,3

Наведена таблиця містить дані про співвідношення середньомісячної номінальної нарахованої заробітної плати працівників освіти, науки, державного управління, будівництва, а також фінансово-кредитних установ із середнім по Україні рівнем.

Рівень зарплати в науці і освіті має бути значно вище середнього, оскільки саме від цих сфер в першу чергу і головним чином залежить прогрес людського суспільства і розвиток продуктивних сил. Відповідно більш висока заробітна плата повинна не тільки гідно винагороджувати працю в цих сферах, а й сприяти притоку в них найбільш талановитих і активних людей. В Україні склалася протилежна ситуація. Так, в 2010 році рівень зарплати в сфері освіти склав 84,3% від середнього по Україні. Зарплата у сфері фінансів, промисловості виявилася в півтора-два з лишнім рази вище, ніж в освіті і науці. Це спричиняє відтік кваліфікованих, високоосвічених працівників з науки і освіти у сфери бізнесу, що не сприяє розвитку першої.

Таблиця 1. 3

Чисельність працівників наукових організацій (тис. осіб) [257, с. 194]

Роки	Працівники основної діяльності	У тому числі фахівці, зайняті науковою та науково-технічною роботою			Допоміжний персонал	Працівники, зайняті науковою та науково-технічною роботою за сумісництвом
		всього	у тому числі			
			доктори наук	кандидати наук		
1991	449,8	295,0	3,4	27,8	103,1	36,1
1995	293,1	179,8	4,1	22,9	62,8	41,7
2000	188,0	120,8	4,1	17,9	35,6	53,9
2005	170,6	105,5	4,2	17,0	32,0	68,5
2010	141,1	89,6	4,5	17,0	26,0	69,4

Чисельність персоналу, зайнятого дослідженнями і розробками, за останні двадцять років знизилася більше, ніж в 3 рази (з 295,0 тис. осіб до 89,6 тис. осіб). Збереження такої тенденції може негативно позначитися на подальшому розвитку науки і освіти в Україні.

Таким чином, в ході ринкових реформ двох останніх десятиліть, наша країна будувала до цього на свій манер і не без успіху, нехай і з серйозними недоліками, інформаційно-індустріальне суспільство. Нині вже з’явилися результати цих реформ і Україна входить в русло загальнолюдського прогресу. Однак залишається невирішеною ще низка проблем, зокрема необхідність технічного і технологічного переоснащення підприємств, приділення більшої уваги розвитку науки і освіти. А це, в свою чергу, прискорить кругооборот капіталу, підвищить його ефективність, що дозволить підвищити прибутковість підприємств, дозволить повніше задовольняти соціальні потреби. Подальший розвиток продуктивних сил та його вплив на кругооборот капіталу можуть стати об’єктом майбутніх досліджень.

1.3. Види капіталу та їх трансформація для управління підприємством

У працях науковців капітал трактується як економічний ресурс, що є сукупністю усіх технічних, матеріальних і грошових засобів, які в процесі свого руху приносять дохід [84, с. 591]. Капітал також розглядається як накопичений шляхом заощадження запас економічних благ у формі грошових засобів та капітальних товарів, що залучається його власниками в економічний процес як інвестиційний ресурс та фактор виробництва з метою отримання доходу [29, с. 461].

У працях деяких вчених капітал трактується як: 1) сукупні ресурси, що використовуються у підприємництві: сума накопичених матеріальних благ, результати минулої (попередньої) і засіб для подальшої виробничої чи комерційної діяльності; 2) початкова сума коштів, призначених для підприємницької діяльності; 3) чиста вартість; 4) вартість – носій додаткової вартості; 5) гроші, велика сума грошей [241, с. 116].

У реальному житті капітал як вартість чи цінність, що приносить дохід функціонує у формі *продуктивного капіталу* (у сфері матеріального виробництва). У свою чергу, продуктивний капітал може набувати форми *грошового капіталу* (капітал як передумова виробництва), *виробничого капіталу* (капітал як засіб праці), *товарного капіталу* (капітал як виробничі блага для реалізації на ринку). *Торговельний* капітал діє у сфері обміну (обігу) товарів, *позичковий* капітал – у сфері кредитних відносин. Продуктивний капітал у своєму русі приносить дохід у формі прибутку, торговельний – у формі торговельного прибутку, позичковий – у формі процента [85, с. 147].

Таким чином, із наведених категорій «капітал» можна зробити висновок, що в економічній теорії сформувалися різні підходи до трактування сутності капіталу. У спеціальному посібнику групою авторів узагальнені різні підходи, де предметно представлена глибина та різноваріантність такої складної економічної категорії як «капітал» [85, с. 277]. Наведемо зазначені теоретичні узагальнення з огляду на їх важливість для нашого подальшого дослідження вартісних величин та структурних пропорцій капіталу підприємств.

За предметно-функціональним підходом капітал ототожнюється з нагромадженою працею, завдяки чому стає можливим процес подальшого виробництва або продажу й одержання доходу. Такий підхід створює умови для аналізу капіталу як фактора виробництва, що справляє відповідний вплив на результати підприємницької діяльності і приносить дохід власникові. Діапазон аналізу матеріально-речового змісту капіталу постійно збільшується у результаті розширення видів нагромадження праці та певних благ, однак предметно-функціональний підхід не дає можливості виявити джерела зростання доходу.

Згідно із соціально-економічними підходом капітал трактується як економічна категорія – специфічні суспільні відносини, що виникають за певних історичних умов. Соціально-економічну форму капіталу визначає взаємодія руху підприємницької та особистої власності економічних суб'єктів у процесі їх господарської та комерційної діяльності, а також спосіб отримання та розподілу доходів.

Як позитивні зрушення слід визначити те, що розвиток соціально орієнтованої економіки, зокрема, впровадження колективних форм приватної власності, проведення корпоратизації та акціонування, а головне – розширення сфери управління капіталом, поступово змінюють його економічну природу. Виникає певне коло пріоритетів, залежностей та взаємних інтересів працівників та підприємців, що ґрунтуються на «соціалізації» капіталу та «капіталізації» праці.

Грошовий підхід дає можливість досліджувати капітал як фінансовий ресурс, що використовується власником задля отримання доходу у вигляді процента.

Капітал також ототожнюється з часом. У такому сенсі він виступає особливим економічним ресурсом, що відкриває можливість отримання доходу в майбутньому в разі відмови від здійснення поточних вкладень та задоволення теперішніх потреб.

Капітал також трактується як певні вкладення та розміщення, що дає можливість отримати дохід. Тут особливо набуває значення категорія «людський капітал» як здатність особистості приносити дохід завдяки здібностям та

цілепрокладанню. Критерії освіти, професіональних навичок, досвіду роботи, здоров'я, природних здібностей та творчих підходів до повсякденної праці розглядаються як чинники продуктивної сили людини, що створює надійне підґрунтя для впровадження інноваційних технологій та збільшення доходу окремої особистості й суспільства в цілому. Особливе місце відводиться «інтелектуальному капіталу», який функціонує в «чистому» вигляді в таких сферах як наука, освіта, охорона здоров'я, управління. Поступово інтелектуальний капітал починає перевалювати над усіма іншими формами капіталу, виступаючи головною передумовою нагромадження суспільного багатства.

Таким чином, категорія «капітал» є одним й найскладніших понять у теорії та практиці, що увібрало в себе багатоваріантність та різноманітність сутнісних сторін складного економічного процесу. З огляду на це український учений-дослідник фінансового менеджменту, у якому одне з центральних місць посідає менеджмент капіталу, І.Бланк пропонує розглядати основні характеристики, що визначають особливості застосування категорії «капітал», виходячи безпосередньо із практичної площини. Такий підхід, на його думку, виключає всі абстрактні поняття, що визначають характеристики капіталу як форми суспільно-економічних відносин. Виходячи із зазначеного, учений виділив 10 ознак капіталу [29, с. 12-21]. З огляду на важливість проведеної автором класифікації та доцільність застосування певних підходів при здійсненні нами детального аналізу пропорцій та вартісних характеристик капіталу на макроекономічному рівнях, вважаємо за доцільне навести також основні характеристики капіталу, що сформульовані І.Бланком.

Капітал виступає як об'єкт економічного управління. Головна предметна сутність капіталу пов'язана з економічною сферою його дії, економічними відносинами та економічною діяльністю. Сутність капіталу та особливість його функціонування на макро- та мікрорівнях характеризуються термінами «вартість», «економічний ресурс», «економічний фактор», «економічна цінність», «економічне благо», «товар особливого роду», «багатство».

Капітал є накопиченою цінністю. З цих позицій він розглядається у формі запасів, що утворилися в усіх секторах економіки. На підприємствах капітал як накопичена цінність виступає у формі запасів основних засобів, нематеріальних активів, оборотних активів, ринкових цінних паперів тощо.

Капітал є виробничим ресурсом, тобто фактором виробництва. У такому трактуванні капітал посідає одне з центральних місць у процесі організації розширеного відтворення. Капітал поряд з іншими виробничими ресурсами кардинально впливає на результати виробництва та процес нагромадження.

Капітал виступає інвестиційним ресурсом. Він здійснює рух у процесі інвестування, реінвестування, дезінвестування. Для суб'єкта господарювання використання капіталу як реального інвестиційного ресурсу створює основу для чистого капіталоутворення. Під цим терміном розуміють різницю між обсягом валових інвестицій капіталу та амортизацією. Завдяки чистому капіталоутворенню стає можливим зростання виробничого потенціалу підприємств і суспільства загалом. При цьому чисте капіталоутворення забезпечується завдяки використанню капіталу як інвестиційного ресурсу лише в реальному секторі економіки – промисловості, сільському господарстві, торгівлі. Слід узяти до уваги, що використання капіталу як інвестиційного ресурсу у фінансовому секторі, а саме при здійсненні фінансових інвестицій в акції, облігації, новий реальний капітал не створює. Подібне фінансове інвестування всередині країни має характер трансфертного, коли обсяг капіталу, інвестованого у фінансові активи одними суб'єктами економіки, дорівнює обсягу дезінвестування іншими, але при цьому приріст реального капіталу не відбувається.

Капітал є об'єктом власності та розпорядження. Дана характеристика капіталу є особливо важливою на перехідному етапі розвитку економіки з точки зору оцінки подальших перспектив нагромадження капіталу та розподілу доходів. Як економічний об'єкт підприємницької діяльності, капітал є носієм прав власності і розпорядження. Як свідчить господарська практика, у сучасних умовах підприємець може використовувати капітал, але не бути його власником.

Прикладом є функціонування капіталу фінансово-кредитних установ, акціонерних товариств, коли його власники передають права розпорядження іншим особам. Капітал як об'єкт власності може виступати носієм усіх її форм. Носієм титулу власності капітал виступає як накопичена цінність. При розподілі в економічному процесі прав власності та використання капіталу його роль як об'єкта власності носить пасивний характер. Носієм прав розпорядження капітал виступає як інвестиційний ресурс і фактор виробництва. У економічному процесі роль капіталу як об'єкта розпорядження носить активний характер по відношенню до капіталу як об'єкта власності. Як об'єкт власності та розпорядження капітал формує певні пропорції його використання різними суб'єктами господарювання, що відображає пропорції власного та позичкового капіталу. Ці співвідношення характеризуються як структура капіталу, яка впливає на ефективність господарської діяльності підприємств, визначає рівень їх ринкової вартості, кардинально впливає на стан фінансової незалежності та запобігає загрозі банкрутства.

Капітал є носієм фактора ліквідності, що визначає його здатність бути реалізованим за своєю реальною ринковою вартістю. Така характеристика забезпечує можливість переливу капіталу між секторами економіки та безпосередньо між підприємствами. Але мобільність руху капіталу як інвестиційного ресурсу і фактора виробництва не в останню чергу визначається рівнем розвитку ринку капіталу, державними заходами впливу на процес його переміщення. Ліквідність капіталу для суб'єктів господарювання визначається можливостями швидкої конверсії його у грошову форму без втрати реальної ринкової вартості. Абсолютно ліквідним є капітал безпосередньо в грошовій формі. Від реальної наявності такого капіталу та його обсягів залежить рівень ліквідності підприємств, що вимірюється індикаторами загальної, швидкої та абсолютної ліквідності.

Капітал є носієм фактора ризику. Кожна операція, пов'язана з рухом капіталу, має бути чітко прорахована з позицій дотримання безпеки та забезпечення інтересів власників. Як правило, поняття ризик і дохідність тісно

між собою пов'язані, оскільки ступінь ризику використання капіталу залежить від очікуваної дохідності. Ризик виникає також при недотриманні оптимальної структури капіталу. Наприклад, переважання позичкового капіталу веде до втрати фінансової незалежності та може загрожувати економічно необґрунтованим перерозподілом доходів, зміною власників тощо.

Капітал виступає як об'єкт надання тимчасових переваг. На стадії накопичення капіталу постає питання вибору між поточним споживанням доходу та його збереження для наступного використання. Як свідчить досвід, теперішні блага оцінюються вище через невизначеність майбутніх. Тому змусити власника відмовитися від використання капіталу на поточне споживання можна лише за певну винагороду, яку він отримає у майбутньому. У такому разі процес накопичення капіталу можна розглядати як результат надання тимчасових переваг за таких альтернативних умов: власник робить свідомий вибір – чи споживати весь дохід одразу, чи зберегти певну його частину для забезпечення майбутнього споживання. Характеристика капіталу як об'єкта надання тимчасових переваг має важливе значення в процесі визначення оптимальних пропорцій між обсягами споживання – заощадження – нагромадження.

Капітал є об'єктом купівлі-продажу. З розвитком ринкових відносин формується особливий ринок – ринок капіталу, який характеризується попитом, пропозицією, вартістю, а також особливими відносинами купівлі-продажу капіталу. Попит на капітал дає можливість визначити загальні потреби його придбання як інвестиційного ресурсу і фактора виробництва. При задоволені попиту на капітал кардинально важливу роль відіграє монетарна політика та стан розвитку фондового ринку.

Капітал виступає джерелом доходу. Здатність приносити дохід є ключовою характеристикою капіталу. Але капітал приносить дохід як економічний ресурс, якщо використовується в суспільному виробництві. Як джерело доходів капітал виступає одним із найважливіших засобів формування майбутнього благополуччя власників та суспільства в цілому. У свою чергу, дохід виступає у формі відсотка. Розмір доходу на капітал становить основу формування витрат на його залучення

та використання у господарському обороті, що характеризується таким поняттям, як вартість капіталу. Як джерело доходу капітал являє собою постійно зростаючу економічну цінність. Разом з тим потенціальна здатність капіталу приносить дохід не може реалізуватися автоматично. Це складна та багатогранна функція, що полягає у свідомому управлінні процесом формування та використання капіталу на всіх рівнях.

Багатоаспектність категорії «капітал» виявляється у різноманітних конкретних формах його існування. Економічною теорією виділяються такі функціональні ознаки категорії «капітал», які можна покласти в основу аналізу практичної діяльності суб'єктів економіки (рис. 1.3).

Зустрічаються й інші підходи до класифікаційних ознак та форм функціонування капіталу. Так, В. Радаєв виділяє такі його форми: економічний, фізичний, культурний, людський, соціальний, адміністративний, політичний, символічний. В економічний капітал він включає: грошовий (фінансові засоби); виробничий (засоби виробництва); товарний (готові продукти). Капіталом він називає нагромаджуваний господарський ресурс, який включено в процес відтворення і збільшення вартості шляхом взаємної конвертації різноманітних його форм [139, с. 37-39].

Таким чином, економічна теорія дуже широко трактує поняття «капітал». Зазвичай у різних енциклопедичних виданнях його характеризують як загальновідоме, але важке для визначення поняття. Водночас усі наведені вище визначення та трактування капіталу доповнюють одне одного і надають можливість найбільш повно висвітлити сутність та функціональні характеристики категорії «капітал», тобто класифікувати у процесі його функціонування або кругообороту [117].

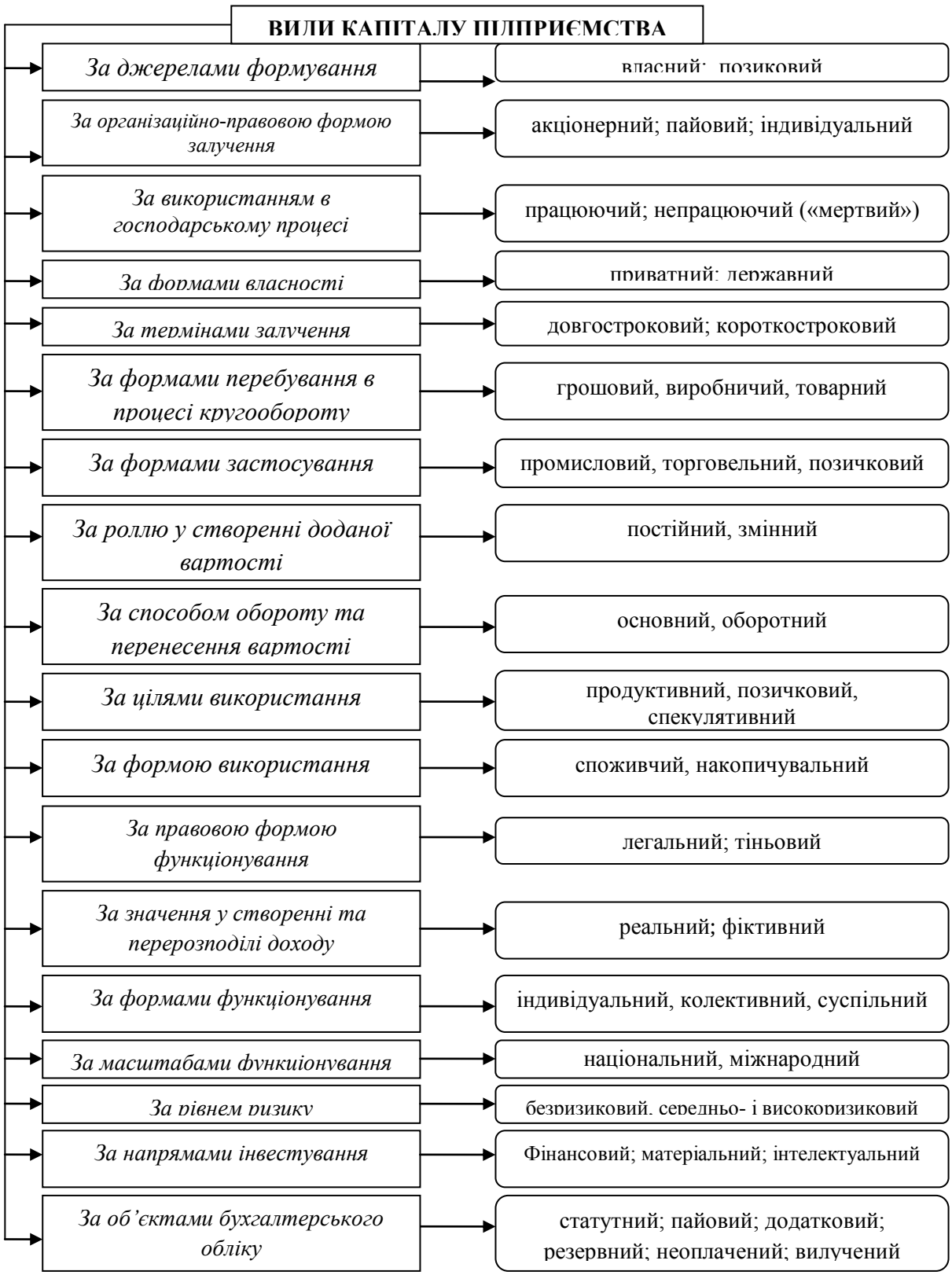

Рис. 1.3. Класифікація капіталу підприємств*

******систематизовано на основі джерел [29, 83, 84, 166, , 243, 244, 309, 325].*

Функціонуючий капітал в процесі свого використання знаходиться в постійному русі як в рамках діяльності окремих суб'єктів господарювання, так і в

економічній системі країни в цілому. Цей рух капіталу в економічному процесі супроводжується постійною видозміною його форм. Процес такого постійного руху характеризується в економічній теорії терміном "оборот капіталу". По мірі збільшення масштабів суспільного виробництва та ускладнення міжгалузевих зв'язків зростає значення кругообороту капіталу в якості динамічної форми організації та оптимізації цих зв'язків. В сучасних умовах в характері кругообороту капіталу відбуваються суттєві зміни і виникають нові особливості руху, які вимагають теоретичного осмислення і врахування в господарській практиці.

Вченими активно досліджується поняття капіталу та його кругообороту в різних аспектах та проявах, однак на сьогодні недостатньо уваги приділяється питанням впливу функціональної форми капіталу на характер протікання його кругообороту.

Дослідженню обороту капіталу в процесі його використання присвячені роботи багатьох економістів різних шкіл. Найбільший внесок у розвиток теорії цього питання внесли А. Сміт [286], Д. Рікардо [270], К. Маркс [185], О. Бем-Баверк [18], Дж. Кейнс [141], Дж. Хікс [331], К. Віксель [363]. Ці дослідження дозволили виявити основні характеристики економічної сутності категорії "оборот капіталу", які продовжують отримувати певний розвиток на сучасному етапі. Класично під оборотом капіталу розуміється процес безперервного його руху в економічній системі, що супроводжується послідовним перетворенням однієї його форми в іншу. Оскільки двома основними сторонами капіталу, безвідносно до будь-якої конкретної форми, є речовий зміст і суспільна форма, то рух капіталу здійснюється у процесі кругообороту кожної з них. З точки зору суспільної форми, кругооборот капіталу — це процес функціонування і розвитку капіталістичних відносин економічної власності у кожній зі сфер суспільного відтворення на основі збільшення та вдосконалення об'єктів цієї власності, передусім привласнення результатів експлуатації досконалішої робочої сили. Кожний вид капіталу (індивідуальний, акціонерний, монополістичний, державний, інтернаціональний та ін.) починає свій рух у сфері обігу у формі

грошового капіталу та авансується, насамперед, на купівлю засобів виробництва і робочої сили. Фундамент теорії кругообороту й обороту капіталу був створений К. Марксом у II томі «Капіталу» [185]. На нашу думку, схема кругообороту, що запропонована К. Марксом, має ряд безперечних переваг, зокрема: 1. Кругооборот є сутнісною характеристикою функціонування і відтворення будь-якого промислового підприємства. 2. Схема кругообороту забезпечує багатогранний політико-економічний підхід, що дозволяє деталізувати й аналізувати в статиці і динаміці господарські проблеми підприємства. 3. Кругооборот відображає функціонування підприємства як єдність матеріальних, нематеріальних, вартісних потоків і руху робочої сили через витрати грошового капіталу, інвестованого на придбання факторів виробництва.

Слід погодитися з А. Лугініним, що класична модель кругообороту й обороту капіталу має важливе значення не тільки для економічної науки та господарської практики, але є універсальним методом пізнання об'єктивної реальності, в тому числі економічної, представляючи собою модель динамічного циклу виробництва, що лежить в основі всієї економіки, всіх процесів і форм її прояву [178].

Як економічна категорія, яка широко використовується в сучасній господарській практиці, кругооборот капіталу в сучасних умовах характеризується наступними особливостями:

- Кругооборот капіталу є найважливішою умовою його функціонування в економічній системі, що забезпечує постійне генерування доходу або самозростання його вартості. В Економічній енциклопедії кругооборот капіталу визначають як рух капіталу у процесі виробництва та обігу, в ході якого він проходить весь цикл, тобто здійснює повний оборот [82].
- Оборот капіталу визначається як циклічний рух, швидкість якого вимірюється часом проходження одного повного циклу. Під циклом обороту капіталу в більшості літературних джерел розуміється процес повного завершення кругообороту окремих його форм, в результаті чого авансований капітал в процесі свого економічного використання повертається до своєї вихідної форми [82].

Отже, поняття обороту та кругообороту капіталу близькі за своїм змістом і означають циклічний рух капіталу, однак термін «оборот» визначає рух капіталу взагалі в межах одного чи багатьох циклів, тоді як поняття «кругооборот» акцентує увагу на завершеному циклі обороту капіталу, трактуючи його як цілісну систему.

- З урахуванням викладеного, поняття “оборот капіталу” в процесі його використання можна розглядати як сукупність постійно повторюваних актів його кругообороту (кругообороту його форм або як постійну зміну окремих циклів його обороту).
- У складі кожного повного циклу обороту капіталу (або завершеного циклу його кругообороту) виділяються окремі його стадії. Стадія обороту (кругообороту) характеризує період перебування капіталу в одній з конкретних його форм до початку його трансформації в іншу функціональну форму. Особливості економічного використання різних видів капіталу визначають специфіку змісту циклів його обороту в розрізі окремих стадій (форм функціонування в процесі окремих актів кругообороту). Найбільш істотні відмінності в стадіях (формах) кругообороту притаманні капіталу, що використовується у виробничому та інвестиційному процесі.
- Капітал, який використовується у виробничому процесі (як фактор виробництва), протягом свого кругообороту функціонує в трьох основних формах – грошовій, виробничій і товарній.
- Особливістю сучасного кругообороту капіталу є здебільшого його планомірний характер. Планомірність кругообороту індивідуального капіталу, представленого мільйонами дрібних і середніх капіталістичних підприємств, є нижчою [81]. Це значною мірою диктується діями великих монополістичних (у тому числі олігополістичних) об'єднань, потребами виконання державних контрактів.

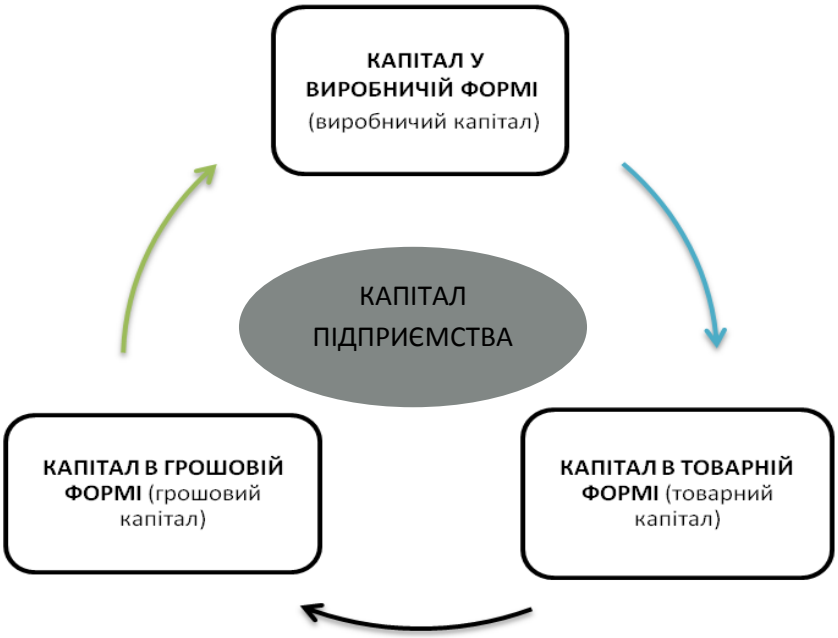

Рис.1.4. Характер руху виробничого капіталу в процесі його кругообороту [28]

Як видно з наведеного рис. 1.4, у процесі повного циклу одного обороту капітал проходить три стадії.

Таке розуміння кругообороту капіталу вважається класичним та наводиться у більшості сучасних літературних джерел [49], [65], [265]. Однак залежно від характеру виробничого капіталу його кругооборот має деякі особливості. Розглянемо їх.

Послідовно проходячи перераховані три стадії і, відповідно, змінюючи форми свого існування, капітал, що використовується у виробничому процесі, функціонує безпосередньо як в сфері обігу, так і в сфері виробництва (рис 1.5).

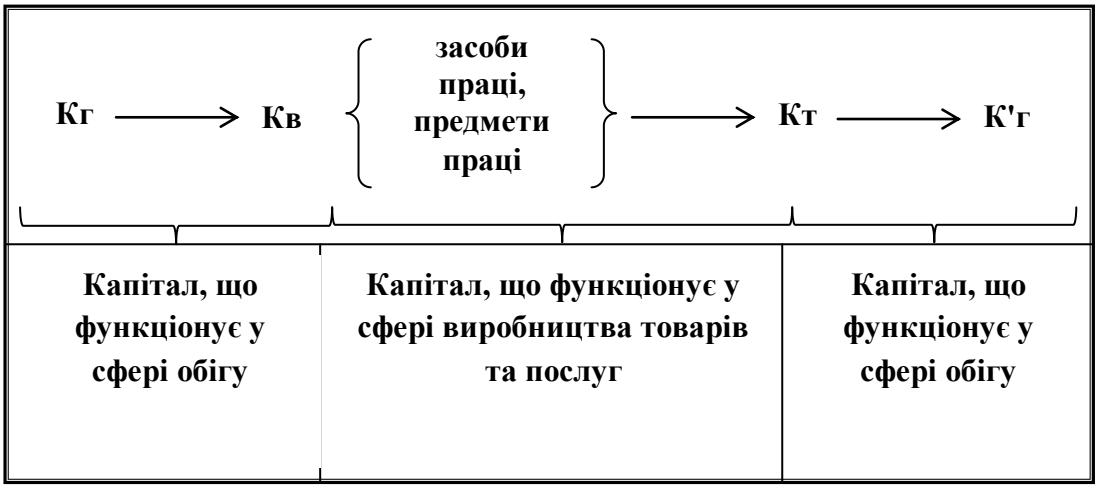

Рис. 1.5. Характер функціонування виробничого капіталу в сфері обігу і виробництва в процесі кругообороту [28]

З наведеного рис. 1.5 можна побачити, що перетворення грошового капіталу у виробничий здійснюється на першій стадії його обороту в сфері обігу – на ринках факторів виробництва. Перетворення виробничого капіталу у товарний на наступній стадії його обороту здійснюється безпосередньо у сфері виробництва товарів і послуг, тобто безпосередньо у виробничому процесі окремих суб'єктів господарювання. І нарешті, перетворення товарного капіталу в грошовий, тобто його повернення в первісну форму, яким завершується акт повного кругообороту, знову проходить в сфері обігу – на різних сегментах споживчого ринку (якщо підприємство випускає споживчі товари і послуги) або ринку факторів виробництва (якщо підприємство випускає продукцію виробничого споживання – засоби або предмети праці).

Деякі особливості обороту виробничого капіталу, які не змінюють його принципової схеми, мають місце в окремих галузях економіки (сферах і видах діяльності). Так, виробничий капітал сільськогосподарських підприємств у складі факторів виробництва включає землю, продуктивну худобу та деякі інші конкретні їх види. Виробничий капітал торгівельних підприємств у складі предметів праці складається переважно із закуплених товарів, які в процесі їх виробничої діяльності проходять стадії зберігання, передпродажної підготовки тощо, тобто перетворюваних в товарний капітал, безпосередньо підготовлений до трансформації в грошову форму.

У процесі обороту різні види виробничого капіталу характеризуються різною інтенсивністю руху. Так, одна частина виробничого капіталу у формі засобів праці може функціонувати протягом тривалого періоду; інша його частина використовується в процесі виробництва продукту одноразово. Відповідно до цієї ознаки у складі капіталу, який використовується у виробничому процесі, прийнято виділяти *основний капітал* (капітал, авансований у засоби праці і характеризується тривалим циклом обороту) і *оборотний капітал* (капітал, авансований у предмети праці та який характеризується відносно коротким циклом обороту). Такий поділ виробничого капіталу було введено ще А. Смітом [281]. Разом з тим, слід зазначити, що поділ капіталу, який використовується у виробничому процесі, на основний і оборотний визначається не лише особливостями обороту кожної з його складових частин, але й способом перенесення їх вартості на вироблений продукт (товари, послуги) у процесі трансформації з виробничої форми в товарну.

Основний виробничий капітал у процесі повного циклу кругообороту проходить три стадії (рис. 1.6).

На першій стадії основний виробничий капітал у грошовій формі, який знаходиться на бухгалтерському рахунку 31 «Рахунки в банках» авансується в засоби праці, приймаючи відповідно форму виробничого основного капіталу.

На другій стадії основний капітал у виробничій формі поступово переносить свою вартість частинами в міру свого зносу через рахунок 13 «Знос необоротних активів» на вироблену продукцію (товари, послуги), трансформуючись у певну частину товарного капіталу. Цей процес здійснюється протягом багатьох виробничих циклів і продовжується до повного зносу окремих видів засобів праці, в які авансований основний капітал.

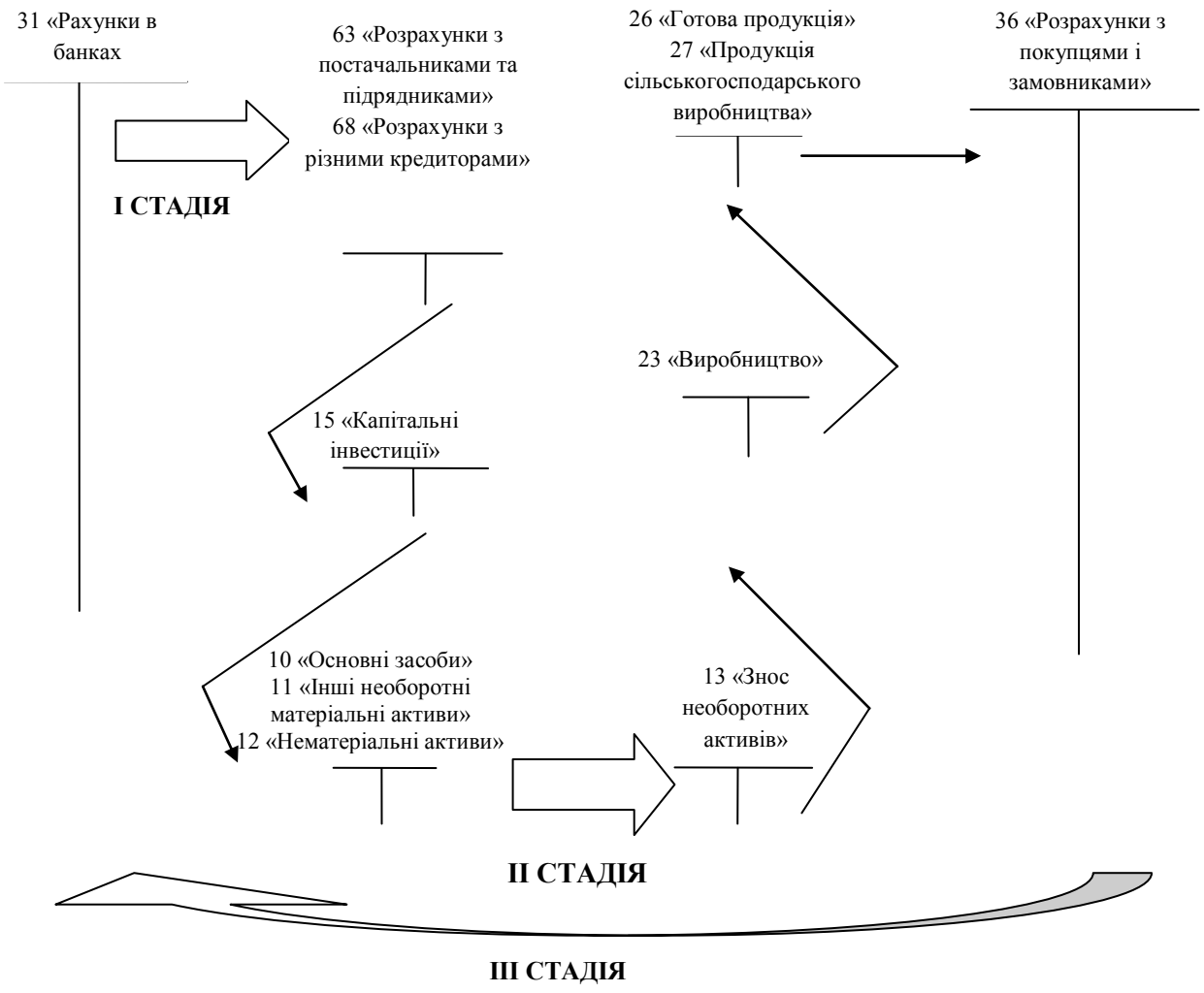

Рис. 1.6 Стадії кругообороту основного виробничого капіталу

На третій стадії в процесі реалізації продукції складова її частина вартості основного капіталу в товарній формі перетворюється в основний капітал у грошовій формі, що складається з амортизаційних відрахувань, акумульованих на позабалансовому рахунку 09 «Амортизаційні відрахування». У міру накопичення коштів амортизаційних відрахувань основний капітал у грошовій формі знову готовий до авансування у засоби праці, яке здійснюється шляхом їх ремонту або придбання нових аналогів.

Оборотний виробничий капітал у процесі повного циклу кругообороту проходить чотири основні стадії (рис.1.7):

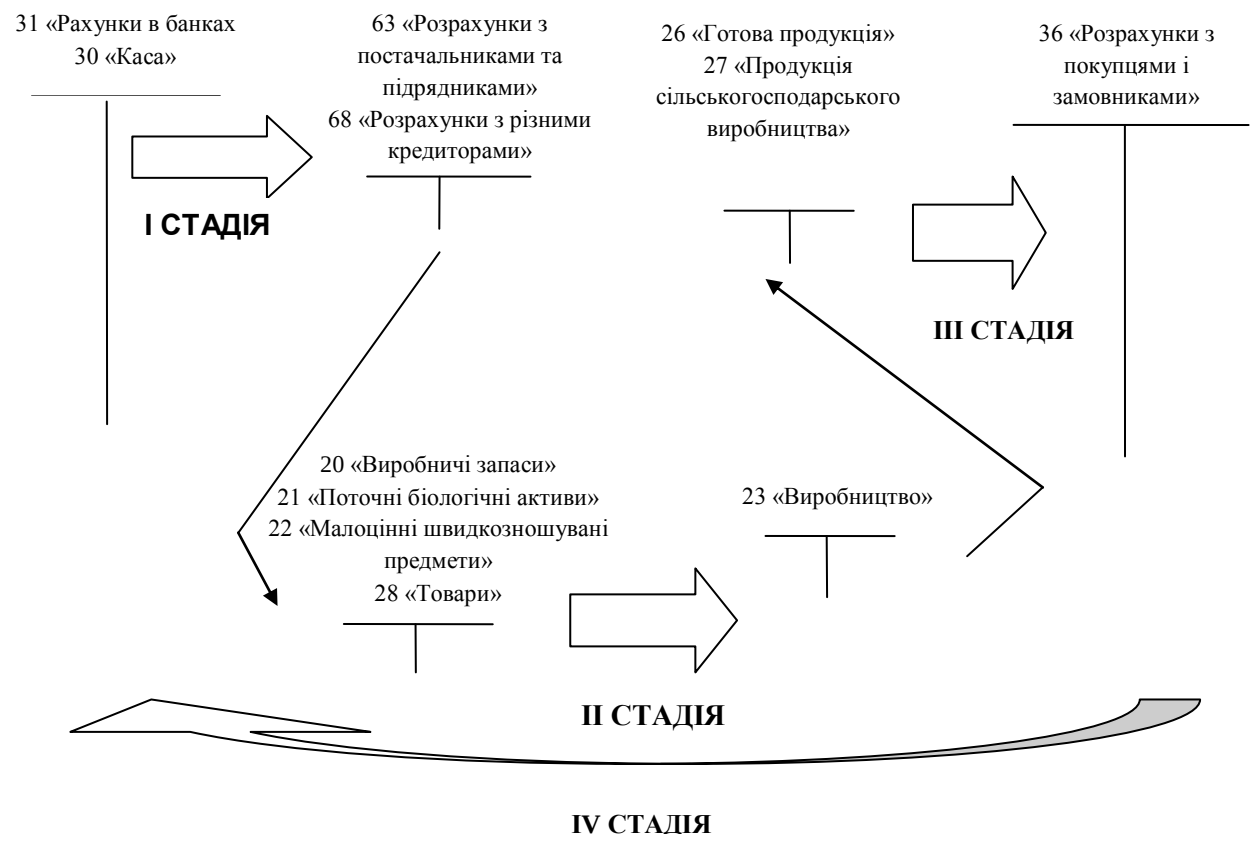

Рис. 1.7. Стадії кругообороту оборотного виробничого капіталу

На першій стадії оборотний виробничий капітал у грошовій формі з рахунку 31 «Рахунки в банках» авансується в предмети праці (сировина, матеріали, напівфабрикати і т.п.), приймаючи при цьому форму виробничого оборотного капіталу.

На другій стадії оборотний капітал у виробничій формі повністю переносить свою вартість на вироблену продукцію (товари, послуги), трансформуючись у переважну частину товарного капіталу. Цей процес здійснюється протягом кожного виробничого циклу.

На третій стадії в процесі реалізації продукції складова її частина вартості оборотного капіталу в товарній формі до моменту надходження коштів від покупців перетвориться в оборотний капітал у фінансовій формі, який складається з дебіторської заборгованості за відвантажену продукцію, виконані роботи , надані послуги.

На четвертій стадії оборотний капітал у фінансовій формі шляхом інкасації дебіторської заборгованості, тобто її погашення покупцями, знову трансформується в оборотний капітал у грошовій формі, готової до авансуванню в предмети праці для здійснення наступного виробничого циклу.

Таким чином, оборотний виробничий капітал у процесі повного циклу свого кругообороту послідовно авансується у виробничі, товарні, фінансові та грошові оборотні активи.

Капітал, який використовується в інвестиційному процесі, як реалізований інвестиційний ресурс, протягом свого кругообороту функціонує в різних формах, що визначаються характером об'єктів його інвестування. За цією ознакою поділяють внески капіталу в об'єкти реального інвестування і в об'єкти фінансового інвестування.

Кругооборот капіталу, вкладеного в об'єкти реального інвестування або реальні інвестиційні проекти, здійснюється в тих же формах, тобто проходить ті ж стадії, що і виробничий капітал. Це пов'язано з тим, що об'єкти реального інвестування капіталу пов'язані із здійсненням виробничої діяльності окремих суб'єктів господарювання.

Кругооборот капіталу, вкладеного в об'єкти фінансового інвестування (відповідні фінансові інструменти), складається з двох основних стадій (рис. 1.8):

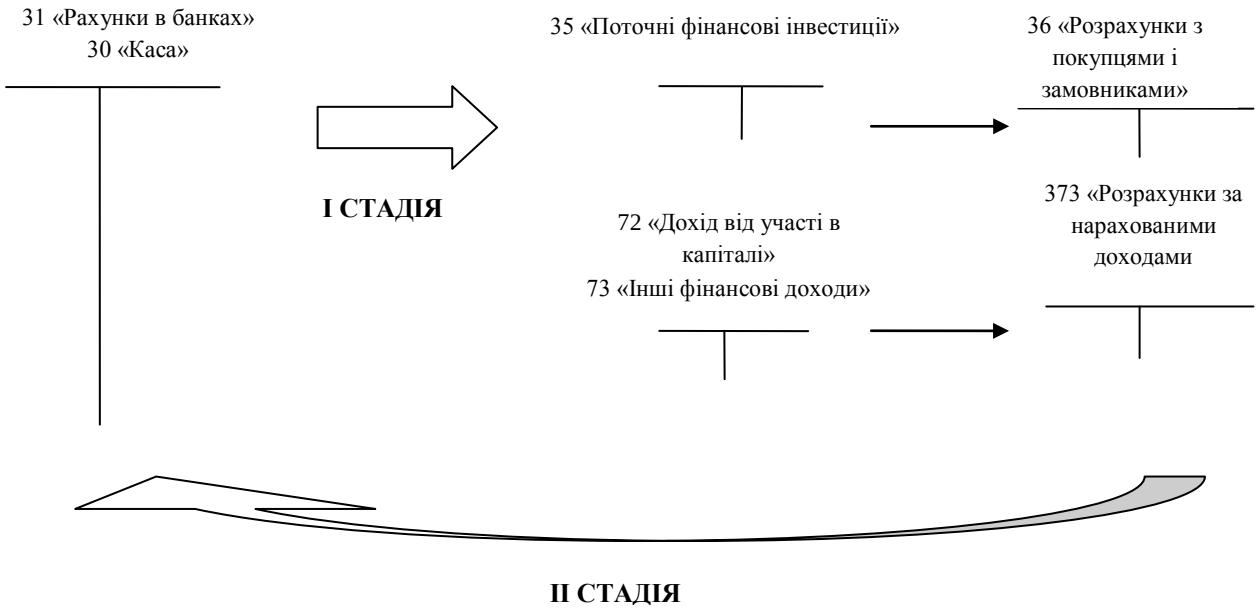

Рис. 1.8. Стадії кругообороту інвестиційного капіталу

На першій стадії капітал, що використовується в інвестиційному процесі в грошовій формі, в процесі придбання відповідних фінансових активів (фінансових інструментів інвестування) трансформується у фінансову форму і функціонує у вигляді портфеля фінансових інвестицій, сформованого з метою отримання доходу.

На другій стадії в міру надходження інвестиційного доходу у формі дивідендів, відсотків і т.п., а також реалізації окремих фінансових інструментів інвестування капітал, що використовується в процесі фінансового інвестування, з фінансової форми знову трансформується в грошову форму. Приріст капіталу в процесі фінансового інвестування відбувається за рахунок поточного надходження доходів від окремих фінансових активів, приросту курсової вартості окремих фінансових інструментів, а також здійснення арбітражних (спекулятивних) операцій на фінансовому ринку.

Повний цикл одного обороту капіталу характеризується, з одного боку, його тривалістю в часі, а з іншого, – зміною сумарного розміру капіталу в процесі кожного кругообороту. Ці характеристики притаманні капіталу, який використовується як у виробничому, так і в інвестиційному процесі. Обидві ці характеристики з різних сторін відображають ефективність обороту капіталу конкретного суб'єкта господарювання.

Тривалість одного обороту капіталу характеризує період часу, протягом якого здійснюється повний цикл його кругообороту. Вона визначається шляхом ділення середньої суми капіталу який використовується підприємством, на середньорічний (середньомісячний, середньоденний) обсяг реалізації його продукції. Для розрахунку середньої суми використовуваного капіталу розраховують, як правило, середню хронологічну її величину. За вказаним принциповим алгоритмом може бути обчислена тривалість одного обороту не тільки капіталу в цілому, але й кожної його форми, яка визначається відповідною стадією процесу кругообороту.

На тривалість обороту капіталу впливають такі основні фактори:

- співвідношення використовуваного основного і оборотного капіталу;
- співвідношення активної (машин і обладнання) і пасивної (будівель і споруд) частин виробничих основних засобів;
- структура оборотного капіталу;
- використовувані методи та норми амортизації основних засобів і нематеріальних активів;
- середня тривалість виробничого (операційного) циклу;
- співвідношення обсягів реального та фінансового інвестування;
- стадія кон'юнктури товарного ринку, що визначає інтенсивність реалізації продукції.

Зміна сумарної вартості капіталу протягом одного повного обороту характеризується терміном "вартісний цикл капіталу" ("value cycle of capital"). Рух вартісного циклу капіталу конкретного суб'єкта господарювання здійснюється по спіралі (рис. 1.9).

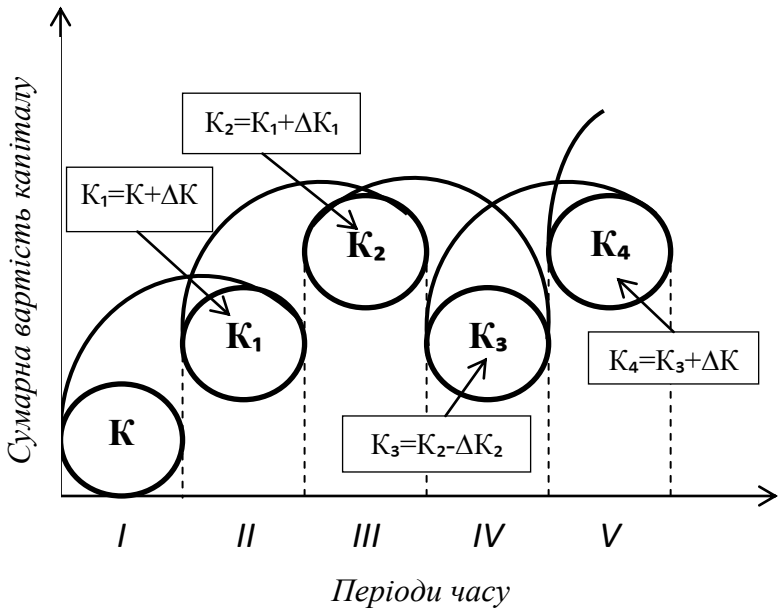

Рис. 1.9. Характер руху вартості циклу капіталу конкретного суб’єкта господарювання по спіралі [28]

Як видно з рис. 1.9, капітал у процесі кожного свого кругообороту (вартісного циклу) може нарощувати свою сумарну вартість в окремі періоди (на рис. 6 – періоди II, III і V) в результаті рентабельного його використання або

частково втрачати її (на рис. 6 – період IV) в результаті збиткової господарської діяльності. Іншими словами, вартісний цикл капіталу в процесі його обороту може розвиватися з висхідною або низхідною тенденцією. Рух вартісного циклу капіталу служить важливим індикатором темпів розвитку конкретного суб'єкта господарювання, динаміки його ринкової вартості і конкурентної позиції.

Облік і контроль капіталу на кожній з п’яти стадій є вкрай необхідними для ефективного управління його кругооборотом.

На динаміку вартісного циклу капіталу в процесі його обороту в сучасних умовах впливають такі основні фактори:

- стадія економічного циклу розвитку країни;
- рівень середньої норми прибутку на капітал;
- рівень оподаткування суб'єктів господарювання;
- рівень конкуренції на ринку продукції, що випускається суб'єктом господарювання;
- стадія життєвого циклу підприємства;
- ефективність використання виробничих (операційних) активів, сформованих за рахунок авансованго в них капіталу;
- ефективність інвестиційної діяльності суб'єкта господарювання;
- рівень ризику в діяльності суб'єкта господарювання;
- фінансова гнучкість суб'єкта господарювання, що характеризує його здатність залучати необхідні фінансові ресурси із зовнішніх джерел.

Показники обороту капіталу, що визначаються на основі даних бухгалтерського обліку, мають широку сферу використання в практиці економічної діяльності окремих суб'єктів господарювання. Ці показники служать орієнтиром в процесі:

- встановлення капіталомісткості нового бізнесу при обґрунтуванні інвестиційного проекту;
- визначення ринкової вартості підприємства та обґрунтування управлінських рішень щодо її підвищення;

- розробки амортизаційної політики конкретного суб'єкта господарювання;
- проведення відповідної дивідендної політики (політики розподілу отриманого прибутку);
- прийняття управлінських рішень в частині емісії акцій або облігацій;
- нормування оборотних активів і обґрунтування політики їх фінансування.

Таким чином, капітал у процесі свого кругообороту проходить три послідовних стадії та знаходиться у трьох формах: грошовій, виробничій, товарній. Однак характер функціонування капіталу у різних сферах економіки накладає особливості на його кругооборот. Зокрема, в процесі кругообороту оборотного капіталу може з'являтися стадія дебіторської заборгованості, у процесі обороту інвестиційного капіталу має місце стадія функціонування інвестиційного портфелю. Бухгалтерський облік процесу кругообороту різних видів капіталу дозволяє сформувати інформацію, необхідну для управління та формування аналітичних показників обороту капіталу. Важлива роль показників обороту капіталу в забезпеченні ефективності господарської діяльності визначає необхідність їх включення в систему основних цільових нормативів стратегічного розвитку підприємства.

Отже, ми розглянули функціонування різних видів підприємницького капіталу. Однак стійка увага науковців до формування і ефективного використання людського, інтелектуального і соціального капіталу на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях свідчить про те, що сьогодні існують передумови для розгляду всіх різновидів капіталу одночасно. Мова йде про синтезований капітал, який акумулює людський, інтелектуальний і соціальний капітал. Його розгляд дасть можливість більшою мірою оптимально визначати тенденції регіонального розвитку, оцінити ресурсний потенціал регіону. Таким чином, стають актуальними питання, що стосуються управління синтезованим капіталом регіону для вітчизняної теорії та практики.

Визначення категорії «інтелектуальний капітал» було запропоноване багатьма дослідниками, які займалися вирішенням питань, пов'язаних з формуванням та використанням людського, інтелектуального і соціального капіталу. Так, значний внесок у дослідженні цієї категорії зроблений в роботах вітчизняних учених І.В.Алєксєєва, О.Амосова, Ф.Бутинця, Г.Кірейцева, Н.Малюги, Н.Гавкалової, О.Кендюхова, В.Кузьмінського, Н.Маркової, Л.Михайлової, П.Саблука, А.Чухно. Саме завдяки цим дослідникам була представлена етимологія категорії «інтелектуальний капітал», визначена його структура, проаналізовані особливості його формування та використання [3, 5, 35, 99, 107, 306].

Вивченням людського капіталу займалися видатні вітчизняні наукові діячі, а початок дослідженням було покладено Д. Богинею і О. Грішновою, які по праву вважаються родоначальниками цього наукового напрямку в Україну.

Соціальний капітал, на нашу думку, найменш досліджений в Україні, що можна пов’язати з особливостями вітчизняної соціального середовища і бізнесу, українським менталітетом. Таким чином, при всій глибині і багатогранності досліджень, проведених вітчизняними науковими діячами, розгляд синтезованого капіталу може бути здійснено на основі комплексного підходу, що дозволяє, на нашу думку, використовувати інноваційну компоненту в дослідженні.

Розгляд процесів управління синтезованим капіталом доцільно почати з обґрунтування актуальності досліджень регіонального розвитку у вітчизняній теорії та практиці. У контексті викладеного вище слід нагадати, що регіон визначається як конкретна частина території країни, що характеризується єдністю та однорідністю. Автор поділяє точку зору дослідників [5], що пропонують визначення регіону як території, яка виділена в результаті соціальних і економічних процесів, визначених функціональними інтерактивними зв’язками і без остаточно встановлених кордонів.

Не викликає сумніву те, що регіони є основою забезпечення соціально-економічного розвитку держави, стабільність якої в умовах виходу країни з глобальної кризи досягається надзвичайно важко. Враховуючи той факт, що

розвиток регіонів не є рівномірним, особливо у великих за територією і чисельністю населення державах, в межах наукових шкіл була глибоко досліджена ресурсна основа і зроблений наголос на тому, що ресурсозабезпеченість регіону є одним з факторів його ефективного розвитку. Щодо ресурсів, в якості яких розглядають матеріальні, фінансові, інформаційні, трудові, то, крім забезпеченості ними на рівні регіону, здійснюється ще і їх акумулювання та використання. Трудові ресурси в регіоналістиці розглядаються рядом дослідників [5] як основа соціального розвитку регіону, що обмежує розуміння багатоаспектної природи трудових ресурсів. Автор вважає, що людські ресурси істотно впливають на економічні показники регіонального розвитку внаслідок того, що потенціал трудових ресурсів визначає успішність процесів, пов'язаних з формуванням і використанням людського та інтелектуального капіталу. Таким чином, доцільно оперувати соціально-економічним розвитком регіону, який більшою мірою забезпечується акумулюванням та управлінням синтезованого капіталу.

Виходячи з того, що синтезований капітал є новою категорією в економічній науці, процеси управління ним належать до інноваційних, так як управління, наприклад, інтелектуальною складовою у вигляді інтелектуального капіталу, призводить до генерування об'єктів інтелектуальної власності, наявність яких характеризує інноваційну активність підприємств регіону. Регіональний ринок об'єктів інтелектуальної власності, в свою чергу, також характеризує інноваційну активність інститутів на мезорівні. Управління на макрорівні передбачає виділення соціально-економічного, демографічного, бізнес- та інноваційного середовища. Викладене вище дає можливість оперувати інноваційним аспектом синтезованого капіталу, до складу якого входить інтелектуальний капітал. А інноваційне управління і, відповідно контроль як функція управління, на рівні регіону передбачає крім акумулювання синтезованого капіталу управління процесами його розподілу і перерозподілу та забезпечення ефективності цих процесів.

Ефективний розподіл синтезованого капіталу визначається як розподіл благ між споживачами таким чином, що будь-який розподіл, що здійснюється з метою в більшій мірі задовольнити бажання одних споживачів, призводить до зменшення задоволення інших [35, с. 957]. Не піддаючи сумніву подане визначення, в основі якого лежить концепція Паретто-ефективності, слід відзначити, що сучасне інноваційне детерміноване розуміння природи ефективності базується на законах збереження енергії, внаслідок чого можна висунути припущення про те, що в процесі розподілу задоволеними повинні бути всі учасники, які здійснюють діяльність без зниження рівня задоволеності інших. Такий стан управління близький до ідеального, що відповідає принципу оптимізації та раціоналізації управління на рівні регіону.

Синтезований капітал на рівні регіонального управління виникає в процесі формування і використання інтелектуального, людського і соціального капіталу трудових ресурсів регіону. При цьому синтезований капітал несе в собі велику цінність, якщо розглядати його як основу інноваційно-інвестиційного розвитку регіону, тому що завдяки саме синтезованому капіталу генеруються об’єкти інтелектуальної власності, формуються компетенції та компетентність, будуються міцні соціальні зв’язки. При цьому необхідно підкреслити, що люди проживають, навчаються, працюють в неоднакових умовах, диференційовано сприймають інформацію, мають різні здібності, майстерність, креативність, що призводить до нерівномірності процесів акумулювання синтезованого капіталу. В територіальному аспекті безпосередньо капітал накопичується по-різному: у великих містах з переважаючою кількістю вищих навчальних закладів більш інтенсивно, ніж у малих містах і сільській місцевості. Звичайно ж, таке акумулювання та первинний розподіл синтезованого капіталу піддається певній логіці, так як на низькому рівні є цільовий розподіл випускників вузів, має місце низький рівень як матеріальної, так і нематеріальної мотивації до зайнятості висококваліфікованих працівників в невеликих містах і селах.

Наявність проблемних аспектів у розподілі та перерозподілі синтезованого капіталу і аналіз впливу негативних факторів обумовлюють необхідність

подальших досліджень і розробки пропозицій, за допомогою реалізації яких управління процесами розподілу та перерозподілу синтезованого капіталу буде оптимальним, раціональним і ефективним для всіх, без винятку, людей, які формують синтезований капітал. Серед таких пропозицій можна виділити:

- ✓ накопичення синтезованого капіталу регіону з подальшим його розподілом і перерозподілом, адже синергія, яка отримується від взаємодії інтелектуального, людського і соціального капіталу дає можливість розглядати синтезований капітал як такий, використання якого забезпечує інноваційно спрямований і соціально-економічний регіональний розвиток;
- ✓ створення умов для трансформації синтезованого капіталу в геоекономічний капітал регіону;
- ✓ вдосконалення *контролю* та регулювання ринку робочої сили з метою ефективного розподілу і перерозподілу синтезованого капіталу шляхом забезпечення паритетності між попитом і пропозицією робочої сили, що досягається чіткою спеціалізацією випускників вузів, які мають сформовані компетенції, а це відповідає вимогам вітчизняних роботодавців у регіональному контексті;
- ✓ формування соціально-економічного механізму ефективності управління синтезованим капіталом, що включає інститути на макро-, мезо- та мікрорівні, які забезпечують, підтримують, регулюють та контролюють процеси управління синтезованим капіталом з метою забезпечення ефективності даного управління.

Таким чином, забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України в межах активізації інноваційно-інвестиційного розвитку держави можливе при розгляді синтезованого капіталу як основи розвитку регіону і забезпечення ефективності управління капіталом. Ефективність управління синтезованим капіталом в регіональному аспекті може бути досягнута за рахунок оптимізації процесів розподілу і перерозподілу з метою забезпечення рівномірності його накопичення і, як наслідок, підвищення «привабливості» населених пунктів як всередині регіону (малі міста, села), так і регіону в цілому.

1.4. Роль капіталу та його кругообороту в розвитку аграрного сектору України

Забезпечення населення світу продуктами харчування – одна з глобальних проблем людства. За оцінками Світового банку Україна здатна виробляти 110-130 млн. т зерна щорічно, що означає важливу роль нашої держави у вирішенні проблем голоду та перетворює аграрний сектор на стратегічну галузь. Фактично ж в країні виробляється близько 47 млн. т зерна. Це означає недостатній розвиток галузі та великий потенціал, що необхідно реалізувати (рис. 1.10).

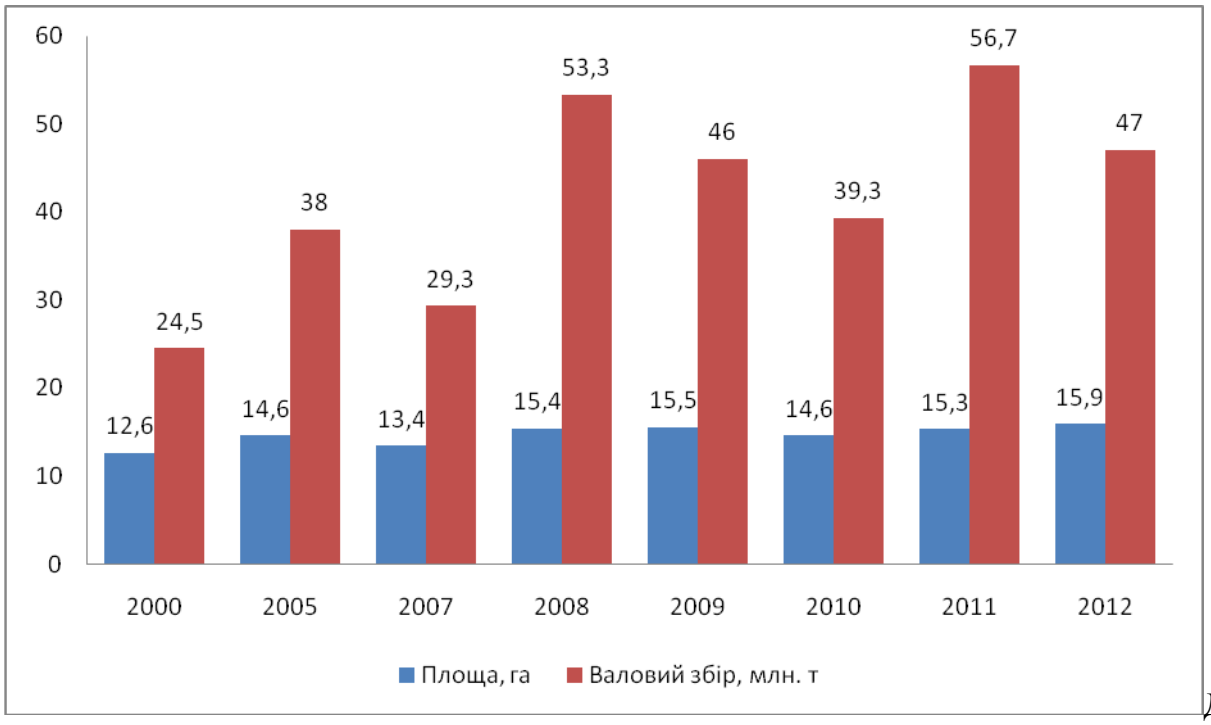

Д

Рис. 1.10. Динаміка виробництва зерна в Україні [75]

Проблемами економічного розвитку земельних відносин і аграрного сектору займалися такі вчені як В.Д. Базилевич [9], В.М. Жук [91], П.Т. Саблук [276], В.Р. Сіденко [280], М.М. Федоров [319] та багато інших. Земля і сільське господарство стало предметом економічних досліджень з часів зародження економічної науки. «Батько економіки» Ксенофонт говорив, що сільське господарство є найблагородніше з усіх занять [138, с. 90]. Цікаві погляди на питання, що стосуються сільського господарства, були у видатного російського письменника Л.М. Толстого. Він заперечував право приватної власності на сільськогосподарські землі, вважаючи її загальним надбанням народу, а також

вважаючи, що за право обробляти землю і отримувати від цього прибуток повинен платиться податок на землю. Такий податок сьогодні застосовується в системах оподаткування різних країн, у т. ч. і в Україні [138, с. 91].

Серед сучасних поглядів на розвиток аграрної сфери окремо варто відзначити наукову концепцію В.М. Жука, яка базується на теорії фізичної економії. Вчений вважає, що проблеми аграрного сектору України багато в чому викликані ігноруванням «потреб» землі в отриманні на її відновлення і поліпшення частини доданої вартості, яка створюється при її участі [138, с. 416].

Не зважаючи на вивченість питань розвитку аграрного сектору, у літературі практично не в повній мірі розглядається капітал та його кругооборот у аграрному секторі.

Україна географічно розташовується на центральній лінії Північна Африка – Близький Схід, де гостро стоїть проблема, пов’язана з тим, що більшість населення 95% своїх доходів витрачає на придбання продуктів харчування для власного споживання. Політичний і економічний фокуси цієї проблеми зміщені в сторону України. Потенційно наша країна здатна на 30-40% покрити дефіцит продуктів харчування в Північній Африці та на Близькому Сході. Але для досягнення такої мети необхідне відповідне фінансове, технологічне, кадрове забезпечення. За оцінками експертів, необхідне фінансування аграрного сектору коливається і сягає до 3 тис. дол. на 1 га оброблюваної площі.

Можливості подальшого розвитку аграрного сектору в Україні можуть бути реалізовані лише в тому випадку, коли власник розумно управляє капіталом, вкладеним в аграрне підприємство.

На практиці капітал аграрного підприємства розглядається як щось похідне, як показник, що відіграє другорядну роль, а на перше місце виноситься безпосередньо процес діяльності підприємства. У зв’язку з цим роль капіталу принижується, хоча саме капітал і його кругооборот є об’єктивною основою виникнення і діяльності підприємства, адже дохід приносить саме використання капіталу, а не діяльність підприємства як така.

Ринок сільськогосподарської продукції характеризується низькою еластичністю, що породжує одну з основних проблем сільського господарства: нарощування обсягів виробництва веде до зниження цін, а отже і доходів. Однак грамотне використання капіталу підприємства дозволяє отримувати прибуток за будь-яких обсягів виробництва і забезпечувати необхідне фінансування виробництва.

В першу чергу необхідно забезпечити рівень високих технологій, що здатні виробляти великі об'єми якісної продукції, яка користується попитом на світовому ринку. Нині такі масштаби фінансування та управління кругооборотом капіталу можуть забезпечити крупні компанії, агрохолдинги, які залучають значні зовнішні інвестиції, пайові фонди, котрі були рушіями розвитку сільського господарства в Індії, Бразилії та Аргентині (табл. 1.4).

Таблиця 1.4.

Найбільші агрохолдинги України [212]

№	Назва	Земельний банк, тис. га	Власник
1	Ukrlandfarming	508	Олег Бахматюк
2	"Кернел"	330	Андрій Веревський
3	"Мрія"	295	Ігор Гута
4	"Миронівський хлібопродукт"	280	Юрій Косюк
5	"Астарта"	245	Віктор Іванчик, Валерій Коротков
6	HarvEast	220	Ренат Ахметов, Вадим Новинський
7	Agroton	170	Юрій Журавльов
8	Sintal Agriculture	150	Микола Толмачов
9	«Дружба Нова»	100	Сергій Гайдай
10	"Агропродінвест"	96	Олексій Порошенко

Політиками, вченими, представниками бізнесу неодноразово наголошувалося, що аграрна сфера є однією з провідних у народному господарстві країни. Створена серйозна законодавча база, діє велика кількість

державних програм, однак поки що не досягнуто значного прогресу і стан сільського господарства та соціальної сфери села залишаються незадовільними. Серйозну проблему складає розрізненість регулятивного поля, наявність значної кількості нормативних актів, які часто суперечать одне одному, а багато з них взагалі не діють. Це негативно позначається на ставленні до України у міжнародній спільноті. Однак сьогодні кон'юнктура світового ринку сприятлива для України, адже наша держава володіє високоякісними земельними ресурсами, придатними для ведення високотехнологічного сільського господарства. Але принести користь державі та суспільству ресурси можуть лише тоді, коли вони капіталізовані, тобто освоєні (рис. 1.11).

Джерело: власна розробка автора.

Рис. 1.11. Складові капіталізації земельних ресурсів

Поняття капіталізації виникло в результаті глибинних економічних трансформацій, викликаних розвитком продуктивних сил і виробничих відносин. В епоху становлення класичної політичної економії серед факторів виробництва – праця, земля, капітал – провідну роль відігравав фактор праці, що і стало

підставою появи трудової теорії вартості. У нинішніх умовах розвитку економіки головну роль відіграє капітал, особливо фінансовий.

Капіталізація землі – це фактично перетворення її в товар, комерційне використання землі для отримання прибутку [140]. Для капіталізації земельних ресурсів необхідно відповідне забезпечення: розвиток машинобудування, впровадження передових технологій, розширення інфраструктури, наявність місць зберігання та підприємств переробки. Це сприятиме вирішенню політичних, економічних, соціальних проблем не лише по забезпеченню продуктами харчування, але й безробіття, зростання доходів бюджету, розвиток підприємництва, поліпшення соціальної ситуації села. Такої стратегії притримувалися Бразилія та Аргентина і сьогодні вони – лідери світового ринку сільськогосподарської продукції. Дотепер бразильський уряд підтримує свої компанії інтервенційними вливаннями, чим стимулює їх вихід на міжнародний ринок. Стратегією Бразилії є не отримання якомога більших прибутків, а завоювання якомога більшої частки ринку, що забезпечує високу оборотність капіталу, оскільки це гарантує розвиток та благополуччя галузі у перспективі, у довгостроковому періоді. Бразилія за останні кілька років стала лідером ринку протеїну, експортне мито суттєво наповнює бюджет країни. Такий шлях є і в України. Виробляючи великі обсяги зернових, слід експортувати їх не безпосередньо, а перетворивши на протеїни: м'ясо птиці, свинину, ВРХ. І, таким чином, грошовий потік від експорту зросте у кілька разів, порівняно з нинішнім.

Необхідною складовою розвитку аграрного сектору в Україні є розвиток людського капіталу. Провідні аграрні компанії України використовують саме цей принцип, залучаючи спеціалістів високого класу. На базі такої команди можна використовувати потужну сільськогосподарську техніку, яка обробляє значні площі із використанням систем супутникової навігації, автоматизації виробничих процесів. А це повністю змінює технологію, сприяє впровадженню досягнень науки. Тому значну увагу необхідно приділяти підготовці таких кадрів для сільського господарства, які поєднали б у собі нові ідеї, бажання, розуміння та передовий досвід.

Як приклад, можна навести компанію «Райз», яка будучи дистриб'ютором, працюючи з такими компаніями як «Сингента», «Піонер», «Джон Дір», залучала велику кількість агрономів до передових технологій і в якийсь момент вийшла на критичну точку. Компанія має більше кваліфікованих працівників, ніж оброблюваної землі. Вона забезпечує зростання, яке неможливе без кваліфікованого персоналу.

Кон'юнктура світового ринку зараз сприятлива, у багатьох країнах відчувається дефіцит продовольства. Свої потужності розвивають Бразилія, Аргентина, Парагвай. І Україна може очолити цей список. Але для цього необхідно налаштувати три вихідних моменти:

1. По-перше, необхідно правильно поставити регулятивну політику;
2. По-друге, слід чітко визначити стратегію в інноваційній політиці;
3. По-третє, і що вкрай важливо, необхідне точне вливання бюджетних коштів, не розпилене на десятки бюджетних програм.

Такі кроки дозволять вирішити і соціальні проблеми села, першопричиною яких є економічні труднощі. В селах в аграрній сфері зайняті приблизно 20% жителів, решта живе на засоби від оренди землі та соціальних виплат. Інфраструктура села знаходиться на утримані сільських рад, які зазвичай не мають коштів для її достатнього забезпечення. За останнє десятиліття урбанізовано за мінімальними підрахунками п'ять мільйонів сільських жителів, що викликає появу нових соціальних проблем. Наприклад, в Європі сільське господарство не стільки економічний, скільки соціальний проект, направлений на підтримку зайнятості населення. Урядам європейських країн вигідніше виділяти дотації на підтримку сільського господарства, ніж боротися з наслідками урбанізації сільського населення.

Щоб допомогти аграрному сектору України, необхідний комплексний підхід. По-перше, необхідно стимулювати розвиток переробної промисловості та інфраструктури. По-друге, слід запровадити компенсацію кредитних ставок сільськогосподарським товаровиробникам, що дасть ефект мультиплікації та задіє механізм банківської системи. Необхідними є елементи фінансово-кредитної та

ринкової системи, у першу чергу бірж. Вони дозволяють оптимізувати кругооборот капіталу підприємства та збільшити ефективність управління ним.

Хоча в Україні і діють біржі, але у відношенні до сільського господарства вони не виконують усіх притаманних функцій, зокрема, практично відсутній механізм хеджування сільськогосподарських виробників. Діяльність бірж дозволяє стабілізувати ринок, уникати різких стрибків цін на сільськогосподарську продукцію при її дефіциті або надлишку. На світовому ринку є тенденція, що 40% сільськогосподарської продукції продається через форвардні та ф'ючерсні угоди. Цей механізм виступає потужним стабілізатором цін. Необхідний він і для України.

Сьогодні ринок сільськогосподарської продукції структурований лише на 5-7%, а решту складають малі землекористувачі. Структуризація ринку, яка була б оптимальною в сучасних умовах в Україні, наведена на рис. 1.12.

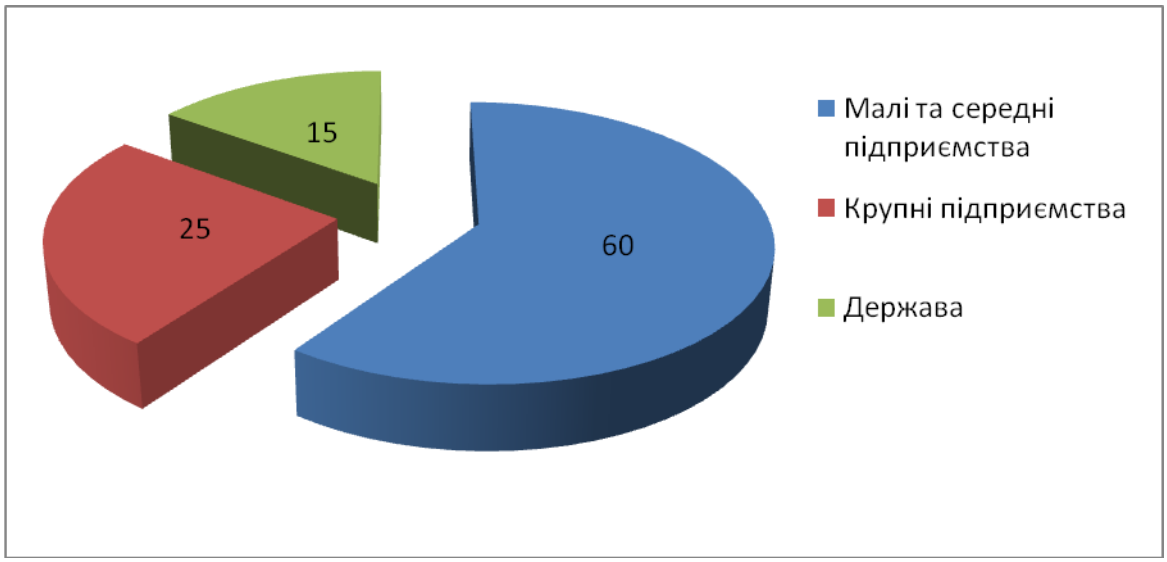

Джерело: власна розробка автора.

Рис. 1.12. Структуризація ринку сільськогосподарської продукції

Для розвитку крупних підприємств є обмеження щодо обсягу виробництва, менеджменту, технологій. Тому оптимальним, на наш погляд, буде такий розподіл, коли близько 20-30% ринку будуть займати крупні компанії, які будуть рушіями розвитку, адже впровадження інновацій в сільському господарстві зазвичай вимагають значного вкладання виробничого, фінансового, людського

капіталу. Діяльність агрохолдингів проходить переважно на інноваційній основі, що і відповідає сучасним тенденціям, які характеризуються впровадженням новітніх технологій виробництва та його управління. На нашу думку, агрохолдинги несуть двояке значення, тому що існує багато й недоліків функціонування цих господарств: результати від цієї виробничої діяльності, прибуток залишається у цих компаніях і не достатньо спрямовуються на розвиток сільських територій. Підтримка і розвиток сільської інфраструктури на орендованих землях не є в повній мірі функцією агрохолдингів. А отже, залишається важлива проблема безробіття й відсутність соціального розвитку сільської місцевості. Зайнятість населення також різко знижується. Тому 45-60% аграрного ринку повинні займати середні підприємства та малі фермерські господарства, що створюватимуть робочі місця та забезпечуватимуть на ринку конкурентне середовище.

Обов’язковим гравцем на ринку сільськогосподарської продукції має бути і держава, яка займатиме не менше 10-15%. Адже для України від цього ринку сильно залежить і чимало соціальних питань. Саме захист соціальних інтересів, підтримка пропорційного розвитку сільського господарства, нейтралізація «зовнішніх» ефектів ринку повинні стати пріоритетними завданнями уряду.

Аграрний сектор України має значний потенціал економічного розвитку. Для його реалізації потрібно оптимізувати кругооборот капіталу підприємств. Для цього слід об'єднати зусилля держави, суспільства, підприємницьких структур і провести цілий ряд заходів, першочерговими з яких будуть врегулювання правового поля, достатнє фінансування сільськогосподарських підприємств, впровадження інноваційних методів ведення господарства, капіталізація земель, розвиток інфраструктури, широке впровадження біржових та фінансово-кредитних механізмів, структуризація ринку сільськогосподарської продукції. Виробництво високоякісної сільськогосподарської продукції та вихід з нею на світовий ринок дозволить Україні зайняти гідне місце в міжнародному поділі праці, сприятиме підвищенню нашого благополуччя [136].

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ВІДОБРАЖЕННЯ КРУГООБОРОТУ КАПІТАЛУ

2.1. Кругооборот капіталу як об'єкт дослідження бухгалтерського обліку

Більшість структур бізнесу діє сьогодні в умовах глобального ринку, на якому конкуренція дуже гостра. У той же час спостерігається скорочення циклів життя різних видів продукції, що пояснюється появою все нових технологічних інновацій і необхідністю задоволення різноманітних запитів споживачів. Щоб успішно діяти в таких умовах, підприємницькі структури на перше місце ставлять оптимізацію кругообороту капіталу, у зв'язку з чим на перший план виходять інвестиції в новітні технології, що накладає суттєвий відбиток на систему бухгалтерського обліку підприємства. У свою чергу, глобалізація та інформатизація впливають на інтенсивність розвитку інформаційної економіки, інформація стає важливим ресурсом будь-якого підприємства. Зростаюча залежність підприємств від джерел інформації, а також від рівня розвитку та ефективності використання засобів її передачі й обробки стала причиною появи поняття «інформаційні ресурси», які поруч з традиційними починають відігравати ключову роль в діяльності підприємства.

Існує багато визначень бухгалтерського обліку. Так, визначення сформоване Американською асоціацією бухгалтерів (American Accounting Association) трактує бухгалтерський облік як процес ідентифікації економічної значимості інформації, її обробки і передачі користувачам, що дозволяє їм формувати обґрунтовані судження і приймати зважені рішення [183, с. 143]. Іншими словами, завдання бухгалтерського обліку – надання фінансової та нефінансової інформації, яка допомагає особам, що приймають рішення, здійснювати обґрунтований вибір. Тому вивчення бухгалтерського обліку вимагає розуміння процесу прийняття рішень і повного уявлення про те, хто є користувачем бухгалтерської інформації.

Французький вчений Ж. Рішар вважає, що бухгалтерський облік – це не тільки і, навіть, не стільки засіб реєстрації фактів господарського життя і

звітності, скільки матеріал для читання і прийняття рішень. Саме бухгалтерський облік надає значну частину інформації, без якої не можуть працювати економіст і фінансист [271, с. 83]. Як відмічає проф. Б Коласс, баланс, звіт про прибутки і збитки, а також додатки до них є головним джерелом аналізу і фінансової діагностики, так як являють собою числову модель фінансового життя підприємства [158, с. 46].

Складові інформаційних ресурсів підприємства в наведені на рис. 2.1.

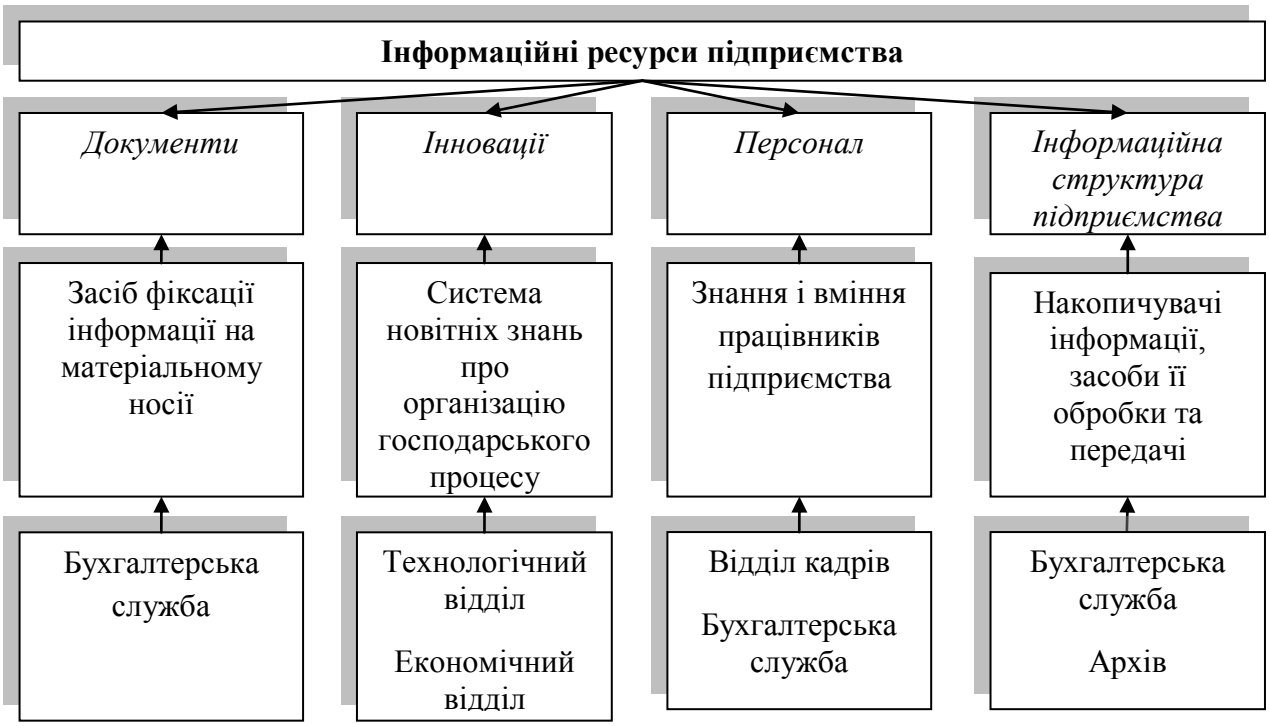

Рис. 2.1. Інформаційна структура підприємства

Аналізуючи наведений рис. 2.1 робимо висновок, що бухгалтерський облік – це універсальний інструмент для збирання та обробки інформації, а бухгалтерська служба – основа інформаційної системи підприємства.

У теперішній час швидких та суперечливих змін в економіці держави вирішальну роль для ефективної роботи підприємства відіграє економічна інформація, яка надана в потрібний час і потрібній особі. В умовах функціонування ринкової економіки відома формула «час – гроші» доповнюється аналогічною формулою – «інформація – гроші». Стосовно управління кругообротом капіталу вона має пряме значення, оскільки від якості

використовуваної інформації значною мірою залежить вибір найефективніших напрямів та інструментів інвестування капіталу, рівень генерованої ним прибутковості, об'єктивність оцінки рівня ризику використання капіталу в окремих господарських операціях та інші показники, які формують в комплексі майновий рівень власників підприємства і темпи його економічного розвитку. Чим більший розмір сформованих фінансових засобів підприємства, чим більш диверсифіковані напрями його господарської діяльності і форми господарських операцій, тим вищою стає роль якісної інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень, направлених на підвищення ефективності використання капіталу.

В інформаційних системах підприємства провідна роль належить бухгалтерському обліку, який дає можливість відтворити кожен господарський факт з усіма деталями. Він є суцільним, неперервним, суворо регламентованим, забезпечує документальне відображення всіх господарських операцій. Роль бухгалтерського обліку в глобальному інформаційному суспільстві різко зростає. Відповідно до програми реформування системи бухгалтерського обліку із застосуванням міжнародних стандартів підлягають перегляду організація бухгалтерського обліку, методика відображення господарських операцій, обсяг та зміст фінансової звітності. Інформаційна система (чи система інформаційного забезпечення) управління кругообротом капіталу підприємства являє собою функціональний комплекс, що забезпечує процес безперервного цілеспрямованого підбору відповідних інформативних показників, необхідних для здійснення аналізу, планування та підготовки оперативних управлінських рішень за всіма аспектами кругообороту капіталу.

У сучасних літературних джерелах науковці виділяють такі принципи організації інформаційної системи бухгалтерського обліку:

- принцип системності. Інформаційна система повинна відображати зв'язки між різними об'єктами обліку та бути сумісною із системами контролю та аналізу даних;

- принцип розвитку. Інформаційна система повинна створюватись з можливістю поповнення та удосконалення у зв'язку із зростаючими вимогами до інформації;
- принцип стандартизації. Цей принцип необхідний для уніфікації робочих документів, методів і правил роботи з інформаційною системою;
- принцип ефективності. Витрати на створення інформаційної системи не повинні перевищувати економічний ефект від її створення.

На наш погляд, у зв'язку із розвитком інформаційного суспільства ці принципи варто доповнити такими:

- принцип безпеки даних. Кожен користувач інформаційної системи повинен отримувати лише ті дані, які дозволяє його рівень доступу;
- принцип своєчасності. Інформаційна система повинна забезпечувати достатню оперативність та повноту даних;
- принцип гнучкості. Інформаційна система повинна бути здатною пристосовуватися до мінливості як зовнішнього, так і внутрішнього середовища.

Ефективне управління кругообротом капіталу неможливе без подальшого вдосконалення методології та організації бухгалтерського обліку. Нові умови вимагають вести оперативний моніторинг змін в процесі кругообороту капіталу, оптимізувати схеми капіталопотоків, оцінювати ризик вкладень, надавати вірогідну інформацію з питань розміщення та використання капіталу. Особливої актуальності набуває вищезазначене у зв'язку з потребою значного залучення позикового капіталу для прискорення темпів розвитку підприємства. Найважливішою компонентою інформаційної системи управління капіталом є бухгалтерський облік, дані якого є не тільки інформаційним матеріалом про стан та зміни стану об'єктів управління, але й базою економічного контролю, аналізу та аудиту.

На сучасному етапі розвитку підприємств ефективне застосування економічної інформації в системі управління можливе при застосуванні

інформаційних технологій на етапі проектування інформаційної системи контрольно-аналітичного процесу.

Сучасні інформаційні системи характеризуються такими ознаками:

- персоналізація роботи з інформаційною системою,
- створення локальних мереж ЕОМ і багаторівневих розподільних систем обробки облікових даних,
- організація автоматизованих робочих місць (АРМ) спеціалістів з обліку.

Водночас нова інформаційна технологія має деякі нетехнічні особливості, а саме: врахування людського фактору в процесах управління, колективне використання інформаційних ресурсів; удосконалення методик виконання розрахунків і прийняття управлінських рішень на підставі цілісного уявлення про кругооборот капіталу як об’єкт обліку та управління.

Інформаційна система управління кругооборотом капіталу покликана забезпечувати необхідною інформацією не лише управлінський персонал і власників підприємства, але і задовольняти інтереси широкого кола зовнішніх її користувачів.

Зміст системи інформаційного забезпечення управління кругооборотом капіталу, її широта та глибина визначаються галузевими особливостями діяльності підприємств, їх організаційно-правовою формою функціонування, об’ємом і ступенем диверсифікації фінансової діяльності та низкою інших обставин. Конкретні користувачі цієї системи формуються за рахунок як зовнішніх (тих, що знаходяться поза підприємством), так і внутрішніх джерел інформації. В розрізі кожної з груп цих джерел вся сукупність показників, що включаються в інформаційну систему управління кругооборотом капіталу, попередньо класифікується.

Систему показників інформаційного забезпечення управління кругооборотом капіталу, що формуються із зовнішніх джерел, можна класифікувати наступним чином (рис. 2.2):

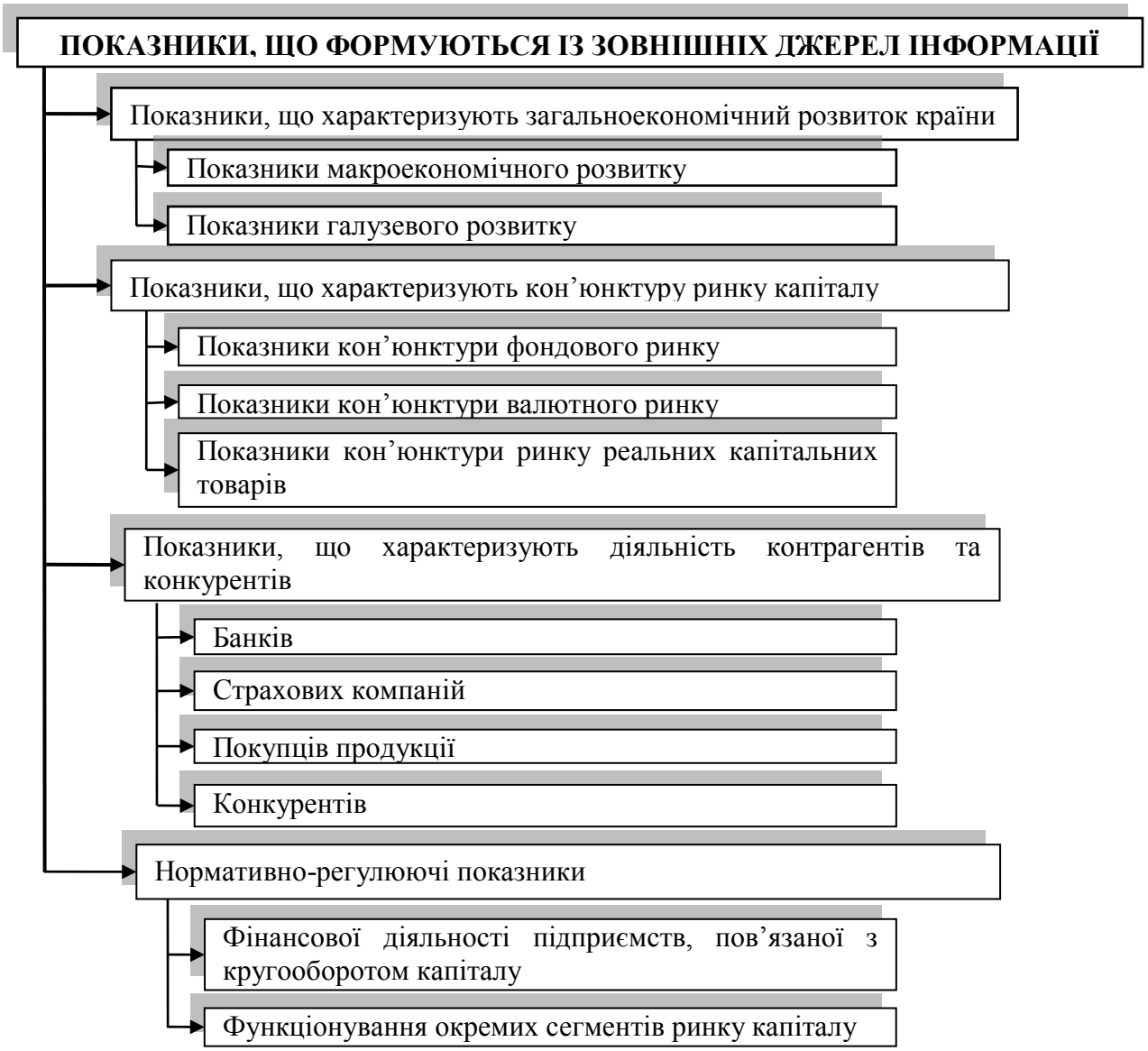

Рис. 2.2. Система показників інформаційного забезпечення управління кругообротом капіталу, що формується із зовнішніх джерел

Систему показників інформаційного забезпечення управління кругообротом капіталу, що формується із зовнішніх джерел, доцільно поділяти на три групи (рис. 2.3).

Процес кругообороту відбувається безперервно, так само безперервно проводиться його облік одночасно на усіх стадіях: на стадії придбання, на стадії виробництва і реалізації. Саме бухгалтерія за допомогою особливих бухгалтерських прийомів та методів уміло поєднує усі ці стадії відтворення суспільного продукту, створюючи таким чином інформацію, необхідну різного роду інституціям або окремим внутрішнім чи зовнішнім користувачам.

Рис. 2.3. Система показників інформаційного забезпечення управління кругооборотом капіталу, що формується із внутрішніх джерел

При формуванні в обліку інформації про кругооборот капіталу діють два підходи: класичний та новітній.

Теоретичною основою для обґрунтування облікових процесів кругообороту капіталу за *класичного підходу* виступає політична економія, а саме класична формула кругообороту капіталу запропонована К.Марксом [187]. Її використання дає змогу у цілісності та взаємозв'язку пояснити порядок та послідовність відображення у системі бухгалтерського обліку процесу відтворення суспільного національного продукту на мікрорівні — окремому підприємстві. Саме ця формула виступає методологічною основою бухгалтерського обліку, завдяки якій можна розглядати різноманітні облікові явища з точки зору економічної теорії.

Економічний зміст кожної стадії кругообороту капіталу, як і процесу в цілому, з граничною точністю відображається у системі рахунків бухгалтерського обліку. Основними рахунками тут є наступні: 10 «Основні засоби», 11 «Інші необоротні матеріальні активи», 12 «Нематеріальні активи», 20 «Виробничі запаси», які потрібно мати для запуску процесу виробництва. Однак, щоб процес був запущений, у першу чергу, треба мати кошти, основна частина яких розміщена у банку і відображається у обліку на рахунку 31 «Рахунки в банках». Ці кошти у пасиві балансу одночасно відображаються як капітал, який зосереджується у вигляді джерела на рахунках класу 4 «Власний капітал», зокрема 40 «Статутний капітал». Придбання засобів і предметів праці проводиться у постачальників, тому тут потрібний рахунок 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками». Процес виробництва або будівництва відображається відповідно на рахунках 23 «Виробництво» і 15 «Капітальні інвестиції». Маючи основні засоби, підприємство нараховує їх амортизацію, для чого призначений рахунок 13 «Знос необоротних активів».

Виробництво здійснюють працівники, за що вони мають отримувати заробітну плату — рахунок 66 «Розрахунки з оплати праці», а поряд із нарахуванням заробітної плати підприємство має нараховувати єдиний соціальний внесок, для чого використовується рахунок 65 «Розрахунки за страхуванням». Випущена продукція відображається на рахунку 26 «Готова продукція», яка списується в реалізацію на рахунок 90 «Собівартість реалізації». Рахунки на відвантажену продукцію, виставлені покупцям, відображають за дебетом 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками» і кредитом 70 «Доходи від реалізації». Кінцеві результати від реалізації продукції відображають на рахунку 79 «Фінансові результати». Узагальнивши процес кругообороту капіталу у системі бухгалтерських рахунків, ми отримуємо ланцюг взаємозв’язаних господарських операцій, починаючи з моменту запуску підприємства і закінчуючи результатом його роботи за певний період часу. Кожна частина цього процесу нерозривно пов’язана з попередньою або наступною і не може існувати самостійно. Процес кругообороту відбувається безперервно, так само безперервно

проводиться його облік одночасно на усіх стадіях: на стадії придбання, виробництва і реалізації. Саме бухгалтерія за допомогою особливих бухгалтерських прийомів та методів уміло поєднує усі ці стадії відтворення суспільного продукту, створюючи, таким чином, інформацію, необхідну різного роду інституціям або окремим внутрішнім чи зовнішнім користувачам.

Напрямок другий — *новітній (інституціональний) підхід*. В основі цього підходу лежить інституціональна економічна теорія. Вона характеризується значною кількістю різноманітних шкіл та концепцій (неоінституціональна економічна теорія, економічна теорія права власності, теорія трансакційних та інтеракційних витрат, нова політекономія тощо). Застосування цього підходу у розвитку облікової науки пояснюється кількома обставинами.

По-перше, тим, що економічна теорія є методологічною основою бухгалтерського обліку, тому будь-які її зміни апріорі (лат. *a priori* — первісно) впливають на теорію бухгалтерського обліку. По-друге, практика обліку знаходиться безпосередньо в сфері розвитку економіки, даючи необхідну інформацію про економічні об’єкти різного роду інституціям і користувачам. По-третє, це поняття досить широко застосовується в останній час для характеристики процесів становлення і розвитку того чи іншого явища. Такі процеси відбуваються і з бухгалтерським обліком, який є одним із інститутів, що змінюється під впливом економічних трансформацій.

Нарешті, інституціоналізації бухгалтерського обліку сприяють такі важливі його характеристики, як здатність облікової системи акумулювати інформацію про фактичний стан об’єктів із зовнішнього середовища, накопичувати її, переробляти та надавити зацікавленим користувачам (інституціям) у відповідності з їхніми запитами. Крім того, облікова система реалізується через такі форми, як формалізовані (законодавчі і нормативні акти) і неформалізовані (звички, процедури, які відображають загальну згоду; домовленість, що склалася у суспільстві) схеми взаємодії, здатна змінюватися у відповідності із зміною запитів різного роду інституцій та окремих користувачів інформації, постійно модифікується і поновлюється. Відбувається, таким чином, процес формування,

закріплення і удосконалення інституціональних форм у обліковій системі, який називається інституціоналізацією.

Також важливе значення має те, що бухгалтерський облік є одним із механізмів значного впливу на економіку, оскільки саме через нього вона регулюється законами та іншими державними нормативно-правовими актами. Тобто безпосередньо через облік, як окремий інститут (набір правил і норм) і регулюється, і контролюється господарська діяльність підприємств (фірм, компаній) — усіх учасників ринкового (інституціонального) середовища економіки не тільки однієї країни, а й усієї економіки у глобальному масштабі. Про це свідчать різного роду міжнародні стандарти, які регулюють бухгалтерський облік як основу створення фінансової звітності, яка задовольняла б запити транснаціональних корпорацій в усьому світі. Це — міжнародні стандарти фінансової звітності — МСФЗ (до 2003 року це були міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, які діють і нині).

А оскільки інституційне середовище (інституції, що регулюють економіку і облік, та їх вимоги і запити до облікової інформації) змінюється, відбувається постійний перегляд міжнародної регламентації (регулювання) у сфері бухгалтерського обліку — все це призводить до необхідності підпорядкування теорії бухгалтерського обліку тим нормам, які змінилися на практиці.

Саме застосування інституціонального підходу у обліковій теорії дозволяє пояснити ці процеси. Це пов’язано з тим, що цей підхід має не лише пізнавальний, а й практичний потенціал, оскільки більш глибоко й адекватно відображає реальну дійсність на основі вивчення інституційної побудови економіки.

Найкраще застосування економічної теорії, зокрема, теорії інституціоналізму, у розвитку бухгалтерського обліку, на наш погляд, обґрунтував В. М. Жук [90]. Він, зокрема, зазначає, що дослідження інституціональної доктрини обґрунтовується її здатністю пояснити сучасний стан та перспективи розвитку глобальної і національної бухгалтерської системи з позиції взаємодії: базових соціально-економічних мотивів користувачів

бухгалтерської інформації, самих бухгалтерів, нормативно-правових норм регулювання, організаційних форм бухгалтерської діяльності та її самоорганізації.

Таким чином, бухгалтерський облік в умовах сучасних глобалізаційних процесів перетворюється на окрему інституцію, що стає основою побудови інформаційної системи кругообороту капіталу, надаючи необхідні дані для управління і контролю на всіх етапах його руху та по всіх напрямах капіталопотоків. Система рахунків бухгалтерського обліку, обліково-аналітичні показники стану і розвитку внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства дозволяють користувачам інформаційної системи приймати адекватні обґрунтовані рішення.

Подальших досліджень потребує розкриття сутності бухгалтерського обліку як суспільного інституту за умов становлення інформаційної стадії розвитку, а також удосконалення обліково-інформаційної системи кругообороту капіталу [134].

Якщо проаналізувати структуру капіталу низки будь-яких підприємств, то можна зробити висновок, що, наприклад, співвідношення між статутним і резервним капіталом може становити від 1:0 до 1:16, а власний капітал загалом нерідко навіть є від’ємною величиною, що суперечить постулату економічної теорії щодо пропорційності його складових. Отже, ставлення до формування власного капіталу у вітчизняній теорії й практиці бухгалтерського обліку та звітності не можна назвати виваженим.

Оскільки ж забезпечити обґрунтоване формування власного капіталу можна тільки за умови, що воно базується на достовірній обліково-аналітичній інформації, то дослідження цієї проблеми є важливим як з наукового, так і практичного погляду. Довгий період (після 30-х років XX ст.) категорія капіталу взагалі була вилучена з балансів підприємств і замінена хоч ідентичним, але іншим терміном – фонд. Тому проблема відображення в обліку кругообороту капіталу є поки що невирішеною, незважаючи на її наукову й практичну значимість.

На підприємствах не забезпечується якісне формування власного капіталу, що зумовлене недоліками методології бухгалтерського обліку, яка до того ж

відірвана від надбань економічної теорії [187], у тому числі й методики аналітичної інтерпретації його складових [25]. Зокрема, не зважаючи на повторне введення категорії «капітал» у термінологію бухгалтерського обліку й звітності, виокремлення відповідних статей у пасиві балансу, прийняття спеціального Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 5 «Звіт про власний капітал» із затвердженням звітної форми № 4, далі обходять глибинний зміст цієї категорії, обмежуючись визначеннями у трьох положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку (П(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», П(С)БО 2 «Баланс», П(С)БО 3 «Звіт про фінансові результати») однаковим, стислим, недостатньо глибоким визначенням: «Власний капітал – частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов'язань», незважаючи на подальші неузгодження.

Наприклад, Бетге Йорг вказує, що капітал – це різниця між сумами активів та зобов'язаннями організації за мінусом доходів майбутніх періодів [25, с. 63], хоча в п. 6 П(С)БО 11 «Зобов'язання» зазначається, що з метою бухгалтерського обліку зобов'язання поділяються на довгострокові, поточні, забезпечення, непередбачені забезпечення, доходи майбутніх періодів.

У підручниках з теорії бухгалтерського обліку вказується, що рахунок статутного капіталу – пасивний. Однак на практиці не все так однозначно. Це підтверджує відомий російський учений Я. Соколов. Він відмічає, що такий, здавалося б, типово пасивний рахунок, як «статутний фонд», помилково названий зараз «статутним капіталом», у дійсності активно-пасивний. Це випливає з теорії та підтверджується практикою, коли сума вилучення засобів підприємства перевищує суму статутного фонду – капіталу. Теоретично це значить, що власники винні підприємству, а не підприємство власникам, як у звичайному випадку [288, с. 496].

Зважаючи на те, що на практиці це не вичерпується лише розглянутою Я. Соколовим ситуацією, до того ж в Україні згідно Плану рахунків бухгалтерського обліку цей парадокс відображається дещо інакше.

Доводиться констатувати, що в теорії бухгалтерському обліку немає ясності щодо визначення основоположної категорії “капітал”. Причому діапазон тлумачень досить широкий – від визнання суми капіталу заборгованістю підприємства перед власниками: «Капітал являє собою сукупність часток власників: частки акціонерів – акціонерний капітал» [330, с. 143] – так звана *фінансова концепція*, але таке твердження втрачає будь-який логічний сенс, коли зважити на те, що право володіння підприємством належить тому ж власникові, до діаметрально протилежного розуміння капіталу за *фізичною концепцією* як джерела формування активів підприємства, які уособлюють саме цю власність: «Облік капіталу ґрунтується на концепції джерела» [59, с. 65]; «Капітал ... джерело формування активів підприємства» [52, с. 123] чи поєднання двох різних концепцій (фінансової й фізичної): «Капітал ... є власним джерелом відтворення активів та відображає обсяг прав власників» [137, с. 8].

Окрім того, існує марксистська економічна концепція визначення капіталу як сукупності виробничих відносин капіталістичного способу виробництва, при яких засоби праці, гроші тощо є знаряддям експлуатації, привласнення частини чужої неоплаченої праці [187, с. 154], та юридична: «Капітал відображає обсяг прав та інтересів власника фірми» [218, с. 301]; «Капітал ... є законовстановленим розміром прав власника до підприємства» [144, с. 159–160].

Проте, з позицій практики, ці концепції мало що дають, бо на рахунках четвертого класу, де відображають господарські операції з формування капіталу, жодної з них застосувати не можна, а тим більше пояснити необхідність для цього декількох окремих рахунків. Адже якщо визнати, що власний капітал – це частина в активах підприємства, що залишається після вирахування його зобов’язань, як це стверджується у вітчизняних положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку, то взагалі жодних рахунків для його облікового відображення непотрібно, оскільки йдеться про розрахункову величину – результат загальновідомого математичного рівняння:

$$А – З = К \qquad (2.1),$$

де А – актив; З – зобов’язання; К – капітал.

Маючи сальдо за рахунками класів I «Необоротні активи»; II «Запаси»; III «Кошти, розрахунки та інші активи» – з одного боку, і сальдо за рахунками класів V «Довгострокові зобов'язання», VI «Поточні зобов'язання» – з іншого, легко вирішити наведене вище рівняння, не здійснюючи облікових процедур за низкою рахунків з обліку витрат і доходів, для того, щоб пересвідчитись, що сума сальдо рахунків четвертого класу «Власний капітал» вийде тотожною з результатом математичного розв'язку.

Тому, з огляду на це, можливо потрібно шукати мотивацію такого ускладнення Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, затвердженого наказом № 291 Міністерства фінансів України від 30.11.1999 року. Найпростішим поясненням при цьому може бути слідування традиції, тим більше, що не тільки попередні плани рахунків містили призначені для обліку фондів (капіталу), а й у зарубіжних країнах без них не обходяться. Отже, причина виокремлення рахунків капіталу інша, і тут варто звернути увагу на те, що взагалі поява рахунка капіталу означала виникнення подвійної бухгалтерії, і не випадково Ді Пієтро називав цей рахунок наріжним каменем усієї облікової системи [288, с. 73]. Такий підхід не можна визнати недостатньо методологічно обґрунтованим, особливо з урахуванням думки, яку висловив В. Палій наприкінці XX століття, суть якої полягала в тому, що бухгалтерський облік виник і розвивався як інструмент обліку капіталу, що предметом бухгалтерського обліку є капітал, його переміщення і трансформація у процесі *кругообороту*, включаючи приріст чи зменшення в результаті господарської діяльності [233, с. 55].

До речі, і К. Маркс загальну формулу кругообороту капіталу Г – Т – Г′ тлумачив подібним чином: «Капіталіст знає, що всякі товари, хоч би який вигляд обідранців вони мали, хоч би як погано вони пахли, є гроші в дусі й істині ... і до того ж чудотворний засіб з грошей робити більшу кількість грошей. Якщо в простому обігу вартість товарів на противагу їх споживній вартості діставала в кращому разі самостійну форму грошей, то тут вона раптом виступає як

самозростаюча, як саморухома субстанція, для якої товари і гроші є тільки форми» [187, с. 154].

Коли ж слово «гроші» замінити на «капітал», тоді, на нашу думку, зникає будь-яке протиріччя з тлумаченням: «Кругооборот капіталу – безперервний рух капіталу, в якому він послідовно перетворюється з однієї форми на іншу і робить повний кругооборот з приростом» [211, с. 260], що відповідає визначенню «самозростаюча субстанція» – за термінологією К.Маркса, який водночас вживав визначення для такого самозростання – «додаткова вартість».

У результаті вийшло, що дві різні одиниці виміру: споживна вартість і вартість, якщо висловлюватись обліковою термінологією, притаманні одній і тій же субстанції, наприклад, товар має вагу й масу чи об’єм і обсяг тощо. Проте намагання будь-яким способом довести теорію додаткової вартості, за якою остання є винятково результатом експлуатації праці робітників, завадила К. Марксові викласти кругооборот капіталу на зразок італійської бухгалтерії, хоч він і прагнув до цього. Це засвідчує його листування з Ф. Енгельсом: «Ти, як фабрикант, повинен знати, що ви робите з грішми, які надходять для заміщення основного капіталу до того часу, коли його необхідно замінити in natura. І ти повинен відповісти мені на це питання (без теорії, суто практично)» [188, с. 270]. У наші дні це зробив відомий російський учений Я. Соколов [290, с. 57], а в українській версії в Плані рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу й зобов’язань підприємств і організацій це відображено так, як на рис. 2.4.

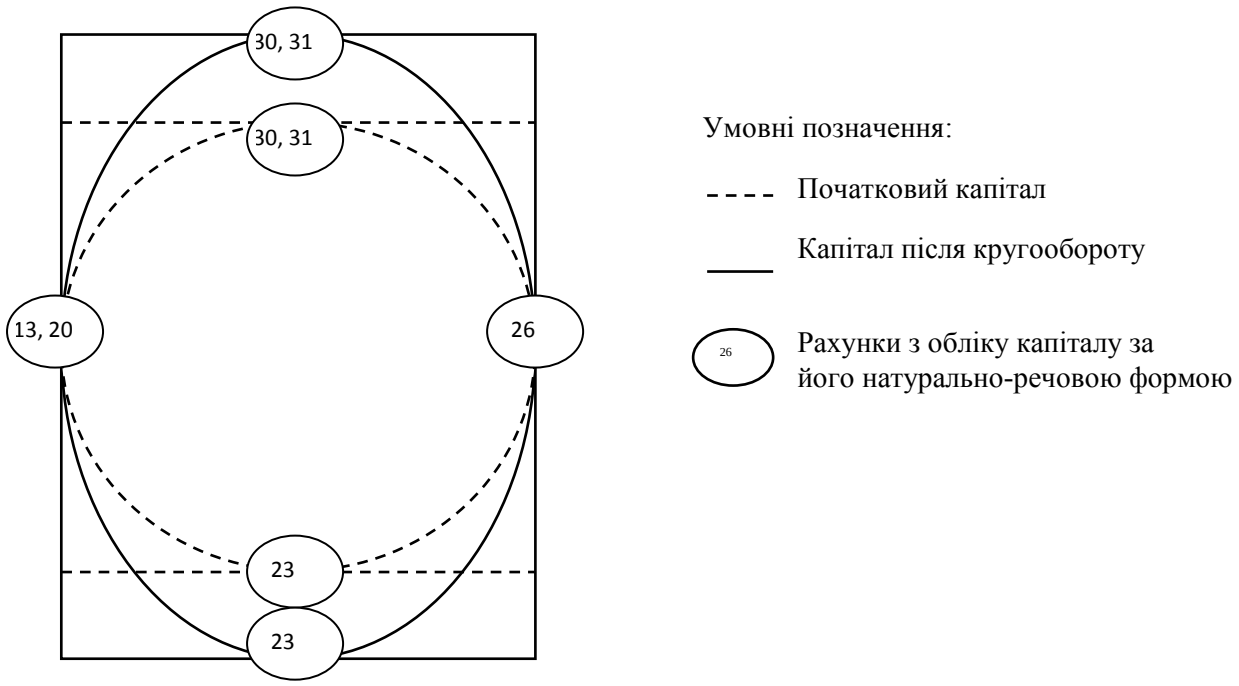

Рис. 2.4. Відображення кругообороту капіталу на рахунках бухгалтерського обліку

Водночас власний капітал будь-якого підприємства поділяється на основний і оборотний, а в процесі виробництва перший неминуче перетворюється в другий через процес зносу основних засобів, а це означає, що вони через виручку (доходи) стають частиною грошей. Проте, як підкреслював К. Маркс: «Між усіма засобами виробництва, які діють на цьому підприємстві, існує не тільки відоме якісне, але й певне кількісне співвідношення, відома пропорційність розмірів. Ці речові відносини і пов’язані з ними відносини вартості факторів, які входять у продуктивний капітал, визначають той мінімальний обсяг, який повинен бути досягнути для того, щоб його можна було перетворити, як приріст виробничого капіталу, в додаткову робочу силу чи тільки в перші» [187, с. 79]. Схематично це можна відобразити на рис. 2.5.

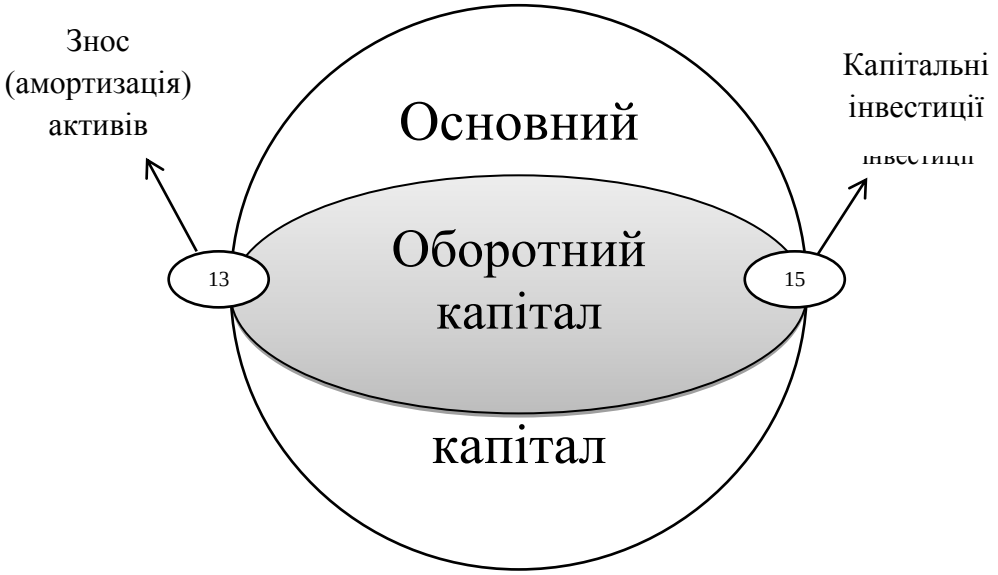

Рис. 2.5. Перетворення основного капіталу в оборотний через процес зносу основних засобів

Трансформація основного капіталу в оборотний відображається за кредитом рахунку 13 «Знос (амортизація) необоротних активів», а це означає, що за дебетом рахунків з обліку витрат діяльності і через рахунки готової продукції, доходів, коштів і т. д., частина оборотного капіталу знову перетворюється в основний – як витрати за дебетом рахунку 15 «Капітальні інвестиції». Рахунок 40 «Статутний капітал», разом з іншими рахунками розділу 4 «Власний капітал», не дає можливості отримати системну й систематизовану інформацію про кругооборот капіталу. Водночас на практиці неминучою є різна тривалість обороту капіталу насамперед тому, як підкреслив І. Бланк, що у процесі інвестування капітал може надовго «зав'язнути», а інколи «потонути» [29, с. 10].

Потрібно забезпечити якомога коротший шлях оборотного капіталу в основний і навпаки, аби досягти максимально короткого періоду обороту власного капіталу загалом. Для досягнення цього слід виокремити у Плані рахунків бухгалтерського обліку субрахунків 401 «Статутний капітал (основний)» та 402 «Статутний капітал (оборотний)», що дозволить відслідковувати трансформацію основного і оборотного капіталу, а значить і активно впливати завдяки такій інформації на його формування і кругооборот [123].

2.2. Кругооборот капіталу в працях вчених бухгалтерської науки

З моменту зародження бухгалтерської науки, з початку XIV століття (італійська наукова школа) до теперішнього часу неодноразово переосмислювалось відношення до категорії «капітал». Від одиничного рахунку, призначеного для відображення різниці між активними і пасивними рахунками (кредиторської заборгованості) в італійській бухгалтерії (Ф. Беста (1845-1923)) і німецькій бухгалтерії (П.Герстнер) капітал «виріс» у змісті своєї сутності до предмету бухгалтерського обліку в сучасній теорії (Ф.Ф. Бутинець, Г.Г. Кірейцев, В.Ф. Палій, Я.В. Соколов, Л.К. Сук). Треба відмітити, що на початковому етапі формування бухгалтерської науки вже були визначені проблеми сутності капіталу. Так, наприклад, відомий швейцарський вчений – бухгалтер І.Ф.Шерр (1846 - 1924 рр.) звертав увагу на те, що рахунок «Капітал» може мати дебетове сальдо.

Для того, щоб дослідити істинний характер капіталу, недостатньо, на наш погляд, характеристики варіацій його трактувань як економічної категорії, як об'єкта бухгалтерського обліку, як рахунка. Варто звернутись до еволюції розвитку цього явища в економічній науці, починаючи з основних фундаментальних праць англійських економістів А. Сміта (1723 – 1790 рр.), Дж. Мілля (1806 – 1873 рр.), А. Маршалла (1842 – 1924 рр.), французького економіста Фр. Бастіа (1801 – 1850 рр.), а також австрійського економіста А. Шумпетера (1883 – 1950 рр.), який намагався здійснити свою мрію: поєднати економічну теорію, математику й статистику в єдиний науковий напрям (рис. 2.6).

У своїй праці «Дослідження про природу капіталу і причину багатства народів» А. Сміт відмічав, що збільшення чи зменшення прибутку на капітал залежить від тих же причин, які викликають зміну заробітної плати за працю, – від зростання чи зменшення багатства суспільства; але ці причини досить по-різному відображаються на заробітній платі й прибутку. Зростання капіталу, яке збільшує заробітну плату, веде до зниження прибутку. Коли капітал багатьох багатих купців вкладається в одну й ту ж галузь торгівлі, їх взаємна конкуренція,

звичайно ж, веде до зниження їх прибутків, а коли в усіх галузях торгівлі цього суспільства відбувається таке ж збільшення капіталу, то така ж конкуренція повинна так само повинна подіяти в усіх галузях [286, с. 137-138]. Цим положенням А. Сміт обґрунтовує в подальшому свою позицію про відношення прибутку на капітал, приводячи в якості аргументів дослідження ринку Північної Америки, Великобританії, Ост-Індії, Китаю, Голландії. Він стверджував, що в країнах, які швидко багатіють, висока заробітна плата може бути врівноважена в ціні багатьох товарів низькою нормою прибутку, і це дає можливість їм продавати свої товари так само дешево, як і менш успішним сусідам, у яких заробітна плата нижча [286, с. 146-147]. Вважаючи, що сукупність вигод і невигод різних застосувань праці й капіталу в одній і тій же місцевості повинна бути однаковою чи постійно мати тенденцію до зрівняння [286, с. 147], він розвиває свою теорію з позиції залежності таких категорій як заробітна плата і прибуток від впливу праці і капіталу.

А. Сміт додає, що прибуток на капітал коливається разом з коливаннями ціни товарів, на виготовлення яких він використовується. При зростанні ціни будь-якого товару вище його звичайної чи середньої норми прибутку вище за його звичайну чи середню норму прибутку на деяку частину капіталу, витраченого на доставку його на ринок, підвищується порівняно з її звичайним рівнем, а при зниженні тієї ціни падає нижче [286, с. 162]. Можливість за будь-якого коливання цін вимірювати розмір прибутку по відношенню до капіталу є одним із найважливіших висновків економічної науки, актуальність якого не знизилась до нині.

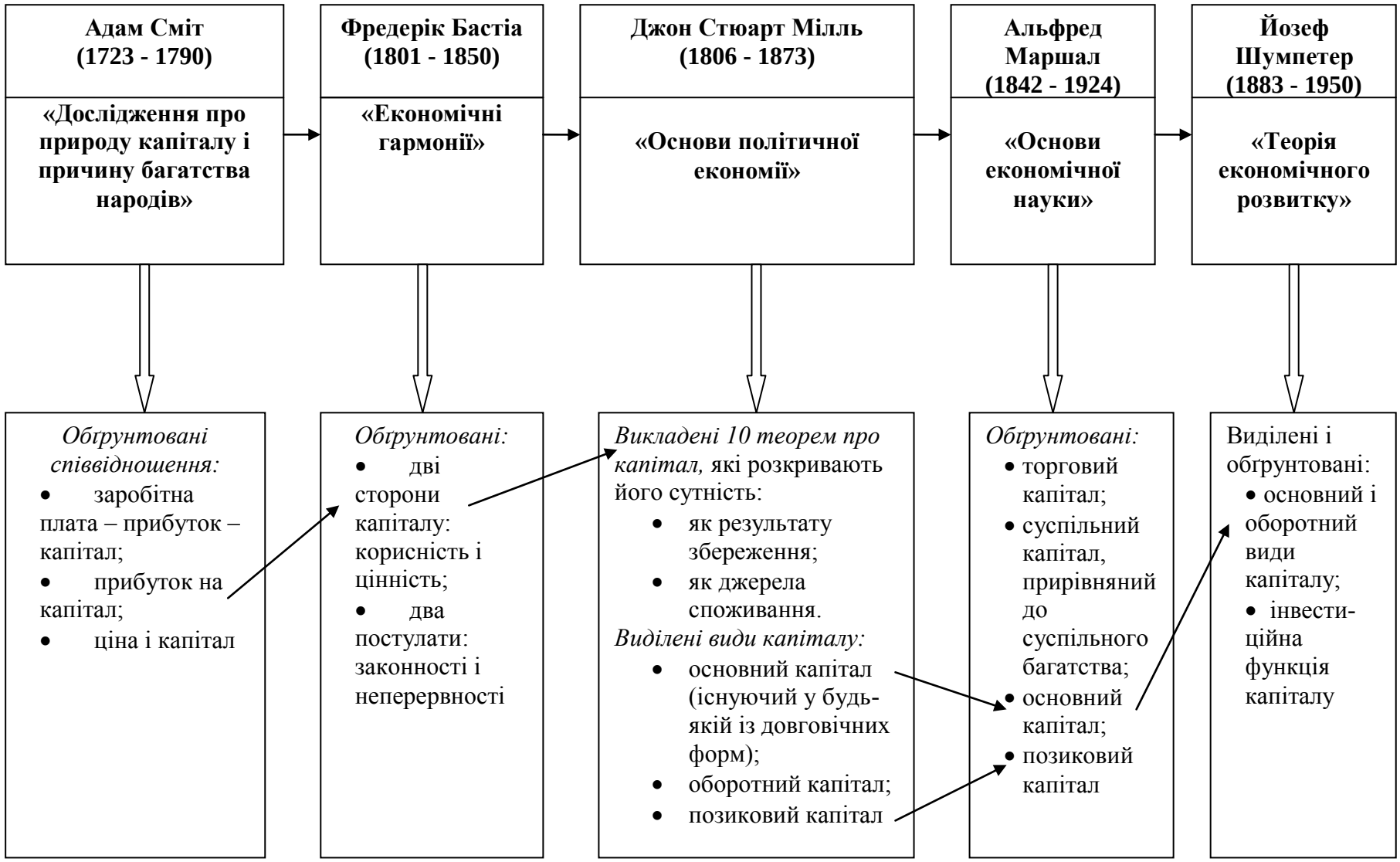

Рис. 2.6. Логічна схема дослідження генезису теорій про капітал

Це положення розвивається в «Основах політичної економії» Дж.Мілля, який ставить задачу визначити функцію капіталу у виробництві, оскільки безліч помилкових уявлень витікають із неправильного, плутаного розуміння цього питання [200, с. 136]. Для того, щоб визначити це поняття, він розглядає, що відбувається із капіталом, вкладеним у будь-яку із галузей господарства, які складають виробничу діяльність країни. Науковим досягненням Дж. Мілля є обґрунтування десяти основних положень (теорем) про капітал [200, с. 143-168]:

1. Виробнича діяльність обмежується розміром капіталу. Істинність цього положення полягає в наступних загальноприйнятих виразах:

- прикласти капітал (займатись обробкою землі – означає прикласти, тобто застосувати капітал до землі, використати працю в обробній промисловості – означає вкласти в неї капітал і т.д.);

- виробнича сила капіталу (враховуючи, що виробничими силами можуть бути лише праця і сила природи, цей вираз не можна розуміти буквально. Тільки та частина капіталу має власну виробничу силу, яка відноситься до інструментів, машин і т.д.).

2. На противагу першому положенню капітал може залишатися невикористаним і не породжувати ніякої виробничої діяльності (наприклад, якщо товари виявляються не проданими, чи коли засоби, які є в наявності, не знаходять застосування). Це положення доповнюється твердженням, що будь-яке збільшення виробничої сили капіталу призводить до збільшення зайнятості робочої сили; коли створюється великий продукт, завжди є ймовірність, що якась частина приросту буде збережена й обернена в капітал, особливо в тому випадку, коли підвищення доходів від виробничої діяльності слугує додатковим стимулом до перерахування засобів із невиробничих на виробничі цілі.

3. Кожне збільшення капіталу призводить чи може призвести до нового розширення виробництва, причому без визначення межі. Це положення Дж. Мілля вступає у протиріччя із усталеними в той період поглядами, поширеними висновками про те, що невиробничі витрати багатих необхідні для забезпечення

зайнятості бідних. Він стверджував, що межею багатства завжди служить нестача не споживачів, а виробників і виробничої потужності. Будь-який приріст капіталу приносить праці або додаткову зайнятість, або додаткову винагороду, воно збагачує чи країну в цілому, чи клас трудящих. Якщо цей приріст капіталу знаходить і використовує нову робочу силу, він збільшує сукупний продукт, якщо ж він обмежується використанням попередньої кількості працівників, він видає їм більшу частку продукту; в останньому випадку, заохочуючи працівників, він, можливо, збільшує також об'єм продукту.

4. Капітал є результатом збереження. Ця теорема капіталу стосується джерел його надходження. Дж. Міль стверджував, що весь капітал за мізерним винятком, з самого початку виник як результат збереження. Відомий приклад збереження необхідний навіть при найпростішій із всіх форм економічних відносин; людям доводиться виробляти більше, ніж вони споживають, або споживати менше, ніж вони виробляють. Відповідно, стверджує Дж. Мілль, будь-який капітал і, особливо, будь-який приріст капіталу, є результатом збереження.

5. Капітал, хоча і зберігається і являє собою результат збереження, але, тим не менше, він споживається. Збереження збагачує, а марнотратство збіднює як суспільство, так і окремих осіб, іншими словами, суспільство в цілому стає багатшим у результаті витрат на утримання виробничої праці та сприяння їй, але стає біднішим, витрачаючи ресурси на споживання заради задоволення.

6. Все, що виробляється, споживається; споживається і те, що зберігається, і те, що призначене до використання. Зростання капіталу подібно до росту населення: кожний, хто народився, помирає, але в кожному році кількість тих, хто народився, перевищує кількість померлих.

7. Безперервне споживання і відтворення капіталу слугує поясненням надзвичайної швидкості, з якою країни справляються з катастрофічними розрухами, з якою зникають усі наслідки лих, спричинені землетрусами, потопами, ураганами і війнами.

8. Позики, взяті з капіталу, на противагу податкам, які, як правило виплачуються, з доходу і частково або повністю компенсуються за рахунок збільшеної економії витрат, повинні призводити до збіднення країни. Разом з тим, роки, коли такого роду витрати приймали найкрупніші масштаби, нерідко виявлялися роками умовного великого процвітання. Доклавши відчайдушних зусиль, необхідних для погашення боргу, причому у вищій ступені болісними й неправедними способами, країна все одно залишається обтяженою ним і безкінечною виплатою процентів.

9. Виробнича праця утримується і застосовується завдяки капіталу, який витрачається на проведення його в дію, а не за рахунок попиту покупців на готовий продукт праці. Попит на товари – це не попит на працю. Попит на товари визначає, в якій конкретній галузі виробництва будуть застосовані праця і капітал, він визначає направленість праці, а не ту чи іншу кількість самої праці чи її підтримання й оплату. Ці останні залежать від розміру капіталу чи інших коштів, які безпосередньо виділяються на засоби існування і винагороду працівників.

Попит на товари відіграє більш важливу роль швидше в теорії обміну, ніж в теорії виробництва. При цьому праця і капітал винагороджуються не обміном, а виробництвом. Ми не повинні представляти операції обміну як джерело винагороди. Ми повинні засвоїти, що обмін (в бартерній формі чи засобом грошей) являє собою лише механізм, за допомогою якого людина перетворює винагороду за свою працю чи капітал у специфічну форму, найбільш для неї придатну.

Викладені вище положення засвідчують про помилковість багатьох поширених доводів і доктрин, наприклад, про те, що податок на доходи лягає на вищі й середні класи щадить нижчий клас. Людина не може одночасно сама споживати свій дохід і передавати його для споживання іншим. Вилучення у неї частини доходу у вигляді податку не наносить шкоди і їй і іншим. Щоб

встановити потерпілого, необхідно з'ясувати, чиє споживання виявилось «урізаним», і на кого насправді ліг тягар податку.

Наведені вище десять фундаментальних положень про капітал логічно привели Дж. Мілля до розвитку питання про оборотний і основний капітал, що особливо важливим є для мети нашого дослідження. Він вважав, що капітал який існує в будь-якій із довговічних форм (в засобах виробництва, в землі) і дохід, від якого йдуть надходження протягом відповідного тривалого періоду, називається основним капіталом [200, с. 169]. Деякі різновиди основного капіталу, на його думку, необхідно час від часу або регулярно відновлювати. Найдовговічнішим із усіх різновидів основного капіталу є капітал, вкладений у підвищення продуктивності сил природи, наприклад, землі.

Вплив оборотного и основного капіталу на об'єм валового продукту країни зовсім відрізняється. Оскільки оборотний капітал в процесі його однократного застосування руйнується, чи, хоча б, виявляється остаточно втраченим для його власника, а продукт, який є результатом його однократного застосування, служить єдиним джерелом, з якого власник може відтворити свій капітал або одержати будь-яку іншу винагороду за його виробниче використання, розмір продукту повинен бути достатнім для досягнення цих цілей, чи, іншими словами, результатом однократного споживання капіталу повинно бути відтворення рівного об'єму всього використаного оборотного капіталу плюс прибуток [200, С. 170-171]. Звідси, робить висновок Дж. Мілль, будь-яке збільшення основного капіталу, яке виробляється за рахунок оборотного, повинне наносити, щонайменше тимчасово, у збиток інтересам працівників.

Проведений логічний аналіз дослідження капіталу Дж. Міллем дає підставу вважати нам, що основний капітал повинен бути виражений активом, вкладення (інвестиції) в який визначають тривалий характер використання. І навпаки, оборотний капітал слід розглядати з позиції разового використання.

Не заперечує наш висновок і проведене дослідження капіталу в праці А. Маршалла «Основы экономической науки» [190]. Виділяючи термін

«торговий капітал», і критикуючи його, він робить спробу визначити капітал із соціальної точки зору. «Суспільний капітал» рівноцінний поняттю «суспільне багатство» і в той же час між ними є певні розбіжності. Суспільний капітал він розглядає як запас на майбутнє, і як засоби виробництва, які забезпечують працю і сприяють їй. Тим самим, позиція А.Маршалла відповідає в цілому позиції інших економістів, які ототожнюють поняття «капітал», а точніше — основний капітал, із довгостроковими активами.

Даючи характеристику капіталу, Ф. Бастіа, розкривав його основні сторони: корисність і цінність. Логічним продовженням його характеристики капіталу є два постулати законності і неперервності процента:

1. Законність процента ґрунтується на наступному положенні: будь-хто, хто погоджується дати капітал на певний термін, надає послугу. Значить, процент є законним через принцип послуга за послугу.

2. Неперервність процента ґрунтується на положенні: позичальник повинен повністю повернути позичене в певний термін. Якщо цінність повернена, то її знову можна позичити другий, третій раз і до безкінечності [15, с. 183]. Ф.Бастіа вважав, що утворенню капіталу властива соціальна мораль, яка сама собою виражається в його діях.

Підбиваючи підсумок, основним положенням класичного генезису теорій про капітал можна зробити головний висновок, що класичні теорії розглядають капітал не стільки як джерело багатства, скільки як саме багатство, підтверджуючи беззаперечну істину бухгалтерських теорій про те, що капітал – це актив, а основний капітал – це довгостроковий актив. Для того, щоб бути впевненим у цій істині, варто, на наш погляд, розглянути капітал з позиції сучасних концепцій і з позиції його визначення як об’єкта бухгалтерського обліку.

Видатний економіст першої половини XX століття Йозеф Шумпетер дав наступне визначення категорії «капітал». Він вважав, що капітал – це не що інше, як важіль, який дозволяє підприємцю отримувати у своє повне

розпорядження потрібні йому конкретні блага, не що інше, як засіб, який дає підприємцю можливість використати ці блага для досягнення нових цілей, а також орієнтувати виробництво у новому напрямку [340, с. 190]. У своїй праці «Теорія экономического развития», яка неодноразово друкувалася на різних мовах, Й.Шумпетер розкриває не тільки сутність капіталу, але й інвестиції в нього. Він вважає, що капітал підприємства – це не тільки сукупність всіх доцільно застосованих благ, тому що капітал протистоїть світу благ: на капітал придбаються блага, капітал вкладається в блага — із самого цього вислову слідує, що функція капіталу відрізняється від функції придбаних благ. Капітал – це засіб одержання благ [340, с. 191]. У цьому зв'язку Й. Шумпетер відмічає важливіший аспект економічних процесів, пов'язуючи його з розвитком, а також вважає, що люди говорять про капітал в тому смислі, який вкладається це поняття у повсякденному житті.

Первісний капітал, стверджує він, поділяється на основний і оборотний, приналежність різних речей до капіталу є основою їх спів вимірності, а сам капітал – засобом виміру. Капітал добуває підприємцю засоби виробництва, а саме сума, затрачена на їх придбання, заноситься на рахунки і використовується для вимірювання результатів діяльності підприємства [340, с. 200-201].

Остання характеристика капіталу явно свідчить про його інвестиційний характер. Швидше навіть, слідуючи Й. Шумпетера, потрібно говорити про інвестиційні функції капіталу. Враховуючи, що в класичних теоріях зі складу капіталу виокремлюють основний і оборотний, то інвестиційна функція має велику приналежність до основного (якщо мова йде про придбання засобів виробництва).

Цікавою є позиція К.Маркса, який у своїй праці «Капітал» виділив підрозділ «Ведення бухгалтерського обліку» і в ньому зазначив, що капітал як єдність у своїх *кругооборотах*, як вартість, яка знаходиться в русі, незалежно від того, чи вона перебуває у сфері виробництва чи у двох фазах сфери обігу, капітал як така єдність існує тільки ідеально, у вигляді рахункових грошей,

насамперед у голові товаровиробника. Цей рух фіксується і контролюється шляхом ведення бухгалтерського обліку, до якого входить також калькуляція цін. Бухгалтерський облік як засіб контролю і смислове узагальнення цього процесу стає тим необхіднішим, чим більше процес виробництва здійснюється у суспільному масштабі і втрачає чисто індивідуальний характер; таким чином, як стверджує він, ведення бухгалтерського обліку є більш необхідним при капіталістичному виробництві, ніж при роздрібненому ремісничому і селянському виробництві. Воно необхідніше за суспільного виробництва, ніж капіталістичного. Але витрати на ведення бухгалтерського обліку скорочуються разом із концентрацією виробництва і скорочуються тим більше, чим більше воно перетворюється у суспільне рахівництво [187, с. 152 – 153].

Сучасне трактування категорії «капітал» різними вітчизняними й зарубіжними авторами призвело до різночитання його характеристик, і, на цій основі, до обґрунтування великої кількості його видів (крім класичного підходу: основний капітал і оборотний): власний; позиковий; капітал, залучений із зовнішніх і внутрішніх джерел, національний, іноземний, приватний, державний, акціонерний, пайовий, статутний, додатковий капітал і т.д. Серед різноманіття видів капіталу сучасні економісти намагаються виділити його підвиди, так, наприклад, в акціонерному капіталі виділяють оплачений, неоплачений, вилучений та ін. Помилковим, на наш погляд, у класифікаційних дослідженнях є підхід, коли поняття «основний капітал» і «статутний капітал» ототожнюються. На наш погляд, уникнути необґрунтованих трактувань можна, якщо розмежувати теорії капіталу, виділивши у них основні концептуальні напрямки, пов’язані із створенням, формуванням, вкладенням, вилученням і залученням капіталу (табл. 2.1).

Огієр Тім, Рагман Джон, Спайсер Люсінда під капіталом розуміють фінансові ресурси або фонди компанії, приватної особи або держави, що необхідні для створення підприємства або реалізації інвестиційного проекту [224, с. 3].

Таблиця 2.1

Виділення видів капіталу в класичних теоріях економістів про капітал

КАПІТАЛ						
Створення	Формування	Внески			Вилучення	Залучення
		у статутний капітал	у виробництво	у довгострокові активи (засоби виробництва)		
Збереження	Статутний капітал + прибуток	Власний капітал	Оборотний капітал	Основний капітал	Приватний капітал	Позиковий капітал

Погляди на сутність капіталу як складної і багатоаспектної економічної категорії трансформувалися за різних економічних систем. В економічній літературі його визначали як засоби виробництва, гроші, цінні папери, багатство, здатне приносити дохід, та інше, тобто в загальному – це певне реальне майно чи кошти, здатні створювати нову вартість та приносити дохід.

Л.Г. Ловінська трактує капітал, як "… благо, використання якого дає можливість збільшити майбутні блага" [177, с. 50].

В.Ф. Палій вважає капітал та його кругооборот предметом бухгалтерського обліку: "… предметом бухгалтерського обліку є капітал як величина засобів, вкладених у господарську діяльність, його переміщення і трансформація в процесі кругообігу, включаючи прирощення або зменшення в результаті господарської діяльності" [233, с. 55].

Міжнародні стандарти фінансової звітності не містять такого стандарту, який би тлумачив суто визнання, визначення та оцінку капіталу – те, що завжди було і залишається актуальним в бухгалтерському обліку [89, с. 286-287]. Проте рекомендації щодо оцінки та відображення у *фінансовій звітності інформації про капітал* відображено: визначення капіталу – в Концептуальних основах (Framework); характеристика капіталу та його відмінність від зобов'язань – у МСФЗ (IFRS) 7 «Фінансові інструменти: розкриття» та Інтерпретації МСФЗ (IFRIC) 2 «Частки участі в кооперативах і подібних фінансових інструментах»;

зміни вартості окремих видів активів, а також відстрочені податки, пов'язані з цим – у МСБО (IAS) 12 «Податки на прибуток», МСБО (IAS) 16 «Основні засоби», МСБО (IAS) 38 «Нематеріальні активи», МСБО (IAS) 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка»; результати змін облікової політики та виправлення помилок – у МСФО (IAS) 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки»; результати змін курсової різниці – в МСФО (IAS) 21 «Вплив змін валютних курсів»; розкриття інформації щодо власного капіталу у фінансовій звітності підприємства – у МСБО (IAS) 1 «Подання фінансових звітів», МСФЗ (IFRS) 7 «Фінансові інструменти: розкриття» та МСФЗ (IFRIC) 2 «Частки участі в кооперативах і подібних фінансових інструментах».

Отже, в основі діяльності підприємства лежать ті первинні, базові внески, які були здійснені власниками чи засновниками у вигляді різноманітних актів. Безумовно, важливість обліку капіталу є незаперечним фактом. Ми визначили за допомогою генезису теорій про капітал правомірність визначення в бухгалтерському обліку одного із його важливіших видів — основного капіталу, який формується інвестуванням засобів у довгострокові активи, в земельні ділянки, засоби виробництва (будинки, споруди) та ін. Для того, щоб ствердити це положення, необхідно в подальших дослідженнях зіставити характеристику основного капіталу з іншими його видами [135].

2.3. Бухгалтерський баланс як методологічна основа вивчення кругообороту капіталу

Фундаментальною основою методології сучасного бухгалтерського обліку є баланс, по відношенню до якого вивчаються усі ресурси підприємств, що представляють собою статті балансу. Бухгалтерський баланс являє собою метод оцінки майнового стану підприємства, з одного боку – за формою розміщення капіталу, і з іншого боку, – за джерелами його формування. У ньому знаходить

своє відображення історичний аспект формування капіталу та процес його функціонування при здійсненні діяльності підприємства.

Вчення про бухгалтерський баланс як наукова галузь знань сформувалося в другій половині XIX століття. В основі його лежать праці авторитетних західних і російських учених: Г.Нікліша, І.Ф.Шерра, Е.Шмаленбаха, Н.С.Лунского, І.Р.Ніколаева, А.П.Рудановского та ін. Роботи зазначених авторів були присвячені вивченню сутності балансового методу, правилам формування та оцінки статей бухгалтерського балансу, відображенню механізму створення і функціонування капіталу підприємства. Наукові пошуки даних вчених значно збагатили бухгалтерський облік новими знаннями, несучи на додаток до існуючих напрямів нове, суттєве і узагальнююче. Це сприяло формуванню стрункої системи теорії бухгалтерського обліку, що складається з трьох елементів:

Облік ⟶ **Рахунки** ⟶ **Баланс** (2.2)

Результатом цього було обґрунтування положення про те, що теорія балансу має нерозривний зв'язок з теорією рахунків та теорією капіталу. При цьому рахунки характеризують технічну сторону обліку, а бухгалтерський баланс – визначає його методологічну основу. Таким чином, баланс позначається в якості методу, а господарські процеси виступають у ролі об'єкта вивчення.

Саме завдяки бухгалтерському балансу стали очевидними переваги подвійного запису над простою формою бухгалтерського обліку. Адже в простій бухгалтерії не знаходять відображення результатні рахунки і рахунки капіталу, вона ґрунтується на реєстрації та інвентаризації як метод вивчення підприємства, а оцінка діяльності проводиться за даними інвентаризації. Таким чином, здійснюється лише констатація фактів господарської діяльності, але не відстежуються процеси, що відбуваються на підприємстві і не виявляються їх причини**.** При цьому складання балансу в простій бухгалтерії зводиться до елементарного перенесення арифметичних залишків з рахунків у зведену балансову таблицю.

Основу сучасного балансу становить використання принципу подвійності (постійного рівності двох частин балансу), а також методів реєстрації та класифікації. Теорія бухгалтерського обліку і баланс отримали значний розвиток у другій половині XIX століття. До цього часу відомі світові облікові школи, які сформували свої підходи до вивчення балансу: італійська – логісмографічний і статмографічний, німецька – камеральний, і французька – математичний.

Італійський логісмографічний напрямок виник з традиційної раціоналістичної школи бухгалтерського обліку, основоположником якої був П.Россі. У ній використовувався метод дедуктивного аналізу, і в якості об'єкта обліку розглядалася організація як багатофункціональна система. Метою складання балансу було управління організацією шляхом усвідомлення процесів, що відбуваються.

Яскравим представником італійської облікової школи і основоположником сучасного балансу вважають Емануеля Пізані, який в кінці XIX століття розробив вчення, назване їм «статмографія» (від грец. «Статмо» - баланс і «графія» - опис), що в перекладі з грецького означає «балансознавство». Рахунки ним поділялися на дві групи: економічні та адміністративні (бюджетні). Тут слід зазначити, що саме розгляд капіталу з даних позицій призводить до думки про подвійність природи капіталу, його здатності приносити дохід.

Засновники французької балансової школи Е.Леотей і А.Гільбо, в протилежність італійській школі, в процесі вивчення балансу застосовували метод індуктивного аналізу, при якому значна увага приділялася систематизації елементів балансу, проведенню обчислення в балансі за допомогою рахунків, реальній оцінці балансу і принципу поділу активу і пасиву.

У німецької камеральної формі бухгалтерії, її основоположник І.Ф.Шерр виходив з самого балансу. Оскільки в основі цього підходу лежить бюджет як об'єкт камерального обліку, він, в свою чергу, трактується як баланс, але тільки доходів та видатків. Слабкість позиції І.Ф.Шерра полягала в тому, що він вважав бухгалтерський баланс первинним по відношенню до рахунків, виводячи їх з

балансу і пояснюючи метод подвійного запису двостороністю балансу. У Росії яскравим прихильником ідей І.Ф.Шерра був професор Р.Я.Вейцман – один з основоположників російської школи фінансової математики.

Загальне в підходах зазначених шкіл полягає в єдності цілей та завдань обліку, де мета обліку визначається як облічування всіх складових майна підприємства, що включаються в бухгалтерський баланс, а його завдання полягає в точній, постатейній оцінці балансу.

Завдяки проведеним в кінці XIX століття науковим дослідженням у галузі теорії бухгалтерського балансу і використанні методу подвійного запису, з'являються два види балансу: баланс інвентарний (статичний) та баланс оборотний (динамічний). Проводиться поділ в балансі статичної та динамічної частини. Використовується метод вертикального поділу балансу – на дебет і кредит, і горизонтального поділу балансу – на статичну і динамічну складові. При цьому виводяться три сторони господарських операцій.

• Юридичні відносини (пасивні операції).

• Економічні відносини (активні операції).

• Адміністративні відносини (господарський оборот).

Дані підходи визначили таким чином, що баланс підприємства, відображаючи в собі дані відносини, складається з: активу, пасиву і обороту.

Необхідно відмітити, що найбільш вагомий внесок у розвиток теорію балансу вніс відомий російський вчений А.П. Рудановский, він визначив баланс як “... сукупність умоглядних властивостей господарства, притаманних йому реально, незалежно від того, наскільки і як вони осягаються рахівництвом” [274, с.7]. Разом з тим, дещо пізніше, в 30-х роках, саме А.П. Рудановский, мабуть під впливом соціалістичної ідеології в економіці і сформованої політичної кон'юнктури, по суті поховав поняття капіталу, замінивши його терміном “фонди”, що в умовах соціалістичної економіки вважалося більш прийнятним. Хоча при використанні терміна «фонди» замість поняття «капітал»

вихолощується сутність економічних явищ, має місце розгляд їх як стандартних, рутинних операцій, націлених на формування якихось ресурсів.

Майно підприємства, економісти-практики, і вчені, називають “капіталом”, і для цього є певні підстави. У цьому зв'язку, мабуть, не можна не погодитися з висловом В.Ле-Кутре, який писав: “Майно називається капіталом з тієї причини, що від його наявності, його величини і складу залежить, в загальному, міць підприємства” [173, с. 110]. Тому майно і капітал є визначення одного і того ж предмета, який знаходить відображення в балансі підприємства і як майно, і як джерело його створення. У той же час, капітал є категорією більш високого ступеня абстракції, ніж просто активна частина балансу. Актив – це лише статичний стан капіталу на конкретний момент часу, капітал же є процесом зміни вартості в часі. Таким чином, капітал є категорія, яка визначається розрахунковим шляхом. У бухгалтерському обліку за допомогою подвійного запису в пасиві балансу відбиваються не тільки одні зобов'язання, а всі джерела формування майна, активу, капіталу в цілому. При цьому кожен елемент майна має джерело свого виникнення. "Оскільки актив і пасив виражають у двох різних напрямках по суті засоби однієї і тієї ж господарської організації, підсумки сум активу і пасиву балансу повинні бути рівні між собою" [275, с. 11].

В активі балансу розглядається капітал підприємства, його майно, що складається з речових об'єктів і прав, що відображаються у вигляді елементів обороту і кругообігу, і відстежується зв'язок між явищами господарських процесів. По своїй функціональній ролі капітал підприємства, розділяється на основний і оборотний, знаходить відображення у відповідних розділах балансу.

Бухгалтерський баланс є методом вивчення процесу відтворення капіталу, що відбувається на підприємстві, за своїм предметним змістом несе в собі практичну мету – оціночне значення. При цьому в активі відбивається основна (гносеологічна) властивість балансу – сукупність економічних відносин. У пасиві балансу визначається цільова (телеологічна) властивість як сукупність правових відносин. Визначниками активу балансу є: цінність, господарюючий

суб'єкт, господарська діяльність, інвентар. Пасив балансу визначається іншими категоріями – вартістю, причинами діяльності господарюючого суб'єкта, волею учасників даних правовідносин.

У певному плані правомірною є думка про те, що юридичну сторону, тобто джерела формування власності, не можна зіставляти з капіталом підприємства [222], тому абстрактне право власності або інший вид правових відносин є тільки лише передумовою до придбання майна та одержання доходів, самі ж доходи приносять підприємству його активи, які є реальним капіталом. Тому іменування правої частини балансового рівняння пасивом, а не капіталом, є більш вірним. Необхідно відзначити, що між пасивом і активом балансу існує певна форма залежності, яка виражається в тому, що "... пасив представляє ту частину балансу, ставленням якої до іншої, більш рухомої його частини – активу – визначається ступінь добробуту підприємства, що і складає задачу балансу" [272, с. 13].

В даний час підходи до класифікації майна в порівнянні з періодом початку XX століття, коли балансова теорія знаходилася в стадії найбільшого розквіту, значно змінилися. До майна підприємства тепер відносять всі активи, що приносять дохід, тобто: цінні папери, нематеріальні активи, права вимоги та ін. Тим не менш, наявність матеріального майна підприємства і раніше залишається основою діяльності підприємства, будучи правами та обов'язками підприємства, що мають певну грошову цінність.

Оскільки "... баланс можна осягнути тільки розумом, а не можна, як інвентар, відчувати в натурі" [274, с. 3], – то це вираз повністю виправдовується і при визначенні поняття капіталу підприємства. Капітал також є величиною, похідною від інвентарю, активу, майна. Оскільки в балансі відображається кількісна характеристика підприємства, то поняття капіталу відповідно виражає його якісну сторону, його міць і потенціал.

Правильному відображенню стану підприємства в балансі сприяє групування рахунків за економічно однорідними ознаками, що визначається

економічним змістом рахунків, пов'язаних з їх призначенням і структурою. Завдяки систематизації рахунків в балансі реалізуються основні цілі обліку та методи контролю здійснюваних операцій.

У балансі підприємства рахунки поділяються на групи за своїм економічним змістом:

- рахунки обліку активної складової капіталу;
- рахунки обліку джерел формування капіталу;
- рахунки процесів руху капіталу.

У свою чергу, рахунки обліку активної складової капіталу підрозділяються на рахунки, що відображають:

- основний капітал;
- оборотний капітал;
- капітал в розрахунках (кошти і фінансові активи);
- абстрактний капітал та нематеріальні активи.

Рахунки господарських процесів за економічним змістом поділяються на:

- рахунки процесів виробництва (витрати, накладні витрати);
- рахунки процесів розподілу (відрахування в різні фонди і використання прибутку);
- рахунки процесів обігу (оптові та роздрібні витрати).

При вивченні капіталу підприємства за допомогою балансового методу можна обійти увагою поняття власного капіталу, який необхідно розглядати як абстрактне право підприємства на розпорядження активами. З практичної, економічної точки зору власним капіталом “... вважається різниця між загальною цінністю всього стану майна та загальною вартістю боргів” [173, с. 97].

Вперше величину власного капіталу як чистого майна, визначив автор школи “двох рядів” – професор І.Ф. Шерр, визначивши “чисте майно” у вигляді різниці сукупності всього майна підприємства і його зобов'язань, протиставивши в балансовому рівнянні величину вільної від зобов'язань частини майна

власному авансованому капіталу підприємства. Це рівняння балансу отримало назву “капітального рівняння Шерра”.

Здавалося б, природа чистого майна недостатньо ясно виражена, але ця нечіткість цілком переборна, як вважав А. Кальмес, в разі прирівнювання чистого майна до власного капіталу підприємства: “... незважаючи на те, що чисте майно знаходиться на тій же стороні, як і борги, але воно не є боргом – наприклад, зобов’язанням підприємства перед власником або власниками, скоріше це протилежність боргу”. Борги і чисте майно стоять на одній стороні тому, що чужий капітал і власний – єдині два джерела, з яких черпає свої кошти підприємство "[108, с. 58]. Таким чином, чисте майно є по своїй суті джерелом для погашення боргів підприємства при їх виникненні, реально існуючим капіталом підприємства.

В даний час економіко-правовий зв'язок між елементами бухгалтерського балансу досить умовний, що визначається значною свободою підприємства у використанні залучених коштів (авансованого капіталу), за винятком випадків отримання цільових інвестицій і договірної основи передачі майна на певних умовах. Тому вимоги кредиторів до підприємства-боржника, як правило, не мають на меті отримати якесь певне майно, а претендують на одержання грошових коштів від боржника. З цієї причини майно підприємства можна розділити на два види: майнові права (чистий актив) і майнові зобов'язання. При цьому необхідно відрізняти реальне майно і умовний актив, права та обов'язки, справжній актив і контр-актив.

Балансова теорія визначає бухгалтерський баланс підприємства як головний рахунок, “рахунок рахунків”, розділяючи його при цьому на три основних компоненти: активи (майно), капітал (власний) і пасиви (зобов'язання). Здійсненні підприємством операції, акти господарської діяльності тим чи іншим чином впливають на баланс підприємства і за цими ознаками поділяються на обороти:

• не зачіпають загальної вартості майна і рахунків фінансового результату, так звані внутрішньо майнові обороти;

• впливають на фінансовий результат і зачіпають загальну вартість майна або результатні обороти.

Дана класифікація вперше була сформульована одним з основоположників сучасної російської школи бухгалтерського обліку – Г.А.Бахчісарайцевим як чотири типи поділу операцій з впливу на баланс підприємства [16, с.31].

Внутрішньо майнові обороти:

$$\begin{cases} A + a - a = P; \\ A = P + b - b. \end{cases} \qquad \textbf{(2.3)}$$

Результатні обороти:

$$\begin{cases} A + c = P + c; \\ A - d = P - d. \end{cases} \qquad \textbf{(2.4)}$$

де А – актив,

Р – пасив,

a, b, c, d – суми здійснених операцій.

Тобто коли баланс інвентарний (статичний) доповнюється балансом оборотним (динамічним), це дозволяє виділити обороти, що впливають на вартість капіталу підприємства, і безпосередньо на величину приросту чи зниження рівня капіталу. В результаті цього, в теорії бухгалтерського обліку сформувався підхід, “... при якому розглядається вплив окремих господарських операцій на капітал, а не просто на валюту активу і пасиву балансу” [222].

Все це сприяло формуванню динамічного підходу до розгляду балансу підприємства, що спирається на принцип постійно діючого підприємства, що починається з визначення фінансового результату, отриманого в звітному періоді. Цей принцип, запозичений з теорії фінансів, знайшов відображення і в сучасних міжнародних стандартах фінансової звітності. Таким чином, можна вважати, що бухгалтерський баланс підприємства має за мету відбивати

кругооборот капіталу, інвестованого в підприємство. При цьому в пасиві балансу відображається власний і позиковий капітали, а в активі показується розміщення вкладених у підприємство коштів по фазах кругообороту капіталу. Отже, визначається приналежність пасиву балансу і розміщених в ньому джерел капіталу як причини виникнення підприємства і бази для проведення оцінки вартості капіталу підприємства.

Тому, статична складова бухгалтерського балансу – майно використовується для визначення стану підприємства, його активів. Динамічна складова балансу – процеси обороту капіталу – відображає отриманий фінансовий результат у звітному періоді, приріст і реінвестування капіталу. У цьому зв'язку баланс підприємства представляє собою звіт про рух капіталу (кругооборот капіталу) є найважливішою методологічною основою та інформаційним джерелом для складання фінансової звітності, обчислення, оцінки та аналізу капіталу.

Формована у сукупності з бухгалтерським балансом підприємства фінансова звітність, що складається зі звіту про фінансові результати, звіту про рух грошових коштів, звіту про власний капітал та приміток до річної фінансової звітності, несе в собі можливість більш чіткого уявлення про оборот і кругооборот капіталу підприємства, процесів його накопичення і використання. При цьому сучасна інформаційна база бухгалтерського обліку, заснована на застосуванні комп'ютерної техніки і розвинених програмних продуктів, дозволяє досить детально розглядати процес формування активів і їх джерел, а також основоположної категорії бізнесу - капіталу підприємства. Все це сприяє достовірності оцінки капіталу підприємства, визначає її точність і є інформаційною базою для проведення контролю кругообороту капіталу, в тому числі і обчислення різних фінансових коефіцієнтів, що відображають фінансовий стан підприємства.

У широкому сенсі бухгалтерський баланс слід розглядати, крім того, і як модель, що сполучає в собі економічні, фінансові, правові та технологічні

аспекти діяльності підприємства, як модель процесу виникнення і існування капіталу, переміщення його з однієї форми в іншу, - з матеріально-речової у фінансову, і переходу кількісного значення капіталу в його якісні показники: приросту капіталу і прибутку.

2.4. Відображення кругообороту капіталу на рахунках бухгалтерського обліку

Незважаючи на те, що в основі методології бухгалтерського обліку лежить політекономія, тривалий час у вітчизняній теорії спостерігався однобокий підхід до розуміння сутності капіталу винятково за марксистським підходом, хоч до цього превалюючим було тлумачення А. Сміта [286]. У результаті навіть саму цю категорію замінили на «фонди», щоб підкреслити, що капітал — це виробниче відношення, за якого знаряддя праці, певні матеріальні блага, мінові вартості є засобом експлуатації, привласнення частини чужої неоплаченої праці [211, с. 254], не має місця при соціалізмі. Із переходом до ринкових відносин у бухгалтерському обліку знову повернулися до категорії «капітал», однак без жодного теоретичного обґрунтування такої зворотної позиції.

Отже, проблема методології обліку капіталу, внаслідок невирішеності її теоретичного обґрунтування, має вагоме наукове і практичне значення, оскільки кругооборот капіталу є основою подвійного запису в бухгалтерському обліку.

Кілька поколінь вітчизняних учених, хто вимушено, а дехто за власним переконанням, старанно обходили тему капіталу, притримуючись хибної думки про відмінності «соціалістичного» обліку від «капіталістичного». Наприклад, стверджувалось, що «в буржуазному суспільстві бухгалтерський облік служить одним із засобів охорони приватної власності, сприяє досягненню максимального прибутку і посиленню експлуатації трудящих. За

допомогою обліку здійснюється контроль за кругообоpотом капіталу окремого підприємства чи монополістичного об'єднання, фіксується і контролюється процес зростання вартості, руху і росту капіталу. Бухгалтерський облік при соціалізмі стає все більш дійовим засобом управління народним господарством і стимулювання ефективності суспільного виробництва» [69, с. 4].

В економічній теорії взагалі заплутались у тлумаченні згаданої вище категорії «фонди», яку ввели в 30-х роках XX ст., щоб підкреслити таку різницю, правда не вказуючи, що запозичили її в тих «буржуазних» учених, перекрутивши її сутність. Так, якщо Ф.Беста вважав фонд загальним обсягом вартості, вкладеної в підприємство, отже, джерелом основних і оборотних засобів [288, с. 129], то в економічній теорії, починаючи від К. Маркса й донині фонди ототожнюють із засобами виробництва: «У середині 90-х років у США налічувалося понад 11 тис. народних підприємств, викуплених трудящими. На них переважно подолано відчуження працівників від засобів виробництва, експлуатацію тощо. Тому засоби виробництва на цих підприємствах перестали бути капіталом. Адекватнішою категорією, яка б розкривала соціально-економічну природу засобів виробництва на народних підприємствах, було б поняття «народні фонди» (або навіть «народний капітал») [211, с. 256].

Насправді такої тотожності немає, бо засоби виробництва є споживною вартістю – уречевленням конкретної праці, а капітал – це абстрактна праця, так би мовити «економічний флогістон», якщо послуговуватися метафорою Я. Соколова, правда, вжитою ним стосовно категорії «вартість» [304, с. 71].

Незважаючи на те, що в економічній теорії відійшли від ортодоксального підходу щодо заміни категорії «капітал» на «фонди», бо виявилось, що це було лише ідеологічним камуфляжем: «У політичній економії колишнього СРСР для теоретичного вираження протилежної за

соціально-економічним змістом категорії «капітал» обґрунтовувалося поняття «фонди». Вважалося, що фонди, на противагу капіталу, є власністю самих трудящих, що для них не властиве відчуження безпосередніх виробників від засобів виробництва, що вони в руках власників засобів виробництва не є знаряддям експлуатації тощо» [211, с. 256], теорія бухгалтерського обліку далі залишається осторонь цих змін. Таким чином, генезис подвійного запису господарських операцій далі залишається найбільшою її загадкою, зважаючи на те, що донині не визначено остаточно, яка ж із облікових теорій об'єктивно це довела: юридична, балансова, двох рядів рахунків, мінова, математична і т. д. Тож розглянемо лише деякі з них, які прямо чи завуальовано пов'язані з кругообоpотом капіталу.

Так, видатний учений Й. Шерр поставив подвійний запис у залежність від балансу. На поверхні явища це так і виглядає. Але глибинний економічний зміст будь-якої операції зумовлює її двоїстість у момент здійснення, незалежно від того, коли буде зроблено балансове узагальнення. Коротко кажучи, Й. Шерр вважав баланс першопричиною подвійного запису. Насправді ж він є наслідком, зумовленим двоїстістю товару, але не в традиційному марксистському розумінні як двоїстості вартості, а дещо іншому - як конкретної вартості товару, а точніше, будь-яких активів у натурі та невидимої субстанції, що незримо в них присутня, тобто капіталу.

Найближче до розуміння першопричини витоків подвійного запису господарських операцій підійшов І. Малишев, який хоч і притримувався марксистського тлумачення двоїстості природи товару як втілення споживної вартості, але прийшов до об'єктивного висновку, що “обмін в умовах малорозвинутих товарно-грошових відносин може відбуватись без участі грошей”. У такому разі запис у господарствах контрагентів відбувався би тільки на рахунках товарів, тобто (Т - Г), що обов'язково відображалось би подвійним записом за двома рахунками товарів. Такий обмін має випадковий

характер і наявний лише за умов, коли гроші ще не перетворились у всезагальний еквівалент.

Відомо, що в умовах високорозвинутого капіталістичного товарного господарства кінцева мета полягає не в обміні товару на товар (Т - Т), а в тому, що гроші обмінюються на гроші через товар для того, аби отримати гроші з приростом ($Г - Г^1$). У цьому разі обмін характеризується загальною формулою капіталу у сфері обігу, тобто ($Г - Т - Г^1$)» [184, с. 15].

Потрібно зробити один крок, аби підтвердити, що двоїстість товару зумовлена економічною природою процесу кругообороту капіталу. Попереднє висловлювання було надто прозорим натяком на це, тому вчений, мабуть, добре знаючи історію бухгалтерського обліку часів О. Рудановського, О. Галагана, Я.Гальперіна, обійшов цю тему таким висловом: «Проте не будемо розширювати розгляд питання і втручатись в економічне обґрунтування подвійного запису в капіталістичному господарстві» [184, с. 10].

Цю ж позицію підтримував В. Макаров, підкреслюючи, що подвійне відображення господарських операцій (подвійний запис) зумовлений «...економічною природою зміни форм вартості у процесі кругообороту господарських засобів» [180, с. 68]. Зрозуміло, що в обох учених мова йде про капітал, бо одні й ті ж засоби, наприклад, будівлі й споруди, машини та обладнання, транспортні засоби, виробничі запаси, готова продукція, товари тощо, не можуть бути відображені одночасно в активі й пасиві «в різних розрізах». Але, на наш погляд, з тієї ж причини, що й І. Малишев, В. Макаров змушений був вжити такого ж прийому вуалювання.

Тому відхід від ідеологічних обмежень вимагає поставити нарешті все на свої місця, оскільки в такому вуалюванню сутності витоків подвійного запису господарських операцій зараз немає потреби. Визнавши капітал як категорію, слід погодитись з тим, що він не може існувати поза методологією бухгалтерського обліку. Введення ж цієї категорії в теорію бухгалтерського обліку дозволяє

поставити її на міцний ґрунт, причому не руйнуючи надбань попередників, а тільки доповнюючи їх. Зокрема, при цьому відбувається узгодження таких різних підходів, як економічний та юридичний і похідних від них теорій: мінової, юридичної, балансової тощо. До того ж більше півстоліття історія подвійного запису господарських операцій переконує, що, бухгалтери, бажаючи створити умови для автоматичного контролю записів, ввели, як вказує Я. Соколов, «підставний» рахунок власника (чистого майна), потім надали йому економіко-юридичну характеристику і назвали рахунком «Капітал» [288, с. 40].

І нічого кращого донині ніхто не придумував: як знаємо, заміна категорії «капітал» на «фонди» призвела лише до плутанини, коли навіть віртуальну величину зносу основних засобів у 80-х роках XX ст. стали вважати джерелом основних засобів.

Можливо, саме «догмат віри» про наявність у товарі двоїстої праці (конкретної й абстрактної) став причиною того, що й К. Маркс не навів у своїй головній праці «Капітал» конкретних прикладів щодо кругообороту капіталу за «взірцем італійської бухгалтерії», але зовсім не через те, що він не міг «зрозуміти смисл бухгалтерії», як стверджують деякі автори [335, с. 300].

Причина, мабуть, інша – Маркс не міг визнати капітал вартістю, що інтуїтивно відчув Л. Пачолі. Тому й свідомо уникнув викладу кругообороту капіталу на «взірцеві італійської бухгалтерії». Непрямо це підтверджується, тим, що Пієтро Паоло Скалі задовго до цього (в середині XVIII ст.) називав рахунок «Капітал» наріжним каменем усієї облікової системи [288, с. 73]. Далі, у марксистській політекономії відслідковуються лише несміливі приховані натяки.

Отже, хоча загальновизнаним є тлумачення політекономії як основи бухгалтерського обліку, насправді методологія останнього якраз і відображає співвідношення конкретної й абстрактної праці, яку К. Маркс відносив лише до вартості товару, ототожнюючи капітал з активами: «... при капіталістичному способі виробництва і засоби праці і предмет праці стають капіталом» [188, с. 167]. Оскільки ж теорія бухгалтерського обліку не змогла вирватись за коло

політекономічного трактування споживної вартості й вартості, жодному з вчених не вдалося переконливо довести витоки подвійного запису господарських операцій саме із кругообороту капіталу, який в цілому відображає послідовний рух фінансових ресурсів підприємства, а капітал виступає як їх специфічна форма [351, 354, 356].

Дійсно, розгляд споживної вартості, створеної конкретною працею, разом з вартістю, джерелом якої вважається абстрактна, тобто уявна праця, унеможливлює поділ будь-якого об'єкта бухгалтерського обліку як єдиного цілого, на дві антиподичні частини, що є основою подвійного запису в бухгалтерії: дебітори - кредитори; основні засоби - основний капітал; оборотні засоби - оборотний капітал; витрати - доходи і т. д. Адже в цьому випадку виходить рівняння 1 + 1 = 1, що є нонсенсом. Якщо ж прийняти, що товар, відтак основні й оборотні засоби, маючи споживну вартість, є втіленням конкретної праці, а капітал – вартістю, створеною абстрактною працею, рівняння матиме вигляд: 1 = 1. У такому разі, незалежно від тлумачення за будь-якою з облікових теорій, наглядною стає необхідність подвійного відображення всіх господарських операцій.

Водночас у загальній формулі кругообороту капіталу, викладеній як Г - Т - $Г^1$, категорія «капітал» у його розумінні за теорією бухгалтерського обліку не фігурує, оскільки ним тут вважаються активи, зокрема гроші й тільки гроші. Але ж у такому випадку їх трансформація в товар (Т), який К.Маркс капіталом не іменує, більше того, заперечує можливість приросту капіталу ($Г^1$), коли не застосовується наймана праця, зумовлює хиткість такого тлумачення, особливо в контексті такого: «Капіталіст знає, що всякі товари, хоч би який вигляд обідранців вони мали, хоч би як погано вони пахли, є гроші в дусі й істині … і до того ж чудотворний засіб з грошей робити більшу кількість грошей. Якщо в простому обігу вартість товарів на противагу їх споживній вартості діставала в кращому разі самостійну форму грошей, то тут вона раптом виступає як самозростаюча, як саморухома субстанція, для якої товари і гроші є тільки форми» [187, с. 154].

Тобто зрозуміло, що мова йде не власне про грошові знаки, а про грошове вимірювання власності капіталіста, а якщо відкинути всі недомовки – то про капітал. У цьому переконує логічний висновок, що за умови вкладення всіх грошей у товар, як зазначає Я. Соколов, «...кожний купець мав би вважати себе банкрутом. Якщо б він, наприклад, продав увесь товар, то раптово виникав би прибуток. Зрозуміло, що кожний негоціант завжди, крім готівки, враховував і залишок, причому задовго до XIII ст. (у Китаї, наприклад, ще в VII ст.)» [292, с. 28]. Оскільки в ті часи капітал і прибуток ототожнювались, зокрема рахунок другого вважався філіалом першого, то виглядало би, що спочатку при купівлі товару капітал зник, отже, купець стає банкрутом, а після його продажу раптово отримує ще більший капітал у повній відповідності з логікою «як саморухомої самозростаючої субстанції». У принципі, таким же є підхід за теперішнім П(С)БО 2 «Баланс», адже перший розділ форми фінансової звітності саме так і сконструйовано, оскільки нерозподілений прибуток знаходиться поряд з іншими видами власного капіталу.

Отже, дослідження тверджень економічної й облікової теорій переконує, що витоки подвійного запису господарських операцій слід шукати у його об'єктивному розумінні як наслідку необхідності відображення кругообороту капіталу підприємства. Такої думки притримувались видатні вчені як у минулому (С. Барац, В. Белов), так і зараз (В. Палій).

Стосовно ж переходу від дефініції «капітал» до визначення «фонд» зазначимо, що це не було «чистим» стосовно ідеології, бо й останнє теж запозичене в «буржуазних» учених. Так, Ф. Беста (1845-1923) - професор Венеціанської вищої комерційної школи - чітко вказав: «Фонд - загальний обсяг вартості, вкладеної у підприємство» [288, с. 129], тобто однозначно тлумачив його в тому ж значенні, що й капітал. Бо, зрештою, так воно і є, якщо виходити з етимології цих слів: «Капітал (нім. kapital, франц. capital, спочатку - головне майно, головна сума, від лат. capitalis - головний) [8, с. 308]. «Фонд (франц. fond, від лат. fundus - основа) – запаси, ресурси, нагромадження; капітал [283, с. 716]. Але в радянській теорії

бухгалтерського обліку були змушені чимось замінити дефініцію «капітал», однозначно затавровану як негатив.

Доводиться констатувати, що вітчизняна теорія бухгалтерського обліку далі продовжує нехтувати методологією обліку капіталу підприємств, а тому на практиці це нерідко завдає навіть матеріальної шкоди, коли, здавалось би, лише методичні помилки щодо відображення статутного чи пайового капіталу призводять до перерозподілу власності або й навіть її втрати засновниками.

Капітал господарюючого суб'єкту, його зміни в процесі підприємницької діяльності найбільш наглядно виступають у якості предмету бухгалтерського обліку. Відображення кругообороту капіталу в обліку як фізичного, інтелектуального, так і фінансового (власного і позикового, внесеного й накопиченого), залежить від методу обліку. Оцінка як елемент методу бухгалтерського обліку тісно пов'язана з предметом бухгалтерського обліку й обумовлена необхідністю відображення інформації про капітал і результатах його використання у фінансового-господарській діяльності в єдиній грошовій одиниці.

Усі активи підприємства є його матеріально-технічною базою. Обсяг активів визначається масштабами і характером діяльності підприємства. Залежно від функціональної ролі активи у сфері підприємницької діяльності (виробничої, комерційної і банківської) відіграють роль засобів виробництва й обігу, а в ланках бюджетної сфери – засобів споживання (тривалого і одноразового характеру).

Засоби виробництва поділяються на засоби праці та предмети праці. *Засоби праці* – це речі або комплекс речей, за допомогою яких працівник впливає на предмети праці. Це машини, обладнання, інструменти, пристрої, інвентар та ін. У широкому розумінні до засобів праці відносяться усі матеріальні умови, необхідні для того, щоб процес праці міг взагалі відбуватися. Сюди відносять землю, виробничі споруди, будівлі, транспортні засоби, а також

інші матеріальні умови, без яких процес праці буде неможливим або недосконалим [326, с. 25].

Засоби праці відрізняються від решти засобів такими ознаками:

1) вони використовуються у процесі діяльності як предмети, за допомогою яких людина впливає на *предмет праці* (сировину, матеріали), або як матеріальні умови, необхідні для вдосконалення процесу праці. Під впливом засобів праці предмети праці змінюють свої фізико-хімічні властивості та перетворюються на готову продукцію [49, с. 48-49].

2) багаторазово беруть участь у процесі виробництва, зберігаючи при цьому свою натуральну форму;

3) свою вартість вони частинами (у міру зношування) переносять на новостворений продукт, у виробництві якого ці засоби праці брали участь.

Господарська діяльність підприємства пов'язана з використанням коштів, які постійно перебувають у безперервному русі, або кругообігу. Кругообіг засобів здійснюється через господарські процеси, які є найважливішим об'єктом бухгалтерського обліку і відображають господарську діяльність кожного підприємства [339, с. 176].

На будь-якому підприємстві, яке займається виробництвом і збутом продукції, відбувається *кругооборот капіталу*, або *кругооборот засобів*, як вживалось в науковій та навчальній літературі за радянських часів, але надалі ми будемо вживати словосполучення «кругооборот капіталу», вважаючи, що ці поняття саме в цьому розумінні є рівнозначними по суті. На нашу думку, поняття «кругообіг» та «кругооборот» поняття ідентичні.

У процесі кругообігу засоби збільшуються чи зменшуються та змінюють свою зовнішню форму. Відбувається це з метою створення нових товарів та задоволення потреб людини та суспільства в цілому. Для пізнання сутності цього об'єктивного процесу і для здійснення контролю за ним необхідна детальна економічна інформація.

Господарські процеси або процеси операційного циклу – постачання (придбання), виробництво, реалізація (збут) відображають процес кругообороту капіталу, спричинений функціонуванням товарно-грошових відносин.

Ідея відображення кругообороту вартостей у замкнутому крузі була висловлена французьким економістом Франсуа Кене у розробленій ним «економічній таблиці», яка одержала визнання К.Маркса [187, с. 31]. Формула кругообігу капіталу має наступний вигляд:

$$Г - Т \begin{cases} Р \\ Зв \end{cases} \ldots В \ldots Т' - Г'$$

де Г – гроші; Т – товар; Р – робоча сила; Зв – засоби виробництва; В – виробництво; Т′ і Г′ - відповідно товар і гроші, збільшені на додану вартість.

Капітал у процесі кругообороту проходить три *стадії* (або *етапи, фази,* – такі назви використовуються в науковій літературі). Дві з них складають процес обігу і одна – виробництво, в наступній послідовності: *обіг – виробництво – обіг.* На *першій стадії* обігу відбувається купівля товарів (засобів виробництва і робочої сили), необхідних для виробничої діяльності:

$$Г - Т \begin{cases} Р \\ Зв \end{cases} \ldots .$$

Ця операція не змінює загальної суми засобів, якими володіє господарюючий суб’єкт. На *другій стадії* кругообігу (Т… В… Т′) відбувається процес виробництва, де створюються новий товар і нова вартість. На *третій стадії* кругообігу (Т′ – Г′) товарна форма вартості замінюється грошовою. Ця заміна відбувається на новій основі, так як вироблений товар має вже нову, втілену в ньому вартість, більшу за ту, яка була авансована на першій стадії.

Авансована вартість у формі капіталу у процесі кругообігу виступає у трьох формах: грошовій, товарній і виробничій. У залежності від того, з якої форми починає свій рух кругообіг капіталу, він має три фігури: грошову,

товарну і виробничу. К. Маркс при аналізі кругообігу капіталу дослідив усі три фігури кругообігу капіталу і прийшов до висновку, що для капіталістичного виробництва вихідною формою кругообігу є грошова.

Політична економія вважає грошову форму кругообігу вихідною для будь-якого товарного виробництва. Обґрунтовується це збереженням товарно-грошових відносин і внаслідок цього необхідністю ведення господарства на госпрозрахунковій основі. Це положення розділяють більшість вчених, зокрема, проф. М.Я.Дем'яненко [73, с. 25-26].

Однак є економісти, які вважають початковою формою кругообігу при соціалізмі виробничу [26, 54, 312]. Така позиція зводиться до обмеженої сфери дії при соціалізмі закону вартості, особливо при русі засобів виробництва. Найбільше аргументів на користь виробничої як вихідної форми кругообігу висувається стосовно до сільськогосподарських підприємств, особливо колгоспів [26, с. 54]. Справді, спочатку фонди при створенні колгоспів були сформовані за рахунок усуспільнення засобів учасників кооперації, тобто без грошової форми. Без опосередкування грошовим обігом там здійснювався кругообіг і надалі, так як для колгоспів основний об'єм робіт виконували МТС, розрахунки з якими здійснювався у натуральній формі. Натурою оплачувалась і праця колгоспників як розподіл в кінці року частини виробленої продукції. У таких умовах грошовий обіг займав незначну питому вагу.

Пізніше, з реорганізацією МТС і продажем техніки колгоспам потреба в грошових засобах значною мірою зросла, розширились взаємовідносини з Держбанком. І в результаті цих змін рух вартості, опосередкований грошовою формою, став займати все більшу вагу, поки не перетворився, як у промислових підприємствах, в основну форму. Зазначимо, однак, що грошова форма стала такою після проходження історичного процесу становлення.

Розглядаючи кругообіг капіталу, приймається, що авансована вартість, яка пройшла всі стадії без затримки, повертається у вихідний пункт. Але, як зазначає проф. Дем'яненко М.Я., в реальній дійсності так буває рідко. Як правило,

авансовані засоби на певній стадії затримуються і навіть випадають із кругообігу, хоча й залишаються засобами господарств [73, с. 23-24]. Наприклад, підготовлені для виробничого процесу сировина і матеріали виявились зайвими і тому їх вартість не була включена у кругообіг, а на останній стадії – вироблена продукція (товар) виявились тимчасово нереалізованою. Таким чином, ці засоби знаходяться поза кругообігом, поза рухом капіталу. Ці ресурси через певний час можуть знову бути залучені в обіг.

Проф. І.В. Малишев стверджує, що економічний зміст кожної стадії кругообороту, як і процесу в цілому, повинен з точністю відображатись в системному бухгалтерському обліку. Процес кругообігу та його облік відбуваються безперервно і одночасно на всіх стадіях [184, с. 87].

Проф. Кірейцев Г.Г. у своїй праці [324, с. 151-152] відмічає, що кругооборот капіталу охоплює шість стадій: процес постачання – виробничі запаси – процес виробництва – продукти виробництва – процес реалізації – грошові кошти. Далі він пояснює, що виробництво починається з певної суми грошових коштів, які вкладаються у визначену кількість ресурсів для виробництва (або товари для продажу). У результаті стадії постачання оборотний капітал з грошової форми переходить у виробничу (предмети праці або товари). На стадії виробництва ресурси перетворюються на продукцію, роботи або послуги. Результатом цієї стадії є перехід оборотного капіталу з виробничої форми в товарну. На стадії реалізації оборотний капітал з товарної форми знову перетворюється на грошову.

Але з цією позицією важко погодитись, адже виробничі запаси, які проф. Кірейцев Г.Г. виділяє як окрему стадію кругообігу капіталу, є результатом процесу постачання, продукти виробництва – результат процесу виробництва, а грошові кошти – процесу реалізації. Тому ми зупиняємось на думці, що варто все-таки виділяти три стадії, а не шість.

Господарські засоби в процесі кругообігу набувають різних форм і водночас перебувають у всіх трьох формах. Це є обов’язковою умовою

безперебійності виробництва: порушення в будь-якій ланці процесу кругообігу господарських засобів призводить до погіршення роботи підприємства.

Так, необоротні активи (основні засоби і нематеріальні активи) як засоби праці в процесі повного циклу вартісного кругообігу проходять три основні стадії.

На першому етапі сформовані підприємством необоротні активи в процесі свого використання і зносу переносять частину своєї вартості на готову продукцію; цей процес здійснюється протягом багатьох операційних циклів і триває до повного зносу окремих видів необоротних активів.

На другому етапі в процесі реалізації продукції знос необоротних активів накопичується на підприємстві у формі амортизаційних відрахувань.

На третьому етапі амортизаційних відрахувань частина власних фінансових ресурсів підприємства спрямовуються на відновлення діючих (поточний і капітальний ремонти) або придбання нових видів необоротних активів. Період часу, протягом якого відбувається повний цикл кругообігу вартості певних видів необоротних активів, характеризує термін їхньої служби.

Цікавим є факт, що вчений із Нідерландів А.М. Вольф (1854-1920 рр.) під предметом бухгалтерського обліку розумів різні *стадії кругообігу капіталу*. Німецький вчений І.Ф.Шер (1928 р.) сам баланс розумів як «засіб для розкриття *стадій кругообігу капіталу*». Інший німецький вчений В. Зомбарт (XIX-XX ст.) вважав, що кругообіг капіталу розкривається через систему рахунків: від рахунку «Капітал» через операційні рахунки та рахунок «Збитки та прибутки» знов до рахунку «Капітал» [183, с. 76].

Проф. Соколов В.Я. у своїй праці відмічає: «Прибыль образуется в процессе *кругооборота капитала*. При этом и для бухгалтера, и для предпринимателя решающее значение имеет анализ различных стадий кругооборота: Д – Т и Т – Д, т.е. выявление изменений в объеме и составе средств. Решающим приемом этого анализа выступает статический баланс. Его следует составлять ежедневно. … чем продолжительнее отчетный период, тем

бессмысленнее стоимостные характеристики. Отсюда делается вывод: *чем быстрее обесцениваются деньги, тем чаще надо составлять баланс*» [290, с. 422].

Прихильники *статичної інтерпретації балансу* протиставляли актив і пасив, трактуючи їх як дві групи одних і тих же засобів: актив за складом засобів і пасив за джерелами тих самих засобів. Однак як актив, так і пасив є знаряддям обліку руху вартості, фазами *кругообігу капіталу*, а сам баланс – засобом періодичного виявлення результату господарської діяльності.

Першим автором, який підійшов до трактування балансу як до способу відображення *кругообігу капіталу*, був Г. Бідерманн (1912 р.). Для нього баланс почався не з активу, а з пасиву, і саме пасив розглядався як центральний його розріз. Всі факти господарського життя Г. Бідерманн згрупував за ходом руху капіталу на чотири групи, кожна з яких повинна була відповідати одній з чотирьох фаз кругообігу: 1) *фінансування* – факти, які пов'язані із відображенням джерел отримання, які забезпечують господарську діяльність підприємства; 2) *ангажування* – факти, пов'язані із перетворенням грошових засобів у матеріальні цінності; 3) *реалізація* – факти, які відображають перетворення матеріальних цінностей у грошову масу; 4) *адаптація* – самофінансування, тобто повернення капіталу в первісну форму, результат реформації [290, с. 438].

В основі економічних теорій лежить уявлення про *капітал* як про об'єкт балансу. Але різні автори по-різному розуміли місце цієї загадкової і малозрозумілої, навіть найкращим розумам людства, категорії в бухгалтерському балансі. Якщо К. Менгр, Е. Бем-Баверк, Ф. Хайек, Л. Мізес і Р. Фішер вважали, що капітал – це актив бухгалтерського балансу, то не менш великі економісти – І. Шумпетер і Д.Б. Кларк відносили капітал до пасиву балансу. Г. Кассель вважав, що весь баланс – і актив, і пасив, – відображає *рух капіталу*, і саме цей погляд виражає ідея *динамічного балансу* [там само].

Середня тривалість обороту капіталу підприємства характеризується періодом його обороту в днях (місяцях, роках). Крім того, цей показник може бути виражений числом оборотів на протязі певного періоду. Як було сказано вище, під час кругообігу капітал видозмінюється. Але, як зазначає проф. І.О. Бланк, одночасно зі зміною форм рух капіталу характеризується постійною зміною його сумарної вартості, яке носить назву «вартісний цикл». Рух вартісного циклу капіталу підприємства здійснюється по спіралі [29, с. 217]. Таким чином, в процесу руху вартісного циклу капітал підприємства може нарощувати свою сумарну вартість в окремі періоди в результаті рентабельного його використання або частково втрачати її в результаті збиткової господарської діяльності.

Таким чином, процес підприємницької діяльності поділяється, як правило, на ряд етапів, першим з яких є підготовка виробництва, який включає здійснення вкладень у необоротні та оборотні активи, або формування капіталу економічного суб'єкту на початковому етапі його діяльності та його поповнення при продовженні діяльності. Другий етап – це здійснення безпосередньо технологічного процесу, пов'язаного із виконанням статутної діяльності. Третій етап – це процес збуту або продажу виробленої продукції (робіт, послуг).

Зміна капіталу в процесі його кругообороту і здійснення трансакцій бізнесу відображається, опосередковано через рух ресурсів підприємства, які поділяються в залежності від стадії руху капіталу на три групи:

1) ресурси, вкладені у формування промислового, фінансового та інтелектуального капіталу до моменту їх комерційного використання;

2) працюючий капітал господарюючого суб'єкту (промисловий, фінансовий та інтелектуальний);

3) ресурси, які знаходяться на різних етапах трансакцій бізнесу.

Внутрішня структура вказаних укрупнених груп ресурсів із врахуванням особливостей їх відображення у сучасному обліку виглядає наступним чином.

Першу групу ресурсів комерційної організації складає *капітал, який формується*, у склад якого входить:

а) основний капітал, який формується, – капітальні вкладення в основні засоби, які відображаються на наступних рахунках бухгалтерського обліку: 15, 37, 63, 65, 66;

б) інтелектуальний капітал, який формується, – вкладення в нематеріальні активи та витрати, необхідні для розвитку інтелектуального потенціалу організації, які облічуються на бухгалтерських рахунках 15, 37, 39, 47, 63, 65, 66;

в) оборотний матеріальний капітал, який формується, – це вкладення в матеріально-виробничі запаси (рахунки 20, 23, 63, 66, 91, 92, 93);

г) фінансовий капітал – це відстрочені податкові активи (рахунок 17) і фінансові вкладення (рахунки 33, 35, 64, 68).

Другу групу ресурсів *(працюючий капітал)* складають:

а) працюючий основний (промисловий) капітал (рахунки 10, 13, 14, 94, 01, 09);

б) працюючий інтелектуальний капітал – нематеріальні активи (рахунки 12, 13);

в) наявний фінансовий капітал – грошові кошти (рахунки 30, 31, 33, 34);

г) працюючий матеріальний капітал – сировина і матеріали (рахунки 20, 37, 94).

Третю групу (*ресурси трансакцій бізнесу* та *рух ресурсів у бізнес-процесі*) представляють:

а) витрати незавершеного виробництва – проміжний результат трансакцій бізнесу (процесу основного виробництва) (рахунки 23, 24, 25, 39, 47, 93);

б) ресурси, які знаходяться у процесі перепродажу і посередництва які облічуються на рахунках 28, 36, 37, 63, 94, 02;

в) ресурси, які є кінцевим результатом основного процесу виробництва – готова продукція (рахунки 23, 26, 27, 28);

г) рух ресурсів у процесі здійснюваних трансакцій бізнесу відображається на рахунках бухгалтерського обліку та у фінансовій звітності завдяки обліку таких категорій як: доходи (рахунки 70, 71, 72, 73, 74, 75) і дебіторська заборгованість (рахунки 36, 37, 38, 07); витрати (рахунки 23, 24, 39, 47, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99); фінансовий результат (рахунок 79, 44).

Рух вказаних груп ресурсів підприємства і *кругообіг капіталу,* обумовлений процесом підприємницької діяльності, із відображенням його в системі рахунків бухгалтерського обліку представлено на рис. 2.7.

Слід зазначити, що віднесення певних рахунків (рис. 2.7) до конкретної групи капіталу є досить умовним, адже є такі рахунки, які приймають участь у відображенні в обліку процесу кругообігу капіталу на різних етапах, і тому їх можна використати в обліку одночасно на різних стадіях.

У системі вартісного вимірювання капіталу в бухгалтерському обліку використовуються такі поняття як «доходи» і «витрати», аналіз змісту яких необхідний для вивчення специфіки їх застосування в українському та міжнародному обліку. На основі цього аналізу можливі певні уточнення і доповнення вказаних понять в контексті вартісного виміру капіталу в бухгалтерському обліку.

З точки зору комплексного підходу до змісту понятійного апарату є доцільним розгляд системи понять вартості, які використовуються в оціночній характеристиці капіталу господарюючого суб’єкту. Це відноситься до таких категорій як собівартість, ринкова вартість. Розгляд цих категорій необхідний, з одного боку, з позицій широкого смислового значення поняття ринкової вартості в бухгалтерському обліку, і з іншого – із врахуванням особливостей застосування різних видів ринкових цін. Це відноситься до таких видів ринкових цін як довідкові, біржові, ціни торгів або тендерів, ціни пропозицій, ціни фактичних угод при внутрішній торгівлі, імпортні ціни та світові. На основі цього підходу до ринкової вартості необхідно розглядати і інші види вартості, наприклад, первісна вартість, відновна, ліквідаційна.

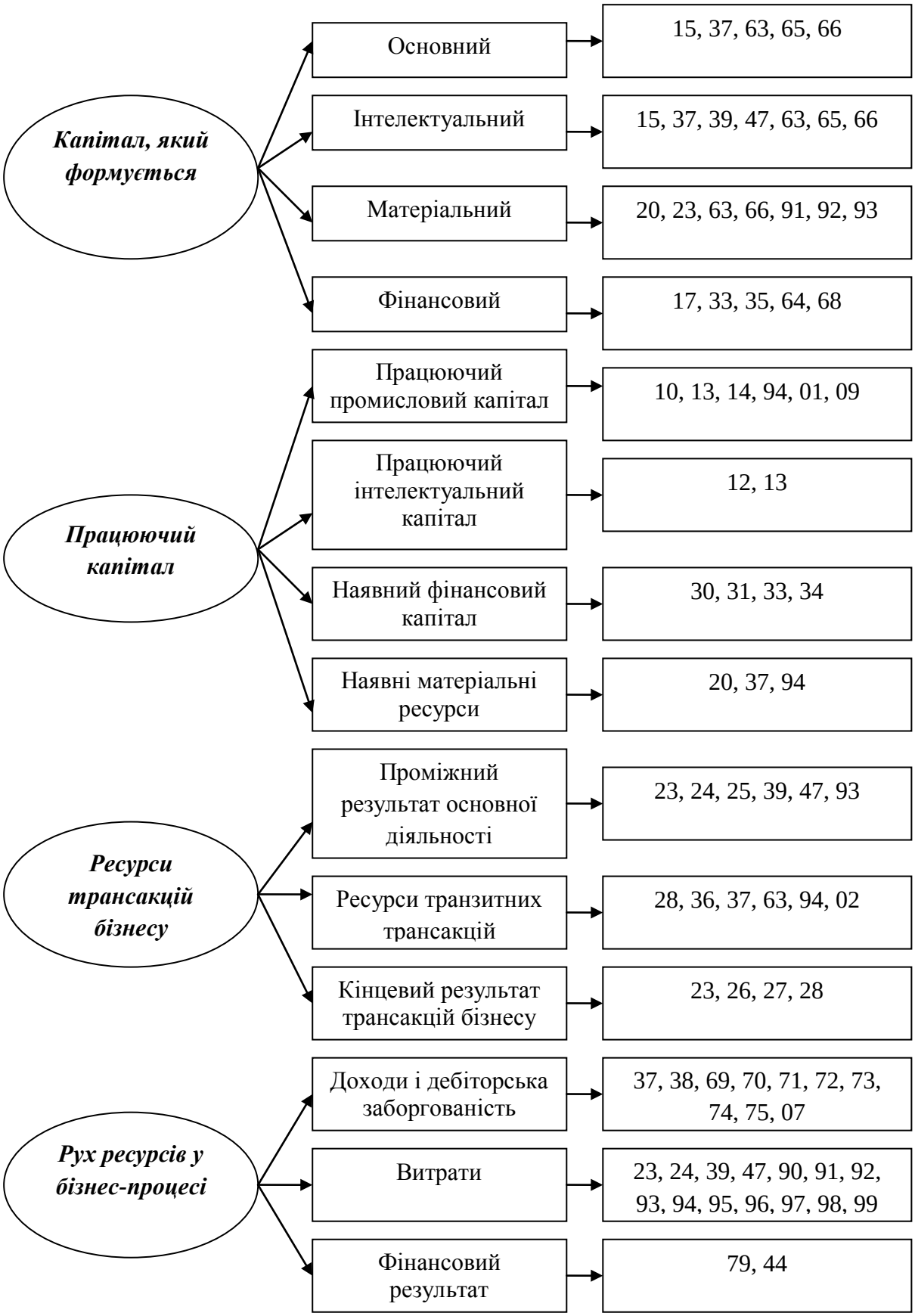

Рис 2.7. Відображення кругообороту капіталу на рахунках бухгалтерського обліку

Одним питань, які найбільше піддаються дискусії в теорії бухгалтерського обліку, є питання справедливої вартості, актуальність якої пов'язана багато в чому із процесами активізації руху капіталу в підприємницькій діяльності в умовах ринкової економіки, розширенням операцій із фінансовими інструментами і практики купівлі-продажу підприємств як єдиного майнового комплексу.

Тому для забезпечення єдності теорії та методології обліку необхідним є аналіз змісту визначень вітчизняних економістів і специфіки його використання в бухгалтерському обліку у відповідності з МСФЗ, який дозволить більш чітко обґрунтувати економічну суть поняття справедливої вартості в системі категорій бухгалтерського обліку.

Для виявлення тенденцій у розвитку концепцій і методів оцінки в системі бухгалтерської інформації особливий інтерес представляє аналіз історичного досвіду вартісної оцінки як елемента методу бухгалтерського обліку в рамках простої, камеральної та подвійної бухгалтерії. Як відомо, подвійний запис і подальший розвиток обліку на його основі призвели до виникнення і розвитку таких типів бухгалтерського обліку як статичний і динамічний облік. Тому є доцільним розгляд трансформації вартісного виміру руху капіталу в цих типах обліку. У зв'язку з тим, що німецька і французька школи бухгалтерського обліку внесли значний вклад у розвиток теорії та практики цих типів обліку, необхідно більш детально вивчити досвід саме цих національних шкіл бухгалтерського обліку. Це дозволить, на наш погляд, виявити закономірності в змінах підходів до вартісної оцінки капіталу як предмету бухгалтерського обліку в цих типах обліку, в залежності від змін ролі й значення бухгалтерського балансу та інших форм бухгалтерської звітності.

Теорія та методологія вартісної оцінки находилась в центрі уваги і інших наукових шкіл, зокрема вчених США і Англії, які внесли певний вклад у розвиток світового бухгалтерського обліку і є теоретичним спадком системи сучасного обліку. Внаслідок цього особливий інтерес представляють історичний досвід розвитку теорії оцінки вищеназваними науковими школами, аналіз внеску яких

необхідний для обґрунтування загальної філософії концепцій вартісної оцінки стосовно до сучасного етапу розвитку обліку. Англо-американська школа бухгалтерського обліку здійснила внесок в розвиток двох основних напрямів, представниками яких є *персоналісти* та *інституціалісти*, тому необхідним є розгляд принципово різних позицій цих теорій у питаннях застосування концепцій оцінки до об'єктів бухгалтерського обліку з позицій сучасного етапу його розвитку.

У той же час найбільший інтерес для сучасного вітчизняного обліку представляє оцінка історичного вкладу радянської школи, а також результати наукових дискусій на рубежі останніх двох століть і в період розвитку НЕПу в нашій країні. Тому для осмислення процесу трансформації вартісного виміру капіталу в бухгалтерському обліку стосовно до сучасного етапу його розвитку необхідно узагальнення цих дискусій та обґрунтування ролі й значення української школи в розвиток теорії та практики оцінки в бухгалтерському обліку.

Аналіз еволюції концептуальних поглядів на вартісну оцінку в рамках різних національних шкіл бухгалтерського обліку дозволить виявити, на наш погляд, тенденції в змінах сучасних концепцій оцінки в залежності від ринкової кон'юнктури і зміни у змісті оцінки та особливостей її використання у сучасному бухгалтерському обліку.

Різноманіття видів оцінок, які використовуються в теперішній час у бухгалтерському обліку, обумовлене великою кількістю суперечливих інтересів різних користувачів бухгалтерської інформації та зміною у зв'язку з цим пріоритету тієї чи іншої концепції вартісної оцінки. Внаслідок цього концептуальні підходи до вартісного виміру капіталу повинні розглядатися в залежності від превалювання інтересів тих чи інших груп користувачів бухгалтерської інформації та цілей складання бухгалтерської звітності. Тому необхідним є обґрунтування змін у підходах до оцінки капіталу в залежності від цілей бухгалтерської звітності.

Узагальнення різних концепцій вартісної оцінки, які використовуються в системі бухгалтерського обліку та оціночної діяльності, може бути основою для обґрунтування *концепцій вартості капіталу підприємства на окремих стадіях його кругообороту* в процесі підприємницької діяльності господарюючого суб'єкту в умовах ринку. Розвиток ринкової системи господарювання передбачає продовження діяльності економічного суб'єкту, але не виключає її припинення за тими чи іншими причинами. Тому концепція вартісного виміру капіталу господарюючого суб'єкту в сучасному бухгалтерському обліку повинна враховувати і ці аспекти в діяльності комерційних організацій.

Для уникнення руйнування структури основного капіталу необхідне його відтворення, яке здійснюється в бухгалтерському обліку в основному через механізм амортизації. Тому концепція вартісного виміру довгострокового капіталу господарюючого суб'єкту повинна включати і концепцію амортизаційної політики в бухгалтерському та податковому обліку. Всебічне обґрунтування цієї концепції можливе на основі систематизації концептуальних поглядів на амортизацію в українському і західному обліку та аналізу змін в нормативному регулюванні режиму бухгалтерської та податкової амортизації у вітчизняному обліку.

Вирішення проблем у методиці вартісного вимірювання різних груп капіталу в бухгалтерському обліку відобразиться позитивно на фінансовій стабільності господарюючих суб'єктів, яка багато в чому залежить від раціональної організації оцінки і обліку формування довгострокового капіталу, оскільки основні засоби і нематеріальні активи тісно пов'язані з конкурентноздатністю вітчизняної продукції. Основною причиною її низького рівня є занадто високий фізичний і моральний знос обладнання, недостатнє використання у виробничій діяльності передових технологій, а також неповне використання виробничих потужностей і, як наслідок, низькі показники ефективності використання основних фондів, які впливають в кінцевому рахунку

на ефективність фінансово-господарської діяльності економічного суб'єкта в цілому.

Крім того, для сучасного етапу вітчизняної системи бухгалтерського обліку, не дивлячись на активне її реформування, залишається характерною така ситуація як нереальна оцінка активів підприємства. Причому ця ситуація можлива як при формуванні первісної вартості необоротних активів, так і наступних їх оцінках у бухгалтерському обліку, від яких багато в чому залежить фінансовий стан економічних суб'єктів і якість наданої ними фінансової звітності. При цьому поза обліком, як правило, залишаються такі важливі питання як облік вкладень в необоротні активи у межах прогнозованих сум (кошторисної вартості) і відхилень фактичних сум від кошторисної вартості, постійний і детальний контроль за витратами в інвестиційній діяльності при управлінні *процесом кругообігу капіталу.*

У результаті – інформація, отримана за даними бухгалтерського обліку, перестала відповідати вимогам користувачів, насамперед, через інерційність і ретроспективність, що суперечить концепції управління вартістю. У той же час практично будь-яке управлінське рішення направлене в майбутнє. А значить, для оцінки якості такого рішення необхідно прогнозувати майбутні витрати, в тому числі і вкладення в основний капітал підприємства.

Однією із основних проблем бухгалтерського обліку формування вартості інтелектуального капіталу є те, що в сучасному бухгалтерському обліку в якості ідентифікованих нематеріальних активів або об'єктів інтелектуальної власності відображається в основному інформація тільки про частину інтелектуального капіталу. Інші компоненти інтелектуального капіталу, зокрема, ділова репутація економічних суб'єктів, не відображається в бухгалтерському обліку та звітності, щонайменше, до укладення угоди з продажу бізнесу.

На думку автора дослідження, багато об'єктів обліку, які традиційно вважаються витратами, можна капіталізувати або визнати активами, в тому числі і нематеріальними. Це відноситься, зокрема, до витрат на науково-дослідницькі,

дослідно-конструкторських і технологічних робіт та робіт зі створення рекламних продуктів, які повинні розглядатися як витрати, тільки якщо вони не задовольняють критерії визнання активів.

Методи проведення оцінки майна, дослідження теоретичних і прикладних проблем, пов'язаних із оцінкою бізнесу в цілому, є на даний час однією із центральних проблем не тільки в бухгалтерському обліку, але і в оціночній діяльності. Однак, на відміну від оцінки бізнесу, дані проблеми в бухгалтерському обліку необхідно розглядати в комплексі разом з проблемами оцінки зобов'язань і відображення операцій з переоцінки на рахунках бухгалтерського обліку та звітності.

Діючі правила обліку на рівні українських і міжнародних стандартів передбачають корегування вартості як необоротних, так і оборотних активів. Однак, самі методи цього коригування і способи їх відображення в бухгалтерському обліку мають суттєві відмінності. Внаслідок цього і метрологічні проблеми обліку цих операцій у вітчизняному обліку та обліку, орієнтованому на МСФЗ, мають принципові розбіжності.

З метою комплексного підходу до вирішення вказаних проблем необхідний розгляд питань, пов'язаних із відображенням операцій з переоцінки окремих видів фінансових вкладень, можливість якої передбачена в українському обліку, а також зі зміною вартості і інших груп оборотних активів. Так, вимагають розгляду операції із знецінення матеріально-виробничих запасів та окремих видів фінансових активів, а також операції з відображення в обліку боргових зобов'язань із поділом їх на: заборгованість, реальну до стягнення; сумнівну заборгованість і заборгованість, безнадійну до стягнення.

В умовах ринкової економіки можливі ситуації, пов'язані із ліквідацією підприємства (примусова, добровільна) із реорганізацією юридичних осіб, а також із припиненням частини діяльності, які характеризуються зміною підходів до вартісної оцінки активів і зобов'язань.

На думку автора дослідження, аналіз цих змін в залежності від причини припинення діяльності, специфіки нормативно-правового регулювання цих операцій, в залежності від юридичного статусу підприємства, дозволить виявити особливості ведення бухгалтерського обліку і підготовки бухгалтерської звітності у цих умовах.

Однак принцип безперервності діяльності є одним із основоположних принципів, визнаних в українському та міжнародному обліку. Тому аналіз впливів концепцій вартісної оцінки на фінансові результати і фінансовий стан господарюючого суб'єкта є найбільш актуальним в умовах неперервності діяльності.

Отже, для здійснення звичайної діяльності господарюючі суб'єкти використовують різні види ресурсів, зокрема, матеріальні, трудові та фінансові. При цьому з грошових засобів як починається, так і завершується процес кругообігу засобів підприємства, який підлягає обов'язковому відображенню в бухгалтерському обліку з найбільшою точністю. Необхідність у фінансових засобах викликана, таким чином, у господарюючого суб'єкта на всіх стадіях кругообігу. На першій стадії кругообігу ці засоби необхідні господарюючому суб'єкту для здійснення процесу постачання або заготівлі засобів виробництва. На наступних його стадіях – для оплати праці найманих працівників і погашення зобов'язань перед іншими підприємствами за спожиті у процесі виробництва і продажу послуг сторонніх організацій, перед державою – за різними податковими та прирівняними до них платежами.

Розглянуті стадії кругообороту капіталу, особливості його функціонування та відображення на рахунках бухгалтерського обліку дозволять більш цілеспрямовано управляти ефективністю його формування та використання.

РОЗДІЛ 3. КРУГООБОРОТ КАПІТАЛУ В СИСТЕМНІЙ МОДЕЛІ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

3.1. Системна модель бухгалтерського обліку кругообороту капіталу

На сьогодні чітко не визначено роль і місце кругообороту капіталу в системі бухгалтерського обліку, не виділені основні етапи дослідження системної моделі бухгалтерського обліку, немає чітких підходів щодо визначення поняття системи бухгалтерського обліку та значення так званого «великого» і «малого» кругообороту капіталу в цій системі. Це і зумовило тему дослідження.

Нині відомо понад сорок підходів до визначення поняття системи в економічних дослідженнях [42]. Загальний їх огляд дає змогу констатувати, що системою вищого порядку можна вважати управління. Необхідність підвищення його якості дає змогу окреслити такі системи як економіка і її складову – бухгалтерський облік.

Відповідно до здійсненого дослідження базових понять системності пропонується загальна схема моделі системного дослідження бухгалтерського обліку, що складається з етапів, відображених в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1.

Етапи дослідження системної моделі бухгалтерського обліку [256, с. 21-22]

Етапи		*Розкриття змісту*	*Значення*
1	Встановлення якісної визначеності системи	Означення загальносистемних і індивідуальних властивостей системи	Обґрунтування необхідності системного дослідження
2	Визначення типу системи бухгалтерського обліку	Перелік особливостей аналізованої системи	Тип системи передбачає загальні підходи до дослідження
3	Вивчення структури (складових) системи	Розгляд єдності компонентів і зв’язків системи: - елементи; - структура підсистем; - функції підсистем	Діяльність системи та підсистем у їхніх взаємозв’язках і взаємозалежностях

4	Виявлення фактора системоутворення	Дослідження функції (функцій) системи	Визначення джерела саморозвитку системи
5	Дослідження мети системи	Розкриття механізму процесів системи	Можливість означення цілей системи
6	Означення виходів системи	Кінцевий продукт бухгалтерського обліку	Перевірка логічності досліджень системи
7	Визначення системних критеріїв ефективності	Дослідження рівня ефективності й оптимальності системи моделювання, проектування	Відстеження ефективності й оптимальності підсистем і системи в цілому

При встановлення якісної визначеності системи, необхідно окреслити бухгалтерський облік як систему. Як вказано в таблиці 3.1, необхідно розкрити зміст дослідження – визначити загальносистемні й індивідуальні властивості.

Дослідники неодноразово зазначали, що суспільство в цілому і економічна сфера як його частина настільки складні, що органічно вимагають існування особливого компонента для забезпечення єдності й цілісності. Таким компонентом прийнято вважати суперечність інтересів економічних суб’єктів [159] та ланку управління [87]. Отже, економіка пронизана зв’язками на всіх рівнях, тому управління неузгодженими потребами й інтересами підвищує ступінь цілісності, поєднуючи розрізнені компоненти та елементи національної економіки.

В економічній та обліковій літературі щодо визначення поняття системи бухгалтерського обліку існують такі підходи.

Перший підхід передбачає, що системою бухгалтерського обліку є сукупність елементів методу (носії інформації, рахунки, подвійний запис, оцінка господарських фактів, калькуляція, інвентаризація, баланс, звітність, регістри, спосіб обробки), які пов'язані між собою [145, с. 40; 228, с. 16; 267, с. 42].

Так, у праці В.Ф. Палія і Я.В. Соколова вказано, що «система обліку – це набір елементів (рахунків) і зв’язків між ними (кореспонденції)» [234, с. 31]. Ю.Я. Литвин вказує, що «система повинна забезпечувати систематизацію показників бухгалтерського обліку» [175, с. 6]. Ф.Ф. Бутинець припускає, що «система бухгалтерського обліку є моделлю ретроспективного відображення

документально оформлених та оцінених у вартісних вимірниках фактів господарської діяльності підприємства, що ґрунтується на застосуванні єдиного взаємопов'язаного циклу рахунків, регламентованих планом рахунків» [288, с. 17]. В.І.Ткач вважає систему бухгалтерського обліку логічним комплексом, сформованим на базі Плану рахунків, який узагальнює процеси виробництва, постачання, реалізації [310]. Щодо Плану рахунків, то А.А. Афанасьев вважає його переліком, узгодженим взаємозалежним подвійним записом в єдину систему, здатну реагувати на будь-які зміни в економіці, включаючи ринкові [8, с. 16].

Другий підхід до системності бухгалтерського обліку ґрунтується на його базових принципах і поняттях. У 1981 р. відомі дослідники бухгалтерського обліку В.Ф. Палій та Я.В.Соколов [234, с. 27-28] розглядали його тільки як систему, що характеризується рядом ознак (постулатів). До них належать такі: 1) теоретична модель побудови обліку передбачає більше можливостей, ніж його практика; 2) зміна засобів і їх джерел відображається в інформаційному повідомленні на носіях; 3) одна й та ж зміна повинна призводити до однієї й тієї ж проводки; 4) факти реконструюються для аналізу; 5) засоби відповідають джерелам; 6) результат рівний зміні засобів; 7)невелика операція може привести до якісних змін.

Тобто за цього підходу в проекції на сучасний стан обліку поняття системи обліку можна порівняти із складною низкою теорій, методів і методик, в основу якої покладено певні принципи, правила, рекомендації, відповідно до яких формуються бухгалтерський облік і звітні дані. Завдяки цим постулатам висновки бухгалтерського обліку формуються не безпосередньо з господарського життя, а на їх підставі. Тобто маємо ще одне підтвердження соціальності обліку — він досліджує те, що відбувається, бо не все має цінність та розкриті на теоретичному рівні особливості, а тільки те, що задано обліку наперед. Дані обліку показують не те, що було чи буде, а те що можна отримати при виконанні умов постулатів [175, с. 10-11].

Третій підхід, розглядаючи бухгалтерський облік як організаційну систему, акцентує увагу на потребі чітко виділити його основні частини (етапи): 1) вхід у систему за сукупністю операцій; 2) процес документування, первинний облік; 3) відображення господарських фактів у системі рахунків і регістрах, ведення поточного обліку; 4) зведення й узагальнення даних, підсумковий облік; 5) звітність як вихід із системи. Такий підхід переважає у дослідженнях зарубіжних авторів і в сучасних вітчизняних підручниках з теорії бухгалтерського обліку, де система – це «збір фінансових даних про підприємство, аналіз, оцінка, документування фінансової інформації та звітування з цієї інформації перед зацікавленими особами... Має справу з придбанням ресурсів та випуском продукції, ресурсами, що контролюються підприємством (активами), пов'язаними з цими ресурсами вимогами (зобов'язання)» [59, с. 102]; здійснює вимірювання, обробку й передачу фінансової інформації про певний господарюючий суб'єкт [218, с. 14].

Четвертий підхід пояснює систему бухгалтерського обліку як відображення ***кругообороту капіталу*** у процесі діяльності за допомогою спостереження, вимірювання, класифікації й узагальнення [267]. Цей підхід, у певному розумінні, є синтезом попередніх, він визначає систему бухгалтерського обліку як певний логічний комплекс, сформований на базі Плану рахунків, що узагальнює процеси виробництва, постачання і реалізації [310]. Кожна структурна частина обліку (кошти, сировина, засоби) має замкнутий цикл і може бути самостійною системою (підсистемою), яка забезпечує узагальнену систему бухгалтерського обліку організаційно, технічно та нормативно.

У нинішніх умовах деякі дослідники, зокрема Л.М. Кіндрацька [145, с. 3], вказують на наявність різновиду такого підходу, за якого система бухгалтерського обліку – це складний інформаційний потік даних про стан і рух майна, коштів, ресурсів, зміну фінансових результатів, доходів і витрат. Саме за цих умов системності бухгалтерська інформація набуває статусу цінного й

важливого ресурсу, а оцінка бізнесу пов'язана з еволюцією бухгалтерського обліку. Схожу думку висловлюють автори підручника «Організація бухгалтерського обліку»: «Система обліку — сукупність елементів певного змісту і форми, які пов'язані між собою та об'єднані регулярною взаємодією. Це система інформації про стан та рух ресурсів, про результати господарської діяльності в єдиному грошовому вимірнику» [288, с. 17].

Розгляд наведених чотирьох груп визначень свідчить, що перша група визначає облікову систему через склад, залишаючи поза увагою зв'язок; друга, навпаки, абстрагується від складу; третя група пов'язує облік лише з процесами, характерними для підприємств, а не для економіки в цілому; четверта група, залучаючи в систему обліку майже всі його складові – від методів до обслуговування процесів ***кругообороту***, зокрема, ***капіталу***, найбільш логічно розкриває дане поняття.

Певний компроміс у визначеннях пропонує М.Г. Чумаченко [337, с. 3], вказуючи, що завданням бухгалтерського обліку є опис, пояснення, передбачення й одночасне спрямування наших дій. У цьому облік спирається на чотири види моделей: описові, пояснювальні, прогностичні та моделі прийняття рішень. Наука, відповідно, і *системність*, там, де досягнуто компроміс простоти й подібності, незалежно від того, чи наявні в ній математичні методи.

Дати точне визначення поняття «система бухгалтерського обліку» досить складно, тому що підходи дослідників залежать, в основному, від прийнятого ними рівня абстракції. Але, як вважає М.С.Пушкар, для того, щоб вивчати облік як систему, «необхідно домовитися про однозначність трактування цього феномена» [268, с. 103]. До цього варто додати, що загальне поняття системи конкретизується рядом критеріїв: історичне місце облікової системи, регламентація обліку, система національних бухгалтерських стандартів, план рахунків, організація обліку на підприємстві, методологія визначення кінцевого результату тощо. Ці аспекти формують загальну систему обліку в країні, визначають цілі, які досягаються системою рахунків, методами оцінки тощо. На

нашу думку, у визначенні та дослідженні системності треба відштовхуватись від певної методології. Вона й визначатиме глобальний підхід до досліджуваних сутностей системи, передбачить її всебічний розгляд для найбільш повної визначеності – як у нерухомості-статиці, так і в русі-динаміці [172, с. 6]. Визначеність усіх понять досягається, щонайменше, двоїстим їх характером. Щодо системи обліку такою двоїстістю є апарат й об’єкти дослідження, склад і взаємозв’язок яких наведено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Апарат і об’єкти дослідження системи бухгалтерського обліку [172, с. 16-18]

СИСТЕМА БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ		
Апарат дослідження	**Елементи методу**	**Об’єкти дослідження**
Поняття власність, майно, відносини, виробництво, обмін, благо, товар, вартість		**Процеси** Суб’єкти - власники, капітал - майно **Відносини** відповідальність, борг, зобов'язання, позика, заборгованість, резерв
Інструменти спостереження, вимірювання, класифікація, узагальнення		**Єдність** факти і явища, баланс засобів і відносин
Міра натуральна, вартісна, грошова		**Вартість** блага, гроші, речі, технології
МЕТОД		

Відомо, що статутний (пайовий) капітал формується за рахунок внесків засновників (власників). А інші джерела фінансування активів підприємства виникають як результат використання первісно інвестованого власниками капіталу (статутного чи пайового). Це явище в економічній теорії відоме як кругооборот капіталу. Якщо підприємство ефективно використало авансований капітал (Г), за рахунок чого придбало засоби виробництва та зуміло реалізувати, вироблений за допомогою цих засобів, продукт (продукцію, товари, роботи, послуги) (Т), у складі виручки повернути назад вкладений капітал з приростом (прибутком) (Г′): Г—Т—Г′.

Отже, первісно інвестований капітал здійснив оборот, чим приніс власникам приріст капіталу. Але це дуже спрощена схема. Між процесом вкладення капіталу та отриманням прибутку проходить значний період часу, в який капітал проходить мініобороти — цикли. Ці цикли являють собою процеси формування та перетворення основного та оборотного капіталів: процес виробництва, обігу, процес зміни структури власного капіталу тощо. На рис. 3.1 показано схематично великий і малий кругооборот капіталу та його перетворення. Первісно інвестований капітал використовується на найбільш необхідні засоби виробництва для початку господарської діяльності. Надалі, для формування засобів виробництва та ведення господарської діяльності, залучаються засоби, джерелами яких є довгострокові та поточні зобов'язання.

При всій інформативності наведеної моделі кругообороту капіталу вона містить певні недоліки, зокрема не чітко видно рух капіталу. Тому за результатами дослідження автором пропонується така схема кругообороту капіталу (рис. 3.2.).

На основі даної схеми пропонуємо . модель кругообороту капіталу.

Модель кругообороту капіталу. Капітал як функція часу.

Розглянемо диференційне рівняння для капіталу як функції часу, який амортизується та поновлюється за рахунок інвестицій.

$$\frac{dK}{dt} = -\mu K + I_k(t), \qquad (3.1)$$

де K(t) – капітал, як функція часу,

μ – параметр економічної амортизації (норма амортизації виражена десятковим дробом),

$I_k(t)$ – інвестиції в основний капітал.

Якщо інвестиції відсутні, то диференційне рівняння прийме вигляд:

$$\frac{dK}{dt} + \mu K = 0. \qquad (3.2)$$

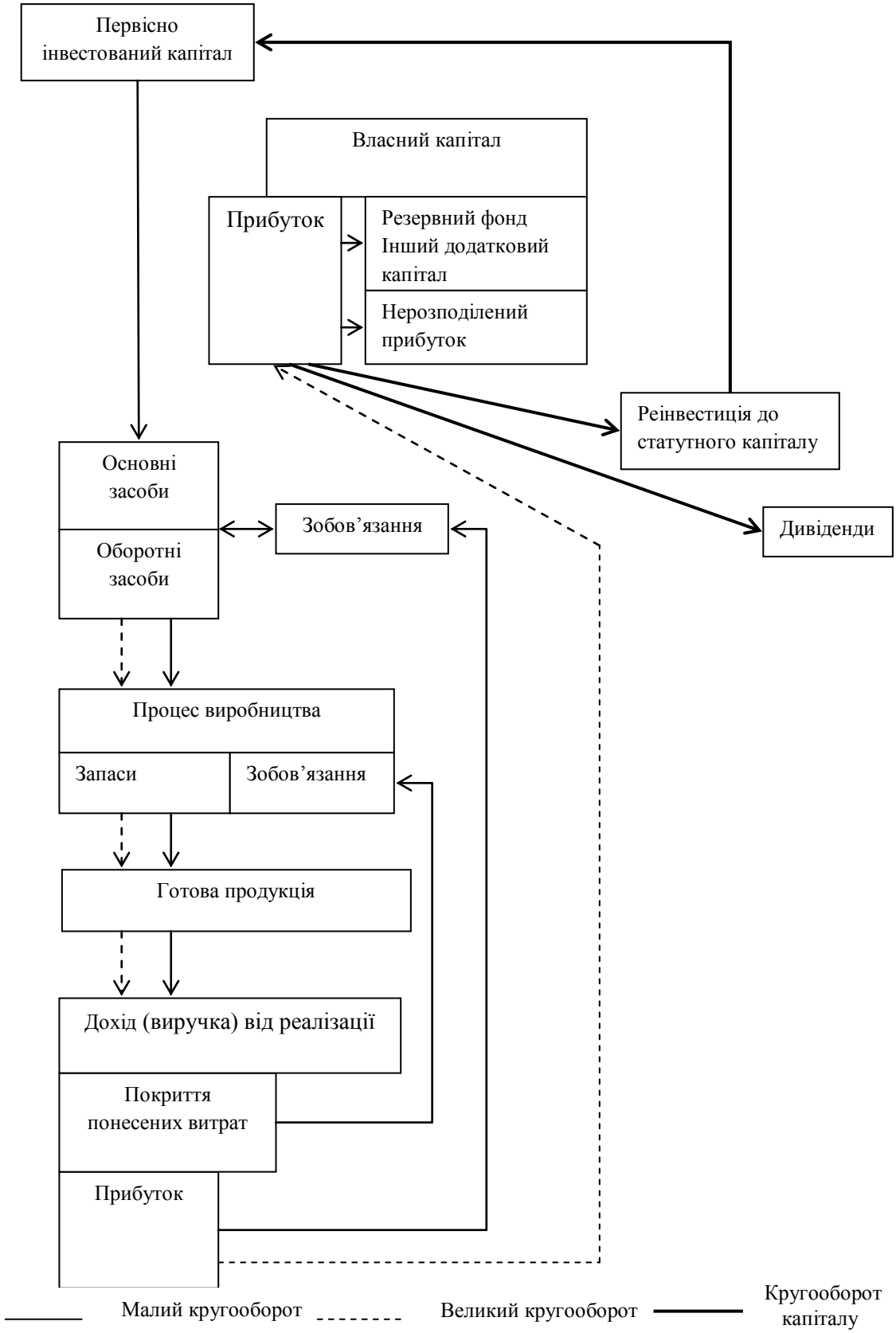

Рис. 3.1. Схема великого і малого кругообороту капіталу (джерело : [229, с. 142]).

Це диференціальне рівняння має загальне рішення

$$K(t) = C \cdot e^{-\mu \cdot t}, \qquad (3.3)$$

де С – стала величина, що визначається при відомому початковому значенні капіталу.

Якщо відомо початковий розмір капіталу (K_0), то диференціальне рівняння матиме таке рішення:

$$K(t) = K_0 \cdot e^{-\mu \cdot t} \qquad (3.4)$$

Розглянемо рішення при відсутності інвестицій. Рішення шукаємо у вигляді:

$$K(t) = A(t) \cdot e^{-\mu \cdot t}. \qquad (3.5)$$

Підставляючи формулу (5) у формулу (1) отримаємо таке диференціальне рівняння для невідомої функції A(t):

$$Adt = I_k(t) \cdot e^{\mu \cdot t}. \qquad (3.6)$$

Звідси отримаємо

$$A(t) \int_0^t I_k(\tau) \cdot e^{-\pi d\tau}. \qquad (3.7)$$

Тоді загальний розв’язок при відомому початковому значенні капіталу має наступний вигляд:

$$K_0(t) = e^{-\mu \cdot t} \cdot \int_0^t I_k(\tau) \cdot e^{\mu \tau} d\tau + K_0 e^{-\mu \cdot t}, \qquad (3.8)$$

Джерелом оновлення основного капіталу можуть бути прибуток, інвестиції власників та кредити банків та інших фінансових установ.

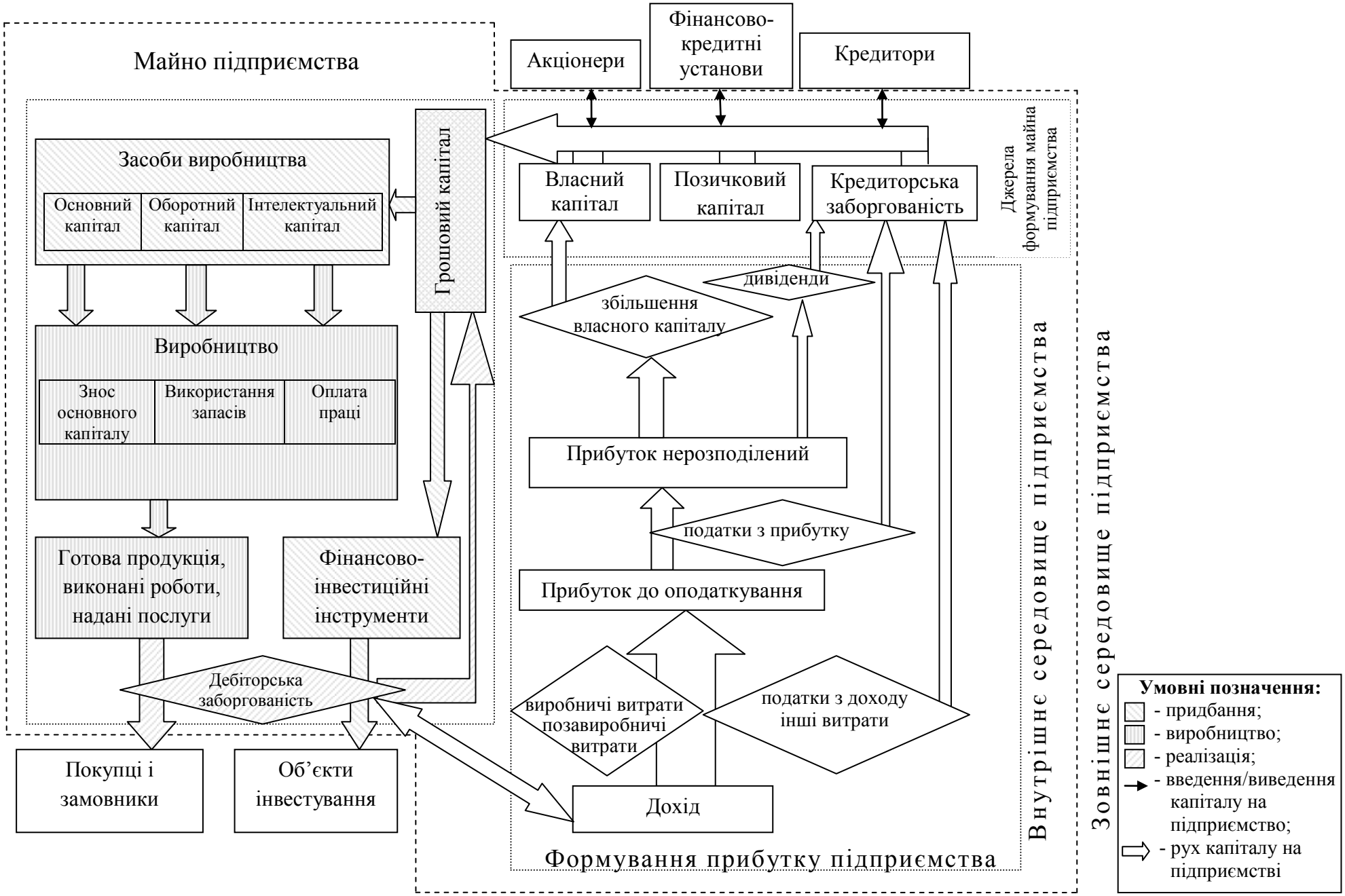

Рис. 3.2. Загальна модель кругообороту капіталу підприємства

Розглянемо випадок, коли основний капітал оновлюється за рахунок прибутку. Використаємо стандартну функцію Кобба-Дугласа, яка залежить від праці та капіталу. Вважаємо, що підприємство виробляє одну товарну позицію ціною p за одну одиницю. Тоді валовий дохід (In) підприємства, як функція часу визначається за такою формулою:

$$In(t) = p \cdot A \cdot K^{\alpha}(t) \cdot L^{\beta}(t), \qquad (3.9)$$

де A – коефіцієнт масштабу,

L – кількість праці,

α – коефіцієнт еластичності виробничої функції за капіталом,

β – коефіцієнт еластичності виробничої функції за обсягом праці.

Звідси прибуток підприємства в умовах оподаткування визначається за формулою:

$$P = In(t) - З(1 - \tau_c). \qquad (3.10)$$

Затрати виражаються у такому вигляді:

$$З = \mu_1 K + З_в + wL(1 + \tau_c), \qquad (3.11)$$

де З – затрати,

μ_1 – коефіцієнт податкової амортизації,

w – оплата одиниці праці,

$З_в$ – інші виробничі витрати,

τ – ставка єдиного соціального внеску.

Частка прибутку (10) направляється на інвестування у основний капітал відповідно виразу (1). Від величини цієї частки залежить фінансові показники підприємства на інтервалі, на котрому відбувається повна заміна обладнання. Вважаємо проміжок часу, на якому відбувається повна зміна обладнання (повна амортизація) інвестиційним циклом. За цей проміжок часу повинна бути накопичено сума коштів, необхідна для придбання обладнання нового покоління. Технічний прогрес в цьому випадку формалізується за рахунок зростання коефіцієнта еластичності обсягу продукції по капіталу. Виходячи з

цього існує декілька стратегій підприємства. Вони залежать від наступних параметрів:

1. Частки прибутку, що спрямовується на оновлення основного капіталу;
2. Методу податкової амортизації, яка по суті є засобом оптимізації (мінімізації) податкових платежів;
3. Інтервалу інвестиційного циклу.

У кінці цього інтервалу повинна відбуватися зміна обладнання, тобто підприємство повинно накопичити обсяг коштів, необхідний для повного оновлення основного капіталу. Внаслідок того, що залучення капітал з банківської сфери відбувається по ставкам, що суттєво перевищують рентабельність основних галузей української економіки, цей шлях нами не розглядається. Накопичення коштів відбувається за рахунок власних резервів, які накопичуються на депозитних рахунках підприємства.

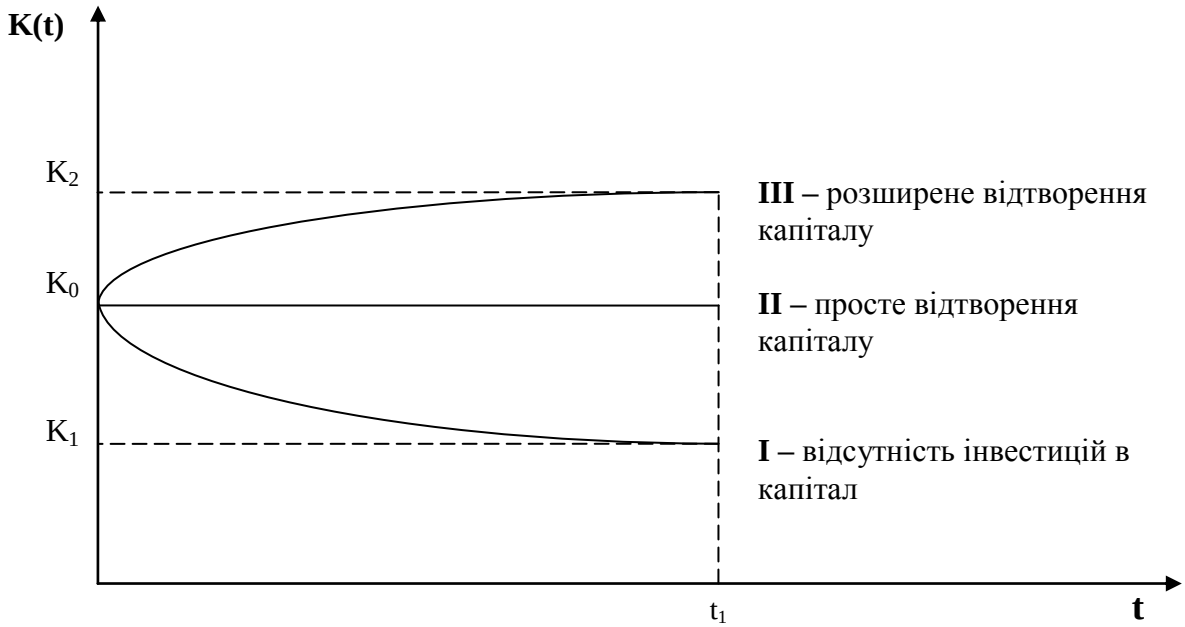

Рис. 3.3. Можливі варіанти економічної амортизації капіталу за інвестиційний цикл

Отже, система бухгалтерського обліку – це елементи методу обліку, пов’язані між собою й об’єднані в єдине ціле, що надають інформацію про стан і рух активів, капіталу та зобов’язань, про характер і результати господарювання в єдиному грошовому вимірнику. Кругооборот капіталу

(«великий» і «малий») займає важливе місце в системній моделі бухгалтерського обліку. Виділено основні етапи дослідження системної моделі бухгалтерського обліку та чотири підходи щодо визначення поняття системи бухгалтерського обліку. І саме четвертий підхід, залучаючи в систему обліку майже всі його складові – від методів до обслуговування процесів ***кругообороту капіталу***, найбільш логічно розкриває дане поняття [125].

3.2. Обліково-аналітична модель управління інвестиційним процесом в кругообороті капіталу

3.2.1. Обліково-аналітична модель управління інвестиціями

Основним призначенням підприємств сфери матеріального виробництва є виробництво необхідної для суспільства продукції. Для забезпечення безперебійності виробництва повинні здійснюватись процеси постачання необхідними засобами і предметами праці та процеси реалізації створеного продукту. Всі ці процеси – постачання, виробництво, реалізація постійно змінюють один одного, внаслідок чого відбувається кругооборот капіталу на підприємстві.

Характер руху капіталу частково обумовлений інвестиціями. Якщо ми маємо справу з інвестуванням засобів у капітальні вкладення, то основний капітал буде представлений придбаними (побудованими) основними засобами і нематеріальними активами. Якщо інвестування засобів здійснюється у формі довгострокових фінансових внесків, то основний капітал може бути сформований у процесі реалізації спільної діяльності, а також в процесі його консолідації.

Кругооборот капіталу детально розглянуто в працях таких економістів як Ф.Кене, К.Маркса та ін. Відображення в бухгалтерському обліку кругообороту капіталу досліджувалось такими вітчизняними і зарубіжними вченими як В.П. Астахов, А. Бикова, Ф.Ф. Бутинець, Н.М. Малюга,

Я.В. Соколов, Ю.Ю. Корольов, В.Г. Макаров, І.В. Малишев, В.Г. Швець, І.Й. Яремко та ін. [27, 53, 163, 167, 184, 223, 237, 349]. Наукові результати їх досліджень досить активно використовуються в науці та навчальному процесі, але тема залишається актуальною, зважаючи на необхідність сучасного погляду на кругооборот капіталу, враховуючи економічні реалії.

Господарські процеси, які відбуваються на підприємстві, взаємопов'язані та взаємообумовлені, оскільки вони уособлюють загальний рух капіталу в процесі його відтворення. Господарські процеси як складові кругообороту капіталу відображають його перетворення у грошовій, товарній і виробничій формах. Саме взаємообумовленість господарський процесів полягає у відповідному інформаційному забезпеченні кожного етапу, наявність і повноцінність цього забезпечення зумовлює здійснення наступного етапу [167].

Різноманіття напрямів вчення про капітал дозволили логічно визначити відношення цієї категорії капіталу до господарюючого суб'єкта. Тому варто виділити три напрями, які характеризують капітал:

1 – капітал як сукупність ресурсів чи виробничих потужностей господарюючого суб'єкта, які є універсальним джерелом його доходів. Ця характеристика в економічній літературі одержала назву «фізична концепція капіталу як квінтесенція економічного підходу»;

2 – капітал як частка засновників власників підприємства, розміщена в її активах («фінансова концепція капіталу як квінтесенція бухгалтерського підходу»);

3 – капітал як сукупність довгострокових джерел фінансування господарюючого суб'єкту («модифікована фінансова концепція капіталу як квінтесенція обліково-аналітичного підходу»).

В першому випадку в бухгалтерській практиці говорять про придбання готових об'єктів основних засобів (будівель, споруд, передавальних пристроїв, машин, обладнання та ін.) і створення основних засобів шляхом їх будівництва.

Цікавим є галузевий аспект даних сегментів. Якщо ми маємо справу з будівельною організацією, то побудовані нею об'єкти для продажу слід вважати товаром, а якщо із промисловим підприємством, яке здійснює будівництво цеху, то — із формуванням елементу (частини) основного капіталу.

У другому випадку, серед класифікаційних груп фінансових внесків у спільну діяльність. Внески учасників основними активами (основними засобами, нематеріальними активами) будуть формувати початковий основний капітал, придбані (побудовані) об'єкти в процесі основної діяльності будуть свідчить про приріст основного капіталу.

У процесі розширеного відтворення менеджмент підприємств націлений на приріст основного капіталу чи одержання чистого доходу (чистого прибутку), який також може бути використаний на приріст основного капіталу. У цьому випадку менеджери говорять про збільшення активів і приріст основного майна (виробничих основних засобів і тих, які використовуються у виробничій діяльності нематеріальних активів), а бухгалтери відображають на рахунках рух грошових коштів, пов'язаних з інвестиціями в основний капітал.

Слід відзначити ще один важливий аспект, який пов'язаний з використанням основного майна не у виробничому процесі, а для отримання доходу (прибутку). Це великий і важливий сегмент бізнесу – довгострокова оренда, що називається в ринковій практиці лізингом. Основний капітал, що є об'єктом лізингу, по-різному трактується в теорії бухгалтерського обліку. Причиною цього є невідповідність та недостатня розвиненість нормативно-правових актів і законодавства з питань лізингу. Економічна сутність лізингу розглядається частіше через призму можливості отримання вигоди. Утримання об'єктів лізингу, як частини елементів основного капіталу, залишається поза полем наукових знань і розвитку наукових теорій. Тому ми звертаємо також увагу на даний сегмент бізнесу.

Таким чином, специфіка руху основного капіталу стосовно до сегментів бізнесу може бути розглянута за наступними напрямами:

1 напрям – інвестиційна діяльність: капітальні вкладення (будівництво, придбання основних засобів) з метою збільшення основного капіталу;

2 напрям – фінансова діяльність: довгострокові вкладення в цінні папери; вкладення в спільну діяльність з метою формування спільного основного капіталу та його збільшення; в статутні капітали інших організацій (консолідація капіталу);

3 напрям – операційна діяльність: прибуткові вкладення в матеріальні цінності (фінансовий лізинг) з метою збільшення доходу.

Всі згадані види діяльності: операційна, інвестиційна та фінансова, – добре відомі в бухгалтерії як особлива інформація, на основі якої формується звіт про рух грошових коштів. Грошовий потік по кожному виду діяльності може виступати характеристикою змін, в результаті яких змінюється уявлення про стан вартості основного капіталу. Якщо взяти термін «потенціал основного капіталу», то життєзабезпечення цього потенціалу залежить безпосередньо від грошових потоків. Можливо, ці висновки є основними для прийняття рішень менеджерами: скільки інвестицій, в який інвестиційний проект, для збільшення прибутковості якого сегменту бізнесу слід прийняти в поточних та стратегічних планах. Для бухгалтера з'являється прямий інтерес працювати з формою «Звіт про рух грошових коштів». Аналітична інформація, яка сприятиме прийняттю управлінських рішень по інвестиціях в основний капітал, повинна бути сформована особливим чином. Можливо, для цього знадобиться створення окремого виду управлінського (оперативного) обліку, що містить в кожному звітному періоді показники: про зміну вартості основних засобів; про відновлення, розширення, реконструкцію матеріально-технічної бази виробництва; придбання та викуп лізингового майна; вкладення у спільну діяльність, в статутні капітали інших організацій і т.д.

Концепція підтримки капіталу є тією базою, на основі якої створені теоретичні та методичні підходи до інвестування коштів в основний капітал. Згідно того, як класифікується основний капітал для відображення його в якості

активів балансу, визначаються напрями інвестування коштів в ці частини основного капіталу. Такий підхід дозволив визначити сегменти бізнесу, в яких основний капітал потребує інвестицій. Можна сказати що це: капітальні вкладення (вкладення у необоротні активи), фінансові вкладення (в спільний бізнес або спільне підприємство), фінансові вкладення в лізинг (як прибуткові вкладення в матеріальні активи). Інвестування в перераховані сегменти бізнесу є тим процесом, про говорять «генерує основний капітал». Інформація про інвестиції в основний капітал, що формується в бухгалтерському обліку та звітності, потребує особливого методичного підходу при її інтерпретації для використання в управлінні основним капіталом. Тому важливим фактором, що впливає на структуру інвестицій в основний капітал, є інвестиційна політика, яка впливає на протікання *кругообороту капіталу*. Від її змісту та процедури реалізації залежить система показників, яка може і повинна відображатися у звітності для характеристики основного капіталу та інвестицій в основний капітал.

Завершальним елементом обліку інвестицій в основний капітал є його бухгалтерська класифікація, що дозволяє визначити об'єкти, схему організації обліку, ступінь аналітичності та інші необхідні питання, що становлять суть методики обліку.

Викладені вище теоретичні та методологічні проблеми, від вирішення яких залежить зміст категорії «основний капітал», дають можливість сформулювати концепцію обліково-аналітичного інструментарію для управління інвестиціями в основний капітал. На основі концепції сформована модель (рис. 3.4).

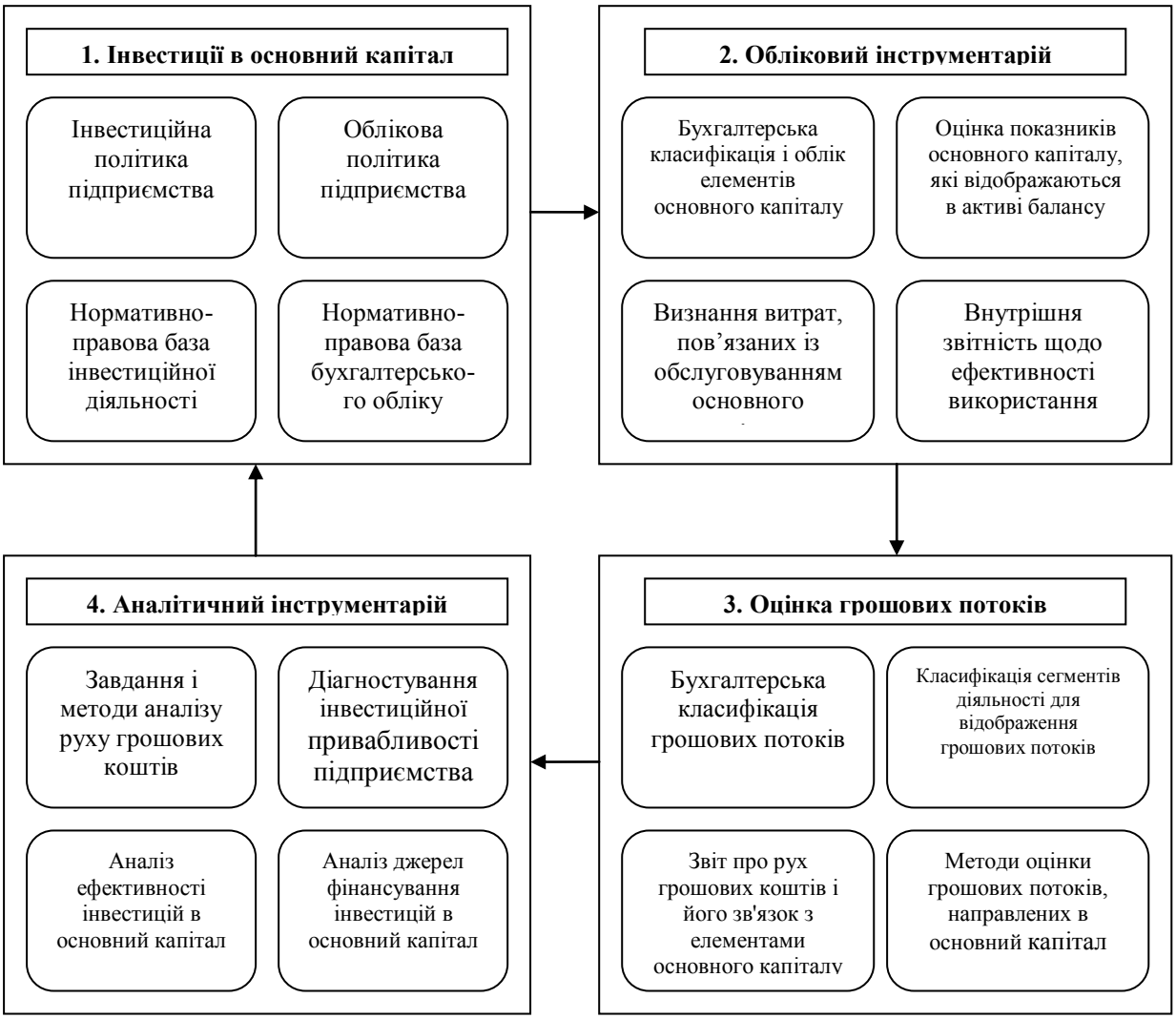

Рис. 3.4. Модель обліково-аналітичного інструментарію управління інвестиціями в кругообороті капіталу

Модель, представлена на рисунку 3.4, містить чотири взаємопов'язаних блоки, що відображають обліково-аналітичну інформацію формування і руху основного капіталу в процесі інвестиційної діяльності. До них відносяться:

1. Інвестиції в основний капітал. В даному блоці розглядаються цілі та завдання інвестиційної політики організації і положення облікової політики, пов'язані з відображенням руху основного капіталу в бухгалтерському обліку та звітності.

Інвестиційна політика є складовою частиною економічної політики організації. Під інвестиційною політикою слід розуміти комплекс цілеспрямованих заходів щодо створення сприятливих умов для інвестиційної діяльності з метою підвищення ефективності виробництва і вирішення соціальних проблем.

Актуальність розробки інвестиційної стратегії організації визначається низкою умов. Найважливішим із таких умов є інтенсивність змін факторів зовнішнього інвестиційного середовища. Висока динаміка основних макроекономічних показників, пов'язаних з інвестиційною активністю організацій, темпи науково-технологічного прогресу, часті коливання кон'юнктури інвестиційного ринку, не дозволяють ефективно управляти інвестиціями організації на основі лише раніше накопиченого досвіду і традиційних методів фінансового менеджменту. В цих умовах відсутність розробленої інвестиційної політики, адаптованої до можливих змін факторів зовнішнього інвестиційного середовища, може привести до того, що інвестиційні рішення організації будуть носити різноспрямований характер, приводити до виникнення протиріч і зниження ефективності інвестиційної діяльності в цілому. Ще однією істотною умовою, що визначає актуальність розробки інвестиційної політики, є зміна цілей операційної діяльності організації, пов'язаною з новими комерційними можливостями. Реалізація таких цілей вимагає зміни виробничого асортименту, впровадження нових виробничих технологій, освоєння нових ринків збуту продукції і т. п. В цих умовах істотне зростання інвестиційної активності організації і диверсифікація форм його інвестиційної діяльності повинні носити прогнозований характер, що забезпечується розробкою чітко сформульованої інвестиційної стратегії .

Інвестиційна політика представляє собою систему довгострокових цілей інвестиційної діяльності організації, що визначаються загальними завданнями її розвитку та інвестиційної ідеології, а також вибір найбільш ефективних шляхів їх досягнення.

Можна виділити наступні цілі інвестування:

- підвищення ефективності діяльності організації за рахунок заміни об'єктів основного капіталу прогресивною технікою і технологією, що дозволить створити необхідні умови для зниження витрат і отримання додаткового доходу і прибутку;
- розширення діючого основного капіталу для утримання раніше сформованих ринків збуту готової продукції;
- створення нових виробництв для задоволення споживчого попиту за рахунок оновлення асортименту продукції та розширення ринків збуту;
- зростання добробуту власників компанії або ринкової вартості її звичайних акцій внаслідок отримання інвестиційних доходів.

Розглядаючи інвестиційну політику, необхідно враховувати, що *інвестиції є найважливішою умовою кругообороту капіталу на підприємстві*. В ході інвестиційної діяльності створюються передумови для нових інвестицій, тому будь-який вид підприємницької діяльності включає в себе процеси інвестиційної та основної виробничої діяльності. Це дозволяє представити інвестиції в основний капітал у вигляді цілісної системи, яка включає акумулювання грошових коштів, їх інвестування у необоротні активи, експлуатацію активів і відшкодування первісно вкладених коштів за рахунок отриманого в результаті інвестування доходу. В основі розробки інвестиційної політики підприємства лежать принципи нової управлінської парадигми – системи стратегічного управління. Виділимо деякі з цих принципів:

- *принцип відповідності.* Будучи частиною загальної стратегії розвитку підприємства, інвестиційна стратегія носить по відношенню до неї підпорядкований характер, тому вона повинна бути узгоджена зі стратегічними цілями і напрямками операційної діяльності підприємства;
- *принцип інвестиційної підприємливості і комунікабельності.* Даний принцип полягає в активному пошуку ефективних інвестиційних зв’язків по всіх напрямах і формах інвестиційної діяльності, а також на різних стадіях

інвестиційного процесу;

- *принцип інвестиційної гнучкості та альтернативності.* Інвестиційна стратегія повинна бути розроблена з урахуванням пристосованості до змін факторів зовнішнього інвестиційного середовища. Крім того, в основі стратегічних інвестиційних рішень повинен лежати активний пошук альтернативних варіантів, напрямів, форм і методів здійснення інвестиційної діяльності, вибір найкращих з них, побудова на цій основі загальної інвестиційної стратегії та формування механізмів ефективної її реалізації;

- *інноваційний принцип.* Формуючи інвестиційну стратегію, слід мати на увазі, що інвестиційна діяльність є головним механізмом впровадження технологічних нововведень, які забезпечують зростання конкурентної позиції підприємства на ринку;

- *принцип мінімізації інвестиційного ризику.* Практично всі основні інвестиційні рішення, які приймаються в процесі формування інвестиційної стратегії, в тій чи іншій мірі змінюють рівень інвестиційного ризику. У першу чергу, це пов'язано з вибором напрямів і форм інвестиційної діяльності, формуванням інвестиційних ресурсів, впровадженням нових організаційних структур управління інвестиційною діяльністю [53].

Закладені в інвестиційну політику принципи стратегічного управління дозволять організації зробити інвестиційну діяльність засобом підвищення ефективності виробництва в довгостроковій перспективі.

Вищесказане дозволяє визначити основні напрямки інвестиційної політики підприємства:

- вибір і обґрунтування пріоритетних напрямів вкладення інвестицій;
- пошук джерел фінансування інвестицій;
- недопущення надмірного морального і фізичного зносу основних виробничих фондів;
- вдосконалення видової, технологічної та вікової структури основних виробничих фондів;

- раціональне використання амортизаційних відрахувань і прибутку на підприємстві;
- збільшення і поліпшення використання виробничих потужностей;
- оцінка впливу інвестиційної політики на фінансові результати роботи підприємства.

В умовах розвитку інвестиційної діяльності все більше зростає значення облікової політики, під якою розуміється прийнята організацією сукупність способів ведення бухгалтерського обліку – первинного спостереження, вартісного виміру, поточного угруповання і підсумкового узагальнення фактів господарської діяльності [223]. Облікова політика організації – внутрішній нормативний документ, що дозволяє визначити принципи регулювання діяльності в аспектах, пов'язаних як з особливостями виду діяльності на ринку обігу специфічного товару – інвестицій, так і в істотних особливостях діяльності самого підприємства. При формуванні облікової політики підприємство має обрати найбільш прийнятні способи ведення бухгалтерського обліку з кількох, які допускаються законодавством і нормативними актами з бухгалтерського обліку, або розробити відповідні способи самостійно при їх відсутності в нормативних документах. При формуванні облікової політики затверджуються: робочий план рахунків бухгалтерського обліку, форми первинних облікових документів, організація документообігу, порядок проведення інвентаризації майна та зобов'язань, методи оцінки активів і зобов'язань та інші рішення, необхідні для організації бухгалтерського обліку.

2. Обліковий інструментарій. Цей блок включає елементи, які можна вважати критеріями формування інформації (або виду обліку) для відображення інвестицій в основний капітал. До цих елементів відносяться:

- бухгалтерська класифікація елементів основного капіталу;
- оцінка (способи оцінки) основного капіталу, що відображається показниками активу балансу;
- визнання витрат, пов'язаних з обслуговуванням основного капіталу:

відновленням (реконструкцією, модернізацією, капітальним ремонтом) основних засобів;

- робочий план рахунків для відображення елементів основного капіталу та його джерел в активі і в пасиві балансу;
- внутрішня звітність про ефективність використання основного капіталу, взаємопов'язана із звітом про рух грошових коштів.

Перераховані елементи – багатогранні і взаємопов'язані між собою. Головна їх особливість полягає в тому, що в сукупності вони забезпечують організаційну і методичну основу інформації аналітичного обліку щодо основного капіталу.

3. Оцінка грошових потоків. Цей блок містить інформацію, на базі якої формуються обліково-аналітичні показники забезпечення інвестицій в основний капітал. Грошовий потік – це сукупність розподілених у часі обсягів надходжень і вибуття грошових коштів в процесі здійснення господарської діяльності організації. Надходження грошових коштів називається позитивним грошовим потоком. Вибуття грошових коштів називається негативним грошовим потоком. Різниця між позитивним і негативним грошовими потоками по кожному виду діяльності або по господарській діяльності підприємства в цілому називається чистим грошовим потоком (нетто результатом).

У звітності підприємства виділяють грошові потоки з операційної, інвестиційної та фінансової діяльності.

Операційною вважається основна діяльність підприємства, яке має за основну мету – одержання прибутку через виробництво продукції, виконання будівельних робіт, надання послуг і т. п.

Чисті грошові кошти від діяльності повинні бути позитивні. Позитивні грошові кошти від операційної діяльності – це свідчення успішної діяльності підприємства та можливість подальшого розвитку за рахунок власних коштів.

Інвестиційною вважається діяльність підприємства, пов'язане з придбанням земельних ділянок, будинків та іншої нерухомості, обладнання та

інших необоротних активів, а також їх продажем, із здійсненням фінансових вкладень (придбання цінних паперів інших організацій і т. п.).

Чисті грошові кошти від інвестиційної діяльності повинні бути негативними. Це свідчить про те, що здійснюються значні інвестиції у необоротні активи і, ймовірно, розширюються виробничі потужності організації.

Фінансовою є діяльність підприємства, в результаті якої змінюються величина і склад власного капіталу, позикових коштів (надходження від випуску акцій, облігацій, надання іншими організаціями позик, погашення позикових коштів і т. п.).

Чисті грошові кошти від фінансової діяльності повинні бути позитивними, що свідчить про те, що підприємство фінансує свою діяльність, що розширюється за рахунок зовнішніх джерел, а не тільки нерозподіленого прибутку і кредиторської заборгованості.

Величина чистого грошового потоку дозволяє встановити надмірність або нестачу грошової маси в розрізі видів діяльності. Надмірність грошової маси по звичайних видах діяльності вважається неодмінною умовою позитивної оцінки якості управління компанією в цілому і фінансового управління, зокрема. Перевищення надходження грошових коштів над їх відтоком по операційній діяльності – запорука розвитку бізнесу, джерело розширення його масштабів, умова для розвитку виробничої бази.

Збільшення грошового відтоку свідчить про вкладення в інвестиційну діяльність. З іншого боку, збільшення грошового припливу характеризує залучення (поповнення) джерел для інвестування. Приклад характерний більше для інвестиційної діяльності. Що стосується поточної та фінансової, тож грошові притоки і відтоки можуть аналогічно оцінюватися. Важливо вибрати обєкт, стосовно якого розглядатиметься грошовий потік або його частина. Цей підхід, на нашу думку, може принципово змінити ставлення до інформації «Звіту про рух грошових коштів» як для менеджера, так і для бухгалтера.

Інвестиції, спрямовані на придбання основних засобів, – з бухгалтерсько-податкової точки зору не є витратними, хоча для здійснення таких закупівель необхідно зробити грошові виплати. У той же час позбавлення від таких активів знаходить відображення в бухгалтерсько-податкових розрахунках через величину амортизаційних відрахувань.

При всій різноманітності існуючих методів нарахування амортизації найбільш широко поширений метод лінійного нарахування амортизації, який передбачає рівномірне списання різниці між ціною придбання і ціною продажу. Певні труднощі породжує те, що амортизація нараховується з моменту придбання (прийняття на баланс), тоді як інвестиційні розрахунки побудовані переважно на середньорічних величинах.

Оскільки інвестиції в реальні активи тривалі у часі, при інвестиційному аналізі важливо відслідковувати динаміку грошових надходжень і витрат протягом усього циклу реалізації того чи іншого проекту. Цей цикл складається з трьох основних етапів: придбання, використання та ліквідація об’єктів інвестування.

Грошові потоки в період придбання об’єктів – це грошові витрати найрізноманітнішого характеру. Капітальні витрати – витрати на придбання та установку основних засобів, а також, якщо в тому є необхідність, на придбання ліцензій, патентів, що забезпечують ефективне використання цих основних засобів. Стартові витрати – витрати на навчання майбутнього персоналу, проведення рекламної кампанії, юридичне оформлення нової діяльності і т.д. Чистий оборотний капітал – витрати на збільшення поточних активів, які необхідно забезпечити до початку або на самому початку реалізації інвестиційного проекту, мінус поточні зобов’язання, які утворилися до початку або майже на самому початку реалізації цього проекту.

Необхідна прив’язка грошових потоків в період придбання до певного моменту часу. На практиці для зручності розрахунків допускається розглядати ті основні капітальні витрати, які здійснюються протягом декількох місяців

поспіль як одномоментні витрати. Якщо ж період таких послідовних витрат охоплює вже кілька років, тоді вступає в силу процедура дисконтування витрат та їх приведення до початкового періоду інвестування.

Грошовими потоками в період експлуатації об'єктів інвестування є:

- виручка від продажу;
- грошові експлуатаційні витрати;
- податкові платежі;
- зміни у величині необхідних активів.

Найбільш очевидний спосіб оцінки цих потоків – складання детального бюджету грошових надходжень і витрат для всього терміну реалізації інвестиційного об'єкта. При цьому бюджет доцільно деталізувати по місяцях.

Для деяких інвестиційних проектів істотне значення може мати залишкова вартість раніше створених активів. Грошові потоки, які виникають в період ліквідації об'єктів інвестування, можна визначити як різницю між виручкою від продажу основних активів і витратами по демонтажу і видаленню обладнання.

Якщо інвестиційні проекти орієнтовані переважно на зниження витрат і збільшення на цій основі величини прибутку, то при підготовці такого інвестиційного проекту необхідний прогноз витрат. Для прогнозування витрат можна користуватися різного роду регресійними моделями, які дають можливість з досить високою надійністю передбачити зміни як змінних, так і постійних витрат при зміні масштабів випуску.

Вплив інфляції – один з чинників, який завжди повинен враховуватися в інвестиційних розрахунках, навіть якщо темпи зростання цін невисокі. Інфляція помітно змінює вигідність тих чи інших проектів, як орієнтованих на внутрішній ринок, так і тих, що роблять ставку на експорт продукції.

Інвестування коштів в основний капітал, або в основні активи, може здійснюватися за кількома напрямами, що випливає з мети розвитку підприємства. У будь-якому випадку, при здійсненні інвестиційної діяльності мова йде про збільшенні основних активів, які забезпечують основний капітал як

джерело життєдіяльності підприємства. Ми не можемо говорити, що основний капітал є об'єктом бухгалтерського обліку як джерело, оскільки бачимо розміщення активів, які його забезпечують, у першому і другому розділах активу балансу. У пасиві ж балансу не передбачено показника, що об'єднує основний капітал у джерело. Тому показник характеризується не стільки бухгалтерським, скільки економічним змістом. У зв'язку з цим ефективність основного капіталу в аналізі ми розглядаємо через грошові потоки, пов'язані з інвестиційними проектами будь-якого напряму.

4. Аналітичний інструментарій. Аналіз грошових потоків спрямований на формування інформації про достатній обсяг коштів, а також для підтримки їх збалансованості в часі.

До завдань аналізу грошових потоків організації відносяться [237]:

- оцінка оптимальності обсягів грошових потоків підприємства;
- оцінка оптимальності грошових потоків за видами господарської діяльності;
- оцінка складу, структури, напрямів руху грошових коштів;
- оцінка динаміки потоків грошових коштів;
- виявлення та вимірювання впливу різних чинників на формування грошових потоків;
- виявлення та оцінка резервів поліпшення використання грошових коштів;
- розробка пропозицій щодо реалізації резервів підвищення ефективності використання грошових коштів.

Потоки грошових коштів можуть представлятися прямим або непрямим методом.

Прямий метод аналізу руху грошових коштів за видами діяльності організації дозволяє оцінити:

- обсяги і джерела отримання грошових коштів, а також напрями їх використання в процесі здійснення поточної (звичайної) діяльності;

- достатність власних коштів організації для інвестиційної діяльності;
- необхідність залучення додаткових позикових коштів в рамках фінансової діяльності;
- прогноз в забезпеченні постійної платоспроможності, тобто повної і своєчасної оплати поточних зобов'язань у майбутньому.

Прямий метод аналізу руху грошових коштів полягає в розгляді даних про позитивні і негативні грошові потоки організації, сформованих касовим методом через включення до звіту господарських оборотів, пов'язаних з грошовими операціями. Даний метод реалізований на порівнянні показників, що містяться в «Звіті про рух грошових коштів» і повинен включати наступний аналіз:

- структура сумарних надходжень і платежів за видами діяльності;
- динаміка надходжень і платежів;
- забезпеченість коштами;
- достатність грошового потоку по операційній діяльності для самофінансування;
- достатність грошового потоку по операційній діяльності для погашення зобов'язань.

Аналіз грошових потоків за даними звіту про рух грошових коштів дозволяє оцінити фінансову потужність компанії, а також своєрідний індикатор якості інвестиційної діяльності – чистий грошовий потік по інвестиційній діяльності.

Непрямий метод передбачає коригування отриманого підприємством прибутку на суму операцій не грошового характеру, пов'язаних з амортизацією необоротних активів, а також на величину зміни активів і пасивів. Перевагою непрямого методу є те, що він показує відмінності між прибутком і зміною залишку грошових коштів. Інформаційною основою аналізу руху грошових коштів за непрямим методом є балансовий звіт та звіт про фінансові результати, методичною основою є балансовий метод аналізу, який пов'язує надходження і вибуття грошових коштів. Збільшення грошових коштів відповідно до цього

методу аналізу може бути викликане збільшенням статей пасиву балансу і зменшенням статей активу балансу; зменшення, навпаки, – збільшенням статей активу і зменшенням статей пасиву, при цьому основою грошового потоку є прибуток і амортизація звітного року.

Як показує практика, українські підприємства надають перевагу відображенню інформації про рух грошових коштів у формі № 3, використовуючи прямий метод.

Аналіз руху грошових потоків включає п’ять етапів [237]:

На *першому етапі* розглядається динаміка обсягу формування позитивного грошового потоку підприємства (збільшення грошових коштів) у розрізі окремих джерел. Доцільно зіставляти темпи зростання позитивного грошового потоку з темпами зростання активів, обсягів виручки від продажу, різними показниками прибутку (прибутку від продажу, чистого прибутку). Особливу увагу необхідно приділити співвідношенню джерел утворення позитивного грошового потоку: внутрішніх (виручки від продажу) і зовнішніх (отриманих позик, кредитів), виявлення ступеня залежності від зовнішніх джерел.

Другий етап аналізу полягає у вивченні динаміки обсягу негативного грошового потоку підприємства (відтоку грошових коштів), а також його структури за напрямами витрат грошових коштів.

На *третьому етапі* аналізується збалансованість позитивного і негативного грошових потоків за загальним обсягом. Аналіз динаміки чистого грошового потоку дозволяє оцінити результат діяльності організації, так як чистий грошовий потік слугує одним з найважливіших індикаторів збалансованості виробничо-фінансової діяльності.

На *четвертому етапі* аналізу визначається роль і місце показника чистого прибутку у формуванні чистого грошового потоку, визначається вплив на нього різних факторів: зміни за аналізований період величин залишків виробничих запасів, дебіторської і кредиторської заборгованості, сум нарахованої амортизації, утворених резервів і т. п. Особливе місце приділяється

характеристиці «якості чистого грошового потоку», тобто показникам структури джерел його формування. Високий рівень якості чистого грошового потоку характеризується зростанням питомої ваги чистого прибутку, отриманого за рахунок зростання виручки від продажу, зниження собівартості. Низька якість має чистий грошовий потік, значна частина якого отримана за рахунок зростання цін на реалізовану продукцію, обумовленого в більшій мірі інфляційними процесами, епізодичними доходами і т. п.

П'ятий етап – це коефіцієнтний аналіз, у процесі якого розраховуються необхідні відносні показники, що характеризують ефективність використання грошових коштів в організації. За допомогою різних коефіцієнтів проводиться моделювання факторних систем з метою виявлення і кількісного вимірювання різноманітних резервів зростання ефективності управління грошовими потоками.

Для аналізу та оцінки руху грошових коштів в першу чергу використовуються:

- величина і знак чистого грошового потоку по операційній діяльності;
- співвідношення чистого грошового потоку по операційній діяльності та чистого прибутку;
- величина і знак чистого грошового потоку з інвестиційної діяльності;
- величина і знак чистого грошового потоку по фінансовій діяльності;
- співвідношення чистих операційних, інвестиційних та фінансових грошових потоків.

Для аналізу грошових потоків вченими використовуються різні прийоми аналізу (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Прийоми аналізу грошових потоків

Аналітичні прийоми	Автор	Зміст аналізу
Коефіцієнтний аналіз	Мних Є.В., Бочаров В.В., Гиляровська Л.Т., Єфімова О.В., Іонова А.Ф., Крилов Э.И., Сорокіна Е.М., Селезньова Н.Н.	Аналіз показників ліквідності, оборотності, ефективності
Горизонтальний аналіз	Савчук В. К., Бороненкова С.А., Бочаров В.В. Гиляровська Л.Т., Мізіковський И.Е., Чернов И. А., Шеремет А.Д.	Аналіз показників динаміки, трендовий аналіз
Вертикальний аналіз	Савчук В. К., Бороненкова С.А., Гиляровська Л.Т., Мізіковский И.Е.	Аналіз структурних показників
Факторний аналіз	Гиляровська Л.Т., Мізіковский И.Е., Сорокіна Е.М., Шеремет А.Д.	Розрахунок і оцінка впливу фактора
Аналіз синхронності (збалансованості)	Мних Є. В., Гиляровська Л.Т., Чернов И.А.	Розрахунок збалансованості грошових потоків
Порівняльний аналіз	Савчук В. К., Бороненкова С.А., Бочаров В.В., Гиляровська Л.Т., Шеремет А.Д.	Показники порівняльної оцінки в динаміці

Представлений інструментарій аналізу дозволяє дати оцінку ведення справ на підприємстві, забезпеченість її діяльності грошовими коштами. Висновки аналізу служать основою для прийняття управлінських рішень при формуванні інвестиційної політики, спрямованої на розширення можливостей бізнесу.

Вибір методу аналізу інвестиційної діяльності значною мірою залежить від особливостей розглянутих проектів і від умов їх реалізації. Сучасна аналітична практика рекомендує два основні підходи визначення ефективності інвестицій:

- статичні методи інвестиційних розрахунків;
- динамічні методи оцінки інвестиційних проектів.

До *статичних методі*в інвестиційних розрахунків відносяться такі методи, які застосовуються, якщо інвестиційні проекти носять короткостроковий характер, коли інвестиційні витрати здійснюються на початку періоду, а результати проекту визначаються на кінець періоду. Ці методи є прийнятними для нескладних ситуацій в інвестиційній діяльності, але, незважаючи на це, саме статичні методи найбільш часто застосовуються на практиці.

У якості критерію вибору інвестиційної альтернативи використовуються наступні показники:

- витрати;
- прибуток;
- рентабельність.

Статичні методи інвестиційних розрахунків базуються на проведенні порівняльних розрахунків прибутку, витрат чи рентабельності і виборі варіанту інвестиційної діяльності (інвестиційного проекту) на основі оптимального значення одного з цих показників, які в даному випадку виступають в якості короткострокової мети інвестора. Для достовірного застосування даних методів всі пропоновані інвестиційні альтернативи повинні бути приведені в зіставний вид.

З простих методів найчастіше використовуються методи аналізу точки беззбитковості проекту, розрахунок показника рентабельності інвестицій і терміну окупності (періоду повернення) інвестицій.

Метод аналізу точки беззбитковості (критичного обсягу продажів) полягає у визначенні обсягу продажів продукції, при якому валова виручка від реалізації продукції стає рівною валовим витратам. При проведенні аналізу інвестиційного проекту необхідно зіставити обсяги попиту на продукцію (послуги) з величиною критичного обсягу продажів. Якщо обсяги попиту нижче величини критичного обсягу продажів, то слід або вживати заходів щодо розширення цільових ринків збуту, або відмовлятися від ідеї проекту. Якщо ж очікуваний попит значно перевищує критичний обсяг продажів, то проект можна вважати економічно ефективним.

Термін окупності проекту (Payback Period, PP) визначає календарний проміжок часу від моменту первинного вкладення капіталу в інвестиційний проект до моменту часу, коли наростаючий підсумок чистого сумарного доходу (чистого грошового потоку) стає рівним нулю. Деякі автори пропонують вдосконалений метод розрахунку періоду окупності, при якому враховується

продажна ціна об'єкта інвестування. В цьому випадку в кінці періоду грошові надходження підсумовуються з передбачуваної продажної ціни об’єкта. Отриманий таким чином період окупності характеризує ступінь беззбитковості проекту в разі прийняття рішення про продаж об'єкта інвестування.

Термін окупності не може бути використаний як основний метод оцінки прийнятності інвестицій. Його роль полягає у визначенні часових рамок для функціонування об'єкта, характеристики його ризикованості. Обмеженість використання цього методу виявляється у виключенні наступних обставин:

- розходження значущості грошей у часі;
- нерівномірність грошових надходжень;
- існування відмінностей у загальній вартості порівнюваних проектів;
- наявність розтягнутих у часі інвестицій.

Незважаючи на зазначені недоліки, критерій терміну окупності є важливим показником, оскільки показує, як довго фінансові ресурси будуть виведені з господарської діяльності. Таким чином, при інших рівних умовах, чим коротший термін окупності, тим ефективнішим є проект.

Рентабельність інвестицій (Return On Investments, ROI) дає можливість встановити не тільки факт прибутковості проекту, але оцінити й ступінь цієї прибутковості. Цей показник визначається як відношення середньорічного прибутку до загального обсягу інвестиційних витрат. Застосування показника ґрунтується на співставленні його розрахункового рівня зі стандартними для організації рівнями рентабельності. Переваги цього методу, обумовлені його статичним походженням, не усувають його головного недоліку – використання облікових, а не фактичних даних. Ця обставина викликає не об’єктивне відображення зміни фінансового стану (цінності) підприємства, а лише його бухгалтерський варіант. Специфіка бухгалтерського обліку, пов’язана, в даному випадку, з використанням концепції нарахування, може істотно спотворити реальні грошові потоки, які є основою інвестиційної оцінки.

Динамічні методи інвестиційних розрахунків використовуються для обґрунтування інвестиційних проектів в тому випадку, коли мова йде про довгострокові проекти, які характеризуються змінними в часі доходами і витратами. В основі застосування динамічних розрахунків лежать певні передумови, виконання яких забезпечує реалізацію розрахунків з отриманням достатньо достовірних результатів.

Основоположною ідеєю динамічних методів є положення про зміну вартості грошей у часі. В економічній теорії це положення укладається в рамки феномену, що отримав назву «тимчасова перевага». Тимчасові переваги знаходять своє кількісне вираження в коефіцієнті дисконтування, який, за своєю суттю, є не що інше, як ціна часу, яка визначається на ринку, де нинішні блага обмінюються на майбутні. Коефіцієнт дисконтування виражається у вигляді формули:

$$\alpha_t = \frac{1}{(1+r)^t} \qquad (3.13),$$

де r – норма дисконту;

t – крок розрахунку (період).

Оцінка ефективності інвестицій, заснована на дисконтуванні, безпосередньо залежить від рівня норми дисконту. Тому вибір її величини надзвичайно важливий для кінцевого результату, що визначає доцільність того чи іншого проекту. Величина норми дисконту може бути визначена різними способами, при цьому необхідно враховувати наступні фактори:

- рівень процентної ставки;
- рівень інфляції;
- рівень ризику;
- рівень альтернативної прибутковості і альтернативних витрат.

Згідно економічної теорії, в умовах досконалого фінансового ринку в якості норми дисконту повинна бути прийнята ставка, рівна вартості позики або вартості капіталу. Це означає, що підприємство не має стратегії самостійної

поведінки і обмежується введенням в свої інвестиційні розрахунки колективної переваги теперішнього моменту, що визначається зовнішнім середовищем. Деякі підприємства застосовують метод розрахунку норми дисконту на основі середньозваженої вартості капіталу (WASS). Складність обліку всіх факторів, які можуть вплинути на зміну WASS в часі і на тимчасову перевагу, викликає труднощі, а формалізовані процедури – сумнів у визначенні об'єктивної норми дисконту. Тому часто норма дисконту визначається виходячи із суб'єктивних оцінок кваліфікованих експертів і керівників. Деякі підприємства використовують як норму дисконту середню виробничу рентабельність підприємства, середню виробничу рентабельність галузі, норму відшкодування за позиками, планові норми і т.п.

Найбільш вживаними методами оцінки інвестицій, заснованими на дисконтуванні, виступають:

- метод чистої поточної (теперішньої) вартості;
- метод рентабельності (індекс рентабельності);
- метод внутрішньої норми прибутковості.

Чиста теперішня вартість (Net Present Value, NPV) являє собою різницю між дисконтованими величинами сум грошових надходжень від інвестицій та сум усіх грошових витрат на інвестиції. Якщо NPV інвестиційного проекту позитивна, значить дисконтована величина ефекту від його реалізації позитивна (вартість організації зросла) і проект вважається прийнятним. Якщо величина NPV негативна, значить проект при обраній нормі дисконту збитковий. Якщо NPV = 0, потрібні додаткові розрахунки для визначення результату (якщо отримане значення не є прийнятним).

Метод розрахунку рентабельності інвестицій (Profitability Index, PI) дозволяє визначити ефективність інвестиційних витрат, або відносний приріст вартості капіталу. У загальному випадку цей метод виступає наочним інструментом ранжування проектів, однак у випадку негативних грошових надходжень в декількох періодах він перестає бути таким.

Метод внутрішньої норми прибутковості (Internal Rate of Return, IRR) є рівень окупності коштів, спрямованих на інвестування і виражається як ставка дисконтування, при якій сума дисконтованих значень грошових надходжень від проекту дорівнює його вартості. Інтерпретація методу IRR здійснюється шляхом порівняння отриманої норми дисконту з нормативним (прийнятним) коефіцієнтом рентабельності на підприємстві, який називають бар'єрною ставкою (Hurdle Rate).

Таким чином, в процесі оцінки ефективності інвестицій норма дисконту виступає двояко: з одного боку відіграє безпосередньо дисконтуючу роль, тобто призводить майбутні грошові потоки до теперішнього часу, з іншого – служить критерієм внутрішньої рентабельності, тобто визначає прийнятність проектів.

Таким чином, визначення ефективності інвестицій являє собою опис очікуваних економічних результатів від прогнозованих вкладень. Для того щоб розрахувати ефективність інвестицій, необхідно знати грошові потоки розрахункового періоду. Крім того, необхідно зробити розрахунковий прогноз за такими показниками:

- обсяг інвестицій за роками інвестиційного циклу;
- термін функціонування об'єкта інвестицій;
- вплив інвестицій на витрати в майбутньому періоді.

Обсяг інвестицій визначається виходячи з проектно-кошторисної документації і включає вартість будівель і споруд, машин та обладнання, а також інші можливі витрати, пов'язані з підготовкою об'єкта до експлуатації.

Термін функціонування інвестицій залежить від морального і фізичного зносу основного капіталу. У багатьох випадках моральний знос настає раніше фізичного. Тому термін експлуатації об'єкта може бути обмежений моральним зносом. Інвестиції є найважливішим фактором зниження експлуатаційних витрат. Вплив цього фактора слід розраховувати по роках усього періоду експлуатації об'єкта і враховувати при розрахунку прибутку [124].

3.2.2. Облікове забезпечення управління ризиками

В сучасних умовах сільське господарство України зазнає значних змін. Не дивлячись на активну державну політику в аграрній сфері (реструктуризація заборгованості, надання кредитів із низькою процентною ставкою, підготовка молодих спеціалістів у сільському господарстві, розвиток сільської місцевості та ін.), у сільському господарстві спостерігається тривала криза, яка може серйозно загостриться без застосування так званих захисних інструментів господарювання. Проблеми, пов’язані із обліковим забезпеченням управління ризиками, сьогодні набувають особливої актуальності. Статистичні дані свідчать, що лише по Київській області у 2012 році частка збиткових підприємств у галузі сільського господарства, мисливства і лісового господарства становила 22,7%, що становить 135,9 млн. грн. збитків, а в 2006-му – 33% (241,7 млн. грн.) [298].

Очевидно, що сільськогосподарські підприємства поряд із підприємствами інших галузей незалежно від форми організації підприємства і власності в процесі своєї фінансово-господарської діяльності підвладні ризикам, властивим ринковій економіці. Якщо для організацій інших галузей ризики почали існувати з переходом до ринкової економіки, то для сільськогосподарських підприємств ризики існували завжди. Ризик у сільському господарстві – це невід’ємний елемент господарського процесу. Оскільки виробничий процес пов'язаний із землею і живими організмами – рослинами і тваринами (біологічними активами), то виробничий цикл в сільському господарстві набагато довший, ніж в інших галузях, і, значить, більше всього піддається різним видам ризику. Такі особливості сільськогосподарського виробництва здійснюють суттєвий вплив на модель облікового забезпечення управління ризиками на сільськогосподарських підприємствах.

На жаль, на сьогоднішній день, облікові моделі, які застосовуються на сільськогосподарських підприємствах не націлені на надання управлінської

інформації з обліку ризику. Отже, саме зараз актуальним стає удосконалення облікового механізму ризику, оскільки впровадження нових інструментів управління в галузі вимагає нової інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень.

На великих сільськогосподарських підприємствах створюються спеціальні служби управління ризиками. На підприємствах середніх малих розмірів через їх розміри та недостатність засобів фінансування управління ризиками покладено на їх керівників, а облік і оцінку ризиків виконують бухгалтерські служби, отже, виникають суттєві проблеми і, в той же час, можливості для створення й удосконалення облікового забезпечення управління ризиками.

Дослідженню питань облікового забезпечення управління ризиками присвячені праці вітчизняних і зарубіжних вчених, таких як Е.А. Аткінсон, Ю. Брігхем, Ф.Ф. Бутинець, М.В. Ван Бреда, Дж.К. Ван Хорн, К. Друрі, Є.В. Калюга, Г.Г. Кірейцев, М.Р. Метьюс, В.Ф. Палій, М.Х.Б. Перера, Я.В. Соколов, Л.К. Сук, К. Уорд, Е.С. Хендриксен, Л.С. Шатковська та ін.

Не дивлячись на різноманіття запропонованих облікових механізмів ризиків вказаними авторами, багато питань організації фінансового, податкового і стратегічного управлінського обліку ризиків на сільськогосподарських підприємствах залишаються маловивченими і вимагають адаптації, доопрацювання і вдосконалення в умовах конкурентного середовища, які постійно змінюються.

Ризик у сільському господарстві як об’єкт обліку передбачає активне і цілеспрямоване впровадження нових моделей управління ризиками: прийняття ризику, уникнення його, запобігання і перенесення. Як наслідок цього, зростає роль облікового забезпечення процесу управління ризиками, до якого ставиться все більше вимог – суттєвості, повноти, достовірності, своєчасності, релевантності, ефективності та ін.

Сьогодні облікове забезпечення керівництва сільськогосподарських підприємств з управління ризиками побудоване на інтуїції самого керівництва,

аналізі матеріалів засобів масової інформації, інформації від третіх осіб, а також інформації, яка надається системою бухгалтерського обліку.

В основі різних систем бухгалтерського обліку лежить нормативна база. Отже, вивчення обліку ризиків необхідно почати із діючої нормативної бази бухгалтерського обліку ризиків у вітчизняній та зарубіжній практиці. При вивченні бухгалтерського обліку ризиків і відображенні їх у звітності в нашій державі та в зарубіжних країнах були отримані досить цікаві результати.

В українській нормативній базі питання обліку ризиків недостатньо висвітлене. У деяких П(С)БО відбувається лише згадування про деякі види ризику, а наявна інформація є спірною і досить незрозумілою.

У Методичних рекомендаціях з обліку запасів вказано: «Запаси визнаються активом, якщо: підприємству перейшли *ризики* й вигоди, пов'язані з правом власності або з правом повного господарського відання (оперативного управління) на придбані (отримані запаси)…» [195].

П(С)БО 12 «Фінансові інвестиції» містить таку інформацію: «Якщо інвестор, контрольний учасник … вносить або продає активи спільному, асоційованому підприємству відповідно і передає значні *ризики* та вигоди, пов'язані з їх володінням, то у складі фінансових результатів звітного періоду відображається лише та частина прибутку (збитку), яка припадає на частину інших інвесторів …». П(С)БО 15 «Дохід» стверджує: «Дохід (виручка) від реалізації продукції … визнається в разі наявності всіх наведених нижче умов: покупцеві передані *ризики* й вигоди, пов'язані з правом власності на продукцію…». У П(С)БО 28 «Зменшення корисності активів» стверджується: «При визначенні ставки дисконту враховуються *ризики*, крім ризиків, що були враховані при визначенні майбутніх грошових потоків». У П(С)БО 29 «Фінансова звітність за сегментами» за ризики згадується лише при визначенні термінів «географічний сегмент» та «господарський сегмент», а також у п.5: «При визначенні сегментів враховуються *ризики*, які обумовлені особливостями ринку збуту продукції (товарів, робіт, послуг) у даному регіоні, валютні *ризики,*

які виникають при провадженні діяльності в двох або більше країнах, тощо». У П(С)БО 30 «Біологічні активи» поняття «ризик» не згадується взагалі [245]. А ось у Методичних рекомендаціях з бухгалтерського обліку біологічних активів двічі згадується про ризики – у п. 2.1, коли визнається біологічний актив і в п. 2.4 при здійсненні первісного визнання сільськогосподарської продукції [196].

Удосконалюючи вітчизняну систему бухгалтерського обліку на середньострокову перспективу, першорядну роль бажано було б відвести виявленню ризиків розвитку (неадекватність реальній економічній ситуації, неспівставність інформації, непослідовність регулювання, однобокість розвитку і т.п.), а також створенню якісної системи бухгалтерського обліку і звітності, необхідної для визначення напрямів інвестування капіталу й аналізу ризиків.

Зовсім інший підхід до *обліку ризиків* ми спостерігаємо у міжнародній і зарубіжній практиці бухгалтерського обліку.

На міжнародному рівні було випущено ряд концептуальних документів, в яких розглядаються проблеми обліку, оцінки ризиків та управління ними. Так, наприклад, МСФЗ 1 «Подання фінансових звітів» вказує на основні джерела для оцінки невизначеності, яку організація повинна розкрити у примітках. МСФЗ 37 «Забезпечення, непередбачені зобов’язання та непередбачені активи» при оцінці резерву рекомендує приймати до уваги існуючі ризики та невизначеність. При цьому невизначеність не може бути причиною навмисного завищення суми резервів або зобов’язань. Що ж стосується формування інформації на сільськогосподарських підприємствах, то МСФЗ 41 «Сільське господарство» вимагає розкривати стратегію управління фінансовими ризиками в якості однієї із складових одиниць інформації при первісному визнанні біологічних активів і сільськогосподарської продукції. В якості прикладу стратегії управління фінансовими ризиками можна привести регулярний перегляд і врахування в роботі прогнозу цін на сільгосппродукцію [204].

Облік фінансових ризиків у міжнародному масштабі ґрунтується на МСФЗ 32 «Фінансові інструменти: розкриття та подання» і МСФЗ 39 «Фінансові

інструменти: визнання та оцінка». При цьому вони регламентують цінові ризики (валютний ризик, ринковий ризик, ризик ставки проценту), кредитні ризики, ризики грошових потоків, ризики ліквідності [204].

Вимоги американської системи обліку (GAAP і SEC – Securities and Exchange Commission – Комісія з цінних паперів та бірж (США)) зобов'язують підприємства розкривати інформацію про ринковий ризик, кредитний ризик, ризик основної діяльності та ризик бухгалтерського обліку.

Нормативне регулювання з обліку ризиків, розглянуте в різних системах бухгалтерського обліку та звітності (національна, МСФЗ, GAAP і SEC (США)) дозволило визначити рівень розвитку нормативного регулювання з обліку ризиків.

По-перше, вимоги МСФЗ, GAAP і SEC (США), а також вітчизняних нормативних документів мають один суттєвий недолік. Він полягає в тому, що цими стандартами встановлені вимоги до описання обмеженої кількості ризиків, але конкретні правила розкриття інформації про ризики в обліку і звітності відсутні.

По-друге, деякі стандарти, як у МСФЗ, так і в П(С)БО, тільки згадують про деякі види ризиків. А що може бути більш невизначеним для бухгалтера, якщо в останні роки він і так став частіше озиратися на вказівки і методичні інструкції, у нього дещо притупилась здатність керуватись власними професійними судженнями, удосконалювати організацію і методи бухгалтерського обліку [232]. Виходячи з цієї точки зору, слід підкреслити що для розуміння бухгалтерами важливості обліку ризиків необхідно переглянути нормативно-законодавчу базу і полегшити як доступність її сприйняття, так і легкість її практичної реалізації.

Удосконалення методики обліку резервного капіталу на сільськогосподарських підприємствах. Функціонування сільськогосподарського підприємства постійно пов'язане з ризиком. Інвестори і власники, які вкладають свої гроші, очікують отримати певний рівень

доходності, який, у свою чергу, пов'язаний з деяким рівнем ризику. Це підтверджується і статтею 3 частини 2 Господарського кодексу України, у відповідності із яким підприємницькою діяльністю є «…ініціативна, систематична, на власний *ризик* господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями)…» [68]. Розподіл і рівень ризику між власниками сільськогосподарських підприємств може залежати від організаційно-правової форми. В Україні найбільш поширеними формами серед сільськогосподарських підприємств є фермерські господарства (55%), господарські товариства (23%) і приватні підприємства (10%) [298].

Е.С. Хендриксен і М.В. Ван Бреда стверджують, що в умовах стандартної економічної ситуації власники, не схильні до ризику, змушені будуть взяти на себе підприємницький ризик з того моменту, як адміністрація стане проявляти байдужість до нього. Інформація покликана скоротити вплив фактора невизначеності, надаючи бухгалтерам важливу роль у розподілі ризику між адміністрацією і власниками [330, с. 135-136].

Бухгалтерський облік резервного капіталу забезпечує користувачів необхідною інформацією про його наявність і рух, мінімальний і максимальний розмір. Величина резервного капіталу визначається власниками сільськогосподарського підприємства, яка обов'язково фіксується у засновницьких документах, але для акціонерних товариств і спільних підприємств вона не повинна бути нижче законодавчо встановленого мінімального розміру.

Резервний капітал підприємств у відповідності із Планом рахунків та Інструкцією до його застосування відображається на балансовому рахунку «Резервний капітал». Російський професор Я.В. Соколов з цього приводу відмічає: «В активе баланса так называемые зарезервированные ценности находятся в текущем обороте, но кредитовое сальдо счета 82 «Резервный капитал» как бы проводит границу между теми активами, которые находятся в обороте без ограничения и той их частью, которая как бы неприкасаемая, т.е. не

может быть снижена – это и есть резерв» [294].

У сучасній економічній літературі зустрічаються різні назви, види та визначення поняття «резервний капітал»: резервний фонд, запасний фонд і т.і. Резервні фонди у широкому контексті означають резерви на гірші часи. Так, наприклад, у зарубіжній економічній літературі, використовується більше 15 резервів і статутного типу: контрактні оціночні резерви; факультативні резерви; емісійний дохід і дохід від злиття організацій; резерви на знецінення власних фондів; резерви по переоцінці; резерви, пов’язані із самоконтролем; резерви по капіталу, який знаходиться у материнському чи дочірньому підприємстві; резерви по забезпеченню зовнішніх фондів; інвестиційні субсидії; регламентовані резерви; національні фонди інвестицій; консолідовані резерви; резервний капітал; додатковий капітал.

Із таблиці 1 можна зробити висновок, що статутні резерви зарубіжних країн характеризуються значно більшим різноманіттям. Це пов’язане з їх цільовим призначенням (резерви зобов’язань і витрат, резерви переоцінки, резерв по доходах, резерви законодавчі, спеціальні, ініціативні). Слід відмітити, що в деяких країнах (Португалія, Франція, Японія) підприємства досить детально розкривають інформацію про власні резерви у розділі власного капіталу бухгалтерського балансу. Важливим моментом у класифікації статутних резервів є джерела їх формування. Англійські підприємства формують резерви із прибутку і резерви із власного капіталу. Нерозподілений прибуток з одного боку є резервом, а з іншого – основним джерелом їх фінансування. Формування резервів із власного капіталу відбувається шляхом випуску акцій по ціні, вищій за номінал, і шляхом переоцінки основних засобів у бік підвищення [299].

Проаналізувавши ряд бухгалтерських балансів підприємств у зарубіжних країнах, результати аналізу можна подати у табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Розкриття інформації про резерви у пасиві балансу зарубіжних країн і України [76]

Країна	***Назва розділу***	***Види резервів***
1. Австрія	Капітал	1. Резервний капітал 2. Резерви зобов'язань і витрат (вихідних допомог, пенсійний, податковий і т.п.)
2. Бельгія	Капітал	1. Резерви на прибуток 2. Резерви відстроченого оподаткування 3. Резерв позовів і збитків
3. Великобританія та Австралія	Капітал і резерв	1. Резерв переоцінки 2. Інші резерви (резерв викупу капіталу, резерв власних акцій, резерви згідно статуту та ін.)
4. Німеччина	Власний капітал	1. Резервний капітал 2. Резерви прибутку (передбачений законом резерв; резерв для власної дольової участі; резерви, передбачені статутом; інші резерви із прибутку)
5. Португалія	Капітал	1. Резерви переоцінки 2. Резерви (законодавчі, спеціальні, ініціативні) 3. Резерви ризиків і витрат (податковий і т.п.) 4. Резерви уцінки товарів, ризиків
6. Росія	Капітал і резерви	Резервний капітал (в т.ч. резерви, створені у відповідності із законодавством і резерви, створені у відповідності із статутними документами)
7. Україна	**Власний капітал**	**Резервний капітал**
8. Франція	Капітал і резерв	1. Резерв переоцінки 2. Резерви 3. Легальний резерв 4. Резерв, передбачений статутом або контрактом 5. Інші резерви
9. Швеція	Капітал	1. Резерви законодавчі 2. Пенсійні резерви, відстрочене оподаткування, резерви, які не обкладаються податками
10. Японія	Капітал	1. Капітальні резерви (емісійний дохід) 2. Законодавчий резерв 3. Резерви для страхових позовів 4. Резерви збитків від зарубіжних інвестицій, розширення бізнесу, придбання додаткового обладнання, прискореної амортизації, загальний, нерозподілений.

Цікавим є той факт, що розмір резервного капіталу у світовій практиці

коливається в межах 10-40% від статутного капіталу, при цьому окремим підприємствам надається право призначати більш високу межу [217].

Економічний зміст резерву сумнівних боргів, у відповідності до ПС)БО 10 «Дебіторська заборгованість» [245] полягає в уточненні оцінки дебіторської заборгованості, тобто резерв служить для відображення заборгованості в тій сумі, що може бути реально повернена боржниками. Для створення резерву сумнівних боргів використовується рахунок 38 «Резерв сумнівних боргів», який і застосовується для уточнення оцінки дебіторської заборгованості покупців і замовників, яка обліковується на рахунку 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками». Рахунок 38 є регулюючим до рахунка обліку дебіторської заборгованості (за аналогією з обліком нарахування зносу необоротних активів [217, с. 35]. Тобто завдяки рахунку 38 можна визначити чисту реалізаційну вартість дебіторської заборгованості.

При нарахуванні резерву сумнівних боргів дебетується рахунок 944 «Сумнівні та безнадійні борги» (збільшуються інші витрати операційної діяльності) і кредитується рахунок 38 «Резерв сумнівних боргів». Величина резерву визначається, виходячи із платоспроможності окремих дебіторів, та на підставі класифікації дебіторської заборгованості. Тут слід зазначити, що вивчення сільськогосподарськими формуваннями платоспроможності окремих дебіторів з об’єктивних причин є проблематичним. Реальним можна вважати другий метод, тобто метод класифікації простроченої заборгованості по періодах.

Визнана безнадійною дебіторська заборгованість перестає бути активом підприємства і списується з балансу. Але з метою спостереження за можливістю її повернення, підприємства повинні не менш, ніж три роки обліковувати суму списаної безнадійної заборгованості на позабалансовому рахунку 07 «Списані активи», субрахунок 071 «Списана дебіторська заборгованість».

На нашу думку, до ***основних проблем створення і використання статутних резервів*** відносяться наступні:

1) визначення найбільш раціональних джерел;

2) оцінка економічної суті резервів, тобто стабільний довгостроковий або короткостроковий їх характер, виходячи із чого, розраховуються відповідні фінансові показники;

3) оцінка економічної суті показників прибутку і капіталу, оскільки ці економічні поняття є не абсолютними, а відносними величинами, тому можуть бути представлені тільки у ймовірному обчисленні;

4) вплив резервів на величину і характер власних джерел, оскільки створення рахунку «Резерви сумнівних боргів» призводить до перерозподілу частини нерозподіленого прибутку;

5) відсутність відповідності суми грошових коштів сумі статутних резервів, необхідних для виконання ними своїх функцій.

Виходячи із вищевикладеного, можна зробити висновок, що резервний капітал – це своєрідна застава стабільності існування підприємства в сучасних умовах. Для того, щоб уникнути існуючих проблем використання резервного капіталу, необхідно управляти грошовими потоками, контролювати їх надходження й вибуття, а також резервні залишки грошових коштів. Це пов’язане з тим, що резервний капітал прямо не пов'язаний з рахунками обліку грошових засобів. А у випадку ризикової ситуації збитки приходиться покривати за рахунок зарезервованих грошових засобів, рівних за величиною сумі резервного капіталу.

Основні складові резервної системи, які впливають на управління ризиками. Головні бухгалтери сільськогосподарських підприємств сьогодні як ніколи потребують відповідного інформаційного забезпечення як про саму резервну систему, так і про способи відображення її складових у бухгалтерському обліку. Для усунення цих недоліків виділимо такі основні складові, або важелі впливу, резервної системи:

1. Система внутрішніх механізмів нейтралізації ризиків (відмова від ненадійних партнерів, від використання у великих розмірах позикового капіталу

та ін.). Ця складова дуже важлива для впровадження у систему бухгалтерського обліку й контролю ризиків, оскільки дослідження показують, що більшість підприємств не відслідковує неплатоспроможних дебіторів. Робота системи внутрішнього контролю виконання управлінських рішень також потребує більшої уваги. Для цього необхідно на великих підприємствах впроваджувати внутрішні служби аудиту і контролю, на підприємствах середніх розмірів – покласти обов'язки контролю й експертизи договорів на бухгалтера, який займається обліком розрахунків із покупцями й замовниками, а також обов'язок своєчасно доводити інформацію до керівництва про виникнення боржників.

2. *Натуральні запаси.* На жаль, сьогодні не всі сільськогосподарські організації можуть дозволити собі придбати дороге елітне насіння сільгоспкультур, або у будь-який час купувати корми та інші необхідні для виробництва матеріали і сировину, тому, як правило, сільгосппідприємства формують насіннєві фонди, фонди кормової бази та інші фонди сировини, необхідні для господарської діяльності. Натуральні запаси відображаються в балансі у вигляді залишку матеріалів і сировини, готової продукції, товарів та ін. матеріальних цінностей у грошовому вимірі. Стратегічний управлінський облік дозволяє враховувати цю складову, оскільки показуються ці об'єкти обліку не лише у грошовому вимірі, але й в натуральній оцінці. Він дозволяє підприємству не тільки показувати залишки цінностей, але й надає інформацію для наступного планування й прогнозування управління ризиками: витрати, пов'язані із запасами; час обробки, час перебування в запасах; кількість запасів.

3. *Внутрішній фонд* (цільовий залишок грошових коштів, ліквідні цінні папери або інші фінансові вкладення). Сільськогосподарське підприємство, створюючи внутрішній фонд, матиме можливість покривати залишені на власному утриманні збитки, так як активи відкладаються спеціально на випадок виникнення збитків при настанні «ситуації ризику». Фінансовий і податковий облік складових фонду організується у відповідності з порядком, встановленим законодавством з бухгалтерського обліку й оподаткування. Стратегічний

управлінський облік повинен бути побудований із врахуванням доцільності формування цього фонду і прогнозування настання ситуацій ризику, під які і буде створюватись цей фонд. На жаль, не завжди підприємство має можливість формувати резерви готівкових засобів, оскільки більшість підприємств і так відчувають сильну нестачу доходності. Внутрішній фонд, як правило, відображається в активі бухгалтерського балансу або поза балансом, у звіті про рух грошових коштів та примітках до фінансової звітності.

4. *Диверсифікація видів діяльності*, поставок, збуту для сільськогосподарського підприємства може мати особливе значення, оскільки відбувається розподіл ризиків по галузях, постачальниках сировини й матеріалів, по ринках збуту і, таким чином, формується своєрідний резерв компенсації збитків у випадку настання негативних обставин одного об'єкта диверсифікації за рахунок коштів іншого об'єкту.

На думку К.Уорда, на диверсифікованих підприємствах конкурентні стратегії повинні розроблятися на рівні стратегічних бізнес-одиниць, а не на рівні підприємства в цілому [315, с. 73].

Стратегічний управлінський облік дозволить сільськогосподарським підприємствам планувати, координувати, контролювати і оцінювати операції по диверсифікованих об'єктах (галузях, підрозділах, філіалах і т.д.), що допоможе досягти злагоджених дій з метою забезпечення фінансової стійкості і збільшення їх доходності.

5. *Лімітування.* Ця складова резервної системи в більшій мірі відображається у стратегічному управлінському обліку. Лімітування може стосуватись різних об'єктів обліку, але повинне відповідати стратегії управління ризиками в цілому по підприємству.

Стратегічний управлінський облік може бути організований по таких параметрах, як обмеження по строках, наприклад, позикових коштів; по структурі, наприклад, частці окремих витрат у загальному об'ємі (матеріальних, трудових, накладних та ін. витрат); по рівню віддачі, наприклад, встановлення

мінімального рівня доходності; граничних сум продажів; встановлення мінімального розміру (питомої ваги) активів у високоліквідній формі. Для ефективного управління ризиками керівництву необхідно одержувати інформацію про хід виконання даних операцій у вигляді квартальних, щомісячних або щотижневих звітів аналізу відхилень від встановлених параметрів.

6. *Хеджування*. Термін походить від англ. *hedging*, що означає засіб зменшення ризику і є формою страхування вартості товару або прибутку, валютного ризику при здійснення ф'ючерсних угод у банківській, страховій, біржовій та комерційній практиці. Учасники угоди мають можливість застерегтись, знизити ступінь фінансового ризику, пов'язаного з можливою зміною кон'юнктури ринку, попиту чи рівня цін упродовж виконання умов угоди. Це досить ефективний процес захисту від ризиків, який пройшов довгий і багатоетапний період становлення, який у свою чергу, вплинув на розвиток правил і процедур, які дозволяють перетворити економічну суть у бухгалтерську форму.

7. *Прогнозування*. Проблемою прогнозування у бухгалтерському обліку є формування показників прогнозного балансу, прогнозного звіту про фінансові результати, прогнозного звіту про рух грошових коштів. У рамках резервної системи важливо спрогнозувати майбутній фінансовий стан із врахуванням ідентифікованих ризиків, результат впливу цих ризиків на отримання прибутків чи виникнення збитків, прогнозовані надходження і видаток грошових засобів під впливом ризиків.

8. *Податкове планування*. Оподаткування сільськогосподарських підприємств пов'язане з високими ризиками. Податковий ризик – це можливість для платника податків понести фінансові та ін. втрати, пов'язані з процесом сплати та оптимізації податків, виражені у грошовому еквіваленті. Управління податковими ризиками є невід'ємною частиною від загального управління бізнес-ризиками. Облікова інформація з оподаткування повинна формуватися із

врахуванням загальної стратегії з управління ризиками у стратегічному управлінському обліку.

Податковим плануванням є це сукупність законних цілеспрямованих дій платника податків, пов'язаних із використанням певних прийомів і способів, а також всіх наданих законом пільг і звільнень з метою оптимізації і мінімізації податкових зобов'язань. В якості інструменту податкової оптимізації можна використати резерви, передбачені податковим законодавством, і їх переваги, які дозволяють платнику податків планувати податкові платежі на протязі податкового періоду. Резерви, які формуються на підприємстві, обов'язково повинні бути відображені в обліковій політиці.

9. *Облік нефінансових параметрів.* Резервна система повинна включати не лише складові фінансового напряму, але й нефінансового характеру, такі як якість продукції, наявність повернень продукції споживачами, кількість повернень товару постачальникам, час простою і ремонту машин, текучість персоналу, соціальна значимість окремих видів діяльності або активів підприємства та ін. Для визначення якості продукції можна використовувати ступінь відповідності продукції міжнародним, державним, галузевим і внутрішньогосподарським нормам і правилам. Наприклад, показники оцінки якості продукції рослинництва розглядають у двох аспектах – кормових і споживчих показниках якості.

Застосування соціальних показників на сільськогосподарських підприємствах є вадливим з тієї позиції, що вони мають об'єкти соціальної сфери – дитячі садки, медичні установи, стимулювання працівників, забезпечення працівників пільговим харчуванням, надання безкоштовного транспорту для поїздок працівників на літній відпочинок, для поїздок дітей працівників у театри, цирк, шефство над школою. Якщо соціальні витрати значні, а вартість об'єктів основних засобів займають значну долю амортизованого майна, то у фінансовому і стратегічному управлінському обліку повинні виділяти доходи, витрати і активи соціальної сфери.

10. *Облік активів і пасивів.* Бухгалтерська інформація про активи і пасиви є необхідною для управління майном, капіталом і зобов'язаннями. Основний елемент управління активами і пасивами – це їх балансування. Слід відмітити, що в основі бухгалтерського балансу лежить сукупність рахунків, операції на яких відображаються за принципом подвійного запису, а при формуванні балансу допустимі різні групування і перегрупування облікових і звітних даних. Для управління ризиками важливою є інформація про можливі втрати, які виникають у зв'язку із втратою, псуванням різних активів чи можливих збитків, які виникають при непогашенні зобов'язань. Ця інформація може бути сформована у вигляді окремого інформаційного листа про ризикованість активів і пасивів. Такий лист включав би наступні відомості про активи й пасиви:

- облікова вартість (оцінка по балансовій вартості);
- вид ризику;
- максимальний розмір можливих втрат за ринковою, справедливою, експертною та ін. ціною;
- різниця між обліковою вартістю і максимальним розміром можливих втрат;
- можливості відновлення (визначається із врахуванням використання складових резервної системи: резервів, наявних власних коштів, залучених позикових коштів і т.і.).

Використання такої інформації дозволило б сільськогосподарським підприємствам визначити ступінь ризикованості кожного активу і пасиву, зосередити увагу управлінців на ризикованих статтях балансу і застосувати відповідні інструменти резервної системи. Крім цього, цей лист може бути прикладений до звітності сільськогосподарських підприємств в пояснювальній записці.

11. *Фінансові резерви.* Важливе значення для облікового забезпечення керівництва відомостями про створені резерви під ризики має документація, в

якій відображається і накопичується інформація. В якості облікової документації можна запропонувати реєстри-розрахунки резервів:

1) під зниження вартості матеріальних цінностей. Він містив би інформацію про те, якою є фактична собівартість одиниці продукції, ринкова ціна за одиницю продукції, причини створення резерву, використання резерву і кореспонденція рахунків;
2) під знецінення фінансових вкладень, який би заповнювався виходячи із ймовірності виникнення можливих ризиків. Структура реєстру містила б інформацію про всі фінансові вкладення підприємства, під які воно може створювати резерви, і був би призначений для цілей фінансового обліку. Основна інформація, яку необхідно розкривати, про:

- підприємства-емітенти, позичальників та ін. контрагентах;
- чисті активи підприємств, які необхідні для розрахункової вартості фінансових вкладень;
- причини знецінення матеріальних запасів;
- види фінансових вкладень із зазначенням їх облікової вартості, порядку розрахунку вартості, суми створюваного резерву по кожному виду фінансових вкладень;
- загальну суму нарахованого резерву;
- суму витраченого резерву.

3) під сумнівні борги, який містив би аналітичні дані по боржниках, що дозволо б відслідковувати неплатоспроможних дебіторів і формувати необхідну інформацію для створення резерву по сумнівних боргах для цілей бухгалтерського і податкового обліку, так як для бухгалтерського обліку резерв створюється по кожному боржнику, а для податкового – по сукупній вартості сумнівної заборгованості.

12. *Резервна кредитоспроможність сільськогосподарського підприємства.* Вона оцінюється на підставі показників, які характеризують фінансовий стан підприємства, господарську діяльність по даних бухгалтерської

звітності з метою оцінки реальних можливостей отримати кредит і повернути його вчасно. Важливими ***елементами кредитоспроможності сільськогосподарського підприємства*** є:

1) правоздатність;
2) платоспроможність;
3) фінансова стійкість;
4) ефективність використання активів і власного капіталу (шляхом розрахунку показників рентабельності та ділової активності).

13. *Страхування.* Вдатися до нього сільськогосподарське підприємство може в результаті прогнозів на неврожаї у зв'язку із передбачуваними несприятливими погодними умовами, а також, якщо його майно знаходиться під ризиком і законодавством дозволені такі операції страхування.

14. *Державна допомога* може бути надана як компенсація частини витрат зі страхування урожаю. Підприємство готує необхідний пакет документів і подає до Головного управління агропромислового розвитку обласної держадміністрації.

15. *Гарантії.* У випадку, якщо організація є гарантом забезпечення виконання зобов'язань і платежів, вона видає векселя чи облігації як забезпечення оплати за отримане майно і надані йому позики.

Використання вище запропонованих 15 складових (або важелів впливу) резервної системи в індивідуальному порядку чи у сукупності, дозволить сільськогосподарським підприємствам визначитись із подальшими діями та правильно зреагувати на потенційно можливі ризикові ситуації, які виникають в їх діяльності. Підприємство ідентифікує ризики, які надалі будуть впливати на вибір важелів впливу резервної системи та їх відображення у бухгалтерському обліку: ризик факторів виробництва, що вводяться; ризик ринку продукції; фінансовий ризик; соціально-політичні ризики; організаційно-управлінський і виробничий ризики.

До ***основних принципів управління ризиками*** на рівні сільськогосподарського підприємства можна віднести наступні:

1) управління ризиками є частиною загальної системи управління;

2) особливості управління ризиками відбиваються на цілях і задачах всієї системи управління;

3) управління ризиками повинне враховувати зовнішні і внутрішні фактори;

4) при управління сукупністю ризиків повинна бути вироблена єдина облікова політика;

5) управління ризиками є процесом динамічним.

Фундаментом резервної системи є джерела фінансування, які групуються наступним чином:

1. Підприємство може фінансувати складові резервної системи, використовуючи поточні витрати (недостача у межах норм природного убутку), нерозподілений прибуток, інші витрати, собівартість.

2. Держава є джерелом фінансування резервної системи, оскільки вона може здійснювати допомогу підприємствам у вигляді надання пільг, субсидій, відшкодовувати збитки у зв’язку із підвищенням цін на паливо, компенсувати певний процент по банківським кредитам і т.і.

3. Страхова організація компенсує сільськогосподарським підприємствам суми страхових відшкодувань по застрахованих об’єктах у випадку настання страхового випадку.

4. Банки та інші кредитні організації складають фундамент резервної системи в частині формування джерел коштів для виконання підприємством своїх тактичних і стратегічних заходів.

Щодо звітності на сучасних сільськогосподарських підприємствах, то слід виділити головний недолік діючої звітної системи – вона показує «історичні показники», які в їх первісному вигляді не дозволяють досягти ефективних управлінських рішень. Тільки використовуючи інструменти аналізу чи певний

комплексний набір допоміжних матеріалів (бухгалтерський баланс, Головна книга, дані аналітичного обліку, дані управлінського обліку, експертні оцінки спеціалізованих організацій, аудиторські оцінки, дані стратегічного управлінського обліку) можна отримати релевантну інформацію із трансформованої звітності.

Відмітимо, що сьогодні важливими складовими резервної системи залишаються ***аналіз, аудит і контроль***, оскільки вони дозволяють хоч якось запевнити користувача у достовірності інформації, у можливості застосовувати її та мати очікуваний результат.

1. Ризик як об'єкт обліку явище відносно нове в Україні і це є підставою для подальших досліджень науковців. Наведена класифікація статутних резервів зарубіжних країн свідчить про їх значно більше різноманіття та значення і роль в бухгалтерському обліку, ніж в Україні.

2. Виділені основні проблеми створення і використання статутних резервів. Наведені основні складові резервної системи, що впливають на управління ризиками, більш глибоке дослідження яких удосконалить облікове забезпечення управління ризиками на сучасних сільськогосподарських підприємствах.

3. Виділені основні принципи управління ризиками на рівні сільськогосподарського підприємства. Запропоновані реєстри-розрахунки фінансових резервів під зниження вартості матеріальних цінностей, під знецінення фінансових вкладень, по сумнівних боргах.

4. Резервна система сільськогосподарського підприємства будується на принципах фінансового, податкового і стратегічного управлінського обліку. Задача принципів обліку резервної системи полягає в тому, щоб забезпечити найбільш тісну інтеграцію між ними з метою отримання найбільш значимої, повної, достовірної, своєчасної, зрозумілої, релевантної, співставної, ефективної інформації, направленої на оцінку рівня ризику і можливостей для його

зниження, прогнозування, цілеспрямованість застосування методів управління ризиками [110].

3.2.3. Удосконалення обліку формування капіталу

Центральною категорією кожного підприємства, яке веде виробничу чи комерційну діяльність, є капітал, зокрема, власний. Відсутність чіткого і єдиного визначення власного капіталу викликає проблеми при веденні бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності. Це призводить до перекручення облікової інформації і, як висновок, неправильно прийнятих управлінських та інвестиційних рішень, які приймаються на основі звітності. Є також певні протиріччя в бухгалтерському обліку та податковому законодавстві. Особливо це стосується обліку власного капіталу, сформованого за рахунок коштів цільового фінансування. Неоднозначність визначення загальної структури власного капіталу призвела до неоднозначності трактувань в економічній літературі й окремих його складових частин, а також до різнобою у тлумаченні методик бухгалтерського обліку власного капіталу. Із цих позицій вирішення цієї проблеми є досить актуальною.

У економічній літературі наводяться різні визначення власного капіталу. С.Ф. Голов зауважує, що власний капітал корпорацій формується акціями, тобто коштами інвесторів [327]. В.В. Сопко вважає, що основною функцією статутного капіталу є інвестування діяльності підприємства [295]. На думку Сука Л.К. «власний капітал є основою для здійснення діяльності підприємства… формується він за рахунок внесків власників та накопичення сум доходу від діяльності підприємства» [301, с.508]. МСФЗ визначають власний капітал як частку активів підприємства, що залишилися після вирахування всіх його зобов’язань, і поділяють його на дві частини: авансований капітал (contributed capital) і реінвестований (нерозподілений) прибуток (retained earnings). Ф.Ф.Бутинець та ін. стверджують: «Власний капітал – це загальна вартість

засобів підприємства, які належать йому на правах власності і використовуються ним для формування його активів. Такі активи формуються за рахунок інвестованого в них власного капіталу і представляють собою чисті активи підприємства» [49, с.40]. Так само вважають Н.В.Чебанова і Ю.А.Василенко [336, с.537]. І ми дотримуємось цієї думки.

Проте незалежно від того, хто і як трактує ті чи інші складові частини структури власного капіталу, його загальні розміри, що відображаються у звітності, залежать від реальної оцінки активів, об'єктивності облікових даних щодо розрахунків з кредиторами та державою, оскільки основна проблема полягає в тому, що як у міжнародній, так і у вітчизняній практиці загальна величина власного капіталу, виходячи з балансового методу, визначалася і визначається за залишковим принципом: активи мінус зобов'язання.

Для того, щоб мати достовірну інформацію про власний капітал підприємницького характеру, необхідно відокремити у бухгалтерському обліку дані про наявність та рух коштів, одержаних для здійснення заходів цільового призначення, субсидії, асигнування з бюджету та позабюджетних фондів, цільові внески від фізичних та юридичних осіб. У разі нецільового використання таких коштів відповідальні особи несуть відповідальність з усіма наслідками, що випливають, і в такому разі кошти підлягають поверненню тим, хто їх вносив. Цільове фінансування в обліку відображається за виконання наступних умов: існує достатня впевненість у тому, що умови надання допомоги будуть виконанні; існує достатня впевненість в одержанні допомоги. Упевненість у виконанні умов залежить від намірів і можливості керівництва підприємства використовувати допомогу й визначається шляхом аналізу відповідних договорів, публічних рішень, техніко-економічних обґрунтувань, проектно-кошторисної документації. Упевненість в одержанні допомоги виникає при одержанні достовірної інформації про надходження коштів, передачі активів або погашення кредиторської заборгованості, а також затверджених бюджетних розписів, повідомлень про асигнування і т.і. Порядок відображення цільового

фінансування в бухгалтерському обліку встановлений П(С)БО 15 «Дохід»: 1) цільове фінансування не визнається доходом доти, поки не існує підтвердження того, що воно буде отримане й підприємство виконає умови щодо такого фінансування; 2) отримане цільове фінансування визнається доходом протягом тих періодів, в яких були понесені витрати, пов'язані з виконанням умов цільового фінансування, тобто під час одержання таких коштів у підприємства не виникає доходу, якщо під це фінансування не було витрат; 3) цільове фінансування капітальних інвестицій визнається доходом протягом періоду корисного використання відповідних об'єктів інвестування (основних засобів, НМА та ін.) пропорційно до суми нарахованої амортизації цих об'єктів [247].

Під час організації обліку цільового фінансування доцільно враховувати вимоги податкового законодавства. Раніше асигнування з бюджету у вигляді субсидій, надані підприємствам у податковому обліку, являли собою дохід від позареалізаційних операцій. А для відбиття в податковій декларації прирівнювало їх до безповоротної фінансової допомоги. Це не вірно, адже за економічною суттю субсидії не вписуються у визначення з Податкового кодексу України [238]. Таке формулювання відкидає всі сумніви щодо оподаткування на прибуток цільового фінансування у вигляді вище перерахованих дотацій. Отже, до доходу належать всі дотації, визнані такими відповідно до бюджетного законодавства, а капітальні трансферти, спрямовані на реалізацію програм соціально-економічного розвитку держави, (з погляду ДПАУ) не мають ознак валового доходу.

Оподаткувавши одержані кошти, держава виводить з обороту підприємства частину таких сум, що не відповідають основній меті їхнього використання та яких гостро потребує підприємство.

Цільове фінансування для компенсації витрат (збитків), яких зазнало підприємство, та фінансування для надання підтримки підприємству без установлення умов його витрачання на виконання в майбутньому певних заходів визначаються дебіторською заборгованістю з одночасним визнанням доходу, що

в обліку відображається записом: дебет рахунка 48 «Цільове фінансування і цільові надходження» та кредит рахунка 71 «Інший операційний дохід».

Питання сплати ПДВ із коштів цільового фінансування на сьогодні залишається дискусійним. Відповідно Податкового кодексу України не є об'єктом оподаткування операції з «виплати в грошовій формі заробітної плати (інших прирівняних до неї виплат), а також пенсій, стипендій, субсидій, дотацій за рахунок бюджетів Пенсійного фонду України або фондів загальнообов'язкового соціального страхування. Отже, інші кошти, крім зазначених вище, є об'єктом обкладання ПДВ. Але згідно ПКУ об'єктом обкладання ПДВ є операції з постачання товарів і послуг, імпорту й деякі інші, спеціально передбачені законом. Одержання трансферних платежів з бюджету на цільовій основі не відповідає жодному з визначень цих операцій. Одержувачі бюджетних коштів можуть одержувати їх винятково на рахунки, спеціально відкриті із цією метою в органах Держказначействі. За таких умов цільове фінансування з бюджету не є об'єктом обкладання ПДВ.

Якщо підприємство отримує кошти на підставі плану використання бюджетних коштів чи кошторису і витрачає їх з бюджетного рахунку в органі Держказначейства, то одержання коштів не є об'єктом обкладання ПДВ. Якщо ж підприємство отримує кошти на підставі договору, то ПДВ сплачується. Одночасно визнаний дохід від отриманого цільового фінансування та витрати господарської діяльності заносяться в податкову базу і нараховують податок на прибуток.

Цільове фінансування необхідно розглядати не як результат господарської діяльності, а як зовнішню стосовно підприємства подію. Воно сприяє діяльності, але не визначає її. Тому не потрібно відносити суму цільового фінансування капітальних інвестицій на збільшення доходу майбутніх періодів і визначати їх доходом протягом періоду корисного використання відповідних об'єктів інвестування, не помічаючи при цьому порушення принципів обліку та оподаткування прибутку. Вкладені кошти стануть доходами лише тоді, коли

буде реалізована продукція, яка вироблена за допомогою активів, одержаних за рахунок цих коштів. У зв'язку із цим суму одержаних коштів цільового фінансування слід відносити до збільшення іншого додаткового капіталу [111].

3.3. Облік операцій з придбання

Основним призначенням підприємств сфери матеріального виробництва є виробництво суспільно необхідних продуктів. Для забезпечення безперебійності виробництва повинні здійснюватися процеси постачання необхідними господарськими засобами і предметами праці і реалізації (збуту) створеного продукту праці. Всі ці процеси – придбання (постачання), виробництво, реалізація – взаємопов'язані і взаємозумовлені, постійно змінюють один одного, внаслідок чого відбувається безперервний кругообіг господарських активів. Бухгалтерський облік, відображуючи господарські операції підприємства, забезпечує спостереження і контроль за господарськими процесами, а також за створенням і рухом суспільного продукту. Процес придбання є важливим етапом кругообороту капіталу, що, відповідно, потребує і детального обліку цього процесу.

У процесі *придбання* підприємства витрачають грошові кошти і купують у постачальників засоби виробництва (засоби і предмети праці), необхідні для виробництва продукції. Об'єктами бухгалтерського обліку в процесі придбання є витрати на цей процес, тобто фактична собівартість придбаних засобів виробництва або заготовлених виробничих запасів, обсяг необхідних предметів праці в натуральних і грошовому вимірниках, а також розрахунки між підприємствами і організаціями, які виникають у процесі придбання.

Кругооборотом господарських засобів є їх безперервне переміщення, при якому вони переходять з однієї стадії виробництва в іншу і при цьому змінюють форму, постійно повертаючись до початкової форми [51, с. 35].

Білоруський дослідник Ю.Ю. Корольов [163] за результатами дослідження кругообороту капіталу стверджує, що засоби підприємства постійно змінюються – збільшуються, зменшуються, проте переходять з однієї форми в іншу. Ці зміни – наслідок господарської діяльності підприємства, яку можна відобразити у вигляді трьох основних, відносно самостійних процесів: придбання, виробництва, продажу (рис. 3.5).

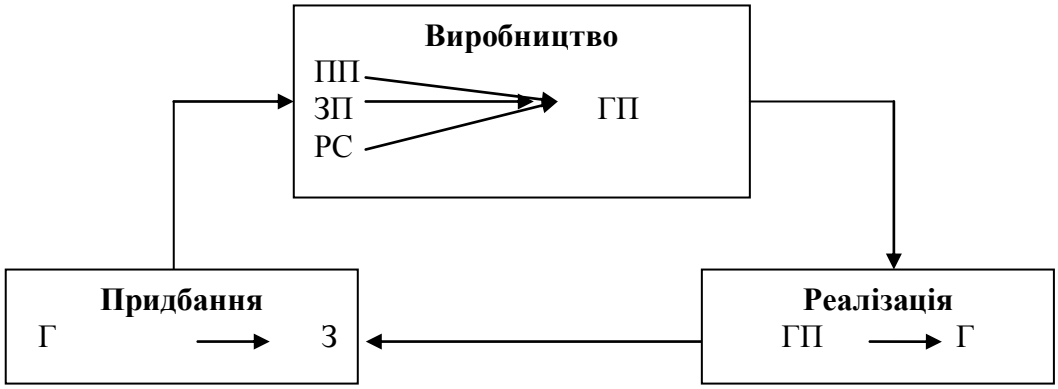

Примітка: ПП – предмети праці; ЗП – засоби праці; РС – робоча сила; ГП – готова продукція; Г – грошові кошти; З – засоби виробництва.

Рис. 3.5. Схема кругообороту господарських засобів підприємства за Ю.Ю. Корольовим [163, с. 18]

Господарські процеси органічно взаємопов'язані та взаємообумовлені, оскільки вони уособлюють загальний рух капіталу в процесі його відтворення. Господарські процеси є складовими кругообороту капіталу та відображають його перетворення у грошовій,
товарній і виробничій формах. Взаємообумовленість господарських процесів полягає у відповідному інформаційному забезпеченні кожного етапу, наявність і повноцінність такого забезпечення зумовлює здійснення наступного етапу.

Вітчизняний дослідник І.Й. Яремко наголошує, що кожна стадія має цільовий характер та економічну доцільність [349, с. 110]. Призначенням процесу придбання є забезпечення підприємства необхідними ресурсами, виробництва – використання факторів виробництва для отримання продукції, продажу – збут продукції та отримання прибутку. Проте, кожному

господарському процесу характерна відповідна економічна ефективність (рис.3.6).

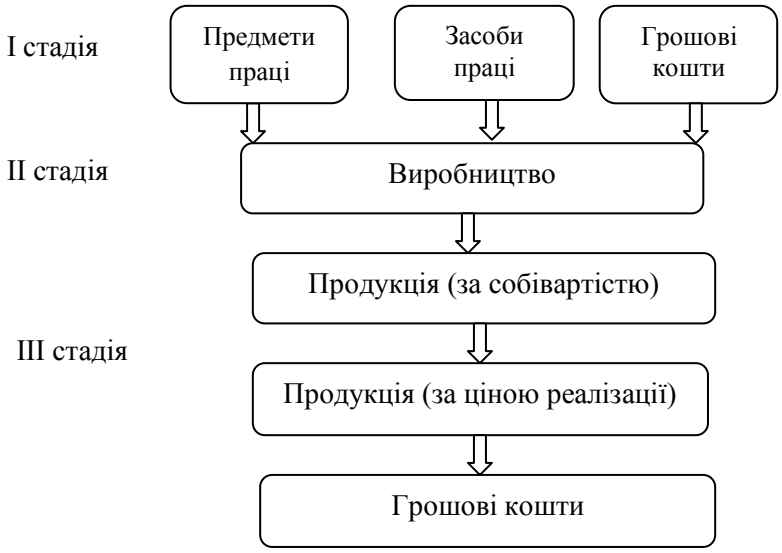

Рис. 3.6. Схема кругообороту капіталу за І.Й. Яременко [349, с. 110]

М.Я. Остап'юк, Й.Я. Даньків, М.Р. Лучко [230, с. 121], дослідивши сутність кругообороту капіталу, розкривають зміну зовнішньої форми капіталу під впливом функціонування товарно-грошових відносин. Схематично розроблену ними формулу кругообороту капіталу зображено на рис. 3.7.

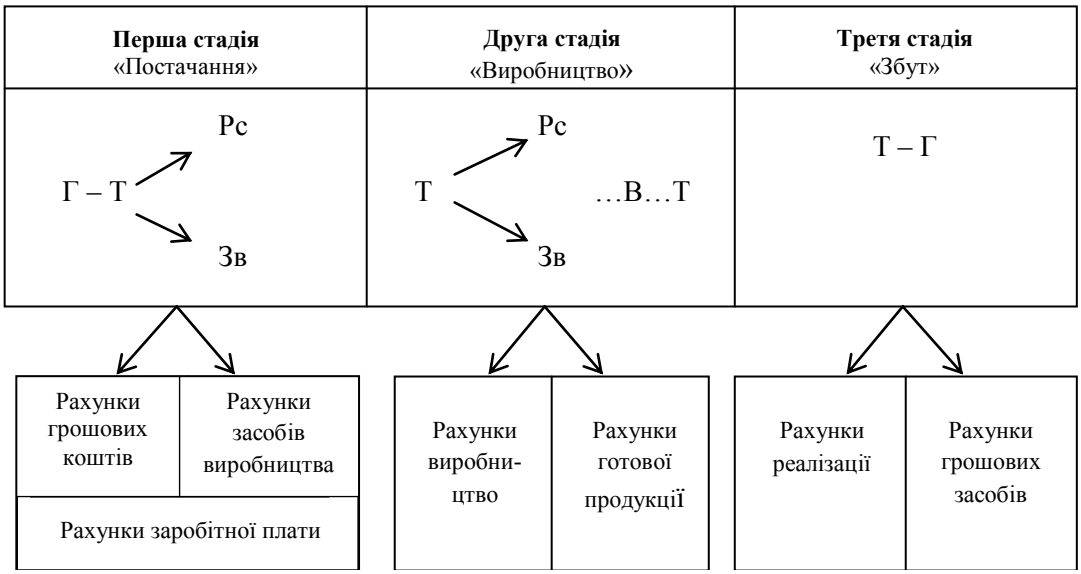

Примітка: Г – гроші, Т – товар, Рс – робоча сила, Зв – засоби виробництва.

Рис. 3.7. Стадії кругообороту капіталу та його відображення на рахунках бухгалтерського обліку [230, с. 121]

Оскільки кругооборот капіталу спрямований на створення нової продукції, задоволення потреб кожної людини та суспільства в цілому, для пізнання даних процесів і здійснення контролю за ними необхідна відповідна економічна інформація. На даному аспекті наголошував проф. І.В. Малишев [184], схематично відображаючи кругооборот капіталу наступним чином (рис. 3.8).

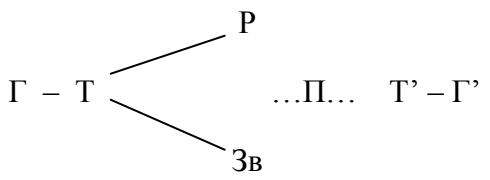

Примітка: Г – гроші, Т – товар, Р – робоча сила, Зв – засоби виробництва, Т' і Г' – відповідно, товар і гроші, збільшені на додану вартість.

Рис. 3.8. Кругооборот капіталу за І.В. Малишевим [6, с. 86]

Розглянуті підходи дослідників до сутності кругообороту капіталу дозволяють зробити висновок, що для функціонування суб’єкт господарювання повинен, перш за все, забезпечити себе засобами виробництва, необхідними для виготовлення продукції. Дану функцію покладено на етап придбання – перший у процесі кругообороту капіталу. Характерним для нього є зміна форми ресурсів з грошової у матеріальну форму. Тобто грошові кошти підприємства перетворюються у виробничі запаси, основні засоби тощо. Безпосереднє виготовлення продукції відбувається на стадії виробництва, проте взаємообумовленість і взаємопов’язаність даних етапів визначає залежність між даними процесами, що підкреслює необхідність ретельної організації та контролю всіх господарських операцій на етапі придбання.

Процес постачання є обов’язковою умовою успішної організації сільськогосподарського виробництва. Він включає операції, пов’язані з забезпеченням підприємств необхідними для виробництва продукції засобами виробництва. Купуючи засоби виробництва, підприємство-покупець сплачує постачальникові їх купівельну вартість, здійснює витрати, пов’язані з перевезенням цінностей, завантаженням, розвантаженням тощо (транспортно-

заготівельні витрати). Отже, фактична собівартість придбаних засобів виробництва складається з їх купівельної вартості та транспортно-заготівельних витрат.

Бухгалтерський облік процесу постачання має забезпечувати достовірну інформацію про обсяг постачання як за кількісними, так і якісними показниками та собівартістю придбаних засобів виробництва. Крім того, завданнями обліку є також забезпечення контролю за своєчасністю розрахунків з постачальниками, транспортними та іншими підприємствами за операціями, пов'язаними з придбанням матеріальних цінностей та їх транспортуванням.

Для обліку придбаних предметів праці (оборотних засобів) в складі відповідних синтетичних рахунків і субрахунків класу 2 «Запаси» (20 «Виробничі запаси», 21 «Поточні біологічні активи» та ін.) відкривають аналітичні рахунки «Заготівля та придбання відповідних товарно-матеріальних цінностей». На дебеті цих рахунків відображують купівельну вартість товарно-матеріальних цінностей і транспортно-заготівельні витрати. Тобто на цих аналітичних рахунках буде відображено купівельну вартість плюс транспортно-заготівельні витрати, пов'язані з їх придбанням, що в сумі і складатиме фактичну собівартість їх придбання (заготівлі), за якою вони мають бути оприбутковані.

Після цього за фактичною собівартістю придбання їх оприбутковують з кредиту аналітичного рахунка «Заготівля та придбання товарно-матеріальних цінностей» в дебет аналітичного рахунку, на якому обліковуються закуплені товарно-матеріальні цінності в межах того ж синтетичного рахунка. При цьому дебетується та кредитується один і той же синтетичний рахунок, але різні аналітичні рахунки.

Бухгалтерський облік розрахунків з постачальниками за одержані від них матеріальні цінності, а також з підрядниками за надані послуги здійснюють на пасивному рахунку 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками». В разі, коли транспортно-заготівельні витрати є загальними для різних видів цінностей, потрібно їх суму обліковувати на окремому аналітичному рахунку, а потім їх

розподіляють між ними пропорційно певному базису (масі, вартості за купівельними цінами тощо).

Слід відзначити, по-перше, те, що придбані матеріали оприбутковані за фактичною собівартістю – вартість за купівельними цінами з урахуванням транспортно-заготівельних витрат; по-друге, чітко простежується вимога першої стадії кругообігу господарських активів, тобто те, що за грошові кошти господарство придбало матеріальні цінності – грошові кошти трансформувалися в товар; по-третє, внаслідок проведених розрахункових операцій грошові кошти надійшли до постачальників.

Особливостями бухгалтерського обліку придбання основних засобів є те, що в Плані рахунків передбачено балансовий рахунок 15 «Капітальні інвестиції». На цьому рахунку, крім купівельної вартості, відображають також транспортно-заготівельні витрати. Після визначення всіх витрат, пов'язаних з придбанням, його оприбутковують до складу основних засобів у кореспонденції: Дт рахунка 10 «Основні засоби» Кт рахунка 15 «Капітальні інвестиції». Основні засоби оприбутковані за фактичною собівартістю їх придбання, а також те, що на стадії придбання грошові кошти трансформувалися в товар (основні засоби) [27, с. 185-194].

Здійснення процесу придбання відбувається на основі господарських договорів з іншими суб'єктами, тому для управлінського персоналу важливим фактором є наявність належної інформаційної бази для укладання найбільш вигідних договорів з постачальниками, враховуючи такі фактори як ціна, умови, час і періодичність постачання, фінансовий стан контрагента з метою визначення можливості довготривалої співпраці. Дані фактори є ключовими, оскільки в цілому етап придбання має забезпечити безперервний процес виробництва.

З точки зору політичної економії [240, с. 171], рух будь-якого капіталу, який вкладається у виробництво, починається з грошової форми. Власник авансує відповідну суму грошових коштів на придбання факторів виробництва –

засобів виробництва (Зв), а також робочої сили (Рс). Тому перший етап кругообороту капіталу економісти відображають таким чином (рис. 3.9).

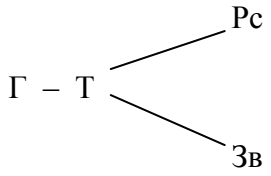

Рис. 3.9. Етап авансування капіталу у виробництво

Перетворення грошового капіталу в елементи продуктивного є важливим моментом етапу придбання, проте придбання на ринку праці робочої сили – визначальна умова для отримання власником доданої вартості, що, на думку К.Маркса, є джерелом примноження капіталу. Таким чином, процес придбання поділяється на такі відносини: гроші – засоби виробництва, тобто відносини між власниками з приводу розподілу засобів виробництва, та гроші – робоча сила, тобто трудові відносини між власником (роботодавцем) і найманими працівниками. Наявність відповідного інформаційного забезпечення є основою покращання налагодження даних відносин для отримання максимальних економічних вигод для власника та задоволення потреб найманих працівників.

Інформація – це важливий фактор, присутність якого позитивно впливає на організацію етапу придбання. Так, якщо основним фактором при укладанні договору є ціна, підприємство-покупець може розміщувати свої вимоги за допомогою ресурсів Інтернету та приймати пропозиції від постачальників, що дає можливість швидко знайти постачальника з відповідними цінами на матеріали. Доступ до інформації дає можливість підприємству отримувати додаткові інформаційні дані про ринок, що формує конкурентні переваги підприємства, та можливість не тільки отримувати прибутки, але й здатність стати лідером у своїй сфері діяльності.

Дослідження підходів економістів і науковців з бухгалтерського обліку щодо сутності процесу придбання як етапу кругообороту капіталу, показують, що призначенням даного етапу є забезпечення безперебійного процесу

виробництва, а також зменшення витрат на придбання у структурі собівартості продукції за рахунок альтернативної можливості укладання господарських договорів. Дані фактори підкреслюють необхідність ретельної організації обліку та контролю на етапі придбання.

На будь-якому підприємстві, що займається виробництвом товарів, виконанням робіт чи наданням послуг, здійснюється кругооборот капіталу, що у фізичному вимірі проявляється у вигляді кругообороту засобів. При цьому активи підприємства можуть зменшуватися, зростати, змінювати свою форму.

Кругооборотом господарських засобів є їх безперервне переміщення, при якому вони переходять з однієї стадії виробництва в іншу і при цьому змінюють форму, постійно повертаючись до початкової форми.

Кругооборот капіталу і пов'язані з ним господарські процеси операційного циклу динамічні, оскільки здійснення будь-якого господарського процесу потребує не тільки змінюваності форми капіталу, а й збільшення або зменшення, тобто зміни активів і зобов'язань. Це приводить до змін у структурі активів і пасивів підприємства – структурних зрушень, що обумовлює платоспроможність підприємства та рівень його фінансової стабільності. Динаміка господарських процесів приводить до зростання обсягів і масштабів діяльності на якісно новій відтворювальній основі.

Схема відтворення основного капіталу в процесі його кругообороту наведено на рис. 3.10.

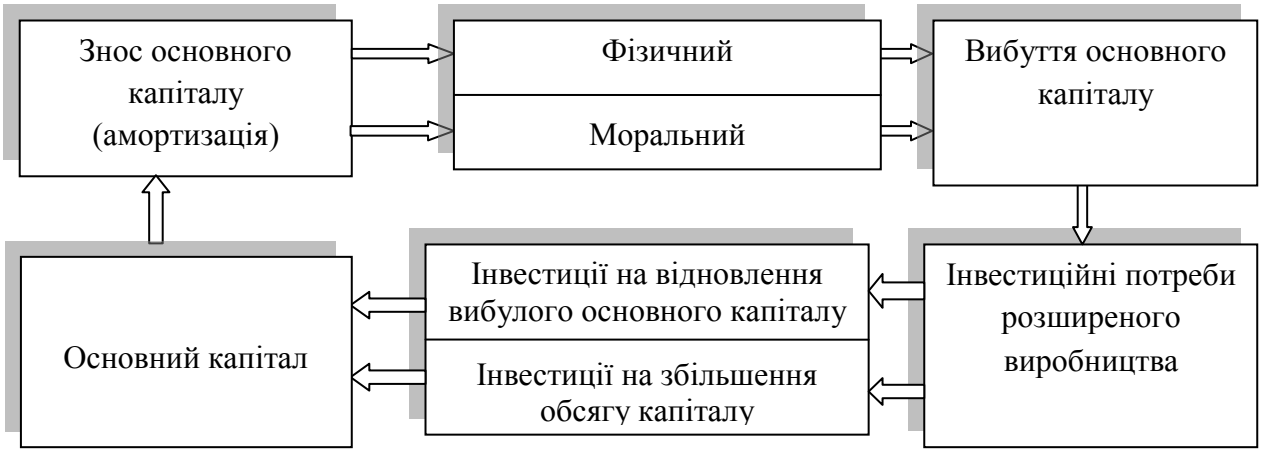

Рис. 3.10. Схема відновлення основного капіталу

Кожен операційний цикл може відрізнятися від попереднього за обсягами і структурними змінами в активах і зобов'язаннях за сталими позитивними показниками. Цю обставину необхідно враховувати, приймаючи рішення щодо перспектив розвитку підприємства.

Основною метою кругообороту капіталу є досягнення двоїстої цілі виробництва:

1) створення нових товарів і задоволення потреб кожної людини та суспільства в цілому,

2) отримання прибутку на вкладений капітал для забезпечення добробуту його власника.

Для пізнання сутності цього об'єктивного процесу і для здійснення контролю за ним необхідна всестороння детальна економічна інформація.

Кругооборот капіталу, в тому числі й процес придбання, детально розглянуто у працях таких економістів, як Ф. Кене [169] та К. Маркс [187]. Кругооборот господарських засобів та їх відображення в бухгалтерському обліку досліджувались такими вченими як А. Бикова [51], Ф.Ф. Бутинець [43], Ю.Ю. Корольов [163], І.В. Малишев [184], І.Й. Яремко [349].

Господарські процеси або процеси операційного циклу — придбання, виробництво, збут, відображають процес кругообороту капіталу, спричинений функціонуванням товарно-грошових відносин. Вперше ідею відображення кругообороту вартостей засобів обґрунтував французький економіст Франсуа Кене (1694—1774) у розробленій ним "Економічній таблиці кругообороту капіталу" [169, с. 189].

На сучасному етапі господарювання, в умовах глобалізації, наукові результати досліджень попередників майже не використовуються, в даному випадку постає необхідність вивчення модифікації сутності процесу придбання як складової кругообороту капіталу під впливом економічних реалій. У процесі здійснення підприємством господарської діяльності відбувається постійне

переміщення та перетворення активів підприємства внаслідок поступової зміни процесів придбання, виробництва та продажу, тобто їх кругообороту.

Білоруський дослідник Ю.Ю. Корольов [163] за результатами дослідження кругообороту капіталу стверджує, що засоби підприємства постійно змінюються – збільшуються, зменшуються, проте переходять з однієї форми в іншу. Ці зміни – наслідок господарської діяльності підприємства, яку можна відобразити у вигляді трьох основних, відносно самостійних процесів: придбання, виробництва, реалізації.

Господарські процеси органічно взаємопов'язані та взаємообумовлені, оскільки вони уособлюють загальний рух капіталу в процесі його відтворення.

Господарські процеси є складовими кругообороту капіталу та відображають його перетворення у грошовій, товарній і виробничій формах. Взаємообумовленість господарських процесів полягає у відповідному інформаційному забезпеченні кожного етапу, наявність і повноцінність такого забезпечення зумовлює здійснення наступного етапу.

Вітчизняний дослідник І.Й. Яремко наголошує, що кожна стадія має цільовий характер та економічну доцільність [349, с. 110]. Так, призначенням процесу придбання є забезпечення підприємства необхідними ресурсами, виробництва – використання факторів виробництва для отримання продукції, продажу – збут продукції та отримання прибутку. Проте, кожному господарському процесу характерна відповідна економічна ефективність.

У літературі часто поняття «придбання», «постачання» та «поставка» ототожнюються. Крім того, в літературі можна зустріти й такі поняття, під яким розуміється процес придбання – «заготівля», «забезпечення».

Характерним для цього етапу є зміна форми ресурсів з грошової у матеріальну форму. Тобто грошові кошти підприємства перетворюються у виробничі запаси, основні засоби тощо. Безпосереднє виготовлення продукції відбувається на стадії виробництва, проте взаємообумовленість і взаємопов'язаність даних етапів визначає залежність між даними процесами, що

підкреслює необхідність ретельної організації бухгалтерського обліку та контролю всіх господарських операцій на етапі придбання.

За своєю сутністю етап придбання передбачає здійснення витрат на предмети і засоби праці. Дані витрати у відповідній формі (вартість придбання і транспортно-заготівельні витрати, амортизація) формують собівартість продукції. Здійснення процесу придбання відбувається на основі господарських договорів з іншими суб'єктами, тому для управлінського персоналу важливим фактором є наявність належної інформаційної бази для укладання найбільш вигідних договорів з постачальниками, враховуючи такі фактори як ціна, умови, час і періодичність постачання, фінансовий стан контрагента з метою визначення можливості довготривалої співпраці. Дані фактори є ключовими, оскільки в цілому етап придбання має забезпечити безперервний процес виробництва.

Відомо, що кругооборот засобів відбувається в умовах товарно-грошових відносин. Засобом пізнання сутності кругообороту і відображення його в обліку є формула кругообороту капіталу К. Маркса, яка відображає процеси виробництва, обігу та елементи розподілу. Рух засобів відображається за стадіями [240].

Придбання являється першою стадією кругообороту. Процес придбання – це комплекс господарських операцій із забезпечення підприємства предметами та засобами праці. У широкому розумінні придбання також включає в себе процес найму працівників. Воно починається з того, що підприємство вступає в економічні зв'язки з постачальниками і на основі договорів отримує від них товари, які в нього виступають предметами праці. Обидва підприємства виступають при цьому як обов'язкові учасники обміну. Отже, однією з необхідних його умов полягає в наявності двох сторін: покупця та продавця. Кожна з них, звісно, веде облік в своєму господарстві із взаємною синхронністю записів по операціях купівлі-продажу.

В умовах нестабільної економіки та жорсткої конкуренції успіх фінансово-господарської діяльності підприємства залежить від мистецтва планування й

контролю за придбанням запасів. Основною метою обліку і контролю придбання є встановлення своєчасності поставки засобів виробництва і мінімізація витрат, що пов'язані із їх замовленням та зберіганням.

Процес придбання також можна визначити як комплекс господарських операцій із забезпечення підприємства предметами праці – сировиною, матеріалами, купівельними напівфабрикатами, пальним, які необхідні для здійснення господарської діяльності.

Процес придбання – це невід'ємний етап кругообороту капіталу, без якого неможливо вести господарську діяльність підприємства в цілому, і, зокрема, здійснювати його наступний етап – процес виробництва. Як згадувалося вище, цей процес супроводжує зміну грошової форми на матеріальну. Це пов'язано з тим, що на цій стадії відбувається заготівля майна, тобто ресурсів, які забезпечують діяльність підприємства, а в майбутньому передбачають отримання економічних вигід. А придбання ресурсів пов'язане з переходом капіталу з грошової форми в матеріальну: вартість грошової форми зменшується, а матеріальної – збільшується на суму грошових витрат, пов'язаних з придбанням виробничих ресурсів.

Основними завданнями процесу придбання ми вважаємо такі:

1) Забезпечення підприємства необхідними предметами праці;
2) Контроль за ходом виконання договорів з постачальниками щодо придбання основних засобів та виробничих запасів відповідно до встановлених термінів;
3) Визначення фактичної собівартості придбаних запасів.

Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [258] є надання користувачам повної та правдивої інформації про господарські процеси на підприємстві. Тому основними завданнями бухгалтерського обліку придбання матеріальних цінностей є:

- правильне і своєчасне встановлення обсягів закупівлі;
- облік надходження матеріальних цінностей на підприємство;

- облік розрахунків з постачальниками за придбані засоби та підрядниками за транспортно-заготівельні витрати;
- визначення фактичної собівартості закуплених матеріальних ресурсів.

У результаті виконання цих завдань засобами бухгалтерського обліку формуються показники, необхідні для управління підприємством, а саме:

- кількість придбаних матеріальних ресурсів за номенклатурою;
- обсяг і структура придбаних матеріальних ресурсів;
- сума транспортно-заготівельних та інших витрат;
- оплата вартості придбання і транспортно-заготівельних витрат;
- загальна вартість (фактична собівартість) придбаних ресурсів.

Придбані засоби можуть використовуватися за трьома напрямами:

- для подальшого продажу за умов звичайної господарської діяльності;
- в процесі виробництва в цілях подальшого продажу продукту виробництва;
- для власного споживання під час виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг, а також управління підприємством.

Залежно від напряму використання придбаних засобів відрізнятиметься порядок їх оприбуткування та облік руху і витрачання. У перших двох випадках зазвичай їх вартість буде віднесена до виробничих витрат, а у третьому – до загальновиробничих або загальногосподарських.

У П(С)БО 9 «Запаси» визначено такий перелік витрат, що включаються до вартості придбаних запасів:

- суми, що сплачуються згідно з договором постачальнику, за вирахуванням непрямих податків;
- суми ввізного мита;
- суми непрямих податків у зв’язку з придбанням матеріальних ресурсів, які не відшкодовуються підприємству;
- транспортно-заготівельні витрати;

- інші витрати, які безпосередньо пов’язані з придбанням матеріальних ресурсів і доведенням їх до стану, в якому вони придатні для використання у запланованих цілях [246].

В процесі придбання на підприємстві виникають операції, пов’язані з:

- придбанням основних засобів, сировини, матеріалів ,палива, напівфабрикатів від постачальників, необхідних для виготовлення продукції, виконання робіт і надання послуг;
- надходженням запасів, придбаних через підзвітних осів;
- безоплатним отриманням запасів;
- здійсненням транспортних та інших витрат, що включаються у фактичну собівартість запасів;
- оприбутковуванням ресурсів на склад.

Важливо пам’ятати, що основною метою придбання є купівля того товару, який затребуваний покупцями і добре продаватиметься сам по собі безпосередньо або перетворений після процесу виробництва у нові продукти. Вигідні закупівельні ціни – це не основна мета закупівлі, адже товар купується не тому, що його вигідно запропонували, а тому, що на нього існує попит. Основна мета закупівлі – купити товар, що добре продаватиметься і принесе необхідний оборот, а в його результаті – прибуток. Перехід капіталу з грошової форми в матеріальну наведено на рис. 3.11.

Рис. 3.11. Схема переходу капіталу на етапі придбання з грошової форми в матеріальну

Відомо, що суть подвійності товару складається з його споживчої та мінової вартості. Перша представлена конкретною річчю, визначеним предметом, що має характерні фізичні, хімічні та інші типові для кожного з них властивості. У процесі обміну ця річ змінює власника, тобто переходить від продавця покупцю.

Кожен товар повинен обліковуватись за його споживчими властивостями. Тому в господарствах покупця та продавця з'являється необхідність ведення досить різноманітних рахунків товарів, кожен з яких в найменуванні відображає споживчі властивості одного товару. Таким чином, обліковуються товари за споживчими властивостями.

Мінова вартість невіддільна від споживчої, вона рухається разом з останньою і на кожному рахунку відображається в грошовому еквіваленті. Споживча та мінова вартість складає подвійну природу товару. На рахунку

товарів ця подвійність відображається шляхом обліку наявності та руху тієї ж вартості в грошовій та натуральній формі.

Отже, в результаті першої операції покупець отримує відчужений продавцем товар і платить гроші за відповідним еквівалентом; при цьому у нього гроші заміщуються товаром (предметами праці). Продавець відчужує товар і отримує той же грошовий еквівалент; при цьому у нього товар заміщується грошима. Звідси робимо висновок, що обмінювана річ відчужується, однак її вартість залишається і у продавця, і у покупця. Рівність вартості у покупця та продавця в акті купівлі-продажу приводить до того, що у першого відбувається оприбуткування товару (дебет рахунку товари) і виплата грошей(кредит рахунку грошових засобів) відображається в одній і тій самій сумі так само, як і у іншого оприбуткування грошей (дебет рахунку грошових засобів) і реалізація товару (кредит рахунку товари) відбувається у тій же сумі. Цим виражається у покупця і продавця, по-перше, подвійність операцій за рахунками, по-друге, породжує в господарствах того та іншого реєстрацію в рівних сумах, що призводить до відчуження товару, тоді як його вартість залишається у покупця і продавця, але вже в іншій формі.

До складу поняття «засоби виробництва» разом з предметами праці входять і засоби праці. Вони отримуються також за гроші в порядку купівлі-продажу і внаслідок цього оприбутковуються шляхом подвійної реєстрації: дебет рахунку засобів виробництва, кредит рахунку грошових засобів. Як видно з наведеного пояснення, основні засоби, так само як і оборотні і на тих же підставах, оприбутковуються з принципом подвійного відображення господарських актів в бухгалтерському обліку. На першій стадії кругообороту також відбуваються операції по заробітній платі. Ці витрати обліковуються в два прийоми. При нарахуванні заробітної плати, тобто при визначенні суми, що належить до сплати у відповідності до норм виробітку та розцінками, гроші функціонують лише ідеально як засіб розрахунку. При виплаті заробітної плати

гроші виконують функцію засобу платежу. При цьому дебетується рахунок заробітної плати і кредитується рахунок грошових засобів.

Усі господарські операції носять подвійний характер, звідси випливає подвійне відображення по рахунках бухгалтерського обліку. Таким чином, процес придбання через товарно-грошові відносини здійснюється подвійно, так само подвійно він відображається і на рахунках бухгалтерського обліку. Отже, робимо висновок, що подвійність процесу придбання – причина, подвійність процесу його обліку – наслідок.

На сучасному етапі економічного розвитку підприємств та відносин між ними у сфері постачання організація обліку повинна підпорядковуватись не стандартній та загальноприйнятій оперативності, аналітичності та точності обліку, а критерію цілковитої доцільності. На думку Пушкаря М.С., критерієм доцільності отримання інформації слугуватиме економічний ефект, який буде отримано від використання цієї інформації. Досі система обліку надавала послуги керівництву відносно того, що відбувалось у минулому, з надією на корисність і можливість передбачення майбутнього на основі такої інформації, але зазирнути в майбутнє на базі таких даних можна було, лише екстраполюючи минуле [268].

Для організації бухгалтерського обліку процесу придбання, використовуючи системний підхід, характерні такі етапи, які формують складові моделі (рис. 3.12).

Рис. 3.12. Системна модель бухгалтерського обліку процесу придбання

Як бачимо з побудованої моделі, система організації обліку включає в себе три етапи – організацію первинного, поточного та підсумкового обліку, кожен із яких після свого завершення надає певну інформацію – відповідно – первинну, поточну та результативну.

Одним з важливих питань організації обліку процесу придбання є організація роботи облікового апарату, до якого у процесі придбання слід, крім облікових працівників бухгалтерії, відносити матеріально-відповідальних осіб, працівників відділів постачання чи логістики, завідувачів виробничих підрозділів, які здійснюють облік надходження матеріальних цінностей на підприємство, а також відділ маркетингу, що здійснює моніторинг цін на ринку. Ще на початковій стадій організації обліку надходження матеріальних цінностей запасів головному бухгалтеру необхідно скласти, узгодити та затвердити з керівництвом списки осіб, причетних до надходження матеріальних цінностей.

Поновлення таких списків повинно здійснюватись щорічно перед затвердженням наказу «Про облікову політику підприємства» та протягом року – при необхідності (при включенні чи виключенні зі списку певних осіб).

Для ефективної організації праці таких працівників повинні бути розроблені посадові інструкції та графік документообігу з відміткою відповідальних осіб за всіма стадіями руху заповнюваних ними документів.

Відвантаження товару із складу продавця виступає одним з найвідповідальніших моментів етапу придбання. Вантаж має бути перевіреним за номенклатурою, кількістю та якістю, відповідним чином запакованим, і завантаженим у транспортні засоби. Як правило, при цьому присутній представник покупця. Відвантаження оформлюють наступними документами:

- товарно-транспортна накладна, яка використовується при внутрішніх перевезеннях;
- коносамент, використовується при міжнародних перевезеннях морським транспортом;
- CMR (англ. cargo movie requirement), використовується при міжнародних перевезеннях автомобільним, залізничним, повітряним або річковим транспортом.

На всіх етапах відвантаження та руху товару від продавця до покупця обов’язковим є здійснення контролю зі сторони покупця. Будь-які затримки, особливо коли необхідно здійснювати розмитнення, можуть суттєво вплинути на строки надходження необхідних запасів, що також негативно відобразиться на процесі виробництва, збільшуючи ризики простоїв, невчасного виконання технологічних операцій. Тому цей момент слід враховувати при купівлі запасів.

Вантаж, що прибув на склад покупця, розвантажується, перевіряється його комплектність, номенклатура, якість та кількість. Якщо товар прибув відповідно до відвантажувальних документів, відсутні бій, брак, недостачі, порушення упаковки, то він ставиться на облік та приймається на матеріальну відповідальність. Цикл придбання вважається завершеним. У разі, коли є

розбіжності в кількості та якості вантажу слід терміново з'ясувати трапилось це під час транспортування чи з вини постачальника. На такий випадок у підприємстві повинен бути розроблений певний алгоритм дій менеджерів із закупівель. Для оприбуткування такого товару слід організувати комісію, до складу якої обов'язково повинен входити представник постачальника або незалежний експерт. Комісія складає Акт приймання матеріалів за якістю і кількістю, на підставі якого отриманий вантаж ставиться на облік. Подальша робота з таким вантажем залежить від умов договору поставки, відносин між сторонами, специфіки товару тощо [70].

Якщо під час приймання виявлена недостача товарів, то в обліку відображають тільки фактично одержані товари. На вартість товарів, яких не вистачає, на підставі належно оформленого акта пред'являють претензію винуватцю такої недостачі і в бухгалтерському обліку роблять запис по дебету рахунка 374 «Розрахунки за претензіями» у кореспонденції з кредитом рахунка 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками».

Лишки товарів, виявлені при прийманні вантажу (про що письмово повідомляють постачальника), на підставі Акта оприбутковують на дебет відповідного рахунку в кореспонденції з кредитом рахунку 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядчиками». Після одержання належних документів постачальника раніше зроблений запис сторнують і роблять відповідні записи на оприбуткування товарів за даними документів постачальника.

У разі обґрунтованої відмови від оплати розрахунково-платіжних документів постачальника на товари, що надійшли на адресу оптового підприємства (невідповідність якості, асортименту, ціни умовам договору тощо), такі товари на підставі складених актів приймаються на відповідальне зберігання й обліковуються на позабалансовому рахунку 02 «Активи на відповідальному зберіганні», субрахунок 023 «Матеріальні цінності на відповідальному зберіганні», до вказівок постачальника про їх повернення, переадресування або реалізацію на місці (якщо це товари нетривалого зберігання).

Вартість тари під товарами оприбутковується записом по дебету рахунка 283 «Тара під товарами» і кредиту рахунка 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядчиками» [98; 246].

Важливо відзначити, що часто між моментом надходження товару на склад і моментом оприбуткування, тобто відпуску у виробництво чи продаж, проходить від одного дня до кількох тижнів. По суті, це означає, що сировину чи товар ми маємо, але отримувати прибуток від його продажу не можемо, тобто оборотний капітал підприємства заморожений. Знову ж таки при відкритій кредитній лінії від постачальника ми винні за товар, який ще не надійшов у виробництво чи продаж, причому виключно по вині самого підприємства. Тому суть всіх дій покупця на попередніх етапах: підготовка товару для внесення його до інформаційної бухгалтерської бази, введення попередніх даних в систему і т.д., – це прискорення ланцюжка «придбання – оприбуткування». Товар має бути оприбуткований так швидко, наскільки дозволяє інформаційна система, – це оборотний капітал підприємства, що формує прибуток.

Більша частина придбаних матеріальних ресурсів обліковується на активному стосовно балансу рахунку 20 «Виробничі запаси». Крім того, для обліку виробничих запасів також можуть застосовуватись інші активні стосовно балансу рахунки 22 « Малоцінні та швидкозношувані предмети», 28 «Товари».

Виходячи з принципу подвійного запису, інформація про розрахунки з постачальниками за одержані виробничі запаси, а також із іншими підприємствами, організаціями чи фізичними особами за надані послуги, пов’язані з постачанням виробничих запасів (транспортні послуги, вантажно-розвантажувальні роботи, тощо), відображається на пасивному рахунку 63 «Розрахунки з постачальниками і підрядниками».

Важливою частиною витрат у процесі придбання є транспортно-заготівельні витрати, які зазвичай включають затрати на оплату тарифів, фрахту, вантажно-розвантажувальних робіт, транспортування усіма видами транспорту до місця їх використання, включаючи витрати зі страхування ризиків

транспортування запасів. Сума транспортно-заготівельних витрат, що узагальнюється на окремому субрахунку рахунків обліку запасів, щомісячно розподіляється між сумою залишку запасів на кінець звітного місяця і сумою запасів, що вибули за звітний місяць [48]. Згідно положень Податкового кодексу України транспортно-заготівельні витрати включаються до собівартості придбаних товарів у торгівлі. У п. 138.6 ПКУ [238] йдеться про витрати на доставку, які стосуються торговельних операцій, а саме про «собівартість придбаних та реалізованих товарів». Згідно пп.14.1.228 ПКУ транспортно-заготівельні витрати повинні входити до складу собівартості придбаних матеріалів, малоцінних та швидкозношуваних предметів та всіх інших запасів, а саме: «собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг для цілей розділу III ПКУ – витрати, що прямо пов'язані з виробництвом та/або придбанням реалізованих протягом звітного податкового періоду товарів, виконаних робіт, наданих послуг, які визначаються відповідно до положень (стандартів) бухгалтерського обліку, що застосовуються в частині, яка не суперечить положенням цього розділу». Разом із тим, необхідно пам'ятати, що згідно основних принципів бухгалтерського обліку «операції обліковуються відповідно до їх сутності, а не лише виходячи з юридичної форми» [там само].

Склад витрат, що включаються до собівартості виготовлених товарів (продукції), має визначатися за нормами П(С)БО в частині, яка не суперечить ПКУ. Оскільки в ПКУ не наведено умов щодо відображення ТЗВ виробничими підприємствами, то порядок обліку таких витрат для цілей оподаткування регламентується П(С)БО. Згідно з п. 9 П(С)БО 9 «Запаси» ТЗВ включаються до первісної вартості будь-яких запасів [246].

Із норм пп. 14.1.228 ПКУ випливає, що порядок відображення ТЗВ у податковому обліку регулюється П(С)БО 9. Отже, ТЗВ можуть за нормами п. 9 П(С)БО 9 «Запаси» або прямо включатися до первісної вартості кожної конкретної одиниці запасів, або обліковуватися на окремому субрахунку і збільшувати собівартість запасів, що вибули, за середнім відсотком.

На практиці часто виникає ситуація, коли склад ТЗВ у податковому та бухгалтерському обліку не збігається. Якщо підприємство-платник податку на прибуток, здійснило придбання у фізичних осіб-підприємців, які є платниками єдиного податку та щодо яких існує заборона на віднесення будь-яких послуг (у тому числі з доставки запасів) до податкових витрат (пп. 139.1.12 ПКУ), то такі витрати знаходять відображення лише у бухгалтерському обліку, але не визнаються і не включаються до витрат, що формують собівартість реалізованих запасів для потреб податкового обліку. На те, що послуги з перевезення, надані фізичними особами-підприємцями, які є платниками єдиного податку, не належать до складу податкових витрат, звернула увагу ДПАУ в листі від 13.05.11 р. № 13401/7/15-0217. транспортно-заготівельні витрати можуть бути визнані витратами, що формують собівартість реалізованих запасів згідно положень ПКУ, за умови, що їх підтверджено первинними документами, що випливає з п. 138.2 ПКУ [259]. На необхідність наявності первинної документації щодо перевезення вказано у Листі ДПАУ від 13.05.11 р. № 13401/7/15-0217, а також зафіксовано у Листі МФУ від 27.02.03 р. № 053-2920, від 14.03.05р. № 31-04200-30-10/3778 [342].

Деякі автори, зокрема, Р.Л. Хом'як, дотримуються думки, що до ТЗВ належать тільки ті витрати на доставку запасів, що покладаються саме на покупця. Якщо ж вартість транспортування входить до обов'язків продавця, а покупець її просто компенсує, понесені витрати є повноцінною складовою первісної вартості запасів і відносяться до статті «суми, що сплачуються згідно з договором постачальнику (продавцю)» [47]. Такі витрати мають прямо включатися до первісної вартості запасів, а не за середнім відсотком ТЗВ.

Відповідно до визначення термінів «ІНКОТЕРМС» до ТЗВ належить поставка на умовах EXW «Франко-завод», при яких зобов'язання продавця вважаються виконаними в момент, коли він надає товар у розпорядження покупця на площах свого підприємства або в іншому зазначеному місці. При застосуванні інших умов поставки згідно «ІНКОТЕРМС» слід правильно

позначити витрати, що включаються до ціни товару, якщо транспортування покладається на продавця, і транспортно-заготівельних витрат, якщо транспортування входить до обов'язків покупця.

Згідно Методичних рекомендацій [198] та П(С)БО 9 «Запаси» [246], до основних статей ТЗВ належать: оплата тарифу за перевезення та навантаження-розвантаження вантажів; провізна плата з усіма додатковими зборами крім штрафних санкцій; витрати на протипожежну і сторожову охорону під час транспортування запасів до покупця; витрати на доставку та розвантаження запасів на складах підприємства; витрати на утримання спеціальних заготівельних пунктів у місцях заготівлі запасів; кошти, витрачені у відрядженні на безпосередню заготівлю та доставку (супровід) запасів на склади підприємства із місць заготівлі. Не належать до ТЗВ: витрати на утримання відділів постачання, що займаються забезпеченням підприємства запасами; суми ввізного мита; суми непрямих податків у зв'язку з придбанням запасів, що не відшкодовуються підприємству; прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати підприємства на доопрацювання та підвищення якісних технічних характеристик запасів; витрати і нестачі запасів у межах норм природного убутку, виявлені при оприбуткуванні придбаних запасів, що виникли під час їх транспортування; витрати на відрядження, пов'язані з погодженням технічних умов та оформленням договорів на поставку запасів [163].

При доставці запасів власним транспортом виникають витрати на перевезення власним транспортом, такі як: вартість ПММ, витрачених власним автотранспортом на доставку запасів; зарплата водіїв, експедиторів, заготівників; єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄВС) із такої зарплати; амортизація транспорту, задіяного в перевезенні запасів та ін. Відповідно до Методичних рекомендацій [198] та Листа Мінфіну [342], «роботи, пов'язані з транспортуванням запасів, включаються до транспортно-заготівельних витрат за виробничою собівартістю

послуг допоміжних (підсобних) виробництв (господарств) підприємства з перевезення таких запасів». Таким чином, власні транспортні витрати, понесені при доставці запасів на підприємство, включаються до складу ТЗВ. У П(С)БО 9 «Запаси» і в міжнародному аналозі МСФЗ 2 «Запаси» порядок відображення ТЗВ не ставиться у залежність від того, чиїм транспортом перевозяться запаси. Відсутнє розмежування на «власні» та «сторонні» ТЗВ у пп. 138.6 і 146.5 ПКУ [238].

Тут також варто відмітити, що значна частина транспортно-заготівельних витрат є складовою частиною трансакційних витрат. І саме на процес придбання припадає основна частина цих витрат.

Проводячи дослідження у сфері групування трансакційних витрат у процесі постачання та підсумовуючи думки ряду науковців [147], [165], [176], [317] можемо виділити наступні шість груп витрат:

1. Витрати з пошуку інформації. Складаються з витрат часу і ресурсів, необхідних для ведення пошуку, а також з втрат, пов’язаних з неповнотою, недосконалістю, неналежною якістю одержуваної інформації тощо. При чому у цій групі слід виділити два види витрат: витрати на ознайомлення із якомога більшою кількістю варіантів, що є у наявності для вибору найкращого, або витрати на поглиблене вивчення лише якогось одного варіанту.

2. Витрати на ведення переговорів, їх юридичний супровід та перевірку надійності контрагента. Чим більше учасників угоди і чим складніший її предмет, тим вище й ці витрати. Невдало укладені, погано оформлені і ненадійно захищені договори на поставку є потужним джерелом таких витрат.

3. Витрати вимірювання. Виникають тоді, коли постає проблема вибору того чи іншого варіанту рішення. Оцінка властивостей та якостей матеріальних цінностей може здійснюватися на стороні як продавців, так і покупців. Щоб уникнути нераціонального дублювання, необхідно вимірювання проводити один раз (тим, хто здатний робити це з меншими витратами).

4. Витрати відновлення прав власності, формування загального поля взаємодії як умова досягнення зовнішнього ефекту. У цю категорію входять витрати часу і ресурсів, необхідних для відновлення порушених прав, а також втрати від ненадійною захисту своїх прав.

5. Витрати опортуністичної (недобросовісної) поведінки – поведінки, що порушує умови угоди або націлена на отримання односторонніх вигод на шкоду своєму діловому партнеру. У цю групу потрапляють витрати у випадках брехні, обману, шахрайства і т.д. Витрати цього типу пов'язані з труднощами точної оцінки після контрактної поведінки іншого учасника угоди.

6. Витрати організаційних структур. Цим терміном позначають витрати, які супроводжують прийняття рішень всередині підприємств та залежать від ієрархії суб'єктів. Якщо учасники рівноправні, то рішення приймаються спільно шляхом голосування. В іншому випадку – вищі односторонньо приймають рішення, які обов'язкові до виконання для нижчестоящих. Але у обох випадках прийняття рішень відсутня мінімальна гарантія ефективності угоди.

Розпорошеність інформації про зазначені витрати між великою кількістю рахунків (наприклад, 20/ТЗВ "Транспортно-заготівельні витрати", 92 "Адміністративні витрати", 93 "Витрати на збут", 94 "Інші операційні витрати", 39 "Витрати майбутніх періодів" та ін., на яких відображаються витрати по придбанню), викидає її з поля зору вітчизняної системи управління витратами. Тобто отримання необхідної інформації про такі витрати, на жаль, не забезпечується вітчизняною законодавчо-регульованою системою обліку. Тобто завдання організації обліку трансакційних витрат у сфері постачання, їх аналізу, контролю та регулювання залишається для команди менеджерів відкритим та потребує негайного вирішення для кожного конкретного підприємства, враховуючи умови, в яких вони функціонують.

На підставі проведеного вивчення різних підходів економістів і науковців з бухгалтерського обліку щодо сутності процесу придбання як такого в

кругообороті капіталу, можемо встановити, що придбання за своєю сутністю передбачає закупівлю підприємством відповідних засобів виробництва. Призначенням даного етапу є забезпечення безперебійного процесу виробництва, а також зменшення витрат на придбання у структурі собівартості продукції за рахунок альтернативної можливості укладання господарських договорів. Дані фактори підкреслюють необхідність ретельної організації бухгалтерського обліку та контролю на етапі придбання. Обґрунтовано, що інформація – важливий фактор, наявність якого позитивно впливає на організацію етапу придбання. Доступ до інформації дає можливість підприємству отримувати додаткові дані про ринок, що формує його конкурентні переваги та можливість не тільки отримувати прибутки, але й зайняти лідируючі позиції у галузі своєї діяльності на ринку.

Під час процесу придбання відбувається зміна активу з форми грошей на форму майна, призначеного для виробництва продукції.

Бухгалтерський облік усіх процесів повинен організовуватися у порядку, визначеному обліковою політикою підприємства. У свою чергу, облікова політика формується не тільки на основі національних стандартів бухгалтерського обліку, а й з урахуванням організаційної структури підприємства та вимог менеджерів щодо повної та релевантної інформації для аналізу досягнутих результатів роботи в розрізі кожного з процесів господарської діяльності [126; 131].

3.4. Облік процесу виробництва

Головною стадією кругообороту капіталу, заради якої і створюються підприємства є процес виробництва, який слідує за процесом придбання. Він являє собою сукупність операцій з виготовлення продукції, виконання робіт та надання послуг. Важливість стадії виробництва визначається тим, що саме тут

відбувається створення матеріальних благ для особистого і виробничого споживання.

Майбутній прибуток підприємства закладається в основному на етапі виробництва. Бухгалтерський облік дає змогу управлінському персоналу контролювати доцільність і необхідність витрат на виготовлення продукції, виконання робіт та надання послуг, порівнюючи їх з нормативними або плановими. Також облік надає матеріали для аналізу та оптимізації витрат виробництва, що дозволяє довести собівартість створюваного продукту до економічно обґрунтованого рівня, а отже, і підвищити прибутковість виробництва.

Моссаковський В.Б. стверджує, що сучасна система обліку більше придатна для контролю за виконанням планових показників, аналітична ж частина не в повній мірі відповідає запитам управління. Облік витрат по окремих підрозділах відсутній, а там, де він налагоджений, ведеться тільки по основних прямих витратах. І тому, на думку Моссаковського В.Б. необхідно прагнути до більшого охоплення обліком витрат виробництва, у т. ч . трансакційних витрат. Необхідно організувати облік так, щоб була можливість по кожному підрозділу визначити вплив величин витрат, яка від нього не залежить [207].

Професор М.С. Пушкар з цього приводу стверджує наступне: «Потрібно робити рішучі кроки до подолання традиціоналізму в розвитку системи обліку, зруйнувати стіну, якою відгородилися бухгалтери від технічних, економічних, соціальних та гуманітарних наук, зрозуміти запити бізнесу та вміти організувати роботу щодо збирання фактів та їх опрацювання на запити користувачів. Без переосмислення значення теорії та практики в сучасному світі неможливо підняти інтелектуальний рівень системи обліку і розширити обсяги інформації для менеджменту. Не контроль майна, а генерування різноманітних видів інформації для менеджменту повинно бути основним завданням облікової системи» [265, с. 3]. Професор пропонує розглядати систему обліку не тільки як засіб підготовки звітності, а як систему, здатну реагувати на запити економічної

теорії та практики господарювання, що робить доцільно-корисним його існування.

А.Афанасьев, висвітлюючи питання натурального відтворення, говорив про капітал, як про «... норму», як про «недоторканий фонд підприємства, що забезпечує збереження виробництва на стабільному рівні» [8, с.19].

Найчастіше, на практиці капітал підприємства розглядається як щось похідне, як показник, що відіграє другорядну роль, при цьому на перше місце, як правило, виноситься безпосередньо сам процес діяльності підприємства. У зв'язку з цим принижується роль капіталу, хоча саме капітал і є об'єктивною основою виникнення і подальшої діяльності підприємства. Адже дохід, прибуток, приносить саме використання капіталу, а не діяльність підприємства як така.

Тільки капітал, що вкладено у виробництво, приносить прибуток або приріст на авансований та інвестований капітал, здійснюючи процес самовідтворення і приносячи додану вартість. При цьому рух капіталу підприємства відбувається в двох основних напрямах:

• авансування та інвестування капіталу;

• перетворення капіталу в процесі кругообороту.

Капітал в грошовій формі виступає в ролі засобу нагромадження для інвестування та реінвестування в продуктивний капітал, його подальшого виробництва та відтворення. Процес інвестування – вкладення грошового капіталу у виробництво – має на меті отримання прибутку. При цьому інвестиції поділяються на: фінансові – вкладення в цінні папери, і реальні – вкладення у продуктивний капітал. Фінансові інвестиції, у свою чергу, також діляться на: вкладення в цінні папери з метою спекуляції та вкладення з метою інвестування капіталу. До реальних інвестицій належать вкладення капіталу безпосередньо у виробничу сферу, на придбання виробничих активів. Реальні інвестиції необхідно чітко розділити на дві категорії: по-перше, інвестиції, що направляються на відшкодування вибуття активів внаслідок їх зносу і

підтримання капіталу на даному рівні, по-друге, інвестиції, використовувані на розширення виробничої бази і збільшення капіталу підприємства.

На стадії виробництва відбувається створення нового товару і нової вартості. Відбувається процес відтворення капіталу, розділяючись при цьому на два основних напрямки:

• відтворення вартості капіталу (ціннісне відтворення);

• відтворення капіталу як фактора виробництва (натуральне відтворення).

У процесі розширеного відтворення додаткова вартість поділяється власником засобів виробництва на капітал, який направляється на оновлення і підтримання засобів виробництва, і дохід, який використовується для споживання або накопичення, а не для цілей відтворення капіталу.

Слід зауважити, що прискорення кругообороту вивільняє кошти, що дозволяє збільшувати прибуток підприємства. При цьому між обсягом капіталу і часом його обороту існує пряма залежність. Чим довше триває період обороту, тим більша сума знаходиться в обороті.

Проте в ході процесу виробництва постійно виникають аспекти, які знижують швидкість руху капіталу, – це витрати обігу, витрати по зберіганню і транспортуванню, трансакційні витрати, а також періодично відбувається накопичення запасів продукції. Всі, виникаючі у процесі обороту, витрати сприяють зміні форми товару і не несуть в собі додаткової вартості, а навпаки, знижують її. У тимчасових рамках період кругообороту капіталу визначається як сума часу виробництва і часу обороту.

На другій стадії кругообороту капіталу відбувається створення вартості товару. Методологічною основою обліку цієї стадії є розкриття суті перетворення вартості засобів виробництва у вартість готової продукції. Бухгалтерський облік має на меті здійснення обліку витрат, матеріалів, трудових та фінансових ресурсів на виробництво продукції, визначення обсягів отриманої продукції (виконаних робіт, наданих послуг), розрахунки витрат на продукцію,

виробництво якої не завершено, розрахунок вартості готової продукції та калькулювання собівартості одиниці продукції.

Виробничий процес носить подвійний характер: по-перше, це цілеспрямована діяльністю людини, направлена на споживання предметів праці і створення нової споживчої вартості, а по-друге – вартість готового продукту являє собою єдність перенесеної та заново створеної вартості. Праця, поєднана в процесі виробництва із засобами виробництва, створює новий товар. Під дією живої праці предмети праці або змінюють свої властивості споживчої вартості, або зникають. Засоби праці не змінюють у виробництві своїх речових властивостей, вони переносять частину своєї вартості на готовий продукт. Як зміна речових ознак предметів праці або їх зникнення, так і перенесення частини вартості засобів праці вимагають відповідної облікової реєстрації, котра зводиться до того, що повна вартість предметів праці і частина вартості засобів праці разом з витратами на оплату праці переносяться як затрати на рахунки виробництва. ці затрати складають собівартість виготовленої продукції.

Як наслідок, на другій стадії кругообороту до витрат виробництва включають:

1) витрати сировини і матеріалів на виготовлення продукції (відображається на бухгалтерських рахунках 2 класу: 20 «Сировина і матеріали», 22 «Малоцінні та швидкозношувані предмети», 25 «Напівфабрикати»;

2) амортизація засобів праці зайнятих у виробництві;

3) заробітна плата, нарахована працівникам, та інші витрати, пов’язані з організацією та управлінням процесу виробництва.

Таким чином, витрати на виробництво є сукупністю затрат живої та уречевленої праці. У вигляді уречевленої праці виступають предмети і засоби праці. Затрати живої праці представляються у вигляді праці робітників, вкладеної в готову продукцію. Однак, праця сама по собі носить капітальний характер – це прояв у дії капітальної здатності людини, реалізована у

виробництві працездатність робітників – здатність створювати нові об’єкти благ і нову вартість, а також характер праці в суспільстві. Власниками капітальної трудової здатності є всі працездатні члени суспільства, включаючи організаторів виробництва і керівників держави. Феномен капітальності праці полягає в тому, що він нерозривно пов'язаний з носієм працездатності – з живою людиною. І цей капітал є накопиченим багажем знань, вмінь і досвіду. Він також вимагає підтримання, оновлення і розвитку.

В праці перетинаються елементи явищ і процесів. З позиції явища, працю можна розглядати як реалізацію здатності людини створювати нові цінності, блага, товари за участі машин. Як процес праця являється витратою енергії людини при дії на предмети праці засобами праці. Цей процес характеризується цілеспрямованістю на створення блага і результатом – створеним продуктом, який має вартість. При цьому всі елементи виробництва співмірні у праці: предмети праці можна виміряти витратами праці на їх відторгнення від природи, а засоби праці – витратами праці на їх створення. Сама ж праця може бути оцінена через фізичний вимірник – енергію. Виходячи з будови капіталу, включаючи живу працю, процес організації виробництва мав би включати і сферу підготовки працівників, тобто сферу освіти. Однак вона знаходиться у віданні держави, а підприємства отримують готових працівників. Тому справедливим є оподаткування підприємств, пов’язане з використанням ними працівників.

Засоби праці в кожному циклі виробництва використовуються лише частково, тому і витрати засобів праці включаються у затрати виробництва в кожному виробничому циклі також на в повній мірі, а в межах їх спожитої частини – суми зносу та амортизації. Знос та амортизація – протилежності, що оцінюються в одній і тій же величині, відносяться до однієї сутності – економічного об’єкта, що втрачає і відновлює вартість. Розраховується вона за нормами, виходячи з первісної вартості об’єкта та строку його корисного використання. Знос – це втрата вартості капітальним об’єктом у зв’язку з його

використанням у процесі виробництва, старінням, втратою технічних та інших корисних якостей. Амортизація (від гр. amort – заперечення смерті, безсмертя) – це відновлення втраченої вартості (зносу) капітального об’єкту шляхом формування амортизаційного фонду для здійснення затрат з відновлення зношених об’єктів або їх частин. Єдність протилежностей зносу та амортизації передбачає суворе балансове рівняння між цими елементами процесу виробництва (рис. 3.13).

ЗАСОБИ ПРАЦІ (необоротні активи)	
ЗНОС	АМОРТИЗАЦІЯ
втрата якості та вартості	відновлення якості та вартості
включення до витрат	вирахування з доходу
втрата прибутку	формування цільового фонду

Рис. 3.13. Знос та амортизація як елементи виробничого процесу

Предмети праці беруть участь у виробничому процесі як споживчі вартості. Продукція, що надійшла від виробництва, володіє тими ж властивостями, звідси і спільність в методиці їх обліку за кількістю, якістю і сумою. Предмети праці споживаються повністю в кожному виробничому циклі, тому їх вартість повністю включається у вартість готової продукції. Створена в процесі виробництва готова продукція обліковується за кількістю, якістю та сумою. Використані на виробництво запаси повинні в обліку списуватися за кількістю, так само як і отримана від виробництва готова продукція також повинна оприбутковуватися за кількістю, адже споживча вартість характеризується кількісною визначеністю.

Слід відмітити, що західна класична політична економія нерідко плутала оборотний капітал з капіталом, що функціонує у сфері обігу. Зокрема, А.Сміт вважав обіговим капіталом – фонд життєвих засобів робітників, а оборотним капіталом – торговий, товарний капітал. У Д.Рікардо були відсутні критерії поділу капіталу на основний і оборотний. Така ж картина і в сучасних західних

обліково-фінансових підходах, що вважають головним не весь капітал підприємства, а лише тільки частину його – оборотний капітал, що знаходить відображення і в балансі підприємства, де на перше місце ставляться оборотні активи і в останню чергу відображається основний капітал. В результаті цього основна увага приділяється процесу отримання додаткової вартості, а не створенню умов для підприємницької діяльності і відтворення капіталу [270].

Найбільш чітко оборотний капітал як частину виробничого капіталу визначив у своїх роботах К.Маркс. Він вперше описав процес руху вартості в кругообороті та визначив процес виробництва як рух від факторів виробництва до кінцевого продукту [189].

В структурі затрат на створення продукту варто виділити корінну протилежність – між працею та природою, із котрої праця виносить природу речовину в штучну економіку. При цьому праця логічно оцінюється за вартістю прожиткового стандарту, праця машин – за вартістю амортизації та енергії. Природна речовина в продукті теж потребує оцінки. Хоча природні ресурси отримуються людиною безкоштовно, але ціна кінцевого продукту виробництва буде включати і витрати праці, і додану економічну оцінку природних ресурсів. Таким чином, у сфері первинної обробки природних ресурсів вартість продукції створюється не лише працею, а й бажанням власника одержати прибуток від використання права власності на природні ресурси.

В кінцевому підсумку капіталом споживається природне середовище і створюється штучна сфера існування людства. При цьому виробляється і негативний продукт – виробничі відходи. Усунення цієї негативної сторони виробництва вимагає знову ж використання капітальних засобів. У будь-якому випадку продовження виробництва вимагає постійного поновлення витрачених засобів – всіх елементів виробництва.

Оскільки виробництво – це витратний процес, в якому споживаються елементи праці, то в реальному секторі економіки діє два взаємопов’язаних і суперечливих процеси: виробництво і споживання. У цій двоїстості процесу

виробництва виявляються два аспекти, які підлягають самостійному вивченню: перший — процес використання різних речовин та сил природи (виробниче споживання), другий — процес виготовлення нового продукту виробництва. Кожний аспект є самостійним об'єктом вивчення. У самостійності проявляється їхня протилежність, і як результат — індивідуальність.

Кожний аспект облічується одночасно і в натуральному, і у вартісному вираженнях, формах. Як самостійні об'єкти обліку процеси споживання ресурсів і виготовлення нового продукту праці протистоять один одному як сукупності, спільності та об'єкти пізнання.

Разом із тим, між цими об'єктами є діалектичний взаємозв'язок та взаємообумовленість, яка одночасно характеризує їх як єдність. Ця єдність виявляється у тому, що обидва аспекти вивчаються як сукупність у своїх технологічних та організаційних параметрах. У цій єдності аспекти втрачають свою індивідуальність та виступають як сукупність. Як спільність два аспекти процесу виробництва формують третій аспект — процес трансформації ресурсів на новий продукт праці, який виступає як третій об'єкт обліку.

Таким чином, процес виробництва як єдність і предмет вивчення розподіляється на три самостійні об'єкти вивчення:

- речовини та сила природи (ресурси), які використовують.
- новий продукт праці (виріб, послуга).
- перетворення речовини та сил природи на новий продукт праці.

Наведені три ознаки характерні для кожного виробництва, тому що у будь-якому виробництві незалежно від його технології, організації та майбутнього продукту праці для здійснення процесу виробництва необхідно використовувати різні ресурси, речовини та сили природи. Вивчення їх натуральних та вартісних характеристик — задача бухгалтерського обліку. Таким чином, на початковій стадії будь-якого виробництва обліковуються процеси використання речовини та сил природи, які й виступають як об'єкти пізнання та обліку.

Крім того, процес виробництва обліковується як процес поєднання праці, предметів праці та засобів праці, тобто різних речовин та сил природи, з метою одержання нового продукту праці. Це поєднання відбувається залежно від характеру технології та організації виробництва. При цьому не має значення характер продукту праці — центнер цукру, пара взуття, трактор чи робота або послуга. Вивченню та обліку підлягають процеси поєднання, видозмінювання, розміру, якості використовуваних ресурсів, їх натуральні та вартісні параметри. Іншими словами, у бухгалтерському обліку має відобразитися хід технологічного процесу – перетворення ресурсів на готовий продукт. Не має також значення характер технології — механічна або органічна, тип виробництва — індивідуальний, серійний або масовий, чи якась інша ознака виробництва. Вивченню у будь-якому разі підлягають процеси трансформації ресурсів у новий продукт праці, їх натуральні та вартісні характеристики. Об'єктами вивчення у цьому аспекті виступають натуральні та вартісні характеристики переданих у виробничий процес ресурсів до моменту їх повного перетворення у новий продукт праці. Цей процес становить комерційну таємницю підприємства та є змістом внутрішньогосподарського обліку.

При відображенні виробничого процесу в бухгалтерському обліку фіксуються перш за все витрати на виробництво з метою виявлення їх обсягу та структури, а також вартості готової продукції.

Відповідно до ПСБО № 16 «Витрати» витратами визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов’язань, що призводить до зменшення власного капіталу підприємства, за винятком зменшення капіталу в наслідок його вилучення або розподілу власниками за умов, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені.

Загальний порядок обліку процесу виробництва зображено на рис. 3.14.

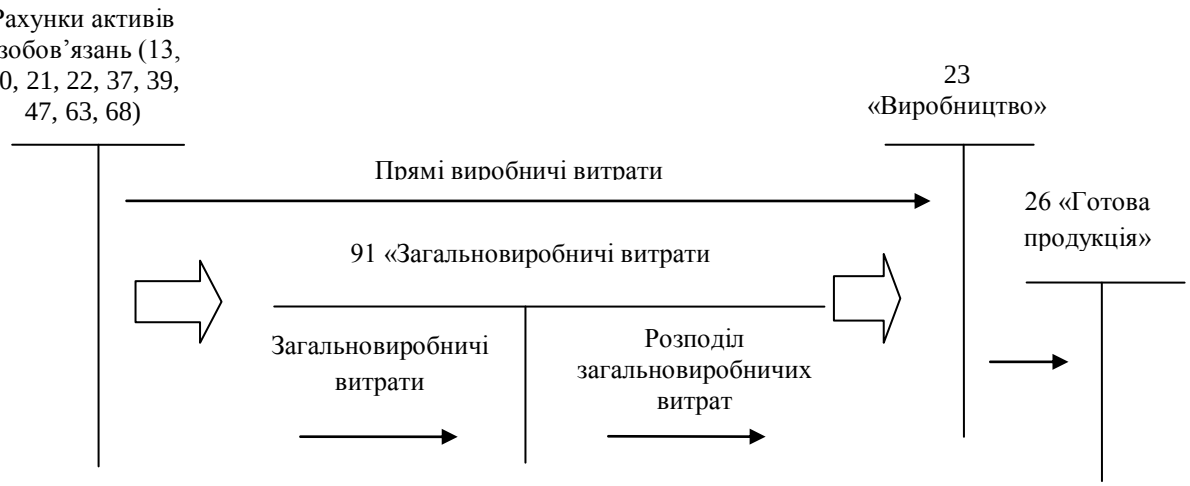

Рис. 3.14. Схема обліку процесу виробництва

Витрати на виробництво в бухгалтерському обліку відображаються в єдиному вимірнику – в грошовій формі, що необхідно для отримання синтетичного показника – собівартості готової продукції, але разом з цим витрати відображаються в матеріальних і трудових вимірниках, які є основою для їх грошового вираження і використовуються для контролю їх об'єму.

Результатом виробництва є створення нової вартості. Вартість створюється капіталом при взаємодії не лише елементів виробництва, але й інтересів власників у підтримані їх добробуту. Слід відмітити, що вартість створеного продукту, з одного боку, вимірюється затраченими на його виробництво ресурсами, що проявляється як собівартість, а з іншого – його суспільною цінністю, що проявляється як ціна товару. Їх різниця і складає додатковий продукт, що проявляється як прибуток і є результатом синергії елементів виробництва.

Облік виробничих витрат і калькулювання собівартості продукції є найважливішою ланкою бухгалтерського обліку підприємства, а собівартість – одним із найважливіших показників діяльності підприємства, який впливає на рентабельність і самоокупність підприємства. Крім того, собівартість продукції визначає ступінь досягнення стратегії зниження витрат у зміцненні конкурентоспроможності підприємства. Управління виробничими витратами та

собівартістю неможливе без наявності достовірної бухгалтерської інформації. Слід більш чітко розрізняти методи обліку витрат на виробництво й методи калькулювання собівартості продукції [215].

Бухгалтерський облік забезпечує підготовку і аналіз бухгалтерської інформації, щоб допомогти керівництву в управлінні, плануванні й контролі діяльності підприємства, оскільки він надає інформацію про формування собівартості, забезпечує даними про відхилення фактичних показників від прогнозних значень в оперативному порядку. Традиційні підходи до поняття того, що система обліку повинна включати лише внутрішню інформацію, а діяльність розглядається як одна головна стаття витрат підприємства, на сьогоднішній день є неприпустимими. Система вітчизняного обліку повинна бути орієнтована не лише на виробництво, а й на ринок. Мислення, зорієнтоване на продукцію, повинно змінюватися на мислення, зорієнтоване на вирішення проблем клієнтів.

Традиційна модель обліку виробничих витрат та визначення собівартості готової продукції базується на національних та міжнародних стандартах обліку та звітності, стандартах GAAP (*General Accepted Accounting Principles* – загальноприйняті принципи обліку; ця система найбільш широко використовується у США). За цією схемою виробничі витрати поділяють на витрати, пов’язані з виробництвом або придбанням товарів для реалізації, і витрати періоду – витрати, що не включаються до собівартості запасів і розглядаються як витрати того періоду, в якому вони були здійсненні [264].

Виробничі витрати – це витрати на продукцію, які можуть бути віднесені до певного об’єкта обліку витрат економічно доцільним методом. Аналіз галузевих інструкцій із планування, обліку й калькулювання собівартості продукції дає змогу виділити такі методи обліку виробничих витрат: за деталями, виробами, групами виробів, замовленнями, процесами і виробництвами.

Відповідно до запропонованого розподілу методів обліку витрат можна виділити способи калькулювання: розрахунки за прямим принципом, підсумовування витрат, виключення витрат, коефіцієнтний, пропорційний і комбінований [23]. Метод калькулювання на основі діяльності – це прийом, який полягає в узагальненні комплексних витрат за центрами діяльності, а потім у розподілі цих витрат на обсяг випуску виробів або послуг, на які були використані ці витрати. Наприклад, для проведення в дію виробничого пристосування необхідні комплексні витрати, які можуть включати вартість електрики, витрати на утримання, капітальні витрати і поставки. Ці витрати після цього підсумовують і розподіляють пропорційно до кількості годин, які використовувались для його створення [66].

Розрізняють два спеціальні методи калькулювання: кайдзен-костинг і таргет-костинг (цільове калькулювання). Система калькулювання «кайдзен-костинг», яка виникла на підприємствах Японії, набуває все більшого поширення в США та країнах Європи. Кайдзен означає вдосконалення і включає процес безперервного вдосконалення особистого, сімейного, суспільного і трудового життя. Щодо виробництва кайдзен означає постійне вдосконалення, до якого причетні всі – як менеджери так і робітники. Отже, кайдзен не має прямого відношення до калькулювання, а є унікальним підходом, що може застосовуватися в усіх проявах діяльності людини.

Таргет-костинг (цільове калькулювання) – це метод визначення собівартості виробу або послуги, заснований на ціні, яку покупці бажають платити. Таку процедуру називають також калькулюванням собівартості на основі ціни. Таким чином, цільове калькулювання – це стратегія, за якою компанія спочатку визначає прийнятну ціну нового виробу і його граничну собівартість, а вже потім проектує сам виріб, реалізація якого забезпечить досягнення певної мети. Цей підхід застосовують японські компанії, а останніми роками йому приділяють усе більше уваги в США та Західній Європі [24].

На відміну від традиційної практики ціноутворення за принципом «витрати плюс», метод цільового калькулювання передбачає вирахування витрат, виходячи з попередньо встановленої цільової ціни. Цільова ціна – це очікувана ціна виробу, яку готові платити за нього потенційні покупці. Вона визначається на основі маркетингових досліджень і відображає рівень, що забезпечує компанії досягнення бажаного обсягу продаж і частки ринку. Після цього відрахуванням із цільової ціни частини необхідного прибутку розраховують максимально припустиму виробничу собівартість.

Досвід підприємств України свідчить, що практичне застосування згаданих вище методик ще не набуло належного поширення. На нашу думку, основною причиною є те, що облік виробничих витрат та калькулювання собівартості продукції залежать від розвиненості системи управлінського обліку на підприємстві, а українські підприємства не приділяють йому належної уваги. В Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» з управлінського обліку передбачено індивідуальні підходи до організації роботи на цій ділянці у кожному конкретному підприємстві [258]. Практичний бік застосування управлінського обліку ставить перед керівництвом підприємства конкретні завдання організаційного характеру, а саме: чи доцільне використання цього виду обліку; чи створювати управлінську бухгалтерію; який має бути порядок формування інформації про витрати, обсяг виробництва та систему контролю за цими показниками тощо. Величезний вплив на вирішення цих проблем мають галузеві організаційні та інші особливості конкретного підприємства, наявність внутрішньої й зовнішньої звітності тощо.

Таким чином, до проблем обліку витрат і калькулювання собівартості продукції можна віднести:

1. Проблема діяльності різних галузей економіки. При цьому мають бути враховані конкретні методичні підходи, які б дали змогу побудувати облік витрат і систему бюджетування відповідно до технології, узгодити з функціями

витрат. а також запропонувати такі методи, які б допомогли створити належну систему контролю витрат.

2. Чинна класифікація методів обліку виробничих витрат і калькулювання собівартості продукції ґрунтується на тому, що об’єкти обліку й об’єкти калькулювання збігаються. Такий збіг хоча й спостерігається в окремих випадках, але він є швидше винятком, ніж закономірністю.

3. Управлінський облік поступово втрачає основу бухгалтерського обліку й більше перетворюється на оперативний.

4. Застосування системи директ-костинг призводить до «програмованих помилок» [64]. Це доводять дослідження на основі даних промислових підприємств, які показують, що калькулювання неповних витрат призводить до безсумнівних помилок через неможливість поділу в обліку витрат на змінні й постійні.

5. Недостовірні результати аналізу через можливі помилки. Якщо підприємство здійснюватиме калькулювання неповної собівартості, то повну собівартість воно може отримати тільки позасистемним, розрахунковим шляхом.

6. Розширене використання зарубіжної термінології. Прикладом може слугувати те, що в англомовній економічній літературі використовуються терміни «budget», «budgeting», які деякі перекладачі подають як «бюджет», «бюджетування». Однак такий переклад не відповідає вітчизняній термінології. У вітчизняному розумінні «бюджет» - це зведення державних планованих безповоротних витрат: бюджети державний, обласний, районний та ін. Водночас на державних і комерційних підприємствах застосовують відповідно: «план», «планування», «кошторис».

Отже, на сучасному етапі бухгалтерський облік, по-перше, не задовольняє повною мірою потреб користувачів і, по-друге, не відповідає економічним відносинам, які формуються. Крім того, сучасна система бухгалтерського обліку не дає змоги створити надійну інформаційну основу для розвитку ринків капіталу, приватизації, збільшення інвестицій та оцінки ефективності

функціонування приватного сектора; для використання ресурсів міжнародних фінансових ринків та розвитку міжнародних економічних відносин. До того ж ситуація ускладнюється тим, що Україна має свої особливості, зокрема:

- по-перше, на відміну від країн Америки та Західної Європи, в яких формування та розвиток економіки і системи бухгалтерського обліку відбувалися природнім шляхом протягом двох останніх десятиліть, в Україні проходить прискорена економічна реформа, що вимагає відповідної зміни системи бухгалтерського обліку;

- по-друге, проблема полягає в тому, що через тривалу відірваність від світових господарських процесів, система обліку перебуває у гіршій ситуації, від якої, з огляду на брак часу для здійснення економічних трансформацій та суспільно-господарських реформ, потрібно перейти безпосередньо до оптимальної.

Основною ідеєю удосконалень методики обліку витрат є їх орієнтація на підготовку альтернативних варіантів управлінських рішень. Удосконалення методики є можливим за умови використання методу генерування інформації. Даний метод у широкому розумінні пояснює діяльність, спрямовану на досягнення поставленої мети на основі притаманної людині здатності до творчої діяльності. До основних елементів методу генерування інформації належать методи: контрольних питань, аналогії, евристичних прийомів, мозкової атаки, написання сценарію та інші.

Ефективне управління виробництвом залежить значною мірою від розвиненості системи обліку та ступеня її комп'ютеризації. Вимогам ринкової економіки найбільшою мірою відповідає форма обліку, орієнтована на широке використання мереж ЕОМ. Працюючи із системою управлінського обліку, бухгалтер повинен використовувати сучасні програмні продукти. Йому потрібні знання в області аналізу, планування, контролю, а також інструменти для втілення цих знань у життя. Серед програмних продуктів західних виробників

багато програм, призначених для управління. Проте всі вони мають головний недолік: вони включають у себе вже вбудовані управлінські рішення.

Проте розробники використовували емпіричний досвід західних, в основному, американських компаній, та ще й досить віддалений за часом. Навіть американські компанії відчутно змінилися за останні десять років, а українські й зовсім не схожі на американські. Програмні продукти не адаптуються на український менталітет, на прийоми і методи ведення господарства в Україні.

Результатом процесу виробництва є новий продукт праці. Він може мати натуральну (тонна цукру, пара взуття, трактор тощо) або умовну форму (робота, послуга тощо), але незалежно від форми у бухгалтерському обліку обов'язково мають відбитися натуральні та вартісні характеристики нового продукту праці. У цьому аспекті об'єктом обліку є новий продукт праці, його натуральні та вартісні параметри.

На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що на етапі виробництва закладається основа для одержання прибутку від основної діяльності. Тут здійснюється основна частина витрат підприємства, задіяна більша частина ресурсів. Тому виробництво займає чільне місце в кругообороті капіталу, а чітка організація його обліку необхідна для успішної діяльності підприємства. Цим обґрунтовується необхідність подальших досліджень у цій сфері.

3.4.1 Концепції амортизаційної політики в бухгалтерському обліку

Зміна вартості капіталу господарюючого суб’єкта в процесі його *кругообігу* є актуальною, в першу чергу, для необоротного капіталу, який представлений майном підприємства, що підлягає амортизації та характеризується поступовою втратою вартості та зносом. Для запобігання руйнування структури необоротного капіталу в процесі його кругообігу необхідним є відтворення, яке здійснюється в

основному через механізм амортизації, що є традиційним об'єктом бухгалтерського обліку.

Сутність амортизації як категорії бухгалтерського обліку складається, з одного боку, з поступового зниження цінності активу, який амортизується внаслідок його зносу, а з іншого боку, - це процес перенесення одноразових витрат, пов'язаних із придбанням довгострокового активу, що амортизується, на витрати звітних періодів протягом встановленого терміну корисного використання цього активу [151, с.21].

У першому випадку амортизація сприймається як характеристика конкретного активу, синонімом якого є таке поняття як «знос». Тому коли кажуть, що актив амортизується, мають на увазі його знос або старіння і втрату частини вартості чи цінності активу. Це трактування амортизації як зниження споживчої вартості активу у процесі його використання у виробничих цілях є характерним для *статичної теорії балансу*.

Друге значення амортизації полягає в участі вартості даного активу у визначенні фінансового результату, одержання якого прямо чи побічно пов'язане із використанням конкретного об'єкта майна, що амортизується. Підхід до амортизації як до способу розподілу витрат по придбанню активу на витрати за періодами використання є основним в *динамічній теорії балансу*.

Поняття «амортизація» використовується в українському обліку по відношенню до всіх видів довгострокових активів, у той час як в обліку західних країн поняття «amortization» застосовується тільки по відношенню до амортизації нематеріальних активів, а по відношенню до матеріальних активів, або основних засобів, використовують термін «depreciation». Причому до такого виду основних засобів як земля використовується поняття «виснаження», або «depletion».

Амортизація (*amortisatio* – погашення) – процес, який передбачає або (а) списання на витрати вартості основних засобів і рахунок «Амортизація (знос) основних засобів», які необхідні для зменшення сальдо рахунку «Основні засоби» (так розуміли природу амортизації у Росії Р.Я.Вейцман [58], в США – Г.Хетфілд

[361, с. 173]), або (б) накопичення коштів для оновлення самих основних засобів (так розуміли амортизацію в Росії Є.Є.Сіверс, в США – А.Дікінсон [там само]. Обидва підходи, при всій їх взаємній парадоксальності, мають глибокий зміст. Підхід (а) осмислюється як природна втрата вартості, підхід (б) дозволяє розглядати амортизацію як частину прибутку, що не обкладається податком.

Проф. Я.В.Соколов стверджував, що довгі роки панував погляд К.Маркса, який зовнішньо виглядає начебто підхід (а), що розвивається, але призводить до зовсім іншого, помилкового трактування процесу амортизації [290, с. 83]. «Снашивание, – писав К.Маркс, – есть та часть стоимости, которую основной капитал благодаря своему использованию постепенно передает продукту» [188, с. 167]. Це твердження призводить до непорозумінь, тому що передбачає прямий зв’язок амортизації з експлуатацією об’єкта і строком його зносу [290, с. 83].

Серед праць науковців з питань амортизації варто відмітити позицію Бенінга С.А. Як випливає з його праці, амортизація нараховувалася на початку XX ст. таким чином: щорічним загальними зборами акціонерів стверджувалося створення спеціального, призначеного для відшкодування вартості зношених знарядь фонду, у розмірі 5-10% від балансової вартості знарядь праці. Фонд створювався за рахунок чистого прибутку - якщо ж чистий прибуток за підсумками діяльності підприємства був відсутнім, ніяких відрахувань до фонду, зрозуміло, бути не могло. С.А. Бенінг звернув увагу - треба сказати, абсолютно резонно - на неможливість пов'язувати нарахування амортизації з отриманням прибутку: адже знаряддя праці використовуються незалежно від того, в прибуток або у збиток працює підприємство. Для виправлення існуючого становища, було запропоновано 1) нараховувати амортизацію щомісяця і 2) відносити її на собівартість. У своїх конструктивних пропозиціях автор пішов ще далі, вказавши на необхідність відображати нараховану амортизацію не в пасиві балансу, а в активі від'ємною сумою, тобто у вигляді контрарної балансової статті, точно так, як чинять сучасні бухгалтери. Тобто саме С.А. Бенінг заклав підґрунтя для сучасного розуміння амортизації [20].

П(С)БО 7 «Основні засоби» у п. 4 визначає амортизацію як систематичний розподіл вартості, яка амортизується, необоротних активів протягом строку їх корисного використання (експлуатації), а знос необоротних активів як суму амортизації об'єкта необоротних активів з початку їх корисного використання [245]. Під терміном «основні засоби» слід розуміти матеріальні цінності, які використовуватимуться більше 365 календарних днів і вартість яких перевищує 1000 грн. та поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом.

Можливості використання амортизаційних відрахувань як внутрішнього джерела фінансування інвестицій в необоротні активи залежить від двох факторів: системи державного регулювання амортизації, що визначає загальні засади процесів амортизації у країні, та внутрішньої амортизаційної політики підприємств, яка формується з урахуванням як зовнішніх вимог до її складу, так і внутрішньої специфіки діяльності конкретних підприємств [154, с. 126].

Підприємства, з одного боку, зацікавлені в отриманні такого розміру капітальних інвестицій, який зміг би задовольнити повний процес відтворення основного капіталу. Але значний розмір амортизаційних відрахувань збільшить витрати виробництва, як наслідок – підвищиться ціна продукції, що призведе до зниження купівельного попиту та конкурентоспроможності продукції. У результаті цього зменшиться обсяг отриманого прибутку, зменшиться діапазон можливостей підприємства щодо економічного рівня розвитку [88, с. 14]. З іншого боку, знижена сума амортизаційних відрахувань подовжує термін обороту коштів, вкладених у придбання засобів праці, а це призводить до їх старіння, і, як наслідок, до зниження конкурентоспроможності, втрати своїх позицій на ринку.

Автори Джеймс К. Ван Хорн і Джон М. Вахович (мол.) у своїй праці пишуть, що амортизація – це бухгалтерська стаття, яка відображає величину зносу основних засобів у собівартості продукції без врахування будь-якого *руху капіталу* [55, с. 243]. Такого роду витрати показані окремо у Звіті про рух грошових коштів – рядок 020 «Коригування на амортизацію необоротних активів» і у Звіті про фінансові результати – розділ II рядок 260 «Амортизація».

У П(С)БО 7 пропонується використовувати такі методи амортизації: прямолінійний, зменшення залишкової вартості, прискореного зменшення залишкової вартості, кумулятивний метод, виробничий [245]. Вибір є, але з метою оподаткування амортизацію «необхідно розраховувати двічі: в бухгалтерському обліку і для вирахування податку на прибуток» [301, с. 386]. У результаті – не дається реальна оцінка основних засобів. Як доведено в праці Загорської Т.В., застосування прискореної амортизації під час кризи погіршує стан підприємства ще й через те, що підприємство, нараховуючи значні суми амортизаційних відрахувань, як того вимагає податковий облік, фактично ці суми не отримує [93].

Для ефективного управління процесом *кругообігу капіталу* в цілому і відновлюваної вартості необоротного капіталу, зокрема, необхідно вирішити наступні теоретичні і методологічні проблеми: 1) визначення на стадії формування необоротного капіталу таких аспектів як ступінь впливу науково-технічного прогресу і врахування динаміки цього процесу; 2) визначення ефективного терміну використання капіталу із врахуванням дії зовнішнього і внутрішнього середовища; 3) вибір оптимального способу нарахування амортизації за окремими об’єктами необоротних активів для бухгалтерського обліку, який дозволяє, з одного боку – визначити відновлювану вартість підприємства і своєчасно оновлювати довгострокові активи, а з іншого — оптимізувати витрати за податками; 4) оперативне врахування впливу на структуру капіталу таких факторів як сучасні можливості оновлення капіталу і потреби у збереженні його ефективної структури при одночасному зниженні витрат підприємства.

Вирішення вказаних проблем багато в чому пов’язане із амортизаційною політикою підприємства, так як саме амортизація, є єдиним інструментом відображення у системі бухгалтерського обліку морального й фізичного зносу необоротного капіталу.

Моральний знос пов’язаний із втратою елементами необоротного капіталу і його сукупності в цілому своєї вартості в результаті науково-технічного прогресу

та змін соціально-економічних потреб. При цьому розрізняють дві форми морального зносу, *перша форма* якого пов'язана із здешевленням окремих видів активів на ринку капіталу, яке обумовлене рядом факторів – технологічного типу (зростання продуктивності праці у галузях виробництва цих активів) та економічного характеру (зміна ринкової кон'юнктури та ін.). *Друга форма* пов'язана із появою нових якостей капіталу певного функціонального призначення, які мають більшу споживчу цінність, а саме – більш продуктивного, економічного, надійного і зручного в експлуатації, який краще відповідає сучасним вимогам стандарту якості, екологічним вимогам. Тому при експлуатації необоротних активів нового рівня необхідні нові кваліфікаційні навички та рівень освіти.

Нерідко виникає потреба в нових формах організації виробництва на більш прогресивній технологічній основі не тільки з ростом технічної та економічної ефективності виробництва, але і з підвищенням його соціально-екологічної ефективності. Тому цілком закономірним є введення в обіг поняття *«соціальна ефективність»*, необхідність якої пов'язана з тією обставиною, що поняття соціальної ефективності не можна повністю включити в поняття економічної ефективності. Соціальні причини обумовлюють, у свою чергу, необхідність у виділенні *третьої форми* морального зносу капіталу.

Поряд із відображенням в системі бухгалтерського обліку первісної вартості необоротного капіталу і величини його зносу чи накопиченої амортизації найбільшу актуальність набуває відображення вартості відтворення, в першу чергу, при використанні морально зношеного капіталу. У вартості відтворення, або відновній вартості, враховується рівень ринкових цін і умови відтворення конкретних якостей капіталу на поточний момент часу. У зв'язку з тим, що експлуатація діючих засобів праці виявляється відносно невигідною в порівнянні із використанням нових засобів виробництва з точки зору альтернативних витрат, то проблема заміни подібних груп необоротного капіталу виникає набагато раніше фізичного строку його експлуатації. Швидкість такої заміни залежить не тільки від фінансових можливостей конкретного підприємства, але й характеру та динаміки

інноваційних процесів на рівні підприємства, регіону, країни і світової економіки в цілому.

Сучасна статистика не в змозі надати точні дані про величину морального зносу окремих видів необоротного капіталу та їх конкретної цілісної сукупності, дану інформацію не можна одержати і за даними бухгалтерського обліку. Однак існують непрямі способи, за допомогою яких можлива приблизна оцінка морального зносу необоротного капіталу. У цьому відношенні цікавим є використання *концепції технологічних устроїв* для аналізу технологічного рівня і перспектив розвитку галузей національної економіки. Сучасний рівень економіки характеризується не одночасною заміною менш прогресивного устрою на більш прогресивний, а, навпаки, співіснуванням різних технологічних устроїв. Навіть поверховий аналіз показує, що більшість підприємств використовують необоротний капітал із якісними показниками, які властиві більш низьким технологічним устроям. Рівень ефективності і структура витрат таких підприємств не відповідає об'єктивним вимогам ринку і є однією з причин низької конкурентоспроможність вітчизняних товаровиробників.

В економічній системі всі процеси взаємопов'язані і взаємообумовлені, тому питання морального зносу капіталу потрібно розглядати разом із питаннями *фізичного зносу*. Капітал з великим ступенем фізичного зносу при сучасних темпах науково-технічного прогресу виявляється, як правило, морально застарілим. Це викликає проблему більш інтенсивного оновлення діючого капіталу, але при цьому можливі й винятки. Так, перед підприємствами окремих галузей, які знаходяться на низькому рівні технологічного розвитку, стоїть зворотне завдання збільшення середніх строків служби окремих видів техніки, наприклад сільськогосподарської техніки.

Практика господарювання українських підприємств показує, що основною причиною занадто високого рівня фізичного зносу необоротного капіталу окремих підприємств понад середні ринкові норми, прийняті для аналогічних організацій, є низька ефективність управління підприємством і відсутність можливості для

проведення повного відтворення капіталу як цілісної системи факторів. Ця ж причина обумовлює прискорення морального зносу капіталу.

Другим фактором, який впливає на ефективність експлуатації необоротного капіталу, є визначення оптимального строку його використання. У відповідності з п. 23-24 П(С)БО 7 «Основні засоби» строк корисного використання основних засобів підприємство встановлює самостійно при зарахуванні на баланс, виходячи з наступних умов: 1) очікуваного використання об'єкта підприємством з урахуванням його потужності або продуктивності; 2)фізичного та морального зносу; 3) правових та ін. обмежень щодо строків використання об'єкта [245]. Строк корисного використання переглядається в тому випадку, якщо покращуються нормативні показники у результаті проведених робіт із довгострокових інвестицій (дообладнання, модернізація, добудова, реконструкція і т.п.).

У відповідності до МСФЗ 16 «Основні засоби», п.4 «Амортизація», строк корисного використання активу визначається із врахуванням його очікуваної корисності для підприємства оціночним шляхом на основі досвіду роботи підприємства з аналогічними активами, який аналізується, як мінімум, щорічно на предмет необхідності перегляду [204]. Як бачимо, в українському та міжнародному обліку в цілому використовується єдиний підхід до визначення строку корисного використання основних засобів. Але при цьому досить часто виникають труднощі в практичній діяльності українських підприємств при визначенні цього строку по відношенню до конкретного об'єкту. Це пов'язано з тим, що через традицію та простоту розрахунків частіше за все і в минулому, і в теперішній час у практиці українського обліку використовується лише один із способів нарахування амортизації, а саме прямолінійний метод.

Однак простота розрахунків, ми вважаємо, не може бути єдиним підґрунтям для вибору із можливих варіантів нарахування амортизації основних засобів, оскільки застосування сучасних інформаційних технологій за напрямами обліково-аналітичної роботи дозволяє оперативно реалізувати будь-які за складністю алгоритми формування й обробки облікової інформації.

Наша позиція в цьому питанні ґрунтується на правилах, передбачених у МСФЗ 16 «Основні засоби» [204]. У відповідності із вказаним стандартом строк корисного використання і метод амортизації основних засобів повинен переглядатися на кожну звітну дату. Перегляд при цьому кваліфікується як зміна оцінки основних засобів, яка оформляється у відповідності із МСФЗ 8 «Облікова політика, зміни в бухгалтерських оцінках і бухгалтерські помилки» [204]. Даний підхід є, на наш погляд, правомірним, оскільки сучасний етап розвитку вітчизняної економіки і науково-технічного прогресу характеризується значним скороченням строку морального і фізичного зносу довгострокового капіталу, який важко врахувати в момент прийняття активів на облік.

Третім фактором, який впливає на відображення в системі облікової інформації руху вартості в процесі оновлення необоротного капіталу і на можливості підприємств інвестувати власні кошти, є способи нарахування амортизації по необоротних активах з метою бухгалтерського та податкового обліку. Методи нарахування амортизації ґрунтуються, на думку американських вчених Р.Ентоні та Дж. Ріса, на *трьох концептуальних поглядах* по відношенню до даної бухгалтерської процедури [347, с. 129].

У відповідності до *першої концепції* довгостроковий актив, який використовується рівномірно на протязі строку служби, також рівномірно забезпечує щорічне одержання економічних вигод протягом цього строку. Ця концепція є основою *рівномірного методу*, або прямолінійного методу нарахування амортизації, який передбачає списання на витрати рівними частинами вартості активу. Норма амортизації при рівномірному методі його нарахування є величиною, оберненою до очікуваного строку використання.

Друга концепція ґрунтується на визнанні того факту, що очікувані вигоди можуть бути більшими у перші роки використання активу у порівнянні із наступними роками його експлуатації. Це зумовлене тією обставиною, що з роками механічна ефективність довгострокового активу має тенденцію до зниження, в той час як експлуатаційні витрати, навпаки, збільшуються. У відповідності до *методу*

зменшення залишкової вартості щорічна сума нарахованої амортизації визначається за допомогою відповідного проценту, який застосовується до залишкової вартості активу на початок поточного періоду і називається Р.Ентоні та Дж.Рисом чистою балансовою вартістю активу в певний момент часу [347, с. 129].

При використанні *методу нарахування амортизації за сумою чисел*, її нарахування за кожен рік при використанні об'єктів проводиться як добуток кумулятивного коефіцієнта і вартості, яка амортизується. Вказаний коефіцієнт розраховується діленням кількості років, що залишаються до кінця очікуваного строку використання активу, на суму числа років його корисного використання.

Третя концепція виходить із положення про те, що нарахування амортизації повинне проводитись в залежності від об'єму робіт, виконаного в тому чи іншому звітному періоді завдяки використанню даного активу. Ця концепція передбачає, що об'єм економічних вигод від використання активу залежить від інтенсивності експлуатації активу. Тому доходи від експлуатації активу повинні відповідати витратам, тобто нарахованим сумам амортизаційних відрахувань по даному об'єкту. Проф. Бутинець Ф.Ф. вважає, що амортизація забезпечує дотримання принципу співвідношення витрат з доходами [49]. Виконання цієї вимоги можливе при використанні *методу нарахування амортизації пропорційно до об'єму виробленої продукції (робіт, послуг), або виробничого методу.*

Концептуальні підходи до амортизації, виділені вказаними авторами, не включають концепцію, основою якої є припущення про те, що в перші роки основні засоби потребують мінімальних витрат, пов'язаних із підтриманням їх в робочому стані. Виділення цього підходу як *самостійної концепції* ґрунтується на тому, що активи в перші роки потребують мінімум витрат на заміну окремих конструктивних складових. Вказаний підхід реалізується при використанні сповільнених методів амортизації.

Однак даний підхід до амортизації в бухгалтерському обліку на знайшов відображення на рівні МСФЗ. Сповільнена амортизація широко використовується в обліку з метою оподаткування прибутку в багатьох країнах. Так, сума амортизації

для оподаткування визнається у межах 40% від вартості нарахованої амортизації в Бельгії, в межах 25% – у Великобританії. У Франції використовується практика застосування підвищених і понижувальних коефіцієнтів, наприклад, для основних засобів зі строком використання 3-4 роки – коефіцієнт 1,5; зі строком 5-6 років – 2,0; зі строком більше 6 років – 2,5 [182, с. 133].

Концептуальні підходи до амортизації узагальнені на рис. 3.15.

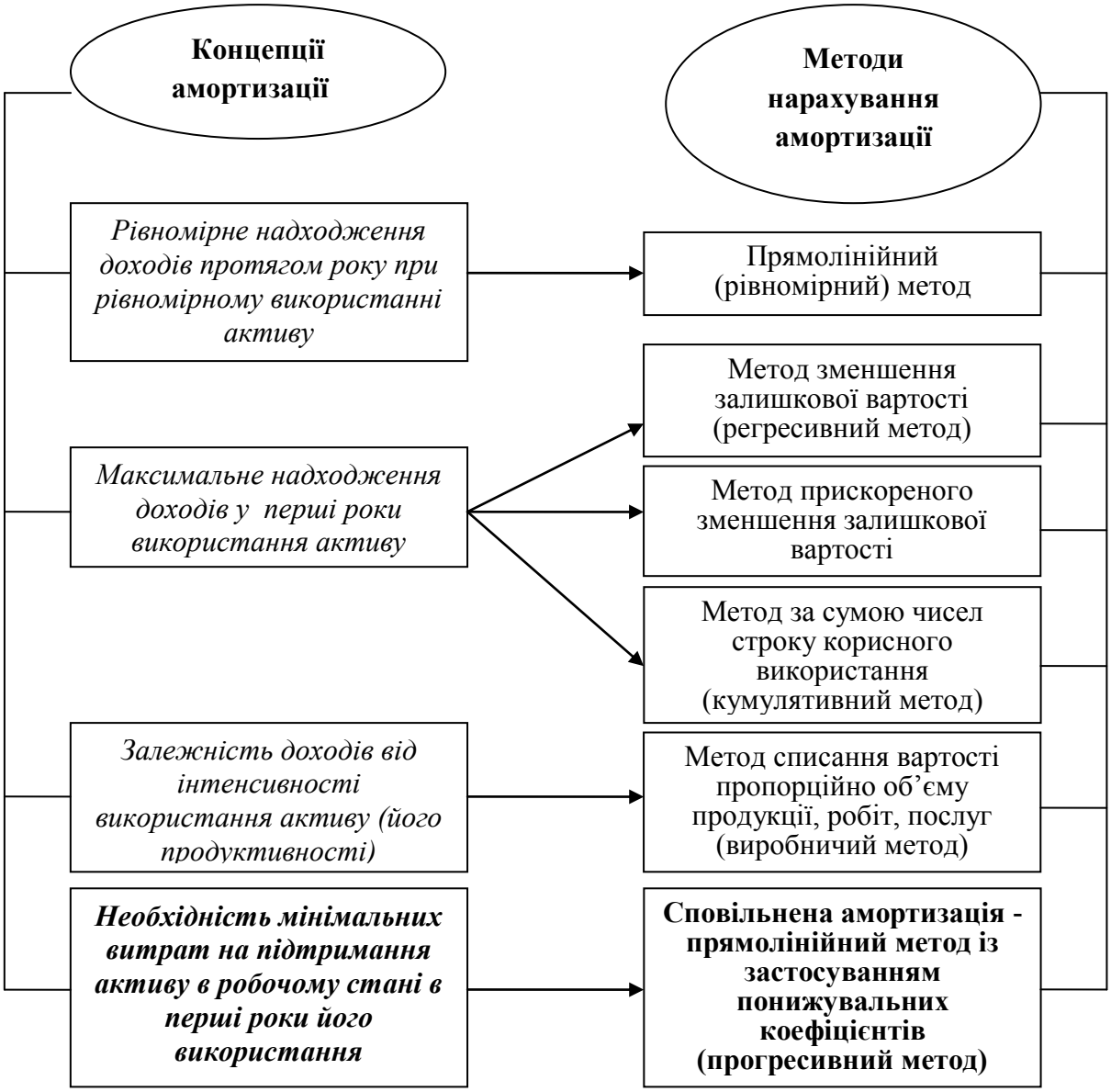

Рис. 3.15. Концепції та методи амортизації в системі бухгалтерського обліку

Необхідність більш швидкого оновлення нематеріальних активів зумовлена тенденцією прискорення морального зносу цих активів в умовах розвитку науково-

технічного прогресу. Ця проблема є особливо актуальною для великих підприємств, де важливу роль відіграє швидкість інформаційних потоків. Таким підприємствам необхідні значні кошти для проведення системного аналізу стану ринку програмного забезпечення та інформаційних технологій, здійснення науково-дослідних робіт у сфері новітніх технологій.

На нашу думку, використання способу амортизації за сумою чисел років строку корисного використання є доцільним для таких видів основних засобів як комп'ютерна техніка, високотехнологічні види виробничого обладнання та ін., для яких характерна тенденція більш швидкого морального зносу порівняно з іншими об'єктами основних засобів.

Якщо систематизувати *принципи амортизаційної політики* з метою бухгалтерського обліку на основі діючих правил, які надають простір господарюючим суб'єктам для вибору, то при цьому можна виділити наступні основні принципи амортизаційної політики (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Принципи амортизаційної політики в бухгалтерському обліку та комплекс організаційно-методичних заходів, рекомендованих для їх дотримання

Принципи	*Заходи з дотримання принципів*
1. Визначення оптимального строку корисного використання активів	Обґрунтування класифікації основних фондів за групами згідно Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку основних засобів [204]; надання права на самостійну зміну строку корисного використання необоротних активів, встановленого в момент прийняття на облік.
2. Вибір способів амортизації в залежності від стратегії розвитку підприємства	Аналітичне обґрунтування вибору різних методів амортизації з оцінкою наслідків їх впливу на виконання стратегічних задач підприємства. Максимальне використання позитивних можливостей в податковій амортизації.
3. Облік впливу науково-технічного прогресу на відтворення капіталу	Оновлення капіталу за рахунок впровадження передових виробничих та інформаційних технологій.
4. Взаємозв'язок вартості основного капіталу і ступеня його зносу	Систематичний аналіз співвідношення вартості й ступеня зносу активів, пошук напрямів можливого використання морально й фізично зношеного капіталу без шкоди для основної діяльності.
5. Облік впливу інфляції на процес накопичення	Систематичне проведення переоцінки або тестування необоротних активів на предмет знецінення.

капіталу	
6. Дотримання екологічних норм при експлуатації капіталу	Ведення екологічного обліку і порівняльний аналіз витрат на утримування основного капіталу, який не відповідає цим вимогам, і вартості його оновлення.

Облік впливу інфляції при розробці амортизаційної політики є однією із складних проблем не тільки в обліку амортизації, але й для сучасного обліку в цілому. Тому доцільним є внести зміни в новій редакції П(С)БО 7 про можливість уточнення строків корисного використання й проведення тестування на знецінення об'єктів у зв'язку із інфляцією. Це дозволить вести суб'єктам господарювання єдину амортизаційну політику в обліку необоротного та інтелектуального капіталу і наблизити правила українського обліку до МСФЗ.

Отже, при доланні кризових явищ амортизаційні відрахування слід нараховувати за прогресивними (сповільненими) методами. Це дає змогу тимчасово зменшувати ціну продукції від базового значення до кризового та усувати зону збиткової роботи. Необхідно дозволити підприємствам під час виходу із кризи застосовувати прогресивні методи нарахування амортизації, оскільки в діючому законодавстві вони не передбачені.

Амортизація як категорія бухгалтерського обліку незалежно від способу її нарахування дозволяє зберегти основний капітал або його еквівалент на момент придбання. Можливість використання різних способів нарахування амортизації за окремими групами необоротних активів дозволяє при цьому прискорити процес відтворення довгострокового капіталу і здійснити ефективну інвестиційну політику в сучасних умовах [118].

3.4.2. Облікові підходи до розуміння фактору праці як інтелектуального капіталу підприємства

Стратегія розвитку багатьох країн світу, регіонів, областей і окремих підприємств України орієнтуються на ринки сировини і матеріалів, обсяги рухомого і нерухомого майна, запаси товарів і готової продукції, інші матеріальні активи як на фактори стабільності й гарантії на майбутнє. Проте,

головний принцип нової парадигми постіндустріального (інформаційного) суспільства – орієнтація на інтелектуальний, творчий, креативний потенціал. Глобальне інформаційне суспільство, перш за все, суспільство розумової праці, яке ґрунтується на використанні знань у всіх сферах діяльності людства: виробництва, медицини, науки, освіти. Адже, відмінність інформаційного суспільства як нової цивілізаційної хвилі – це домінування створення й експлуатації нових ідей і знань. Закономірно, зміни, що відбуваються, вимагають інтерпретації основних термінів і понять обліку в контексті формування економіки інформаційного суспільства.

Більшість інвесторів готові вкладати кошти в українські підприємства, що мають активи високої вартості, сподіваючись на ефективне їх використання. “Вартість” висококваліфікованих спеціалістів підприємства залишається на достатньо низькому рівні, що призводить до скорочення кадрів і відтік професіоналів за кордон. Інвестований у бізнес капітал у вигляді внесків власників і засновників є лише засобом досягнення основної мети – отримання економічних вигід у майбутньому. Ділова активність інвестованого капіталу буде залежати від індивідуальних інтелектуальних, трудових якостей співробітників і їх ролі у виробництві, тобто при такому розумінні економіка інформаційного суспільства передбачає персоніфікацію капіталу і набуття особистістю вартісно-речових характеристик. Для підтримки існуючих та отримання нових інвестицій виникає потреба в інформуванні потенційних інвесторів та інших учасників бізнесу про склад, структуру і кругооборот капіталу підприємства, його здатність генерувати майбутні економічні вигоди. Відсутність науково-обґрунтованих інтерпретацій економічної сутності капіталу в постіндустріальному (інформаційному) суспільстві, неможливість відображення вартості інтелектуального капіталу, виходячи із правил і принципів бухгалтерського обліку, призводить до незадоволення інформаційних очікувань окремих учасників бізнесу щодо адекватної характеристики

фактичного стану капіталу з урахуванням викликів економіки постіндустріального суспільства.

Проблемі перегляду теоретичних основ бухгалтерського обліку в умовах глобалізації та постіндустріального суспільства присвячені дослідження Ф.Ф Бутинця, М.П. Войнаренка, С.Ф.Голова, М.С. Пушкаря, Я.В. Соколова, В.Ф. Палія та інших.

В.Д. Базилевич і В.В. Ільїн справедливо зазначають: "Перехід від індустріального до духовно-інформаційного суспільства, трансформація моделей економічного розвитку під впливом глобалізації економіки, інтелектуалізація праці, дематеріалізація виробництва та перетворення людського капіталу на домінанту економічного розвитку породжують принципово нові проблеми, які потребують інших концептуальних рішень і переосмислення низки фундаментальних теоретико-методологічних принципів та понять економічної науки" [224, с. 13]. А. Бузгалін і А. Колганов відмічають: "Глобалізація виникає як безпосередня реакція на попередній розвиток: капітал, досягши гранично можливої концентрації в межах національних границь, неминуче прагне реалізувати себе в більш широкому просторовому економічному континуумі й тим самим трансформується в глобальний капітал" [281, с. 6]. Б.З. Мільнер вважає, що капітал у традиційному розумінні, тобто в матеріально-речовій і фінансовій формах, поступово перестав бути основою оцінки вартості підприємства [202, с. 9].

Узагальненням наукових поглядів можна вважати позицію Г.Уманців: "На сучасному етапі традиційна бухгалтерія не може досить ефективно обслуговувати сучасну інтелектуальну економіку, основним потенціалом якої вважаються технології та людські ресурси. Результатом такого недоліку стала суттєва невідповідність даних публічної звітності щодо реального стану підприємства та його ринкової вартості" [313, с. 9].

З позиції теорії бухгалтерського обліку визначення капіталу різними авторами представлено в табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Визначення капіталу

Автор	Визначення
М.Т. Білуха	Власний капітал визначається вартістю майна суб'єкта господарювання, тобто чистими активами (різниця між вартістю майна і позиковим капіталом) і складається зі статутного, додаткового й резервного капіталу, нерозподіленого прибутку та цільових (спеціальних) фондів [7, с. 13]
Ф.Ф. Бутинець	Власний капітал підприємства визначається як різниця між вартістю його майна і борговими зобов'язаннями, що це частина в активах підприємства, яка залишається після вирахування його зобов'язань. Тобто до власного капіталу належать: статутний капітал, пайовий капітал, додатковий вкладений капітал, інший додатковий капітал, резервний капітал, нерозподілений прибуток (непокритий збиток), неоплачений капітал, вилучений капітал [8, с. 56]
В.В. Сопко	Пасив – це капітал, тобто власність відповідної фізичної або юридичної особи на активи – майно і об'єкти (ресурси), які є на підприємстві і які контролюються ним у результаті попередніх (минулих) подій, та використання яких забезпечує збільшення капіталу. Під зобов'язаннями розуміється, що підприємство зобов'язане стосовно власників, акціонерів щодо виплати дивідендів, права виходу зі складу засновників, акціонерів і тощо [9, с. 76]
В.Г. Швець	Власний капітал підприємства визначається вартістю його майна – тобто чистими активами, що обчислюються як різниця між вартістю майна (активів) і залучених коштів [10, с. 35]

В свою чергу, бухгалтерський облік має забезпечити відображення всіх проявів капіталу: капітал – майно (активи), капітал – власність (пасиви), капітал – функція [183, с. 78].

Ю. Ішікава, ґрунтуючись на теорії К. Маркса, дослідив зміни у кругообороту капіталу в XX ст. На його думку, спостерігається перехід від індустріального до фінансового та інвестиційного капіталізму, що, в свою чергу, зумовило перехід від парадигми обліку продуктивного капіталу до парадигми позикового або фіктивного капіталу і, виходячи з цього, він виокремлює кругообіг реального і фіктивного капіталу [65, с. 406].

С.Ф. Голов розширив схему Ю. Ішікави (рис. 3.16), зв'язок L-N означає екстерналізацію знань, а зв'язок N-N1 – інтерналізацію знань. S – акціонерний

капітал, M – грошові кошти, m – дохід посередника, G – товар, L – праця, N – знання, A – засоби виробництва, P – виробництво (рис. 3.16)

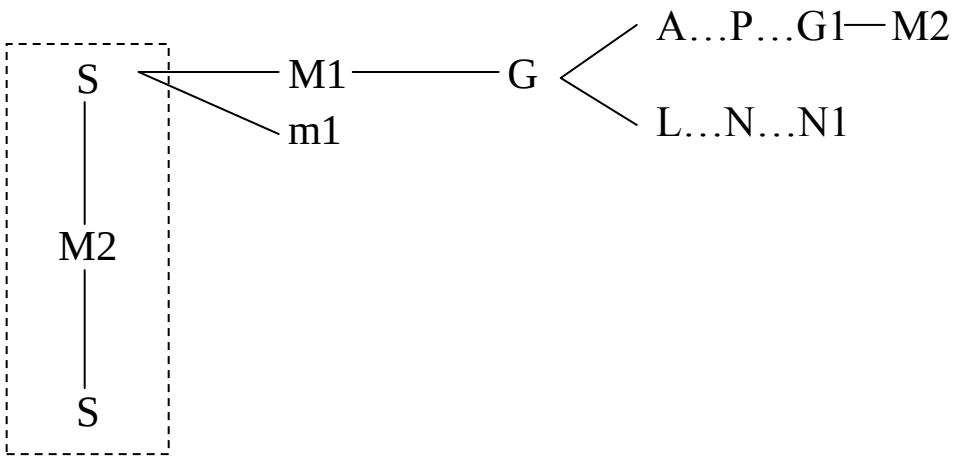

Рис 3.16. Кругообіг фізичного, фінансового та інтелектуального капіталу [65, с. 408]

З точки зору бухгалтерського обліку, інтелектуальний капітал включає нематеріальні активи, що відображені на балансі підприємства (інтелектуальна власність), та знання, які не відображені в обліку – знання працівників, їх вміння, організаційна культура тощо [65, с. 407].

О.Б. Бутнік-Сіверський розглядає інтелектуальний капітал як економічну категорію, з позиції авансованої інтелектуальної вартості, що в процесі свого руху приносить більшу вартість за рахунок додаткової вартості. Таке трактування інтелектуального капіталу може бути визначене як соціально-економічне. Власний інтелектуальний капітал може бути на балансі суб’єкта господарювання, наприклад, у формі капітальних інвестицій, тобто на стадії створення (розробки) нематеріальних активів, а також у вигляді нематеріальних активів, які в залежності від виду мають відповідний термін знаходження згідно законодавства України про охорону інтелектуальної власності [45, с. 7].

З аналізу останніх досліджень і публікацій бачимо, що нині існує два близьких за своїм змістом поняття: інтелектуальна власність та інтелектуальний капітал. Поняття інтелектуальної власності в тому вигляді, як воно

сформульоване в Угоді про створення Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), дуже широке [9]. Воно включає всі права, що відносяться до літературних, художніх і наукових творів, виконавської діяльності артистів, звукозапису, радіо-і телевізійних передач, винаходів у всіх галузях людської діяльності, наукових відкриттів, промислових зразків, товарних знаків, знаків обслуговування, фірмових найменувань і комерційних позначень, захист від недобросовісної конкуренції, а також всі інші права, що стосуються інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній сферах. При такому розумінні до інтелектуальної власності відносяться не тільки майнові права, але також моральні права, в тому числі право на цілісність твору, право на ім'я і т.д. Ці права зовсім не обов'язково приносять дохід. Тому їх не можна відносити до інтелектуального капіталу.

Наступний етап уточнень стосується окремих видів інтелектуальної власності. Найістотніші з них стосуються різного розуміння *ноу-хау* в концепціях інтелектуальної власності та інтелектуального капіталу, а також співвідношення понять "товарний знак" і "бренд".

З точки зору бізнесу прийнято розрізняти три види *ноу-хау*: 1) невіддільні від конкретної фізичної особи (працівника); 2) невіддільні від фірми; 3) віддільні в загальному випадку від фізичної особи і від фірми. Правовий захист поширюється тільки на ноу-хау третього типу. Тільки такі ноу-хау можна вважати активами фірми в повному розумінні слова. Однак менеджмент у своїх діях повинен враховувати існування ноу-хау всіх трьох типів.

Бренд – це комерційний еквівалент репутації. Саме репутація, а не товарний знак становить обов'язковий елемент, присутній у всіх варіантах вживання терміну "бренд". Цей термін широко використовується фахівцями з реклами, менеджменту та професійними оцінювачами. При цьому під "брендом" вони можуть розуміти й назва добре відомої фірми, і назва популярного товару, і загальновідомий товарний знак. Однак наявність товарного знака не є обов'язковим. Тому пов'язувати бренд з товарним знаком не зовсім правильно.

Крім того, на відміну від товарного знака термін "бренд" не має легального визначення. Однак управління інтелектуальним капіталом передбачає виявлення та оцінку саме брендів, а не товарних знаків.

Настільки ж непростим є і співвідношення між поняттями «інтелектуальний капітал» та «нематеріальні активи», якщо розуміти нематеріальні активи в точному бухгалтерському сенсі. Під «нематеріальними активами» прийнято розуміти будь-які довгострокові активи, не пов'язані безпосередньо з будь-яким відчутним об'єктом (річчю). Довгий час до нематеріальних активів відносили будь-які активи, для яких не знайшлося місця серед інших "нормальних" активів. Тому склад нематеріальних активів дуже неоднорідний. Найвідоміший з них - *goodwill* виходить як різниця між ціною покупки компанії та вартістю її чистих активів, тобто по суті являє собою бухгалтерську фікцію, не пов'язану ні з одним конкретним об'єктом, крім компанії в цілому. Те ж відноситься до *going concern*, хоча цей актив виникає зовсім іншим способом. Такі активи називаються неідентифіковані або активами типу гудвіл. По суті ж це бухгалтерські фікції. Крім того, до нематеріальних активів відноситься безліч ідентифікованих активів (identified assets), тобто пов'язуються з конкретним нематеріальним об'єктом (винаходом, товарним знаком і т.д.), з поліпшенням орендованої нерухомості, договором і т.п. Підставою для обліку будь-якого такого активу на балансі зазвичай є наявність витрат на його придбання або створення. Інакше кажучи, на балансі відображаються не активи як такі, а пов'язані з їх придбанням бухгалтерські операції.

Права інтелектуальної власності становлять тільки частину ідентифікованих нематеріальних активів. Це найбільш значна частина таких активів, але далеко не всі. При цьому значна частина прав інтелектуальної власності, що належать фірмі, на її балансі не відбивається, так як їх виникнення не було пов'язано з якимись бухгалтерськими операціями.

Таким чином, до складу нематеріальних активів можуть входити активи, які взагалі не відносяться до інтелектуального капіталу, а багато компонентів інтелектуального капіталу не входять до складу нематеріальних активів, якщо розуміти нематеріальні активи в бухгалтерському сенсі. Принципово не можуть входити до складу нематеріальних активів такі компоненти інтелектуального капіталу, які не належать фірмі, в тому числі людський капітал та частина ринкового капіталу. Крім того, у складі нематеріальних активів фірми зазвичай не враховуються належні їй авторські та суміжні права (copyright and neighboring rights), хоча в принципі вони можуть враховуватися. Практика показує, що багато фірм не прагнуть відобразити такі активи у своєму балансі, хоча прагнуть продемонструвати їх потенційним інвесторам. В результаті виникає величезний розрив між балансовою вартістю фірми та її ринковою капіталізацією. У випадку з компанією «Microsoft» цей розрив доходив в 1999 р. до двох порядків (100 разів). Приблизно те ж спостерігається у багатьох Internet-фірмах. З цієї точки зору прагнення до більш точного відображення нематеріальних активів у балансі є суперечливим [364].

Зі сказаного можна зробити висновок, що варто переглянути питання бухгалтерського обліку інтелектуального капіталу. Тут ми маємо справу з фундаментальними протиріччями між принципами бухгалтерського обліку та властивостями економіки знань (або алгебраїчними властивостями самих знань). Бухгалтерія заснована на принципах звичайної арифметики. Якщо десь прибуло, стільки ж повинно убути в іншому місці. Знання підкоряються зовсім іншим алгебраїчним правилами (non-rivalrousness), у них відсутня властивість рідкісності [352]. На цю властивість звертали увагу ще 3 нобелівських лауреата [351; 174; 363]. У літературі по інтелектуальному капіталу це залишилося непоміченим. Зазначені суперечності можна згладити, але не можна подолати. Більше того, є підстави вважати, що можливості по згладжуванні протиріч майже вичерпані, тобто міжнародні стандарти фінансового обліку в цьому відношенні близькі до досконалості. При цьому бухгалтерська інформація

залишається одним з найважливіших джерел інформації, використовуваних при оцінці бізнесу та прийнятті рішень про інвестування капіталу в ту чи іншу фірму. Але вона повинна бути доповнена іншими формами обліку.

Звіти про інтелектуальний капітал (Intellectual Capital Accounts), які публікуються деякими фірмами країн ЄС та США, являють собою додаток до традиційних бухгалтерськими звітами. Звіт про інтелектуальний капіталу розглядається як інструмент для його вимірювання, управління ним і демонстрації привабливості компанії для інвестицій. Існує два види таких звітів. Більш детальний звіт готується для внутрішніх потреб, насамперед для менеджменту і для демонстрації персоналу компанії з метою консолідації зусиль колективу. Скорочений звіт, в якому відсутня інформація, що не підлягає вільному поширенню, може бути підготовлений для публікації з метою залучення інвестицій або для роздачі потенційним інвесторам.

Для дослідження доступні в основному опубліковані звіти. Вони засновані на різних моделях представлення інформації та мають різні назви, наприклад, "The Holistic Accounts" (RambOl), "The quality Accounts / The Ethical Accounts" (Consultus), Navigator (Scandia), "Human resource accounts" (SCAA, ABB, Telia). Тим не менше, всі ці звіти можна розглядати як звіти про інтелектуальний капітал, всі вони повинні показувати інвестору, як компанія рухається від свого поточного стану, до того, якою вона може і повинна бути.

Розділ "Що є" має на меті, як правило, візуалізувати інформацію про наявні ресурси компанії. Значна частина цієї інформації має нефінансовий характер. Відомості про людські ресурси, клієнтів, технології представлені у вигляді графіків, діаграм і т.д.

Розділ "Що робиться" містить в основному нефінансову інформацію про зусилля менеджменту з розвитку інтелектуального капіталу компанії. Спеціальна увага приділяється розвитку людського капіталу, роботі з клієнтами, забезпечення доступу до технологій.

Нарешті, третій розділ "Що виходить" демонструє рух до наміченої мети. У цьому розділі суттєво використовуються фінансові показники, щоб показати, як інтелектуальний капітал компанії дозволяє отримати дохід через появу нових товарів або послуг, необхідних клієнтам.

Звіти про інтелектуальний капітал не можна розглядати ізольовано, вони мають сенс тільки в контексті. Контекст - це бачення системи управління та форми конкуренції. У цей контекст звіти про інтелектуальний капітал вносять нову реальність. Вони дають більш адекватне уявлення про реалії життя підприємства, ніж традиційні нематеріальні активи. Звіти про інтелектуальний капітал дозволяють пояснити приголомшливий (в десятки і навіть сотні разів) розрив між балансовою вартістю і ринковою капіталізацією фірм. Крім того, досить глибокий зміст вкладений у розмежуванні компонентів інтелектуального капіталу, тобто у виокремлення людського капіталу, ринкового капіталу і т.д. Згідно концепції інтелектуального капіталу, якщо фірма втрачає один з цих компонентів, то знецінюється весь її інтелектуальний капітал і, отже, сама фірма. Тут має місце явне порушення принципу, відомого в теорії корпоративних фінансів [352] як закон збереження вартостей. Згідно з цим принципом, вартість цілісної одиниці дорівнює сумі вартостей її частин. У випадку з компонентами інтелектуального капіталу цей принцип можна використовувати тільки для того, щоб приписати кожній з частин інтелектуального капіталу деяку вартість. Однак для прийняття практичних рішень він не тільки нічого не дає, але заплутує. Дана обставина дуже важлива. Щоб звернути на це увагу, Л. Едвінссон [354] заявляє, навіть, що вартість компонентів інтелектуального капіталу треба не додавати, а множити! Тоді очевидно, що зведення вартості одного з них до нуля, призводить до зведення до нуля вартості всього інтелектуального капіталу. Звіт про інтелектуальний капітал якраз і показує відносно слабкі місця, зусилля менеджменту щодо вирівнювання положення та ілюструє тенденцію, що в результаті вартість всього бізнесу різко піде вгору.

Практика показує, що потенційні інвестори охоче знайомляться зі звітами про інтелектуальний капітал. Для них не так вже важливо, щоб оцінка інтелектуального капіталу мала грошовий вираз, але дуже істотна наочність представлення даних.

У більшості країн оціночна діяльність регулюється професійними організаціями оцінювачів, які розробляють і приймають свої стандарти оцінки. Ці стандарти є обов'язковими для застосування членами організацій.

Існують також об'єднання саморегулюючих організацій оцінювачів, створювані на національному, європейському і світовому рівні з метою гармонізації стандартів оціночної діяльності. Найбільш авторитетна з таких організацій - Міжнародний комітет зі стандартів оцінки (МКСО) - International Valuation Standards Committee (IVSC). Цей комітет (МКСО) розробляє і регулярно публікує доповнення і зміни до міжнародних стандартів оцінки (МСО), на основі яких саморегулюючі організації в різних країнах розробляють свої власні стандарти [353].

Сфера діяльності професійних оцінювачів традиційно ділиться на предметні сфери, серед яких немає такої сфери, як оцінка інтелектуальної власності. У європейських країнах прийнято виділяти в якості окремої предметної області оцінку нематеріальних активів, причому оцінка нематеріальних активів завжди тісно прив'язана до оцінки бізнесу, в США взагалі оцінка бізнесу і нематеріальних активів регулюються одним стандартом [353]. Для цього є достатні підстави, головна з яких - єдність підходів і методології оцінки бізнесу і нематеріальних активів.

Наступна, але не менш важливе підстава для об'єднання оцінки бізнесу й оцінки нематеріальних активів пов'язана зі зростанням ролі нематеріальних активів у вартості компаній. Ч. Хенді [355] писав, що інтелектуальний капітал корпорації зазвичай в 3-4 рази перевищує вартість всіх її матеріальних активів. Однак Л. Едвінссон [354] вже в 2006 році вважав ці дані застарілими. Тоді він оцінював коливання даного показника для більшості компаній у межах від 5:1 до

16:1. У період з 2006 по 2011 рік вагомість інтелектуального капіталу тільки зростала. Інакше кажучи, вартість сучасних компаній в основному визначається наявністю у них інтелектуального капіталу. Разом з тим, говорити про вартість інтелектуального капіталу слід з обережністю, так як вона багато в чому складається з елементів, які в принципі не продаються і, отже, не мають вартості в загальноприйнятому сенсі. У будь-якому разі, не можна говорити про ринкову вартість інтелектуального капіталу. При цьому можна говорити про вартість бізнесу і вартість компанії в цілому, так як компанії час від часу продаються, причому кожна угода в цій області дає багатий матеріал для аналізу і роздумів.

Ситуація в Україні значно відрізняється від існуючої у США та ЄС. Наведемо інформацію Державного комітету статистики про здійснені в Україні науково-технічні роботи (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт

Роки	Всього, у фактичних цінах	У тому числі				Питома вага обсягу виконаних наукових і науково-технічних робіт у ВВП
		фундаментальні дослідження	прикладні дослідження	розробки	науково-технічні послуги	
	млн.грн.					%
1996	1111,7	140,6	321,6	606,9	42,6	1,36
1997	1263,4	188,5	309,2	693,7	72,0	1,35
1998	1269,0	205,5	297,5	682,8	83,2	1,24
1999	1578,2	220,5	330,4	918,6	108,7	1,21
2000	1978,4	266,6	436,7	1106,3	168,8	1,16
2001	2275,0	353,3	304,9	1317,2	299,6	1,11
2002	2496,8	424,9	343,6	1386,6	341,7	1,11
2003	3319,8	491,2	429,8	1900,2	498,6	1,24
2004	4112,4	629,7	573,7	2214,0	695,0	1,19
2005	4818,6	902,1	708,9	2406,9	800,7	1,09
2006	5354,6	1141,0	841,5	2741,6	630,5	0,98
2007	6700,7	1504,0	1132,6	3303,1	761,0	0,93
2008	8538,9	1927,4	1545,7	4088,2	977,7	0,90
2009	8653,7	1916,6	1412,0	4215,9	1109,2	0,95
2010	9867,1	2188,4	1617,1	5037,0	1024,6	0,90
2011	10349,9	2205,8	1866,7	4985,9	1291,5	0,79

За даними табл. 3.7 обсяги наукової роботи зростають, однак їх частка у ВВП країни дуже низька і знижується. Така негативна тенденція свідчить про те, що в Україні не нарощується інтелектуальний капітал, що в майбутньому може стати причиною економічних проблем. І сьогодні ми бачимо, що більшість інноваційних впроваджень на підприємствах ввозяться з-за кордону, хоча ми маємо значний науковий потенціал, однак він залишається невикористаним. Основною причиною такої ситуації є недостатня увага в державі до наукової діяльності, що ілюструє табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Джерела фінансування інноваційної діяльності

Роки	Загальна сума витрат	У тому числі за рахунок коштів			
		власних	державного бюджету	іноземних інвесторів	інші джерела
	млн.грн.				
2000	1757,1	1399,3	7,7	133,1	217,0
2001	1971,4	1654,0	55,8	58,5	203,1
2002	3013,8	2141,8	45,5	264,1	562,4
2003	3059,8	2148,4	93,0	130,0	688,4
2004	4534,6	3501,5	63,4	112,4	857,3
2005	5751,6	5045,4	28,1	157,9	520,2
2006	6160,0	5211,4	114,4	176,2	658,0
2007	10850,9	7999,6	144,8	321,8	2384,7
2008	11994,2	7264,0	336,9	115,4	4277,9
2009	7949,9	5169,4	127,0	1512,9	1140,6
2010	8045,5	4775,2	87,0	2411,4	771,9
2011	14333,9	7585,6	149,2	56,9	6542,2

Як бачимо, основними джерелами фінансування наукових робіт є приватні кошти. Державне фінансування здійснюється у розмірах, що явно не достатні.

Наступна табл. 3.9 ілюструє впровадження наукових розробок на підприємствах.

Таблиця 3.9

Впровадження інновацій на промислових підприємствах

Роки	Питома вага підприємств, що впроваджували інновації. %	Впроваджено нових технологічних процесів, процесів	у т.ч. маловідходні, ресурсозберігаючі	Освоєно виробництво іноваційних видів продукції,*найменувань	з них нові види техніки	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2000	14,8	1403	430	15323	631	
2001	14,3	1421	469	19484	610	6,8
2002	14,6	1142	430	22847	520	7,0
2003	11,5	1482	606	7416	710	5,6
2004	10,0	1727	645	3978	769	5,8
2005	8,2	1808	690	3152	657	6,5
2006	10,0	1145	424	2408	786	6,7
2007	11,5	1419	634	2526	881	6,7
2008	10,8	1647	680	2446	758	5,9
2009	10,7	1893	753	2685	641	4,8
2010	11,5	2043	479	2408	663	3,8
2011	12,8	2510	517	3238	897	3,8

* до 2003 року нових видів продукції

З наведених даних робимо висновок, що накопичення інтелектуального капіталу в Україні відбувається низькими темпами і вимагає особливої уваги держави, суспільства, підприємців. Адже інтелектуальний капітал. дає можливості розвитку у довгостроковій перспективі, є стратегічним ресурсом в умовах глобалізації та переходу до постіндустріальної стадії розвитку продуктивних сил.

Складовою інтелектуального капіталу виступає людський капітал – знання, вміння, ноу-хау, накопичений досвід, капіталізовані в співробітниках підприємства. Визначити реальну кількісну оцінку людському капіталу та відобразити її у фінансовій звітності підприємства на практиці неможливо. З іншого боку, без оцінки кваліфікації, досвіду і здібностей трудових ресурсів неможливо визначити економічну ефективність технічного оснащення:

1) недостатній рівень кваліфікації робітників не дозволить максимально використовувати можливості сучасних технологій, подальші інвестиції в переоснащення збиткові; 2) неефективний менеджмент і нераціональна організація праці призведе до збитковості будь-якого інвестиційного проекту.

В ракурсі розвитку глобального інформаційного суспільства можна виділити ті елементи, тенденції та закономірності розвитку інтелектуального капіталу, які мають принципове значення для з'ясування особливостей протікання кругообороту капіталу:

1. Реальні цінності, як і раніше, створюються працею в сфері матеріального виробництва. Сама по собі інтелектуально-інформаційна праця не здатна створювати якихось реальних цінностей, проте, будучи сполученою зі сферою матеріального виробництва, вона здатна виступати множником (мультиплікатором) цінності (вартості) продукції, збільшуючи її в ряді випадків в десятки, сотні, тисячі і т.д. разів.

2. Головною, провідною цінністю в суспільстві, відповідно переважною частиною суспільного багатства стає інформація, що розуміється в найширшому сенсі слова, починаючи від відкриттів, винаходів, науково-технічних і технологічних розробок і закінчуючи масивами найрізноманітнішої інформації.

3. У сфері реального виробництва на порядок знижується чисельність працівників, у міру застосування інформаційних технологій і автоматизації виробництва, відповідно в структурі цінності (вартості) продукції знижується частка живої праці і зростає частка праці уречевленої.

4. У міру зростання продуктивності суспільної праці і все зростаючого, але не остаточного, витіснення живої праці з реального сектора економіки, все зростаюча частина населення переміщається в сферу послуг, особливо побутового та туристично-розважального характеру. При цьому повинні формуватися механізми державного регулювання, що забезпечують перерозподіл цінностей, що створюються в реальному секторі економіки, в сферу послуг і на користь зайнятих у ній працівників.

5. Інформаційно-інтелектуальна складова стає все більш важливою частиною собівартості й ціни продукції.

6. Зростає, часто на порядок, рівень оплати праці найбільш кваліфікованих працівників у сфері інформаційно-управлінської праці.

7. Користування окремими видами інтелектуально-інформаційних потоків та послуг повинно бути загальнодоступним, а тому й безкоштовним, що необхідно для швидкого і сталого розвитку всього суспільства та його продуктивних сил. Користування іншими видами інтелектуально-інформаційних потоків і послуг має бути платним, що необхідно для матеріальної винагороди тих, хто генерує інтелектуально-інформаційні цінності і забезпечує функціонування інфраструктури їх зберігання і розповсюдження. Відповідно, на кожній фазі розвитку суспільства та його продуктивних сил, необхідно дотримуватися оптимального співвідношення між безкоштовним і платним користуванням продукцією інтелектуально-інформаційної праці.

8. Продукт інтелектуально-інформаційної діяльності володіє суспільною цінністю (у тому числі і ціною, в разі його продажу) тільки на рівні найвищої якості і останніх досягнень. Якщо матеріально-речова продукція, в силу її обмеженості та дефіцитності, потрібна суспільству не тільки в своїх найкращих зразках, а й посередніх (наприклад, на всіх жителів найкращою одягу і взуття не вистачить, а одягатися і взуватися потрібно всім), то інтелектуально-інформаційний продукт має сенс використовувати тільки в його найкращій якості, оскільки він порівняно легко піддається копіюванню та розповсюдженню.

9. Поява більш досконалого інтелектуального продукту знецінює цінність (і вартість) передуючого йому за призначенням інтелектуально-інформаційного продукту, якою б великою ця цінність (вартість) не була напередодні свого знецінення.

10. Зростання продуктивності праці на інформаційно-індустріальній стадії розвитку продуктивних сил дозволяє: а) забезпечити повний матеріальний комфорт кожному жителю планети, а також оптимальний набір продуктів харчування, із забезпеченням доступу кожній людині до накопиченого масиву фундаментальної інформації; б) створити умови для процвітаючої життя всьому людству, без руйнування місця існування людини; в) створити такі робочі місця

та їх структуру, які дозволять в кожній людині проявити свій творчий потенціал, що, в свою чергу, за принципом зворотного зв'язку, на кілька порядків підвищить продуктивну силу суспільної праці.

Виходячи з названих вище процесів в перетворенні матеріально-технічної бази суспільства, в умовах сучасної стадії розвитку продуктивних сил, розглянемо вплив цих процесів на кругооборот капіталу. Якщо в індустріальну епоху центральною проблемою кругообороту капіталу є діалектика перервності та безперервності стадій і фаз руху капіталу, то в інформаційну епоху на цю діалектику накладається діалектика платності й безоплатність надання результатів праці в сферах науки та управління. Науково-технічний прогрес, швидкість і масштаби якого значно зростають на сучасній стадії розвитку продуктивних сил, створює нижченаведені елементи матеріально-технічного прогресу. По-перше, забезпечується не тільки механізація, а й автоматизація вантажно-розвантажувальних робіт. По-друге, забезпечується сприятливий режим зберігання товарно-матеріальних цінностей, відповідно високий рівень безпеки. По-третє, все більш технічно досконалими, надійними і при тому економічними стають транспортні засоби. По-четверте, кількісно розростається і якісно вдосконалюється мережа доріг, а також їх інфраструктура, як і інфраструктура повітряного і водного транспорту. По-п'яте, рух засобів виробництва та оптових партій предметів споживання всіляко і всебічно інформатизуються на базі поліпшення комп'ютерної техніки і вдосконалення комп'ютерних програм.

Названі вище елементи науково-технічного прогресу в сфері товарообігу здійснюють такий вплив на кругооборот капіталу:

1. Виробничі запаси та готову продукцію стає все більш вигідним концентрувати не на складах підприємств-споживачів або підприємств-виробників, а на великих, технічно і високооснащених базах і складах, що дозволяє забезпечувати високу мобільність запасів.

2. Значно прискорюється кругооборот капіталу підприємства, вмонтованого в охарактеризовану вище мезоекономічну мережу. При цьому прискорюється не тільки кругооборот і оборот грошового капіталу, а й реальний рух товарів.

3. За рахунок кращої організації виробничих поставок, інтенсифікується процес виробництва, в результаті чого збільшується його обсяг на тих самих виробничих потужностях і при тому ж самому контингенті працівників.

Розвиток методів маркетингу на базі комп'ютерного моніторингу попиту і перебігу продажів, в поєднанні з розвитком гнучких технологій, дозволяє виробляти переважно потрібну споживачеві продукцію, з її адресною доставкою покупцеві. На цій основі, спільно з удосконаленням процесу товароруху на базі науково-технічного прогресу розвиваються нижченаведені тенденції.

4) Скорочується відносна величина виробничих запасів і готової продукції у всьому суспільстві по відношенню до обсягів виробництва, причому не тільки на складах підприємств виробників і споживачів продукції, а й на складах і базах, які обслуговують багато підприємств.

5) Значно прискорюється міжгалузевий (мезоекономічний) кругооборот капіталу, а вже через це прискорюється рух коштів по всіх стадіях кругообороту та у кожного окремо взятого підприємства.

6) Істотно скорочується час впровадження у виробництво новітніх технологій та науково-технічних розробок.

Отже, в умовах глобалізації, тобто процесу всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації, а також інформаційної революції відбулися кардинальні зміни в традиційному устрої процесів у бізнесі. Новий рівень розвитку отримали розподіл праці, міграція капіталу, людських і виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та технічних процесів. Крім того, характерними ознаками світового господарства з кінця 80-х – початку 90-х років XX ст. стали: єдність світового господарства, взаємозалежність економік, а отже, формування глобальних товарних ринків.

Відповідно, у сучасних умовах господарювання підприємство-покупець для забезпечення ефективного постачання власного виробництва відповідними засобами за допомогою Інтернет-мережі має змогу отримати доступ до необхідної інформації, а отже, всесвітнього асортименту засобів виробництва, що раніше було неможливим. Окремою перевагою, є можливість безпосереднього зв'язку з компанією-постачальником, тобто не використовуючи посередницькі фірми, що також сприяє скороченню витрат підприємства та підвищенню ефективності його господарської діяльності.

Доведено, що інформація – важливий фактор, наявність якого позитивно впливає на організацію етапу постачання. Доступ до інформації дає можливість підприємству отримувати додаткові дані про ринок, що формує його конкурентні переваги та можливість не тільки отримувати прибутки, але й зайняти лідируючі позиції у галузі своєї діяльності на ринку. Фактором суттєвого покращання ефективності господарської діяльності підприємств є використання сучасних засобів обміну інформацією – мережі Internet, Extranet та Intranet.

. Еволюція соціально-економічних відносин сприяє появі нових характеристик традиційних об'єктів обліку, потребуючих трактування і оцінки. В умовах формування економіки постіндустріального (інформаційного) суспільства великого значення набуває інтелектуальний капітал та його складова – людський. Складність оцінки інтелектуального капіталу та його складових полягає у відсутності конкретного визначення економічної сутності поняття, суб'єктивному виборі методики оцінювання і поглядів експертів. Отже, на сьогодні всі розмови про відображення вартості людського капіталу в балансі підприємства є недоречними, оскільки, структура і зміст фінансової звітності підпорядкований парадигмі матеріально-речового облаштування суспільства.

Людський капітал має важливе значення як об'єкт стратегічного обліку і аналізу: для визначення стратегій розвитку бізнес-процесів необхідно дати експертну оцінку людському капіталу, а саме: провести аналіз погодження цілей

керівництва і персоналу, дослідити моральний клімат колективу, вивчити наявні навики і вміння співробітників, визначити рівень освіченості і кваліфікації працівників; розрахунок очікуваного доходу від вкладеного капіталу повинен враховувати обсяги вкладених в людський капітал ресурсів; реалізація інвестиційних проектів повинна проводитися паралельно з вкладенням інвестицій у людський капітал: перепідготовку кадрів, підвищення кваліфікації працівників, покращення організації виробництва і управління підприємством. Для оцінювання людського капіталу найбільш доречними є евристичні підходи і вербальні аналітичні оцінки.

Розвиток глобального інформаційного суспільства здійснює значний вплив на кругооборот капіталу, зокрема якщо в індустріальну епоху центральною проблемою кругообороту капіталу є діалектика перервності та безперервності стадій і фаз руху капіталу, то в інформаційну епоху на цю діалектику накладається діалектика платності й безоплатність надання результатів праці в сферах науки та управління. Використання досягнень науково-технічного прогресу прискорюють кругооборот капіталу та підвищують ефективність його використання.

Зроблені висновки можуть стати поштовхом до подальших досліджень з цієї складної проблеми інформаційної економіки.

У зв'язку з вищесказаним особливої актуальності набуває проблема оцінки вартості інтелектуального капіталу.

Дану проблематику освячували багато вчених, серед яких: Сухомлин В.Ф., Макаров В.А., Козирєв А.Н., Бутирський В.В. та інші, але, незважаючи на це залишилося безліч невирішених проблем, до того ж досі не розроблено єдиної позитивної системи оцінки нематеріальних активів, тому темі притаманна певна ступінь новизни.

Інтелектуальний капітал вважається найбільш важливим активом багатьох найбільших і найбільш потужних світових компаній; він служить основою для домінування на ринку та забезпечення постійної прибутковості провідних

корпорацій. Він часто відіграє ключову роль у злиттях і поглинаннях, і добре обізнані компанії все ширше використовують ліцензійні можливості для переміщення цих активів в свої юрисдикції з низьким оподаткуванням.

Тим не менше, роль нематеріальних активів у бізнесі розуміється ще не в повній мірі. Стандарти бухгалтерського обліку зазвичай не можуть відобразити вартість прав інтелектуальної власності, часто не в повній мірі оцінюються, використовуються і управління ними не завжди буває на належному рівні. Незважаючи на важливість і складність питань, що стосуються прав інтелектуальної власності, як правило, відсутня необхідна координація між різними професійними фахівцями, що займаються відповідними питаннями.

Оцінюючи вартість капіталу будь-якого підприємства, важливо правильно визначити джерела фінансування. Вартість капіталу по кожному окремому капіталовкладенню слід розраховувати виходячи з характеристик даного капіталовкладення - ризиків, яким піддаються як кредитори, так і акціонери, і відповідної структури капіталу [224, с. 107].

«Зростання частки інтелектуального капіталу в структурі капіталу підприємства за останні роки зумовлює необхідність оцінки рівня його захисту, як у поточній діяльності підприємства, так і бізнесу в цілому» [155, с. 201].

Одним із ключових факторів, які впливають на успіхи або невдачі компанії, є ступінь ефективного використання інтелектуального капіталу і оцінка ризику. Безумовно, керівництво компанії має знати вартість нематеріальних активів і взаємопов'язаних ризиків з тієї ж причини, з якої воно повинно знати вартість приналежних компанії матеріальних активів, тому що керівники підприємства повинні знати вартість всіх активів і зобов'язань, що знаходяться під їх управлінням і контролем, для підтримки цієї вартості. Використання цих активів може мати різні форми, починаючи від безпосереднього продажу активів, організації спільного підприємства або укладення ліцензійної угоди. Безумовно, їх використання збільшує оцінку ризику [156].

Оцінка являє собою, перш за все, об'єднання економічної концепції вартості та правової концепції власності. Наявність активів являє собою функцію їх можливості забезпечувати дохід і визначати дисконтну ставку цього доходу. Кардинальне правило комерційної оцінки полягає в наступному: вартість чогось може бути вказана абстрактно; все, що може бути зазначено є вартістю речі в конкретному місці, в конкретний час, у конкретних обставинах. Це правило особливо важливо при оцінці прав інтелектуальної власності. Як правило, мова йде про одну або двох зацікавлених сторонах і оцінка для кожної з них залежати від конкретних обставин. Якщо ці обставини, і обставини власника прав не будуть прийняті до уваги, оцінка буде безглуздою.

Для того, хто проводить оцінку нематеріальних активів, розрахунок їх вартості зазвичай не представляє великої проблеми, якщо вони отримали офіційну охорону за допомогою товарних знаків, патентів або авторського права. Однак це не відноситься до таких нематеріальних активів, як ноу-хау (яке може включати талант, професійні навички і знання робочих ресурсів), системи і методи підготовки, технічні процеси, списки покупців, мережі розповсюдження і т.д. Ці активи можуть бути в рівній мірі цінними, але більш важкими для визначення з точки зору забезпечуваних ними надходжень і прибутку. У відношенні багатьох нематеріальних активів необхідно проводити дуже ретельний попередній аналіз разом з юристами і бухгалтерами компанії.

Прийнятні методи оцінки визначаються нематеріальних активів та інтелектуальної власності поділяються на три широкі категорії. Це методи, засновані на ринкових відносинах, на вартості або на оцінці минулих і майбутніх економічних вигод [156, с. 91].

В ідеальній ситуації незалежний експерт завжди віддасть перевагу визначити ринкову вартість шляхом посилання на зрівнянні ринкові операції. Це досить важко при оцінці таких активів. При оцінці об'єкта інтелектуальної власності, пошук порівнянної ринкової операції стає практично марним. Це не тільки пов'язано з відсутністю сумісності, але також і з тим, що критерії продажу

інтелектуальної власності, як правило, ще недостатньо розроблені, і багато випадки продажу являють собою лише невелику частину більш великої угоди, подробиці якої залишаються суворо конфіденційними. Існують інші перешкоди, які обмежують використання такого методу, зокрема, спеціальні покупці, різних переговорні навички і спотворюють ефекти піків і нижчих точок економічних циклів [36].

Оптимізовані за вартістю методи, такі як «вартість створення» або «вартість заміни» конкретного активу припускають, що існує певний взаємозв'язок між вартістю і цінністю, і цей підхід нічим не привабливий, за винятком простоти використання. Цей метод ігнорує зміни вартості грошей з урахуванням фактора часу і не враховує витрати на утримання [36].

Методи оцінки, що випливають з оцінки минулих і майбутніх економічних вигід (також названі методами оцінки доходу) можуть бути розбиті на чотири групи: 1) капіталізація історичних прибутків; 2) методи оцінки різниці в валового прибутку; 3) методи оцінки надприбутку; 4) метод звільнення [303, с. 88].

Капіталізація історичного прибутку дозволяє визначати вартість нематеріальних активів (НМА) шляхом множення підтримуваної історичної прибутковості активу на кратне чисто, яке було визначено після досягнення відносної сили НМА. Наприклад, кратне число визначається після оцінки бренду у світлі таких факторів, як лідерство, стабільність, частка на ринку, інтернаціональність, тенденція прибутковості, маркетингова та рекламна підтримка та охорона. У той час як даний процес капіталізації враховує деякі з факторів, які слід брати до уваги, він має серйозні недоліки, пов'язані, головним чином, з отриманням минулих доходів. Цей метод майже не враховує майбутні можливості.

Методи оцінки різниці валового прибутку часто асоціюються з оцінкою товарних знаків і брендів. Ці методи розглядають різниці в продажних цінах, скориговані з відмінностями в ринковій вартості, тобто різницю між межею

коливання ціни марочного або патентованого продукту і продукту без марочного назви або з родових назв. Ця формула використовується для забезпечення руху готівки та розрахунку вартості. Знаходження родових еквівалентів для патенту та обумовлених відмінностей в ціні значно більш складне завдання, ніж визначення відмінностей в ціні на роздрібний бренд.

Метод визначення надприбутку розглядає поточну вартість чистих матеріальних активів, що використовуються в якості бази для розрахункової норми прибутку. Він використовується для розрахунку прибутку, який потрібен для заохочення інвесторів вкладати кошти в ці чисті матеріальні активи. Будь-які доходи, отримані на додаток до прибутку, необхідній для заохочення інвестицій, розглядають як надприбутки, забезпечувані НМА. Хоча теоретично цей метод ґрунтується на майбутніх економічних вигодах за рахунок використання активів, він пов'язаний з труднощами корегування альтернативного використання активів.

Метод звільнення враховує, що може дозволити покупець, або, що він готовий оплатити за ліцензію на аналогічні НМА. Після цього потоки капіталізуються, що відображає взаємозв'язок між ризиком і прибутковістю інвестування в цей актив.

Аналіз дисконтованого грошового потоку враховує останні три методології і ймовірно являє собою найбільш всеосяжний метод оцінки. Необхідно зробити ретельну оцінку потенціального прибутку і грошових потоків і після цього зіставити їх з існуючою вартістю шляхом використання дисконтної ставки чи ставок. Математичне моделювання дисконтного грошового потоку підтверджує той факт, що 1 євро в нашій кишені сьогодні коштує більше, ніж 1 євро в наступному році або 1 євро ще через один рік. Цінність грошей з урахуванням фактора часу розраховується шляхом коригування очікуваних майбутніх доходів по відношенню до сьогоднішньої вартості грошей з використанням дисконтної ставки. Дисконтна ставка використовується для

розрахунку економічної цінності і включає компенсацію за ризик і за очікувані рівні інфляції.

При розгляді активу, оцінювач повинен буде враховувати середовище використання активу для визначення потенціалу зростання ринкових доходів. Прогнозування ринкових доходів буде критичним етапом в процесі оцінки. Потенційні доходи необхідно оцінювати за допомогою співвідношення з довговічним характером активу і його реалізації на ринку, і тому розгляд витрат повинен ув'язуватися з оцінкою залишкової вартості або кінцевої вартості, якщо такі є. Цей метод враховує умови ринку, можливу виробничу потужність і потенціал, і вартість грошей з урахуванням фактора часу. Він ілюстративний щодо потенціалу грошового потоку, і не ілюстративний щодо власності, він привертає велику увагу і широко використовується у колах фінансистів. Використовувана до грошових потоків дисконтна ставка може бути визначена шляхом використання різних моделей, включаючи метод накопичення, моделі зростання дивідендів та модель ціноутворення основного капіталу, що використовує зважене середнє значення вартості капіталу.

Незважаючи на те, що деякі з вищезгаданих методів широко використовуються, важливо відзначити, що оцінка являє собою більше мистецтво, ніж науку, і носить характер міждисциплінарного дослідження, що охоплює такі області, як право, економіка, фінанси, бухгалтерський облік та інвестиції . Було б необачно намагатися виконати оцінку з використанням, так званих промислових (галузевих) стандартів без урахування фундаментальної теоретичної бази оцінки. При проведенні оцінки НМА важливе значення має контекст і оцінювач повинен враховувати це при визначенні реальної вартості активів [303].

Про значну ціну нематеріальних активів свідчать угоди з купівлі компаній, що володіють відомими брендами. Оцінка бренду необхідна будь-якій компанії, оскільки вона дозволяє не тільки прийняти рішення про купівлю або продаж

бренду, але і упорядкувати облік в компаніях і ефективніше розподіляти наявні ресурси.

Нематеріальні активи, включаючи бренди, мають прямий вплив на доходи і витрати компанії. Визначення вартості бренду - це зазвичай поєднання прямих і непрямих оцінок. Прямі оцінки робляться на основі грошей, витрачених на комунікаційні вкладення в розвиток бренду. Непрямі - на те, що може бренд додати до вартості товару без бренду з тієї ж категорії [46, с. 200].

Розглянемо прямі методи. Один з них - метод сумарних витрат. Він полягає в підрахунку всіх витрат по створенню і просуванню бренду: витрат на дослідження і розробку, художнє рішення і упаковку, юридичну реєстрацію та захист, вкладень у рекламу, просування і зв'язки з громадськістю. Метод гарний тим, що доступний кожному виробнику. Метод поганий тим, що ця оцінка є суто внутрішньою справою компанії. Можна вкласти 10 мільйонів доларів в дослідження і розробки, рекламу і просування, а бренду як не було - так і немає. І вартість його - нуль. Інший, більш цікавий, але менш часто використовуваний метод прямого вимірювання - оцінка популярності і оцінка франшизи (Franchise Valuation). Бренд-менеджери, плануючи майбутній обсяг продажів, зазвичай використовують рівняння, які дозволяють переводити рекламний бюджет у популярність, популярність в проби, а проби - в результуючий обсяг споживання. Оціночний механізм використовує такий самий шлях міркувань, але тільки у зворотному напрямку. Переваги цього методу полягають у тому, що його легко використовувати, і він вимагає менше досліджень порівняно з попереднім. Цей метод також дає оцінку сьогоднішньої вартості інвестицій в бренд незалежно від того, які саме гроші і яким чином були витрачені в минулому [46].

Непрямі оціночні методи найчастіше використовуються фінансистами, хоча проблем з такими методами, як правило, більше, ніж з іншими. Метод надлишкових накопичень визначає наскільки зростає дохід від того, що його приносить певний бренд. Спочатку визначається потік грошей, який забезпечує

звичайний товар протягом 10 років (стандартний життєвий цикл товару), після чого проводиться «Discounted Cash Flow»-аналіз. Цей аналіз полягає в тому, що для кожного року розраховується потік грошей з розрахунку ризиків інвестицій в бренд і їх реалізацій на той момент. Сума цих потоків для кожного року плюс залишкова вартість бренду на сьогоднішній день дають оцінку вартості бренду за весь проміжок часу [46].

Метод «звільнення від відрахувань» ґрунтується на припущенні, що, якщо компанія не використовує сама свій бренд, вона може віддати його в користування іншим фірмам за визначену суму. Ці відрахування зазвичай розраховуються на основі обсягу продажів. За допомогою цього методу розраховується сума таких відрахувань за рік, яка потім перевіряється на очікуваний період життя бренду [46, с. 103].

Найпопулярніший метод має назву «додатковий дохід». Передбачається, що брендований товар можна продати дорожче, ніж небрендований [46, с. 107].

Оскільки всі ці фінансові оцінки більш-менш точні у відношенні вартості бренду, неможливо покластися ні на один з них повністю. Тому в ході оцінки вартості бренду користуються декількома методамі одночасно.

Таким чином, оцінка вартості інтелектуального капіталу стає все більш значущою завданням як для створюваних підприємств, так і для тих, які діють на ринку вже не один рік. Хоча у світі існує декілька різноманітних методик підрахунку вартості бренду, вибрати одну універсальну не здається можливим. Всі підприємства мають власний набір відомих їм показників їх фінансово-економічної діяльності, власну історію і власні можливості. Як видається, жодна з наведених методик не повинна використовуватися самостійно. Тільки підрахована за декількома методиками вартість може дати вірний результат. Хоча не можна сказати, що є певна вартість бренда. У цьому і особливість визначення вартості бренду, що ніхто не в змозі сказати, що ось ця вартість вірна, а ця – ні [127; 128].

3.5. Облік процесу реалізації товарів (виконання робіт, надання послуг)

Кругообігом господарських засобів є їх безперервне переміщення, при якому вони переходять з однієї стадії виробництва в іншу і при цьому змінюють форму, постійно повертаючись до початкової форми [51, с. 35].

Моделі кругообігу капіталу відображають закономірності руху цінностей у процесі господарської діяльності. У схемах перетворення ресурсів на кожній зі стадій кругообороту в спрощеному варіанті відображається модифікація господарських засобів і примноження їх вартості. Значення і роль процесу реалізації істотно зростають в умовах становлення ринкових відносин і створення конкурентного середовища. Виробник мусить глибоко вивчати потреби ринку з метою планування обсягів і асортименту виробництва продукції потрібного ринку.

Процесом реалізації завершується процес кругообігу засобів виробництва, завдяки чому можливе подальше відновлення виробничого процесу, здійснення підприємством розрахунків по всім зобов’язанням, а також виявлення фінансових результатів господарської діяльності.

Процес кругообігу проходить наступні стадії: купівля, виробництво та продаж. Дані стадії сприяють зміні форми капіталу, кожна з них є важливою у процесі кругообороту. За твердженням К. Маркса, первісно капітал – будь-яке благо, вартість. Однак капітал є не просто вартістю, а авансованою вартістю, що підкреслює і пояснює інтерес підприємця в авансуванні коштів на реалізацію певного товару, який може бути пов'язаний з ризиком і втратою авансованої вартості.

Водночас авансована вартість ще не є капіталом. Таким він може стати, якщо створить додану вартість, що після реалізації забезпечує прибуток. Капітал, за К. Марксом, це самозростаюча вартість. Таким чином, принциповим в кругообігу капіталу є не лише створення доданої вартості, а обов'язкова її реалізація, що приносить прибуток і є основною метою створення підприємства [186].

При розгляді питань, пов'язаних з рухом капіталу та конкретно зі стадією реалізації і їх впливом на об'єкти бухгалтерського обліку, більшістю фахівців звертається увага визначення впливу на фінансові результати.

У своїх дослідженнях В. С. Кивачук та Ю. Н. Слапик розглядали кругооборот капіталу через оборот активів у процесі їх використання. Автори наголосили на тому, що капітал, виконуючи свої функції, перебуває в постійному русі. Основні позиції теорії кругообороту і обороту капіталу представили в такому вигляді [143]:

1) починаючи свій рух в грошовій формі (Г), капітал знаходиться на шляху закупки необхідних факторів виробництва (Т), організації існуючих виробничих процесів (П) і продажу товарної продукції (Т), потім він повертається у формі виручки від реалізації в своїй початковій грошовій формі (Г');

2) виробничу діяльність підприємства можна представити у вигляді трьох основних, відносно самостійних процесів – постачання, виробництва і продажу. В діяльності виробничого підприємства ці процеси протікають одночасно;

3) рух капіталу здійснюється по кругу, а також розширюється по зростаючій спіралі. Абстрактна схема кругового руху капіталу, починаючи від початкової грошової форми і повертаючись до знову ж грошової форми, є кругооборотом капіталу;

4) кругообіг капіталу Г – Г’ набуває вигляду формули: Г – Т..П..Т’ – Г’.

Оскільки стадія реалізації спрямована на перетворення доданої вартості, отриманої на стадії виробництва, на прибуток і доведення створеної нової продукції до споживача для задоволення потреб кожної людини та суспільства в цілому, для пізнання даних процесів і здійснення контролю за ними необхідна відповідна економічна інформація. На це звертав увагу проф. І. В. Малишев [184].

Завданням бухгалтерського обліку є забезпечення систематизації та узагальнення інформації про властивості капіталу в його різних проявах. При цьому слід звернути особливу увагу на те, що недостатньо уваги приділяється руху і перетворенню вартостей у процесі реалізації. Як правило, негативний результат діяльності підприємства виникає у результаті невідповідності між вартостями капіталу на різних стадіях його кругообороту. Повертаючись до тверджень К. Маркса, слід підкреслити, що капітал є самозростаючою вартістю. Тобто у результаті кругообороту повинне відбуватися примноження вартостей, авансованих у господарську діяльність.

Зокрема, М. Ю. Медведєв справедливо наголошує, що застосування в бухгалтерському обліку оцінки за історичною вартістю призводить до необ’єктивного відображення фінансового результату підприємства. Це пов’язане з тим, що до авансованого капіталу, вираженого у фактичній вартості, додаються певні витрати, здійснені у процесі виробництва. Таким чином отримується сформована книжкова оцінка товарного капіталу, в подальшому визначається прибуток як різниця авансованої та історичної вартості. Застосовуваний підхід призводить до неможливості забезпечення об’єктивного

відображення реальної вартості майна, що належить підприємству, а також реальності фінансових результатів, відображених у звітності [192].

Завершальним етапом кругообороту капіталу підприємства є процес реалізації, який здійснюється на основі угод про поставку виробленої підприємством продукції. Процес реалізації – це сукупність операцій з продажу готової продукції споживачам. У процесі реалізації натуральна форма продукту в результаті обміну набуває грошової форми. Процес тісно пов'язаний з кінцевими результатами діяльності підприємства – прибутком і його розподілом відповідно до планів відтворення.

Процес реалізації становить сукупність операцій, пов'язаних зі збутом виробленої продукції іншим підприємствам та організаціям (покупцям). Покупці відшкодовують даному підприємству вартість купленої у нього продукції за цінами, які встановило це підприємство або держава. Ціни встановлюються такими, щоб за рахунок виручки продавець міг

не тільки відшкодувати витрати на виробництво продукції та її реалізацію, а й забезпечити собі прибуток, необхідний для розширеного відтворення [51].

Суть процесу реалізації полягає в наступному. На етапі виробництва створюється новий продукт, який набуває завершеної форми, стаючи готовим до реалізації товаром та має нову вартість $W = c + v + m$, у якій знаходиться додаткова вартість (m), що є основою збільшення капіталу. Ця додаткова вартість повертається власнику капіталу на третьому етапі – етапі реалізації – (Т' - Г'), коли товарна форма вартості перетворюється у грошову, завершуючи тим самим цикл кругообігу капіталу. Ця заміна відбувається на новій основі, оскільки знову вироблений товар має уже нову, втілену в ньому вартість, більшу за ту, яка була авансована на першій стадії. У результаті реалізації цього товару виробник повинен отримати додаткову вартість (m'), як фінансовий результат у

вигляді прибутку, який за економічною теорією повинен бути більшим за вартість на додаткову частину, виражену знаком штрих (‘), тобто збільшену додаткову вартість (*m*’), яка з кожним циклом буде все збільшувати і збільшувати капітал власника.

Третя стадія кругообігу капіталу позначається Т` – Д`, де Т` означає, що у виробленому товарі знаходиться додаткова вартість. На цій стадії капіталіст виступає продавцем товару, створеного на його підприємстві. В результаті його продажу капітал знову набуває первинної форми - грошової. Додаткова вартість з товару перетворюється в грошову. Т.ч., капітал в своєму русі послідовно приймає три форми: грошову, виробничу та товарну, що відповідає трьом стадіям його кругообігу. Одна з цих стадій відноситься до сфери виробництва, а дві інші - до сфери обігу.

Третя стадія кругообороту капіталу характерна тим, що в ній реалізується продукт праці - уречевлена і жива

праця. Обмін відбувається на новій основі, оскільки товар, що реалізується містить у собі додану вартість. Результати виробництва відображаються на рахунках як вартість засобів виробництва (уречевлена праця) і вкладена жива праця, що складає собівартість продукції. Особливістю обліку реалізації є те, що на рахунках потрібно відобразити не лише факт продажу готової продукції, але й показати приріст авансованої суми капіталу. Таким чином, у користувачів бухгалтерської інформації буде можливість оцінити обсяг отриманого прибутку.

Процес реалізації складається з наступних господарських операцій:

1. Відвантаження продукції, здача виконаних робіт, надання послуг з урахуванням ПДВ, що вказані в рахунку-фактурі;

2. Списання фактичної виробничої собівартості відвантаженої продукції, зданих робіт, наданих послуг;

3. Списання витрат на реалізацію;

4. Коригування результата від продажу на суму ПДВ;

5. Визначення і списання суми фінансового результату.

Обліковими завданнями реалізації готової продукції, робіт і послуг є:

1. забезпечення інформації про обсяг і структуру реалізованої підприємством продукції (робіт і послуг);

2. облік і контроль виконання договірних зобов'язань щодо поставки товарної продукції;

3. облік нарахування та сплати належних до обсягу реалізації податків та зборів;

4. визначення ціни реалізації та фінансових результатів як у цілому за підприємством, так і за окремими видами продукції, робіт і послуг.

Процес реалізації, пов'язаний, з одного боку, з відвантаженням виробником готової продукції та передачі її покупцеві, а з іншого – з одержанням грошових коштів та їх еквівалентів і їх зарахуванням на

рахунки продавця. Виконуючи облікові завдання, використовують натуральні та грошові показники. Обсяг реалізованої продукції має дві оцінки: фактична собівартість реалізованої продукції і ціна реалізації (продажна вартість) товару. їх порівняння дає змогу визначити фінансовий результат реалізації: прибуток чи збиток.

Економічний зміст кожної стадії кругообігу капіталу, як і процесу в цілому, з граничною точністю відображається у системі рахунків бухгалтерського обліку. Основними рахунками тут є наступні: Випущена продукція відображається на рахунку 26 «Готова продукція», яка списується в реалізацію на рахунок 90 «Собівартість реалізації». Рахунки на відвантажену продукцію, виставлені покупцям, відображають за дебетом 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками» і кредитом 70 «Доходи від реалізації». Кінцеві результати від реалізації продукції відображають на рахунку 79 «Фінансові результати».

На синтетичному рахунку 90 «Собівартість реалізації» узагальнюється інформація про фактичну собівартість реалізованої продукції, товарів, виконаних робіт і наданих послуг. За дебетом цього рахунка відображають виробничу собівартість реалізованої готової продукції, робіт, послуг, фактичну собівартість реалізованих товарів (без торгових націнок), за кредитом – списання в порядку закриття дебетових оборотів на рахунок 79 «Фінансові результати».

Адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні витрати не включають до складу виробничої собівартості готової та реалізованої продукції, а тому інформація про такі витрати узагальнюється на рахунках обліку витрат – 92 «Адміністративні витрати», 93 «Витрати на збут», 94 «Інші витрати операційної діяльності». Наприкінці місяця сума дебетового обороту за рахунком 90 «Собівартість

реалізації» списується з кредиту на дебет рахунка 79 «Фінансові результати».

В обліку процесу реалізації найголовнішим виступає рахунок №. 791 «Фінансові результати» та його аналітичні рахунки. На дебеті цього рахунку збираються фактична собівартість реалізованої продукції і позавиробничі витрати, що в сумі становлять повну собівартість реалізованої продукції і інші витрати на організацію виробничого процесу та реалізації, а на кредит - виручку від реалізації, тобто вартість реалізованої продукції по цінах продажу та інші витрати підприємства.

Отже, на рахунку «Фінансові результати» порівнюють дві оцінки реалізованої продукції: повну собівартість - на дебет і вартість по цінах продажу - на кредит. Різниця між вартістю продажу і повною собівартістю, тобто між дебетовим і кредитовим оборотами рахунка «Фінансові результати», становить результат від реалізації: прибуток - у разі

перевищення кредитового обороту над дебетовим, збиток - в протилежному випадку і відображається у складі власного капіталу на рахунку 44 «Нерозподілений прибуток (непокриті збитки)» звідки відбувається його розподіл по підприємству.

Методологічні принципи формування у бухгалтерському обліку інформації про процес реалізації вітчизняних підприємств визначаються ПБО 15 «Дохід» та ПБО 16 «Витрати», а також деякими положеннями ПБО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» і ПБО 3 «Звіт про фінансові результати». Порівнюючи основні положення ПБО 15 «Дохід» та МСБО 18 «Дохід», можна помітити, що вони практично ідентичні. При цьому, варто констатувати, що ПБО 15 не дає визначення поняттю доходу, оскільки дана категорія трактується у іншому національному стандарті – ПБО 3 «Звіт про фінансові результати».

Згідно п. 7 МСБО 18, дохід – це валове надходження економічних вигід протягом періоду, що виникає в ході

звичайної діяльності суб'єкта господарювання, коли власний капітал зростає в результаті цього надходження, а не в результаті внесків учасників власного капіталу [2]. Не важко помітити, що визначення доходу, запропоноване ПБО 3 досить подібне, хоча й подане у дещо іншій редакції. Крім того, за своєю суттю не відрізняються також позиції щодо визнання та оцінки доходу (як від реалізації продукції (товарів), так і від надання послуг), методів оцінки ступеня завершеності операції з надання послуг. В обліку потрібно дотримуватися зв'язку доходів і видатків, тобто вони мають бути відображені в одному звітному періоді. Отже, якщо відвантажений товар вважати проданим, оскільки він уже покинув підприємство і викликав видаток, то в цьому ж періоді потрібно відобразити виручку від реалізації, тобто показати відповідний дохід незалежно від того, одержано чи не одержано фактично гроші за відвантажений товар.

Бухгалтерський облік процесу реалізації тісно пов’язаний з обліком доходів. Тому важливе визнання моменту реалізації, оскільки він є визначальним для обчислення податків. За міжнародними стандартами бухгалтерського обліку (МСБО) підприємства самостійно встановлюють момент реалізації і відповідно обирають метод визнання доходу: метод нарахування (за моментом відвантаження продукції) або касовий метод (за моментом надходження коштів на рахунки в банках, касу). Відповідно до законодавства України за правилами ведення обліку датою збільшення доходу вважається дата відвантаження продукції.

Відповідно до п. 11 П(С)БО 16 «Витрати» собівартість реалізованої продукції (робіт, послуг) складається з:

- виробничої собівартості продукції (робіт, послуг), реалізованої протягом звітного періоду;
- нерозподілених постійних загальновиробничих витрат

– наднормативних виробничих витрат.

У свою чергу, виробнича собівартість включає витрати, безпосередньо пов’язані з виробництвом продукції, зумовлені технологією та організацією виробництва (прямі матеріальні витрати, прямі витрати на оплату праці, інші прямі витрати), а також змінні загальновиробничі та постійні розподілені загальновиробничі витрати.

Загальновиробничі витрати включають до собівартості реалізованої продукції після їх розподілу, порядок якого наведено в Додатку 1 до П(С)БО 16 [248]. Так, постійні загальновиробничі витрати розподіляють виходячи з нормальної потужності. При цьому нерозподілені постійні загальновиробничі витрати включають у собівартість реалізованої продукції в періоді їх виникнення. Змінні розподіляють на кожен об’єкт витрат виходячи з фактичної потужності з

використанням обраної бази розподілу (зарплата, обсяг діяльності тощо).

Реалізованою вважається продукція (товари, роботи, послуги) після оформлення відповідних документів (накладних, товарно-транспортних накладних, актів), згідно з якими провадиться перехід права власності та відображається в обліку відповідна господарська операція з реалізації. На підприємствах торгівлі та ресторанного господарства, де розрахунки з покупцями здійснюються готівкою, доход від реалізації відображають у міру отримання готівки. В обліку собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) в облікових регістрах відображається при визнанні доходів від їх реалізації.

Що стосується наднормативних виробничих витрат, у собівартість реалізації потрапляють наднормативні витрати, не пов’язані з нестачами, порчею, нетехнологічним використанням та порушенням правил зберігання. Тобто поняття собівартості

реалізованої продукції (робіт, послуг) ширше, ніж поняття виробничої собівартості, оскільки включає не лише виробничу собівартість виготовленої та реалізованої продукції (робіт, послуг), а й інші визначені витрати.

Не включаються до складу собівартості реалізованої продукції (робіт, послуг) адміністративні витрати, витрати на збут та інші операційні витрати. Вони окремо обліковуються на рахунках 92, 93, 94 і списуються на фінансові результати наприкінці звітного періоду.

Після відвантаження готової продукції, товарів покупцеві, передачі виконаних робіт і послуг замовнику процес реалізації переміщується у сферу розрахунків. У момент реалізації продавець передає покупцеві необхідну супровідну документацію та розрахункові документи. У рахунках, рахунках-фактурах, які виставляються покупцям і замовникам поряд із сумою за товар вказують окремим рядком

податок (акцизний збір, податок на додану вартість тощо) або знижку.

Момент пред'явлення розрахункових документів або їх оплати є визнанням доходу від реалізаційної операції. При цьому дебетують рахунки 36 «Розрахунки з покупцями та замовниками», 30 «Каса», 31 «Рахунки в банках» та ін. і кредитують рахунки 70 «Доходи від реалізації», 71 «Інший операційний дохід», 74 «Інші доходи» та ін. Отримана продавцем від покупця вартість продукції, товарів за їх реалізаційними цінами називається доходом або виручкою від реалізації. Одночасно на суму належних до сплати податків та зборів з реалізації дебетують рахунки доходів від реалізації (70, 71) і кредитують рахунок 64 «Розрахунки за податками і платежами».

Отже, на рахунку 70 «Доходи від реалізації» узагальнюється інформація про доходи від реалізації готової продукції, товарів, робіт і послуг, а також про суму знижок, наданих покупцям, та про інші вирахування з доходу (непрямих податків, зборів). За

кредитом цього рахунка протягом місяця відображають суму загального доходу (виручки) разом із сумою непрямих податків і зборів, що включені до ціни продажу, а за дебетом – щомісячне відображення належної суми непрямих податків і зборів, що підлягають перерахуванню їх одержувачам (як правило, бюджету), щомісячне віднесення суми чистого доходу на рахунок 79 «Фінансові результати».

Таким чином, рахунок 70 «Доходи від реалізації» є номінальним і формує дані про валові та чисті доходи (виручку) від реалізації продукції для потреб складання фінансової звітності й податкової декларації.

Як бачимо, на рахунках доходів і витрат накопичується інформація в розрізі видів та груп продукції. Наприкінці місяця (звітного періоду) рахунки доходів і витрат закриваються списанням їх даних на фінансові результати. При цьому на суму одержаних чистих доходів дебетують

рахунок 70 «Доходи від реалізації» і кредитують рахунок 79 «Фінансові результати», а на суму понесених витрат дебетують рахунок 79 «Фінансові результати» і кредитують рахунок 90 «Собівартість реалізації». Отже, рахунок 79 «Фінансові результати» є номінальним, за кредитом якого відображають суму чистих доходів від реалізації продукції, а за дебетом – фактичну собівартість реалізованої продукції, товарів, робіт і послуг та адміністративні витрати, витрати на збут, інші витрати операційної діяльності.

Порівнюючи одержані доходи та понесені витрати визначають фінансовий результат: перевищення суми одержаних чистих доходів над валовими витратами показує прибуток, а перевищення валових витрат над чистими доходами показує збиток. Наприкінці звітного періоду (місяця, кварталу) сальдо рахунка 79 «Фінансові результати» переносять на рахунок 44 «Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)» і рахунок 79 «Фінансові

результати» при цьому закривають. Загальна схема обліку реалізації зображена на рис. 3.17.

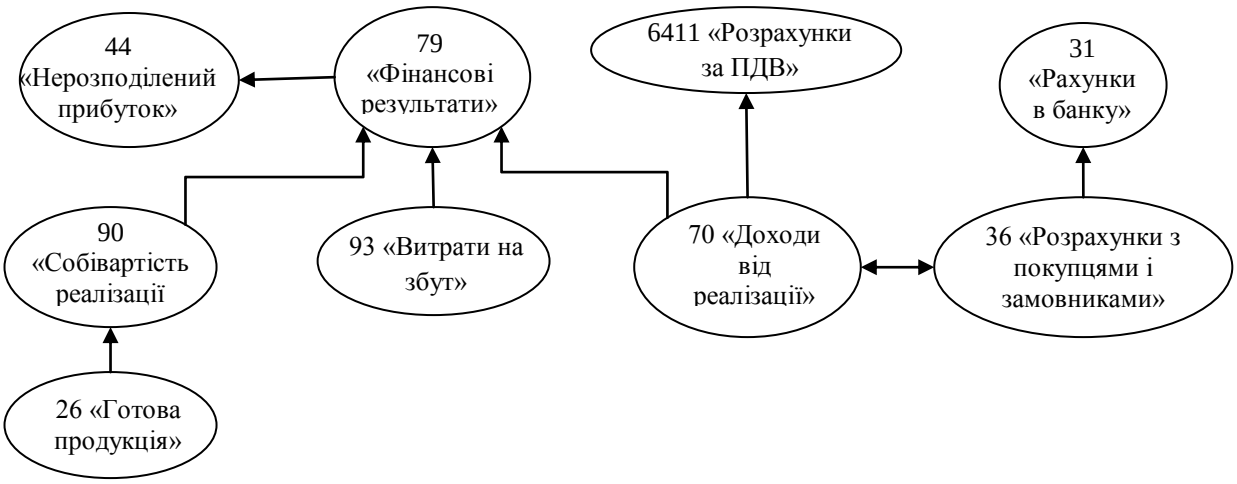

Рис. 3.17. Модель формування в бухгалтерському обліку інформації по процесу реалізації на рахунках бухгалтерського обліку

Для підприємства, доцільно ввести мікропроцесорну техніку, здатну ідентифікувати окрему одиницю готової продукції. Використання такої техніки є необхідним, вважає О. Глогусь, оскільки це дає змогу отримати інформацію про всі операції в момент та в місці їх здійснення [51, 155]. На нашу думку, застосування мікропроцесорної техніки актуальне тому, що в такому разі інформація реєструється та обробляється в режимі реального часу і система управлінського обліку оперативно реагує на можливі відхилення основних показників діяльності. Це дозволяє ефективно управляти динамічною системою пересування місцями збереження й обробки готової продукції, в будь-який час володіти повною інформацією про асортимент вхідних і вихідних товарно-матеріальних потоків.

З використанням комп'ютерної техніки на багатьох виробничих підприємствах прийнято вести облік реалізації готової продукції без

застосування узагальнюючих документів, виняток становить формування оборотно-сальдової відомості за рахунком 26 "Готова продукція". Цей документ характеризує інформацію щодо оборотів і залишків готової продукції. Однак цього недостатньо, тому ми вважаємо за доцільне на підставі первинних документів складати реєстри документів з реалізації готової продукції. Реєстри необхідно формувати за напрямками реалізації, видами продукції, покупцями та замовниками. Щоденне заповнення цих реєстрів дасть змогу здійснювати оперативний контроль за реалізацією продукції, застосуванням цін та їх змінами, надходженням виручки.

Для вдосконалення обліку готової продукції та її реалізації вважаємо за необхідне розмежувати витрати на збут, які пов'язані з доведенням існуючої продукції до споживача (тара, упаковка, вантажні роботи, транспортування, складування, витрати на утримання складів, магазинів, торгового персоналу тощо) та маркетингові витрати, що виникають у зв'язку з вивченням і стимулюванням попиту, пошуком інформації про ринки збуту і розширенням частки ринку виробника.

Інша пропозиція стосується використання у розрахунках із покупцями таких форм безготівкових розрахунків, які би гарантували своєчасне надходження грошей за відпущену покупцям продукцію. Найзручнішими, на думку Л. Слюсарчук, є використання попередньої оплати за продукцію, а також акредитивної форми розрахунків [143, 45]. Ми вважаємо, що обидві форми безготівкових розрахунків найбільш безпечні й унеможливлюють виникнення безнадійної дебіторської заборгованості.

На промислових підприємствах, зокрема тих, які мають значні обсяги виробництва і реалізації продукції, доцільно використовувати логістичні способи та прийоми управління випуском і збутом продукції, оскільки в збутовій діяльності й інформаційному забезпеченні процесу збуту готової продукції, який ще називають логістичним сервісом, вони дають найкращі результати. Для інформаційного забезпечення маркетингових і логістичних процедур необхідно

формувати і передавати на відповідні рівні управління повну, своєчасну та достатню інформацію про кількісні та вартісні показники щодо залишків готової продукції на будь-який момент часу, про вартість відпущеної оплаченої та неоплаченої продукції, про сегменти ринків збуту і витрати, пов'язані із збутовою діяльністю. Необхідну інформацію постачає система обліку, в якій реєструються всі без винятку операції щодо руху готової продукції та її фактичної собівартості, залишків готової продукції за окремими групами та аналітичними позиціями. При цьому, як правило, облікова інформація вміщує набагато більше даних, ніж їх використовують у системі управління.

Отже, сьогодні проблема полягає не в обсягах та якісних характеристиках облікової інформації. Найбільшою проблемою залишається рівень використання останньої для оцінки якісних і кількісних параметрів об'єктів обліку, передусім готової продукції і витрат на збут. Ця інформація нині недостатньо застосовується для прийняття управлінських рішень і коригування виробничої діяльності, тому на кожному підприємстві доцільно вивчати інформаційні потреби управлінських підрозділів, формувати оперативні дані у вигляді звітів і використовувати їх для оптимізації програми виробництва і збуту продукції.

3.6. Взаємозв’язок доходів і витрат як оціночних категорій руху капіталу в обліку

Вартісне вимірювання капіталу в бухгалтерському обліку ґрунтується на використанні категорій доходів, витрат, собівартості та інших видів вартості, зміст яких необхідно розглядати у взаємному зв’язку із особливостями сучасного етапу розвитку вітчизняного обліку. Одним із питань, які найбільш піддаються дискусії при цьому, є справедлива вартість, актуальність використання якої багато в чому пов’язана із активізацією руху капіталу в ринковій економіці, розширенням практики купівлі-продажу підприємств і необхідністю адекватного відображення цих процесів у бухгалтерському обліку. Методологія та

організація вартісного виміру капіталу у бухгалтерському обліку має першочергове значення, оскільки оцінка й облік формування і руху капіталу господарюючого суб'єкта в значній мірі впливають на його фінансову стабільність в умовах ринку.

Необхідно підкреслити, що в західному обліку традиційно приділяється велика увага теоретичному обґрунтуванню будь-якого поняття. Тому аналіз змісту цих понять проведемо на прикладі західного обліку і порівняємо його зі смисловим поняттям, який застосовується в українському обліку.

Одним з ключових понять, які використовуються у вартісному вимірі капіталу в бухгалтерському обліку, є поняття «доходи». Більшість економічних видань довідкового характеру наводять зміст цього поняття в однині, у той час як в нормативних актах, науковій і навчальній літературі з бухгалтерського обліку цей термін застосовується в основному у множині.

Визначення сутності доходу в західному обліку трактується із використанням трьох концепцій: концепції продукту, концепції вибуття і концепції приросту.

В концепції продукту дохід розглядається як динамічний процес створення підприємством товарів і послуг протягом певного проміжку час [355, с. 284-294]. Зокрема, такі вчені як Патон і Літтлтон, доходом називали продукт діяльності підприємства [358]. Як бачимо, визначення доходу в цій концепції не характеризує ні момент визнання доходу, ні його величину, що є по справедливому ствердженню багатьох вітчизняних і зарубіжних учених основним недоліком вказаного поняття [330, с. 232].

При використанні концепції вибуття робиться акцент на обставину визнання доходу тільки після передачі покупцям виробленої продукції та послуг. Уразливість такого підходу до визначення сутності доходу полягає в тому, що він не дозволяє обліковувати у складі доходу виручку, нараховану в залежності від умов договору, за завершеними етапами виконаних робіт. Це набуває особливої актуальності для будівельних організацій, які обліковують доходи за

будівельно-монтажними роботами, як правило, в залежності від проценту виконання робіт за договорам підряду, хоча передача об'єкта покупцю (замовнику) виконується після завершення всіх робіт і введення об'єкта в експлуатацію.

В концепції приросту дохід визначають грошові кошти, одержані на момент продажу товарів і послуг або після неї при продажу в кредит. При цьому сутність доходу як категорії бухгалтерського обліку полягає в надходженні або прирості активів у результаті продажу товарів і послуг. Такий підхід до змісту поняття доходу є більш переважним у порівнянні з підходами в концепції продукту і концепції вибуття. Це пов'язано з тим, що вимірювання величини доходу в концепції приросту залежить від грошової оцінки активів і узгоджується з традиційною практикою його відображення в бухгалтерському обліку. У відповідності із концепцією приросту дохід – це надходження активів господарюючого суб'єкта або погашення його кредиторської заборгованості (чи поєднання того і іншого) в результаті поставки або виробництва товарів, надання послуг або інших операцій, які складають його основну діяльність.

Однак наведене визначення, на думку американських вчених Е.С.Хендриксена і М.Ф.Ван Бреда, не розкриває таку широку перспективу оцінки і прив'язки до часу, яку забезпечує визначення доходу як продукта. За справедливим ствердженням авторів, визначення доходу як продукта діяльності підприємства є ширшим за концепцію приросту, саме ця концепція використовується при визначенні сутності поняття доходів на рівні Міжнародних стандартів фінансової звітності. У відповідності до МСФЗ доходами визнаються збільшення господарської вигоди на протязі звітного періоду завдяки надходженню чи збільшенню вартості активів або зменшенню боргів. Аналогічно коментує зміст доходів Торговий Кодекс Німеччини – основний нормативний документ, який регулює бухгалтерський облік у цій країні [296, с. 36]. Як бачимо, в цьому документі акцент робиться не лише на надходження активів, але й на підвищення їхньої вартості. Цей підхід є

виправданим, так як збільшення вартості активів можливе не лише при їх надходженні, але і в результаті їх переоцінки. Однак уразливість цього підходу до визначення доходів полягає, на нашу думку, в тому, що ця категорія не розглядається в контексті вартісного виміру руху капіталу господарюючого суб'єкта і без прив'язки до такої категорії капіталу, як статутний капітал (внески його власників). У цьому відношенні є цікавим аналіз даного визначення, наведеного у нормативних документах з регулювання вітчизняного обліку.

Так, визначення цієї категорії в П(С)БО 15 «Дохід» викладено наступним чином: «Дохід визнається під час збільшення активу або зменшення зобов'язання, що зумовлює *зростання власного капіталу* (за винятком зростання капіталу за рахунок внесків учасників підприємства), за умови, що оцінка доходу може бути достовірно визначена» [247]. Основною перевагою цього визначення у порівнянні з поняттям доходу в міжнародному обліку, є, на наш погляд, відображення доходу як збільшення капіталу організації, але відмежування цього поняття від внесків власників майна організації.

Тому з метою усунення протиріч у нормативних актах різних рівнів і введення єдиного понятійного апарату в теорії, методології та практиці українського обліку є доцільним розкриття економічної сутності категорій бухгалтерського обліку у новій редакції Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні». Зокрема, пропонується внести певні корективи у зміст понять, які використовуються в системі вартісного виміру в бухгалтерському обліку.

Поняття «доходи», на нашу думку, вимагає уточнення у наступному напрямі: 1) визначення повинне відображати економічну суть цього поняття як збільшення капіталу в результаті приросту вартості активів як наслідок їх надходження і (або) корегування оцінки наявних активів; 2) при характеристиці поняття необхідно вказувати основні елементи, які обліковуються у складі доходів організації; 3) доходи повинні бути прив'язані до певного моменту часу в залежності від умов їх визнання у бухгалтерському обліку; 3) у визначенні

повинні бути розкриті вартісне вимірювання доходів і їх вплив на капітал економічного суб'єкту.

Вищевикладене дозволяє зробити висновок, що суть доходів як об'єктів вартісного виміру в бухгалтерському обліку, характеризує наступне визначення. *Доходами* організації визнаються збільшення економічних вигод на протязі звітного періоду а результаті надходження активів і (або) підвищення їхньої вартості, і (або) зменшення зобов'язань, які призводять до *збільшення капіталу* організації за виключенням внесків власників. Це визначення, на відміну від того, яке сформоване в П(С)БО 15, відмічає визнання доходу в бухгалтерському обліку, яке нерозривно пов'язане з поняттям переходу права власності на продукцію, товари, роботи, послуги. Доходи можуть визнаватися на момент доставки товару чи послуги покупцю, до і після нього. Загальноприйнятими умовами визнання об'єкта в бухгалтерському обліку є критерії визначеності, вимірності, доцільності і надійності. Крім того, дохід повинен бути заробленим, тобто для його визнання необхідне виконання договірних зобов'язань із доставки продукції та надання послуг покупцю. Дохід повинен відповідати також критерію продажності, який означає, що немонетарні активи, які надійшли за товарообмінними операціями, можуть бути легко перетворені на гроші. Отже, надходження активів, не підтверджене переходом права власності, не може визнаватися доходом організації.

Як було вище сказано, однією із умов визнання доходу в обліку є його розподіл за звітними періодами, однак цей аспект не вказаний у визначенні доходу в П(С)БО 15. Крім того, цей стандарт, який є основоположним документом у методології обліку доходів, виникнення доходів пов'язує лише із надходженням активів і (або) зменшенням зобов'язань. У той час, як збільшення вартості активів можливе не лише у випадках їх надходження, але і при переоцінці. Таке уточнення поняття «доходи» є, на нашу думку принциповим в умовах ринкової економіки, для якої характерне застосування альтернативних варіантів вартісної оцінки об'єктів бухгалтерського обліку.

Важливою характеристикою доходу організації є його залежність від ризику, яка притаманна господарській діяльності підприємств. Ця діяльність може здійснюватись за обраною підприємством агресивною, помірною або консервативною політикою, що певним чином позначатиметься на сумі доходу. Отже, об'єктивне оцінювання доходу підприємства має базуватись на обов'язковому врахуванні такого фактору як ризик [220, с. 92].

Таким чином, призначення поняття «доходи» в бухгалтерському обліку полягає у вартісному вимірюванні находження матеріальних і фінансових ресурсів на підприємстві і (або) корегуванні їх оцінки. У той час як використання або споживанні цих ресурсів, необхідних у свою чергу для одержання доходів, вимірюється у бухгалтерському обліку за допомогою понять «витрати». Вміння планомірно і раціонально керувати витратами в періоди погіршення кон'юнктури ринку підвищує шанси підприємства на виживання [72, с. 523].

Немає єдності в понятійному апараті відносно вказаних понять і в зарубіжній довідковій літературі. Так, в одному із словників термін «cost» перекладається як грошовий вираз (вартісна міра) величини ресурсів (засобів), фактично витрачених або потенційно необхідних для досягнення певної мети (виробництва одиниці продукції, виконання замовлення, реалізації проекту, контролю діяльності підрозділу і т.д.); в іншому – як «собівартість», «вартість», «затрати», а терміни «charges», «expenses» трактуються як «витрати», «затрати», а в російській мові ще й як «издержки».

Поширення поняття «витрати організації» обумовлене, на наш погляд, використанням його як у міжнародних стандартах фінансової звітності, так і в багатьох національних стандартах, зокрема в українських П(С)БО і в інших нормативних документах різного рівня регулювання. У Принципах підготовки і складання фінансової звітності за МСФЗ, які діють з 1989 року, відмічається, що витрати – це зменшення економічних вигод протягом звітного періоду, які відбувається у формі відтоку чи зменшення активів або збільшення зобов'язань,

які ведуть до зменшення капіталу, не пов'язаних із його розподілом між учасниками акціонерного капіталу».

Наведене визначення характеризує витрати як зменшення ресурсів з метою одержання прибутку. Однак воно не уточнює критерії визнання прибутку та інші аспекти економічної природи витрат. Жук В.М. стверджує у своїй праці, що «масове імплементування МФСЗ відмічається в країнах третього світу, тоді як розвинутий світ підходить до цього вибірково та на принципах адаптування. Підтвердженням цього є неспроможність системи МСФЗ не тільки протистояти, а й запобігати глобальним та національним економічним кризам» [91, с. 495].

Сучасні тенденції в галузі управління витратами характеризуються активним впровадженням нових методів по управлінню накладними витратами. До найперспективніших методів управління витратами відносять побудований на базі обліку витрат за функціями функціонально-вартісний аналіз, бюджетування на нульовому базисі, формування цільових витрат підприємства [12, с. 299].

Згідно П(С)БО 16 «Витрати» витратами звітного періоду визнаються або зменшення активів, або збільшення зобов'язань, що призводить до *зменшення власного капіталу* підприємства (за винятком зменшення капіталу внаслідок його вилучення або розподілу власниками), за умови, що ці витрати можуть бути достовірно оцінені [248].

Зміст витрат коментують по-різному і зарубіжні вчені. Зміст витрат у західному обліку, так само як і доходів, визначається із використанням трьох концепцій: концепції продукту, концепції вибуття і концепції приросту. На думку деяких авторів, все викладене з приводу доходів у рівній мірі має відношення і до витрат. Наприклад, витрати подібно доходам, не повинні розглядатись тільки з позиції їх впливу на акціонерний капітал. Аналогічно доходам визначення витрат не варто змішувати з їх оцінкою.

Вітчизняні автори також критикують концепцію вибуття, прийняту за основу при визначенні витрат на рівні МСФЗ, у відповідності із якою витратами

визнаються вибуття чи інше використання активів або утворення кредиторської заборгованості (або поєднання і того, і іншого) в результаті поставки або виробництва товарів, надання послуг або виконання інших видів діяльності підприємства.

На нашу думку, *витрати* організації як об'єкт вартісного виміру в бухгалтерському обліку руху капіталу, являють собою зменшення економічних вигод на протязі звітного періоду в результаті вибуття активів і (або) зниження їх вартості (наприклад, в результаті переоцінки), і (або) збільшення зобов'язань, які призводять до зменшення капіталу організації за виключенням зменшення внесків за рішенням учасників (власників).

Використання ресурсів у процесі підприємницької діяльності в бухгалтерському обліку руху капіталу означає трансформацію витрат або певної їх частини у витрати поточного або майбутнього періодів і їх співставлення із відповідними доходами. Причому, якщо витрати формуються у витрати поточного періоду, то вони безпосередньо пов'язані із одержанням доходів у цьому ж звітному періоді.

Витрати трансформуються у відкладені (авансовані) витрати, якщо вони відносяться до двох і більше звітних періодів. Ці види витрат є особливим об'єктом бухгалтерського обліку, відмінним від активів, оскільки вказані витрати не придатні для обміну і не можуть бути відчужені і перетворені в інший актив. Тому вони відображаються окремим розділом III «Витрати майбутніх періодів».

Витрати трансформуються в активи або капіталізуються, якщо передбачається тривалий термін використання цих активів, як правило, на протязі одного року і одержання від їх використання доходів протягом цього терміну. Так, при придбанні або створенні необоротних активів витрати, понесені організацією, при цьому не відносяться до витрат, поточного періоду, а капіталізуються для включення в подальшому в первісну вартість цих видів

довгострокових активів і списуються на витрати через амортизаційні відрахування (рис. 3.18).

Рис. 3.18. Взаємозв'язок витрат і доходів при вартісному вимірі капіталу у бухгалтерському обліку

Завершення періоду накопичення витрат визнається при дотриманні умови – зменшення економічних вигод у зв'язку із утворенням витрат (поточного чи майбутнього періоду) або прийняттям на облік активів, а також їх подальше співставлення в обліку із доходами поточного або майбутнього періодів. Визнання витрат у бухгалтерському обліку означає включення їх у вартість виробленої продукції різного рівня готовності і (або) капіталізацію в активи.

Сьогодні вимагається пошук нетрадиційних підходів до формування облікової вартості різних елементів капіталу, які дозволяють розширити межі інформативності бухгалтерського обліку для його користувачів. В якості нових підходів сьогодні розглядаються: формування вартості основних засобів за кошторисною вартістю і відхиленням фактичних сум капітальних вкладень від кошторисної вартості при капітальному будівництві об'єктів або їх

реконструкції, що здійснюються підрядним способом; облік витрат на заготівлю і придбання матеріалів за статтями калькуляції; капіталізація витрат по створенню рекламних продуктів, які сприяють формуванню бренда компанії, та їх облік у складі нематеріальних активів [113].

РОЗДІЛ 4. ВАРТІСНЕ ВИМІРЮВАННЯ КАПІТАЛУ В БУХГАЛТЕРСЬКОМУ ОБЛІКУ

4.1. Капітал як об’єкт вартісного виміру в сучасному обліку

Капітал господарюючого суб’єкту, його зміни в процесі підприємницької діяльності найбільш наглядно виступають у якості предмету бухгалтерського обліку. Відображення обороту капіталу в обліку, як фізичного, інтелектуального, так і фінансового (власного і позикового, внесеного й накопиченого), залежить від методу обліку. Оцінка як елемент методу бухгалтерського обліку тісно пов’язана з предметом бухгалтерського обліку й обумовлена необхідністю відображення інформації про капітал і результатах його використання у фінансового-господарській діяльності в єдиній грошовій одиниці.

Вартісний вимір капіталу має першочергове значення для капіталу, який використовується у формі ресурсів у підприємницькій діяльності економічного суб’єкта, актуальність проблем оцінки якого в сучасному обліку пов’язана із застосуванням її альтернативних способів. Внаслідок цього виникає об’єктивна потреба в обґрунтуванні адекватних підходів до вартісного виміру капіталу в ринковій системі господарювання, яка передбачає можливість як продовження діяльності підприємства, так і її припинення. Методологія та організація вартісного виміру капіталу в бухгалтерському обліку має велике значення, оскільки оцінка і облік формування та руху капіталу господарюючого суб’єкта у значній мірі впливають на його фінансову стабільність. Цим і визначається актуальність дослідження.

Для обґрунтування вартісного виміру капіталу в сучасному обліку необхідно дослідження еволюції його оцінки у взаємному зв’язку із становленням і розвитком обліку в рамках простої, камеральної та подвійної бухгалтерії. Крім того, потрібний аналіз змін у підходах до оцінки в залежності від цілей бухгалтерської звітності у відповідності з інформаційними запитами її користувачів.

Поняття капіталу є одним із складних не тільки в бухгалтерському обліку, але і в усій економічній науці. Характерна риса капіталу як економічної категорії це подвійність його природи. З одного боку, це потенціал або накопичене багатство, яке дає можливість регулярно отримувати економічні вигоди. Широке розуміння категорії капіталу означає вартість, яка приносить додаткову вартість, що включає все те, що здатне приносити дохід [34, с. 161; 273, с. 164]. За визначенням Дж.С.Міля «капітал» - це попередньо накопичений запас продуктів колишньої праці [200, с. 178]. П.Самуельсон вважав, що капітал – це багатство, яке є результатом минулої праці, і має здатність приносить дохід [277]. Цей аспект капіталу трактується як фактор виробництва, що сходить до класиків політичної економії, які розглядали капітал як накопичену працю (А.Сміт) [286], як засоби виробництва (Д.Рікардо) [270].

З іншого боку, капітал як економічна категорія являє собою систему економічних відносин між різними суб’єктами господарської діяльності. Ця система включає відносини між підприємцем і працівниками з приводу умов праці, її результативності й розподілу результатів; відносини між працівниками (включаючи підприємців) і державою з приводу розподілу результатів діяльності працівників; відносини між найманими працівниками й учасниками фінансової діяльності (менеджерами, акціонерами, інвесторами) з приводу умов і характеру розподілу доходів; відносини між підприємцями і покупцями продукції.

Обчислення капіталу є традиційно пріоритетною задачею бухгалтерського обліку. У вартісному вимірі капіталу господарюючого суб’єкта в бухгалтерському обліку використовуються наступні значення капіталу: 1) сукупність ресурсів або виробничих потужностей підприємства, які є універсальним джерелом його доходів; 2) частка власників підприємства у його активах; 3) сукупність довгострокових джерел фінансування.

Перше значення капіталу є основою економічного підходу до капіталу, величина якого визначається у бухгалтерському обліку як підсумкове значення активу балансу за виключенням деяких його статей, питома вага яких в діючому

балансі в цілому є незначною. Згідно трудової теорії вартості капітал включає в себе накопичену уречевлену і живу працю або здатність до праці. Виходячи за рамки цієї теорії, необхідно відмітити, що у склад уречевленої праці включається також частина обмежених природних ресурсів, які можуть бути залучені в господарський процес економічного суб'єкта.

Капітал як сукупність ресурсів має певні властивості, першою з яких обмеженість ресурсів, з якої витікає друга властивість – здатність до накопичення, яка означає, що капітал можна не лише зберегти, але й поповнити. Крім здатності до господарського використання й накопичення, капітал має третю властивість – ліквідність або здатність перетворюватись у грошову форму, ступінь якої в залежності від видів ресурсів може бути досить високою. Ліквідність капіталу забезпечується четвертою властивістю – наявністю мінової вартості – певної здатності до обміну, яку можна виміряти кількісно у грошовому еквіваленті. Накопичення капіталу відбувається при цьому не у форму простого накопичення ресурсів, а в процесі кругообороту вартості, де, як відомо, відправну й кінцеву точку відліку визначає грошова форма капіталу. Четверта властивість капіталу означає одночасно його здатність до конвертації – постійній зміні власних форм.

Таким чином, із врахуванням виділених властивостей, капітал являє собою сукупність ресурсів, які накопичуються і використовуються у підприємницькій діяльності, які включені в процеси відтворення і зміни вартості шляхом взаємної конвертації всіх його різноманітних форм.

Сучасні дослідники виділяють такі форми капіталу, як економічний капітал, культурний капітал, людський капітал, соціальний капітал, адміністративний капітал, політичний капітал, символічний капітал, фізичний капітал. Предметом цього дослідження є економічна форма капіталу, яка характеризується високим ступенем уречевлення й формалізації. Ця форма найбільш проста для передачі шляхом відчуження від свого володаря, яка здійснюється через ринковий обмін, передачу спадкових справ, підписання договорів та ін. Відносна простота економічного капіталу зумовлена основною його відмінною рисою – грошовою

оцінкою, на основі, на основі якої відбувається співвимірювання різних елементів капіталу, їх порівняння й обмін. Вартісне вимірювання капіталу було й залишається однією із складних проблем в економічній теорії в цілому, і в бухгалтерському обліку зокрема.

Пріоритет фактора праці при формуванні вартості відстоювали класики економічної теорії, який був використаний К.Марксом при створенні теорії вартості з точки зору її виробництва й розподілу, яка ґрунтувалась на суспільно корисних витратах.

У той же час для економічної теорії минулих століть характерні погляди, основою яких є трактування вартості як певної властивості товару, яка характеризується корисністю і доступністю (природною рідкістю і витратами праці). Таким чином, якісна сутність вартості як корисності в умовах обмеженості стала основою для обґрунтування принципів формування вартості товару – принципу корисності і принципу доступності.

Ці принципи були розвинені у роботах представників неокласичної школи. До найбільш видатних її представників відносяться англійський вчений А.Маршалл, який одним з перших на основі вказаних принципів обґрунтував і математично описав принцип «попиту і пропозиції» [191]. Суттєвий вклад у доповнення наведених принципів внесли такі англійські вчені, як Дж.Робінсон і Е.Чемберлен – автори принципи заміщення і конкуренції [271].

Таким чином, на початку XX століття була сформована певна система теоретичних і методологічних основ формування і виміру товару. На основі неокласичного підходу до формування вартості (за споживчою і міновою вартістю) сучасний російський дослідник даної проблеми професор А.Т.Євтух пропонує використовувати якісно-кількісний підхід до вартості. Суть цього підходу полягає в тому, що норми формування вартості ґрунтуються на якісних характеристиках (корисності й обмеженості), а нормативне значення вартості – на кількісних показниках, тобто на сумі грошей чи грошових еквівалентів, як найбільш ймовірна ціна на ринку [79, с.17]. Обґрунтовуючи свій підхід, він

підкреслює, що процес об'єктивізації суб'єктивних відносин до вартості в умовах ринку здійснюється послідовно. Першим кроком при цьому є поява бажання в суб'єкта ринку володіти предметом, який має для суб'єктивну цінність, потім відбувається оцінка цього предмету на основі суспільної цінності – ринкової вартості, наступний крок потенційного покупця – це співставлення вартості товару із вартістю грошей, якими він володіє. При співпаданні суб'єктивних факторів (попиту) із об'єктивною вартістю (ціною) здійснюється купівля товару. Значить, рух грошей супроводжується об'єктивізацією вартісних стосунків, яка є одночасно унікальним засобом відображення стійких, об'єктивних зв'язків у економіці. Грошова оцінка капіталу суб'єкта ринку або його ресурсів дозволяє одержати математичну точність і логіку, сприяє відображенню закономірних процесів у господарській діяльності.

По відношенню до економічного капіталу виділяються чотири еволюційні форми: промисловий капітал, фінансовий капітал, фінансово-промисловий капітал, інтелектуальний капітал.

Як відомо, промисловий капітал зародився в період становлення капіталізму, сферою походження якого є легка промисловість і в першу чергу мале та середнє виробництво. Історично промисловому капіталу передували торговий або купецький (лихварський) капітал. У якості відособлених форм капіталу на стадії індустріалізації як самостійні з'явились банківський і фінансовий види капіталу [4]. Таким чином, виникнення і розвиток фінансового капіталу пов'язане з періодом бурного розвитку важкої промисловості із високо концентрованим крупним виробництвом, банківською справою, торгівлею. З позицій фінансового менеджменту капітал підприємства характеризує загальну вартість засобів у грошовій, матеріальній і нематеріальній формах, інвестованих у формування його активів [323, с.211].

Фінансово-промисловий капітал базується на використанні електронних та інформаційних технологій у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Інтелектуальний капітал у порівнянні із попередніми формами капіталу означає,

насамперед, корпоративний характер організації і зв'язків, науково-інтелектуальний характер праці.

Зміна структури капіталу в процесі його еволюційного розвитку, яка є основою для трансформації вартісного виміру відповідних об'єктів бухгалтерського обліку, подано на рисунку 4.1. Структура капіталу економічного суб'єкта є найбільш складною для сучасного етапу розвитку. Для характеристики всіх його форм у системі бухгалтерського обліку і звітності необхідна вартісна оцінка, яка є одним із важливіших елементів методу бухгалтерського обліку.

Застосування вартісного виміру капіталу дозволяє вирішити обліку основне завдання – забезпечення інформацією всіх користувачів про процеси формування капіталу і його використання, а також виникнення і виконання зобов'язань; формування, розподілу і використання прибутку та ін., в основі обліку яких лежить оцінка капіталу у грошовому вимірнику.

При цьому ця оцінка актуалізується, в першу чергу, для промислового та інтелектуального капіталу, тому від їх об'єктивної оцінки та руху в процесі підприємницької діяльності економічного суб'єкта залежить достовірність визначення фінансового результату. Внаслідок цього проблема грошової оцінки існувала на всіх етапах розвитку бухгалтерського обліку, яка і залишається актуальною і на сьогодні.

Єдине, що не викликає труднощів – це облік фінансового капіталу, вираженого у вигляді грошових коштів і дебіторської заборгованості. Однак якщо розглядати навіть цю групу капіталу з позиції реальності його включення у склад майна підприємства і дотримання принципу обачності, можливі випадки, коли у складі дебіторської заборгованості в активі балансу українських підприємств враховується заборгованість, надходження якої у майбутньому викликає сумніви. Тому можливі проблеми об'єктивної оцінки і цієї групи активів у тих чи інших ситуаціях (рис 4.1).

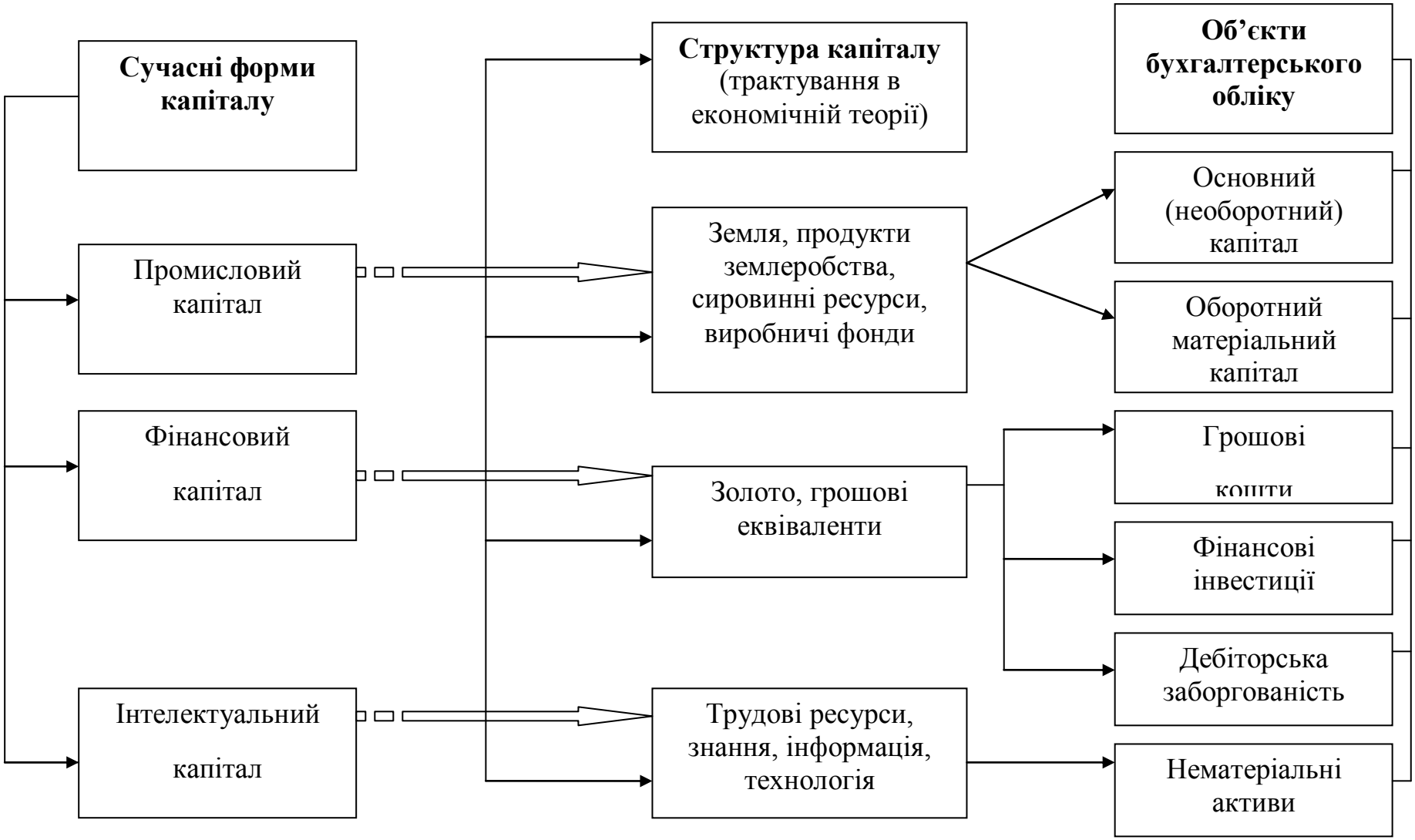

Рис. 4.1. Структура капіталу як категорії бухгалтерського обліку

Найбільш ліквідні активи – грошові кошти в залежності від того, на рахунках яких банків вони враховуються, в кінцевому рахунку можуть виявитися також неповноцінними активами. Наприклад, якщо банк затримує платежі або знаходиться на стадії банкрутства, то виконання вимоги видати залишки грошових коштів, які знаходяться в таких банках, у будь-який момент за бажанням власника, також викликає сумнів. Проблема достовірної оцінки будь-якої статті бухгалтерського балансу чи елементів капіталу є, таким чином, актуальною в умовах ринкових відносин.

Особливе призначення вартісного виміру капіталу в обліку пов'язано з наступними факторами. По-перше, використання тих чи інших способів вартісної оцінки капіталу здійснює вплив буквально на всі показники бухгалтерської звітності і в першу чергу на обчислення фінансового результату – основного показника, який характеризує ефективність діяльності економічного суб'єкта. По-друге, дані фінансової звітності про величину капіталу господарюючого суб'єкта є основним джерелом інформації для проведення аналізу, по результатам якого можна зробити висновок, зокрема, про забезпеченість основними фондами, виявити їх недостачу чи надлишок, а також ступінь їх зношення. За інформацією про вартість і структуру оборотного капіталу, який відображається в поточному обліку в натуральному і грошовому вимірі, можна робити висновки не лише щодо кількості, але й дефіциту чи наявності невикористовуваної сировини. Якщо ж розглядати ці показники в динаміці за ряд звітних періодів, то можна виявити зміни у структурі основного і оборотного капіталу. Така інформація є основою для обчислення оподатковуваної бази за різними видами податків, завищення або заниження яких впливає у кінцевому рахунку на величину власного капіталу і фінансове благополуччя організації.

Бухгалтерський підхід до категорії капіталу в цілому ґрунтується на розгляді капіталу, з одного боку, як сукупності ресурсів господарюючого суб'єкта або з позиції економічного трактування капіталу, з іншого, - з позиції юридичного походження цього майна. З точки зору економічної – це конкретні частини майна чи власність господарюючого суб'єкта або його активи. При розгляді цієї ж власності з

юридичної точки зору – з позиції джерел їх фінансування в бухгалтерському обліку капіталом прийнято називати зобов'язання у широкому розумінні цієї категорії або пасиви організації. Це є основою відомого балансового рівняння:

Власність = Актив = Капітал = Зобов'язання = Пасив, (4.1)

або *А = П* (4.2)

Інтерпретація цього рівняння у вітчизняній теорії бухгалтерського обліку до сьогодення відбувається в основному тільки з позиції впливу типів господарських операцій на валюту бухгалтерського балансу. Виключенням у цьому відношенні є узагальнення В.Д.Новодворського і А.Н.Хоріна, які розкривають економіко-правовий зміст цієї формули і логіку взаємозв'язку рахунків бухгалтерського обліку в ній наступним чином: 1) будь-яка зміна капіталу виходить із збільшення чи зменшення складових частин майна; 2) ніяка зміна капіталу не може мати місце, якщо зміна частин майна полягає лише у переміщенні цінностей або у простій міновій операції; 3) зміна вартості частин майна, яка не компенсується іншою зміною викликає зменшення або збільшення капіталу; 4) обидві сторони рівняння повинні знаходитись у стані рівноваги (балансу); 5) зміна капіталу в частині власного капіталу власника прямо протилежно зміні чужого капіталу або зовнішніх зобов'язань капіталу [222, с.20].

На основі цих узагальнень, які характеризують економічну суть балансового рівняння, можна зробити висновок про те, що у складі активів господарюючого суб'єкта відображаються цінності, які в кінцевому рахунку можуть належати іншим юридичним і фізичним особам (кредиторам) при умові виникнення у суб'єкта зобов'язань по відношенню до них. У цьому випадку ризик втрати цінностей і можливість недоотримання вигод від їх використання несе підприємство, яке обліковує ці об'єкти на своєму балансі. Актив в цих умовах (економічний капітал) включає не лише еквівалент власного капіталу (бухгалтерський капітал), але й еквівалент того, що повинно бути відшкодовано (виплачено) у майбутньому третім особам, який з юридичної точки зору являє собою борги або зобов'язання господарюючого суб'єкта. Це відноситься до більш вузького розуміння категорії зобов'язань по відношенню до інших осіб за виключенням власників, тобто

зовнішніх зобов'язань. Внаслідок цього правомірним є виникнення категорії «власний капітал», який являє собою майно, звільнене або очищене від боргових зобов'язань, синонімом якого є поняття «чисте майно», «чисті активи».

З бухгалтерської точки зору капітал являє собою внески власників і прибуток, накопичений за весь час діяльності підприємства. При цьому відмічається, що для визначення фінансового стану підприємства величина капіталу розраховується як різниця між активами і зобов'язаннями. Таке розуміння капіталу і визначення його по залишковому принципу прирівнюється, по суті, до поняття «власний капітал».

Внаслідок цього однією із головних цілей бухгалтерського обліку є формування інформації про величину власного капіталу. Для цієї мети використовується рівняння бухгалтерського обліку: $А-П = К$

Вищевикладене дозволяє констатувати, що використання у бухгалтерському обліку поняття «капітал» у двох смислах досить виправдане. Капітал у широкому смислі – це сукупність ресурсів господарюючого суб'єкта, у той же час основне призначення категорії «капітал» у бухгалтерському обліку полягає у його застосуванні по відношенню до фінансових ресурсів, інвестованих власниками, тобто поняття «капітал» асоціюється із поняттям «власний капітал». Як відмічають Е.С.Хендриксен і М.Ф.Ван Бреда, бухгалтери схильні ототожнювати термін «капітал» із зареєстрованою сумою вкладів звичайних акцій [330, с. 172].

Таким чином, бухгалтерський підхід полягає в тому, що під «капіталом» розуміти частку активів організації, яка залишилась після вирахування всіх зобов'язань. Капітал у цьому випадку – це різниця між активами і зобов'язаннями або чисті активи підприємства.

Основою даного підходу є фізична концепція, у відповідності з якою капітал розглядається як сукупність виробничих потужностей. У цьому контексті поняття «капітал» характеризує генеруючу можливість організації або її здатність виробляти той чи інший об'єм матеріальних благ. Це обумовлює певне обмеження в трактуванні прибутку, що формується в процесі функціонування цього капіталу. Прибуток визнається в цьому випадку в об'ємі перевищення виробничої потужності підприємства на кінець періоду у порівнянні із цим же показником на початок

періоду. Існує також фінансова концепція, яка трактує капітал як фінансові ресурси, які інвестовані власниками в активи підприємства. У відповідності із цією концепцією прибуток визнається тільки в тому випадку, якщо протягом звітного періоду відбувається реальне збільшення власного капіталу. Виплата дивідендів, яка проводиться за рахунок прибутку, не повинна при цьому призводити до скорочення капіталу.

МСФЗ виходить із рівнозначності концепцій збереження капіталу на основі використання фізичної і фінансової концепції капіталу. Право на вибір надане самим підприємствам. При цьому компанії орієнтуються на потребу користувачів інформації фінансової звітності. Таким чином, принципова відмінність між фізичною та фінансовою концепціями підтримки капіталу полягає у відображенні впливу цін на вартісну оцінку активів і зобов'язань. Вибір облікової моделі здійснюється самостійно господарюючими суб'єктами при дотриманні балансу між такими якісними характеристиками інформації фінансової звітності, як доречність і надійність.

Третє розуміння капіталу передбачає обліково-аналітичний підхід до капіталу, який розвивається у рамках його фінансової концепції. Виникнення цього підходу багато вітчизняних учених пов'язують із неоднозначністю трактування поняття «вартість фірми» [151, с. 188].

Вартість підприємства (фірми) може визначаться на основі облікових або поточних (ринкових) цін. В останньому випадку йде мова про ринкову капіталізацію фірми. Оцінка вартості підприємства, акції якого котируються на фондовому ринку, проводиться на основі поточної ціни акцій; інших підприємств – на основі оцінки його чистих активів, але із врахуванням умови фіктивної ліквідації і ринкової оцінки активів.

Поняття «вартість фірми» і визначення величини вартості конкретної фірми є на сьогодні неоднозначними. Одна із актуальних проблем при цьому – це проблема трактування взаємозв'язку між власним і позиковим капіталом. У той же час необхідно відмітити, що проблема визначення вартості підприємства як єдиного

майнового комплексу є найбільш гострою не стільки у бухгалтерському обліку, скільки при оцінці бізнесу.

На підставі дослідження робимо висновок, що капітал є однією з фундаментальних економічних категорій, сутність якої досліджується уже протягом століть. Тому вивчення обліку капіталу базується на економічній теорії, що і розкриває зміст і суть даного поняття.

Узагальнюючи всі три підходи до трактування поняття «капітал» у бухгалтерському обліку, можна зробити висновок, що економічний підхід достатньо наглядний. Однак його необхідно розглядати не тільки із позиції вартісної оцінки активів, але і їх відображення у системі бухгалтерського обліку, оскільки подвійний запис як основоположний метод бухгалтерського обліку, надає унікальну можливість для характеристики одного й того ж об'єкту із різних сторін. Другий і третій підходи, які трактуються в контексті фінансової концепції, відображають капітал, втілений у різних активах господарюючого суб'єкта. Об'єктами вартісного виміру в бухгалтерському обліку є при цьому такі різновиди капіталу, як статутний (акціонерний), пайовий, додатковий вкладений, інший додатковий, резервний, неоплачений, вилучений, а також капітал позиковий та інші форми капіталу.

На методологію вартісного виміру вказаних різновидностей капіталу впливає багато факторів, зокрема, організаційно-правова форма підприємницької діяльності, специфіка галузі, розмір підприємства, положення нормативно-законодавчих документів та ін. Отже, вартісне вимірювання капіталу у процесі підприємницької діяльності здійснює суттєвий вплив на показники, які характеризують фінансові результати і фінансовий стан економічного суб'єкта [114].

4.2. Концептуальні підходи до вартісного виміру капіталу в бухгалтерському обліку

Різноманіття видів оцінки, які використовуються сьогодні в обліку, обумовлене великою кількістю суперечливих інтересів різних користувачів бухгалтерської інформації та зміною у зв'язку з цим пріоритету тієї чи іншої концепції вартісної оцінки. Внаслідок цього концептуальні підходи до вартісного виміру об'єктів бухгалтерського спостереження повинні розглядатися в залежності від превалювання інтересів тих чи інших груп користувачів бухгалтерської інформації та цілей складання бухгалтерської звітності.

Питання бухгалтерської оцінки залишається дискусійним та водночас ключовим в бухгалтерському обліку. Проф. Г.Г.Кірейцев зазначає, що центром методології обліку стає бухгалтерська оцінка, яка актуалізує дослідження регулюючої його функції [146, с. 7].

У наукових публікаціях оцінка розглядається, в першу чергу, як елемент методу бухгалтерського обліку. Разом з тим, оцінка не є виключно бухгалтерським елементом, так як вона притаманна і статистиці, і фінансам. Такий підхід обґрунтований тим, що історично бухгалтерський облік як наука з'явився першим, а потім відбулося відокремлення фінансів як науки, фінансового аналізу, фінансового менеджменту і т.п. [282, с.148].

За словами проф. М.С.Пушкаря, «методологія оцінки об'єктів обліку у різних країнах специфічна, що робить непорівнянними національні системи обліку. З метою забезпечення порівнянності міжнародні чи регіональні організації з регулювання обліку розробляють стандарти чи правила для країн, які входять в такі організації. В умовах інтернаціоналізації чи глобалізації економіки ця проблема має актуальне значення, тому оцінка повинна відповідати міжнародним вимогам» [263, с. 259].

«Оцінка активів за ринковою вартістю стає пріоритетним напрямом розвитку бухгалтерського обліку у світі. Однак, думки з приводу можливості

застосування концепції ринкової вартості в обліку досить різнобічні», - стверджує д.е.н. Жук В.М. [91, с.390-391].

Поняття «справедливої вартості» (Fair Value) вперше прописано у міжнародних стандартах бухгалтерського обліку на початку 90-х років з правилами розкриття інформації про фінансові інструменти за їх справедливою вартістю. Впровадження у вітчизняні стандарти «справедливої вартості» пов’язане із потребою відображення у фінансовій звітності наближеної до реальної вартості активів підприємства, хоча суб’єктивність та неоднозначність такого підходу не дають змоги оцінити вартість підприємства. При цьому проф. Бондар М.І. стверджує, що оцінка підприємства за ринковою вартістю базується на двох принципових підходах: ринкової оцінки активів підприємства і поточної ринкової оцінки капіталу [32, с. 12].

Що стосується нормативно-законодавчої бази, то у 2003 р. Постановою КМУ була затверджена Методика оцінка майна з 18-ти додатками, яка застосовується для проведення оцінки майна у випадках: приватизації, створення підприємства, визначення вартості внесків учасників (засновників) господарських товариств у разі, коли до статутних фондів вноситься державне (комунальне) майно; визначення вартості цілісних майнових комплексів господарських товариств; виділення або визначення часток майна у спільному майні, в якому є державна (комунальна) частка; застави державного та комунального майна, а також майна господарських товариств з державною часткою (часткою комунального майна) у статутному фонді; повернення об'єктів приватизації у державну власність, у тому числі за рішенням суду. Відповідно до цієї Методики проводиться оцінка об'єктів у матеріальній формі (крім земельних ділянок), об'єктів у нематеріальній формі та цілісних майнових комплексів. Останні зміни й доповнення до Постанови були внесені 18.03.2009 р. Постановою КМУ №225 [254].

З іменем Чарльза Доу (Charles Dow, 1851-1902) пов’язані перші спроби побудови теорії вартості капіталу, який заснував у 1882 р. з Едді Джонсоном (Eddie Jones) компанію «Dow, Jones & Company». З 1889 р. ця компанія почала

випускати журнал «Wall Street Journal», в якому публікували відомий всім індекс Доу-Джонса, який і на сьогодні є досить авторитетним на фондовому ринку [149, с. 10-11].

Об'єктивною основою розвитку різних концептуальних підходів до вартісного виміру в системі бухгалтерського обліку є наявність широкого кола користувачів бухгалтерської звітності і їх потреб в одержанні відповідної фінансової інформації.

<u>Цілі бухгалтерської звітності</u>

Цілі бухгалтерської звітності в західному обліку поділяються на три категорії: прагматичні, семантичні і синтаксичні [333, с. 320].

Прагматичні цілі направлені на корисність, тобто доцільність або релевантність даних бухгалтерського обліку, що означає здатність інформації впливати на прийняття рішень, на прогнозування наслідків минулих, теперішніх чи майбутніх подій, а також підтверджувати або коригувати очікування. Цими цілями керуються як зовнішні, так і внутрішні користувачі, яким необхідна інформація про економічні ресурси і зобов'язання підприємства, а також про розмір власного капіталу, про об'єми, час і ступінь визначеності майбутніх надходжень.

Корисність інформації про оцінку активів і зобов'язань підприємства та її значимість для користувачів залежить від того, чи зможе користувач, зокрема, інвестор, визначити взаємозв'язок цієї інформації з очікуваним рухом грошових коштів. Тому виникає потреба в інформації, яка б відображала поточну оцінку доходів, які передбачає одержати підприємство від використання активів, або дисконтована оцінка майбутньої вартості.

Досягнення *семантичних цілей передбачає* оцінку ресурсів і зобов'язань підприємства на певний момент часу. Інформація цієї оцінки необхідна внутрішнім користувачам, зокрема, власникам і управлінському персоналу для аналізу і виявлення тенденції зміни фінансового стану підприємства. Оцінка за собівартістю або історичною вартістю втрачає актуальність для цих цілей, за

виключенням оцінки витрат на певні дати. Перевага надається оцінці за поточною вартістю у зв'язку з тим, що вона ґрунтується на справжніх ринкових цінах.

Синтаксичні цілі оцінки передбачають вибір концептуальних підходів до визначення достовірного фінансового результату діяльності економічного суб'єкта, що торкає інтереси багатьох користувачів, серед яких виділяються власники (внутрішні) та інвестори (зовнішні). Ціль оцінки зводиться до визначення валового прибутку як від основної діяльності, так і від інших операцій. Для досягнення цієї мети існує два підходи:

1. Підхід, який базується на визначенні прибутку як різниці між доходами і оціненими відповідним чином витратами за вказаний період. Згідно цього підходу немонетарні активи повинні оцінюватись за вартістю їх придбання, поки вони не списуються на витрати і не співставляються з доходами майбутніх періодів. Монетарні активи оцінюються, як правило, за вартістю продажу, тобто за цінами реалізації. У відповідності із принципом обачності тільки зареєстрований факт господарської діяльності констатує утворення прибутку і визначає момент реалізації. У зв'язку з цим будь-яка інша подія до моменту відвантаження продукції як факту її продажу не може викликати виникнення прибутку, а значить, і зміну вартості активу. Отже, передбачається оцінка активу за вартістю придбання або за історичною вартістю.

2. Підхід, який визначає прибуток у відповідності із концепцією приросту активів: прибуток зростає із збільшенням вартості активу або зниженням кредиторської заборгованості. Мета оцінки у відповідності до цієї концепції полягає у визначенні вартості вибуття після завершення процесу продажу виробленої продукції чи надання послуг. Роль і значення такого підходу полягає в тому, що він передбачає відображення змін вартості на основі достовірних даних про вартість вибуття майна як суми грошових коштів, які очікується отримати. Вибір конкретного методу оцінки при цьому підході залежить від ряду факторів, зокрема, від об'єктивності проведених оцінок, можливості конвертації об'єкту у грошові кошти, методів оцінки відповідних витрат та ін. Однак основне завдання

оцінки полягає у вартісному вимірі окремих активів, а не в оцінці підприємства в цілому.

<u>Три концепції оцінки вартості капіталу</u>

Вищеназваним цілям відповідають в науковій літературі такі концепції оцінки: економічна, юридична і бухгалтерська. Основоположниками перерахованих концепцій вважають представників французької школи бухгалтерського обліку [288, с.335].

Економічна концепція ґрунтується на принципах попиту і пропозиції, конкуренції, заміщення, передбачення або очікування. Реалізація цих принципів здійснюється через визначення майбутньої (дисконтованої) вартості об'єктів у залежності від суми доходів, очікуваних у майбутньому. Застосування даної концепції виправдано, на наш погляд, якщо при складанні звітності переслідуються прагматичні цілі.

Використання цієї концепції дозволяє визначити реальну ринкову вартість підприємства. Інформація про реальну ринкову вартість необхідна не тільки при продажу підприємства, але й в умовах продовження його діяльності. Питання про вартість об'єктів власності, як і ефективність їх використання, було і залишається в центрі уваги власників. Крім того, ця інформація необхідна і керівництву для прийняття певних управлінських рішень, а також постачальникам, покупцям, інвесторам, різним кредитним, страховим та іншим організаціям, які є контрагентами даного підприємства.

Для визначення реальної ринкової вартості при використанні економічної концепції необхідно враховувати такі фактори як час, ризик, наявність особливих видів інтелектуальної власності, конкурентне середовище і специфічні особливості оцінюваних об'єктів. У відповідності із економічною концепцією ринкова вартість об'єкту визначається як поточна вартість очікуваного потоку грошових коштів, дисконтованого за нормою проценту, що розраховується в залежності від норми прибутку, який вимагається інвестором для співставних за ризиком інвестицій.

Однак в умовах ринку, як підкреслює А.Н. Хорін, спектр ділових рішень, які приймаються на базі показників бухгалтерської звітності набагато ширший, ніж фінансово-інвестиційні рішення, оскільки користувачів у цих умовах цікавить інформація для прийняття організаційних, корпоративних та інших рішень економічного характеру [333, с. 51]. Особливу актуальність при цьому набуває інформація прогнозного характеру про перспективи розвитку бізнесу, про ділові ризики, які ґрунтуються, як правило, на дисконтованій оцінці економічних вигод у довгостроковому періоді.

Таким чином, економічна концепція оцінки в умовах ринку є основою для фінансового трактування капіталу як сукупної характеристики майбутніх економічних вигод, очікуваних у результаті майбутньої діяльності. У рамках цієї концепції перед бухгалтерським обліком ставиться завдання надати інформацію про те, що очікує бізнес у найближчій та віддаленій перспективі, а також як менеджмент і керівництво підприємства оцінюють його ділову активність.

Юридична концепція вирішує задачі, пов'язані із відчуженням прав власності на майно підприємства або із виконанням конкретного правового акту чи із зміною господарської ситуації. Якщо при підготовці звітності ставиться досягнення семантичної цілі, то при оцінці елементів звітності необхідно виходити із юридичної концепції оцінки.

Бухгалтерська концепція орієнтована на одержання повної, достовірної, обґрунтованої інформації про об'єкти бухгалтерського обліку в грошовому вимірі. Основною метою бухгалтерського обліку є створення умов для об'єктивного визначення фінансового результату. Основна відмінність цієї концепції від попередніх полягає в тому, що вона призначена не для ринкової оцінки об'єктів бухгалтерського спостереження, а для вирішення основної мети бухгалтерського обліку.

Розходження в обчисленні вартості капіталу за різними концепціями

Однак деякі вчені вважають за можливе визначення ринкової вартості в рамках бухгалтерської концепції [231, с. 15]. Для цієї цілі, на їх думку, можна використати всім відоме рівняння бухгалтерського обліку:

А= З + К, де (4.3)

А – вартість активів підприємства;

З – сума боргових зобов’язань;

К – капітал.

Це рівняння рекомендується перетворити у наступну рівність:

А'+НА' = З' + ВК', де (4.4)

А' – ринкова вартість активів, які є на балансі підприємства;

НА' – вартість нематеріальних активів;

З' – дисконтована сума зобов’язань;

ВК' – власний капітал.

Як бачимо, в рівнянні з’являється нова складова – нематеріальні активи, при оцінці яких необхідно враховувати такі елементи як цінність гарантії, страховки, ліцензії, гарні взаємовідносини із клієнтом, цінність доброго ім’я та ін.

Реальний власний капітал при ринковій оцінці визначається на основі попереднього рівняння наступним чином:

ВК' = (А'+НА') - З' = (А' - З') + НА' (4.5)

<u>Приклад.</u> *Вартість активів підприємства (А) становить 7500 тис. грн. Сума боргових зобов’язань (З) – 1500 тис. грн. Капітал (К) – 6000 тис. грн. Тоді основне балансове рівняння матиме наступний вигляд:*

7500000 = 1500000 + 6000000.

При цьому ринкова вартість активів (А’), які є на балансі підприємства становить 7800 тис. грн., ринкова вартість нематеріальних активів (НА’) – 700 тис. грн., дисконтована сума зобов’язань (З’) – 1200 тис. грн. Реальний власний капітал за ринковою оцінкою буде становити:

ВК’ = (7800000 + 700000) – 1200000 = (7800000 – 1200000) + 700000.

Отже, у цьому випадку бухгалтерська і економічна оцінка не співпадають, тобто існує прихований, або позабалансовий капітал, джерелами якого є: різниця між ринковими і балансовими оцінками активів (А' - А) – у нашому прикладі це 7800000 – 7500000 = 300 000 грн.; а також наявність окремих позабалансових

позицій (НА'), які враховуються при ринковій оцінці, але не підлягають відображенню в балансі у відповідності до загальноприйнятих правил бухгалтерського обліку.

Якби ринкова вартість підприємства у нашому прикладі становила 7200 тис. грн., то використання рівняння (3), пояснило б ситуацію, коли підприємство з від'ємним власним капіталом (7200000 - 7500000 = - 300000) має на ринку певну цінність. Від'ємний капітал, який має місце за даними бухгалтерського обліку, компенсуються цінністю нематеріальних активів, які не відображені в обліку в повному обсязі за ринковою вартістю.

На нашу думку, використання бухгалтерської концепції вартісного виміру для ринкової оцінки об'єктів обліку в цілому є все ж неправомірним.

Економічна оцінка, на думку французьких вчених, – це оцінка адміністрації, юридична – кредиторів, бухгалтерська – фіскальна. Тому перша оцінка, майже завжди є оптимістичною, друга, навпаки, – песимістичною, а третя – приховує реальну вартість цінностей [14, с. 335]. Не сперечаючись щодо справедливості першого твердження, необхідно відмітити, що останній висновок стосовно до сучасності вимагає уточнень і додаткового обґрунтування.

Не можна протиставляти економічну та юридичну концепції в частині оптимістичності результатів цих оцінок. Інформація фінансової звітності, складена на базі економічної концепції оцінки, далеко не завжди може бути оптимістичною для користувачів звітності. Застосування юридичної концепції оцінки, як вказано вище, практикується не тільки при припиненні діяльності підприємства, але й в умовах її продовження. Песимістичність цієї інформації для користувачів звітності залежить в цьому випадку від результатів оцінки.

Твердження відносно бухгалтерської концепції є спірним. У той же час, не можна не відмітити тенденцію зниження її лідируючої ролі в системі методів оцінок у бухгалтерському обліку. Зміна концепції оцінки у залежності від цілей звітності можна представити у вигляді схеми на рисунку 4.2.

Якщо користувач бухгалтерської звітності переслідує прагматичні цілі, то необхідно застосовувати економічні підходи до оцінки об'єктів бухгалтерського

спостереження. У випадку, якщо звітність направлена на досягнення семантичних цілей, тобто оцінки ресурсів і зобов'язань певного економічного суб'єкта на конкретний момент часу, потрібно виходити із юридичної концепції оцінки. І, нарешті, бухгалтерська концепція оцінки відповідає вимогам синтактичних цілей звітності і дозволяє здійснити вартісний вимір достовірного фінансового результату діяльності підприємства.

Таким чином, об'єктивною основою застосування вказаних класичних концепцій оцінки є зміна цілі оцінки, що задається різними користувачами її інформації. У зв'язку з відмінностями цілей і рішень, які приймаються на її основі, необхідний аналіз змін в перевагах різних груп користувачів бухгалтерської інформації в сучасній системі ринкового господарювання.

Три підходи оціночної діяльності до вартісного виміру капіталу

Поряд з бухгалтерським обліком вартісними категоріями оперує також оціночна діяльність, якою найчастіше є визначення ринкової вартості різних об'єктів.

Витратний підхід полягає в розрахунку величини повних витрат на відтворення оцінюваних об'єктів за поточними цінами із врахуванням їх фактичного стану і зношення, тобто визначення витрат, необхідних для відновлення або заміщення об'єкта оцінки із врахуванням його зносу.

Порівняльний підхід включає сукупність методів оцінки вартості об'єкта оцінки, які базуються на порівнянні об'єкта оцінки з аналогічними об'єктами, по відношенню до яких є інформація про ціни договірних операцій з ними.

Доходний підхід являє собою сукупність методів оцінки вартості об'єкта, які ґрунтуються на визначенні очікуваних доходів від об'єкта оцінки.

Не розглядаючи детально особливості вказаних підходів і механізму їх реалізації в практиці оціночної діяльності, необхідно підкреслити, що названі підходи, які застосовуються у сучасній оцінці бізнесу, першим обґрунтував англійський економіст Альфред Маршалл. Він сформулював, зокрема, *три принципових підходи до визначення вартості*:

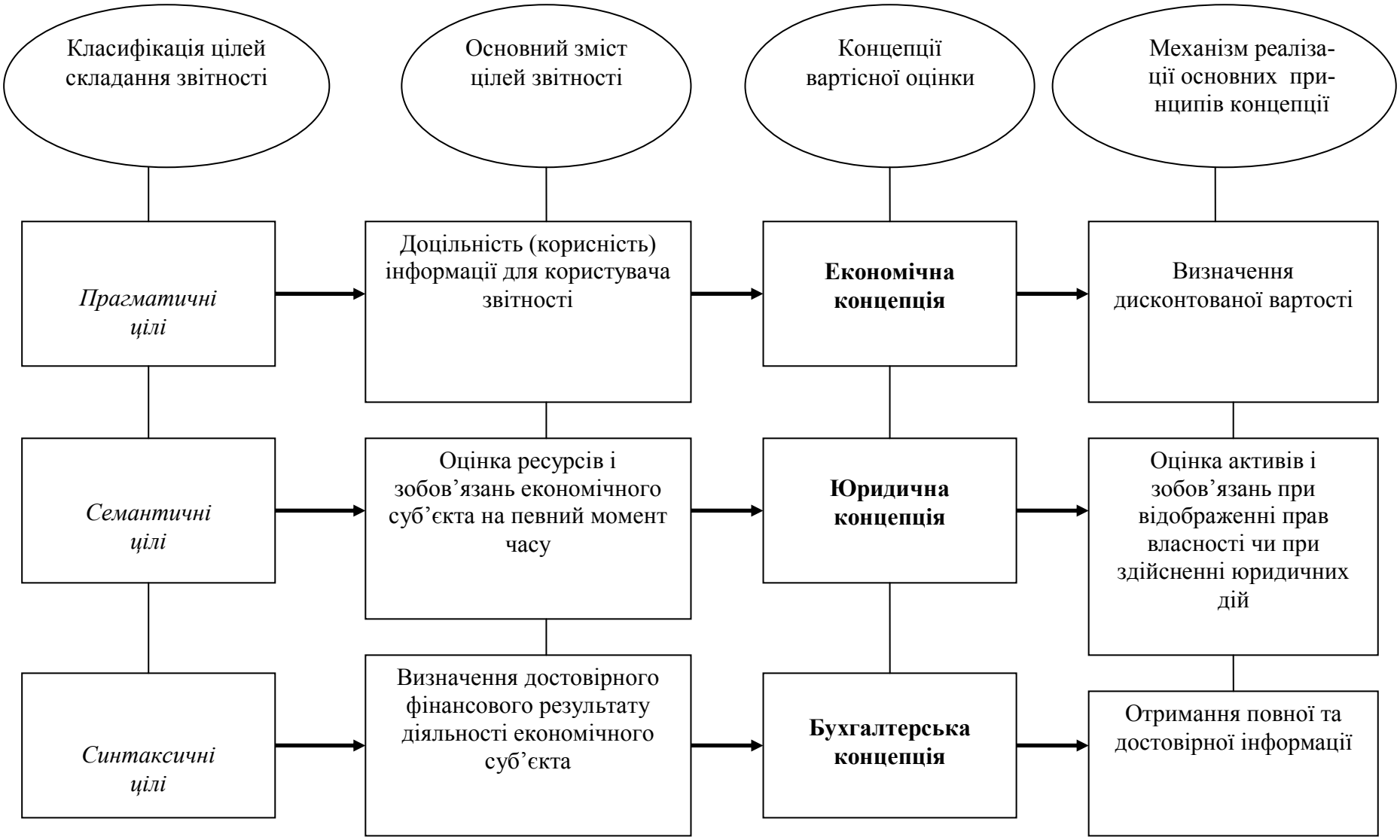

Рис. 4.2. Залежність концепцій вартісної оцінки від цілей складання бухгалтерської звітності

- порівняння співставних продажів;
- визначення витрат на заміщення;
- обчислення величин капіталізації доходів [190].

Деякі російські економісти підкреслюють триєдність оціночних підходів як вираження методологічної позиції наскрізного часу: минулого, теперішнього і майбутнього. При цьому *за даними минулого часу* вимірюються витрати на заміщення майна (витратний або майновий підхід); *за даними теперішнього часу* порівнюються ринкові або поточні ціни продажу аналогічного майна (порівняльний або ринковий підхід); *за даними майбутнього часу* прогнозуються доходи, які відображають очікувану капіталізацію доходу (доходний підхід чи підхід на основі капіталізації) [199].

Проводячи паралелі між концептуальними підходами вартісної оцінки, які використовуються в оціночній діяльності, і цими ж категоріями в бухгалтерському обліку, приходимо до висновку про взаємозв'язок даних понять. Зокрема, витратний підхід має багато спільного із бухгалтерською концепцією вартісної оцінки об'єктів бухгалтерського спостереження, але розрахунки базуються на рівні цін поточного, а не минулого часу. Порівняльний підхід ґрунтується на принципах юридичної концепції вартісної оцінки, яка застосовується в бухгалтерському обліку. Найбільш близькі за своїм змістом такі поняття як дохідний підхід в оціночній діяльності та економічна концепція вартісної оцінки. Ці категорії можна вважати у певній мірі синонімами.

Концептуальні підходи до вартісної оцінки капіталу на різних стадіях його кругообігу

Спроба узагальнення викладених концепцій вартісної оцінки в залежності від зміни мети оцінки на окремих стадіях **кругообігу капіталу** комерційного підприємства подана на рисунку 4.3. Цікавим є той факт, що вчений із Нідерландів А.М. Вольф (1854-1920 рр.) під предметом бухгалтерського обліку розумів різні *стадії кругообігу капіталу* [43, с.25], а німецький вчений І.Ф.Шер (1928 р.) сам баланс розумів як «засіб для розкриття *стадій кругообігу капіталу*» [183, с. 76].

На стадії формування капіталу господарюючого суб'єкта – доцільно використовувати історичну оцінку, яка є основою бухгалтерської концепції. Однак застосування цього виду оцінки правомірно тільки для активів, придбаних за рахунок власних джерел господарюючого суб'єкта, оцінка активів при інших надходженнях базується на іншій концепції оцінки. Наприклад, у відповідності до діючих правил оцінки немонетарних активів, які надходять від засновників і якості внесків, необхідна оцінка за узгодженою із засновниками вартістю, зафіксованою в засновницьких договорах, а при безоплатних надходженнях проводиться оцінка за ринковою вартістю.

Для адекватної оцінки *руху капіталу* в процесі фінансово-господарської діяльності економічного суб'єкта, необхідне відображення у бухгалтерському обліку реального, а не номінального збереження капіталу, яке є одним із основних фінансово-економічних умов його стабільного розвитку. Це пов'язано як з об'єктивними процесами зміни вартості об'єктів обліку, так і з розвитком процесів інфляції чи дефляції, які є атрибутами ринкової економіки. Виконання цього завдання можливе, на нашу думку, при застосуванні концепції оцінки за відновлюваною вартістю.

Управління відновлюваною вартістю підприємства можливе при вирішенні ряду методологічних проблем, зокрема проблем, пов'язаних із амортизаційною політикою і з врахуванням переоцінки необоротних активів.

Основна проблема застосування відновлюваної оцінки обумовлена відсутністю в більшості випадків офіційних джерел інформації про рівень поточних ринкових цін об'єктів оцінки, а також значними витратами на проведення переоцінки і недосконалістю самих методик, які застосовуються при цьому. Вирішення цієї проблеми можливе при застосуванні як відновлюваної оцінки, так і історичної. В останньому випадку для забезпечення повного і своєчасного накопичення фінансових ресурсів на оновлення необоротних активів, які використовуються у виробничій діяльності, необхідно більш активно пропагувати переваги прискореної амортизації.

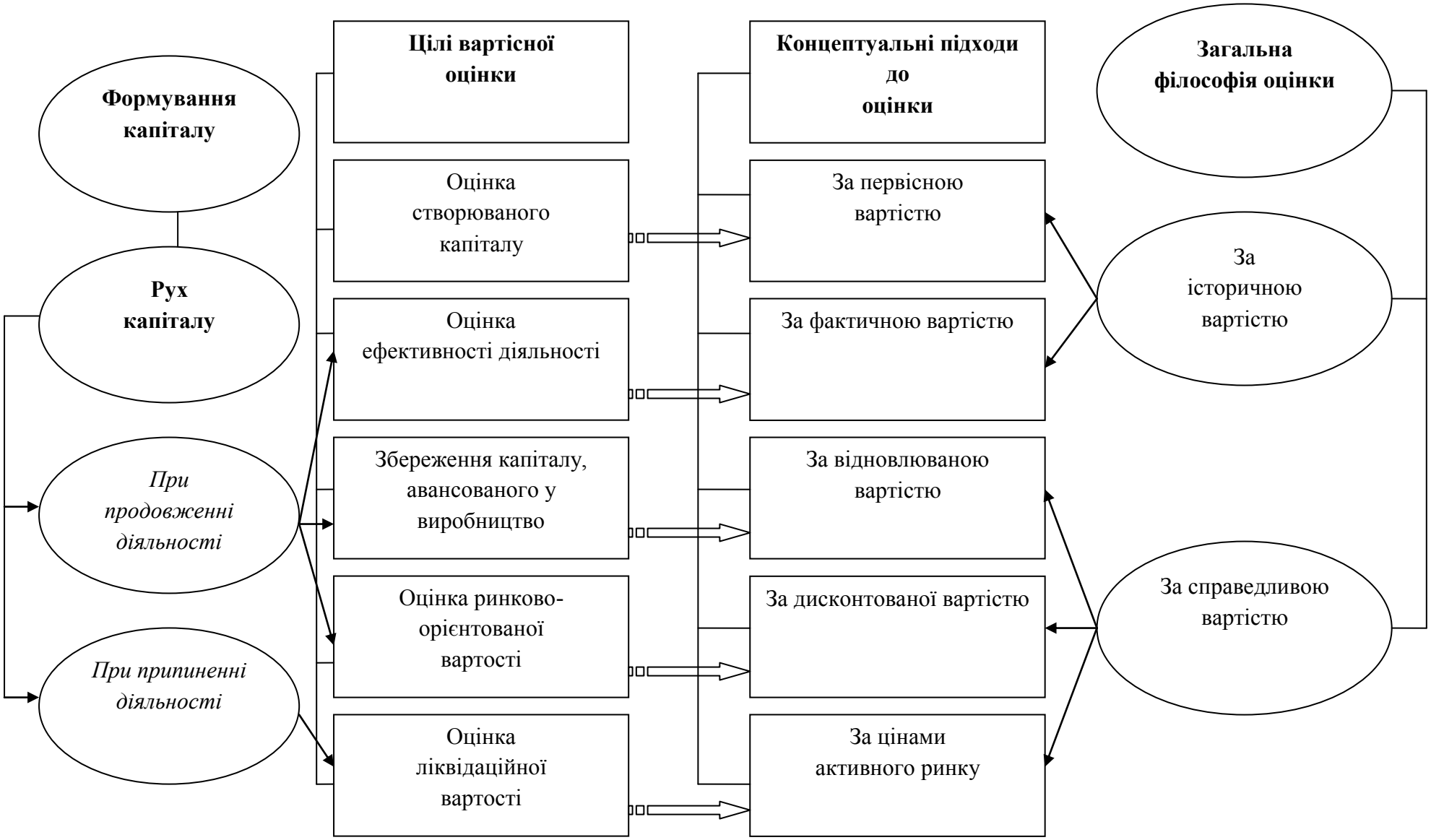

Рис. 4.3. Концептуальні підходи до вартісної оцінки капіталу економічного суб’єкта

На нашу думку, сьогодні назріла необхідність у використанні вказаного способу нарахування амортизації не тільки для цілей бухгалтерського, але й податкового обліку. Діючі у вітчизняній практиці обмеження щодо застосування амортизаційної політики у бухгалтерському, а особливо в податковому обліку, не дозволяють забезпечити безумовне відшкодування авансованого капіталу у виробничу діяльність, їх відміна дозволить підвищити зацікавленість господарюючих суб'єктів у використанні прогресивних способів амортизації і максимально наблизити методологію бухгалтерського і податкового обліку. Для оцінки ефективності управління фінансово-господарською діяльністю економічного суб'єкта у широкому розумінні цієї категорії найбільш прийнятний економічний підхід до оцінки за дисконтованої вартістю, який використовується для обчислення прогнозної ринково-орієнтованої вартості підприємства або потенціалу його ризику.

При операціях, пов'язаних із припиненням діяльності із операціями купівлі-продажу підприємств, пріоритетним є ринковий підхід до визначення справедливої вартості як об'єктивної оцінки активів і зобов'язань. Організаційно-методичні аспекти застосування цієї концепції в практичній діяльності є на сьогодні одним із актуальних завдань теорії та практики бухгалтерського обліку.

Таким чином, економічна, юридична і бухгалтерська концепції оцінки є класичними підходами до вартісного виміру об'єктів бухгалтерського обліку, і правомірність їх застосування підтверджується *розвитком теорії та практики бухгалтерського обліку* протягом кількох століть. У той же час сучасний етап розвитку ринкової економіки характеризується, на наш погляд, об'єктивною потребою в адекватній системі бухгалтерського обліку, за якої найбільшої актуальності набуває економічна концепція при втраті лідируючої ролі бухгалтерської концепції оцінки.

Результати дослідження еволюції підходів до оцінки у вітчизняному і зарубіжному обліку, а також аналіз сучасних концепцій оцінки дозволяє зробити висновок про те, що дискусії щодо пріоритетності тих чи інших

підходів до вартісної оцінки були і залишаються одним із центральних питань наукових дискусій вчених. При всьому різноманітті концептуальних підходів до оцінки виділяються, як і раніше, оцінки, які базуються на історичній вартості і на поточних ринкових цінах [115].

4.3. Теорії структури капіталу та вартості підприємств у контексті можливостей їх застосування в Україні

Комплект питань щодо оптимальної структури капіталу, його вартісної оцінки, платності користування та вартості підприємств є дуже важливим для України. На макроекономічному і мікроекономічному рівні досі так і не вдалося визначити оптимальні параметри структури капіталу, і головне, сформувати достатній за обсягом власний капітал суб'єктів ринку. Тому в дослідженнях розраховуються основні фінансові коефіцієнти, що безпосередньо випливають із структури капіталу, а саме: показники незалежності (автономії), платоспроможності, ліквідності, заборгованості, банкрутства, концентрації капіталу, забезпеченості власними оборотними засобами та інші. Розрахунок таких показників важливий з точки зору як практики, так і теорії. Для економіки в цілому та суб'єктів ринку незалежно від форм власності та організаційно-правової форми це питання є досить важливим.

Показники структури капіталу економічною теорією розглядаються як основний чинник формування ринкової вартості підприємств, що напряму залежить від середньозваженої вартості капіталу. Як правило, теоретичні засади структури капіталу досліджуються разом з теоретичними позиціями формування вартості капіталу та ринкової вартості підприємств. Така стратегія прийнята за провідну у сфері управління формування капіталу суб'єктів економіки в розвинених країнах.

Загальноприйнято, що співвідношення між власними і позичковими джерелами, а також окремими видами джерел капіталу в процесі його

формування та використання у господарській діяльності називають структурою капіталу. Саме поняття «структура» (від латинського structura – будова, порядок) може трактуватися як ознака стійких зв'язків об'єкта, що забезпечує його цілісність та особисті характеристики, тобто збереження головних властивостей під дією різних зовнішніх та внутрішніх чинників. Уперше наукові підходи до розгляду сутності капіталу через його структуру запропонував Ф. фон Хайєк. Він зазначав, що капітал це – «складна структура, що складається з неоднорідних індивідуальних капіталів» [102, с. 1009]. Але у теоретичному та практичному плані саме поняття структури капіталу має неоднозначний і дискусійний характер. Наприклад, Дж. Ван Хорн, Дж. Вахович визначають структуру капіталу як складові постійного довгострокового фінансування фірми, що представлені облігаціями, привілейованими акціями та звичайними акціями компанії [55, с. 621] Є. Брігхем також зазначає, що структура капіталу – це набір цінних паперів, які фірма використовує для фінансування своїх активів [39, с. 482]. Е. Нікбахт, А.Гроппеллі пов'язують структуру капіталу зі складу фінансів фірми, що показані у правій частині балансу як основні джерела коштів, залучені для фінансування [219, с. 169].

В.Ковальов при досліджені структури капіталу використовує два поняття: «фінансова структура». Під фінансовою структурою він розуміє спосіб фінансування діяльності підприємства за рахунок усіх джерел. До капіталізованої структури ним віднесено більш вузьку частину ресурсів – довгострокові пасиви, або власні джерела, та довгостроковий позичковий капітал [152, с. 311]. В.Бєлоліпецький звертає увагу на те, що саме комбінація боргу та власного капіталу, яка кожного разу повинна врівноважуватися з активами фірми, називається структурою капіталу [17, с. 116].

Тобто у найбільш поширеному значенні поняття «структура капіталу» у зарубіжній і вітчизняній літературі вживається як співвідношення власного та позичкового (залученого) капіталу. Разом з тим у ці поняття вкладається різний функціональний зміст. Спочатку поняття «структура капіталу» розглядалося як співвідношення власного статутного (акціонерного) капіталу і довгострокового

залученого капіталу. Виходячи з такого трактування, класичні теорії структури капіталу досліджують співвідношення у його складі питомої ваги емітованих акцій, що представляють власний капітал, та облігацій – залучений капітал. Але в такому розумінні виділяються тільки довгострокові види капіталу.

У результаті розширення бази практичного використання концепції структури капіталу стали використовувати більш розширений його склад за рахунок короткострокового банківського кредиту. Необхідність такого розширення поняття «структура капіталу» пояснювалася зростанням ролі банківських позичок у фінансуванні господарської діяльності підприємств і поширеною практикою реструктуризації короткострокових видів кредиту в довгострокові.

Сьогодні висловлюється позиція, що в поняття структури капіталу необхідно включати всі види як власного, так і залученого капіталу. Таким чином, у складі власного капіталу необхідно розглядати не тільки вкладений капітал (тобто акціонерний, що формує статутний фонд), а й прирощений у вигляді резервів і фондів та нерозподілений прибуток. Одночасно й залучений капітал необхідно розглядати в усіх його формах, включаючи фінансовий лізинг, комерційні (товарні) кредити, внутрішню кредиторську заборгованість. Такий підхід в змозі сформувати єдину теоретичну основу дослідження та аналізу концепції структури капіталу та концепцій вартості капіталу, що дозволяє комплексно використовувати їх інструментарій для нарощення вартості підприємств та визначення оптимального співвідношення між власним та позичковим капіталом. Також забезпечується можливість ґрунтовного аналізу ефективності розміщення капіталу та результатів використання активів, у які такий капітал інвестований. Таким чином, під структурою капіталу авторами пропонується розуміти співвідношення всіх форм власного та позичкового капіталу, що використовуються в господарській діяльності для фінансування активів підприємств.

Для визначення основних пріоритетів економічної політики України щодо формування оптимальної структури капіталу зупинимося на основних

теоретичних засадах. Теорії структури капіталу почали формуватися в середині XX ст. Загальновідомі чотири основні теоретичні концепції трактування структури капіталу:

- традиційна концепція;
- концепція індиферентності структури капіталу (модель ММ);
- компромісна концепція (теорія статистичного компромісу);
- концепція протиріччя інтересів формування структури капіталу (теорія асиметричної інформації, сигнальна теорія, теорія моніторингових витрат) [29, с. 46].

Дані концепції розрізняють відмітні методологічні підходи до можливостей оптимізації структури капіталу. **Традиційна концепція** базується на положенні про можливість оптимізації структури капіталу шляхом встановлення різної вартості окремих його складових. У рамках цієї концепції визнається, що вартість капіталу залежить від його структури, а також те, що об'єктивно існує «оптимальна структура» капіталу. Прихильники такого підходу доводять, що середньозважена вартість капіталу залежить від вартості його складових, тобто позичкового та власного капіталів. Тому із суттєвою зміною структури капіталу, вартість його складових має схильність до змін, але не однаковою мірою. У результаті досліджень науковцями було показано, що зі збільшенням залучених коштів збільшується вартість власного капіталу, а вартість позичкового капіталу спочатку не змінюється, але, досягши певного рівня, починає також зростати. При цьому незначне зростання позичкових коштів не створює загрози, але перевищення критичного рівня стимулює акціонерів виставляти вимоги до збільшення своєї дохідності для нівелювання можливих втрат. Основою традиційної концепції структури капіталу є твердження, що вартість власного капіталу завжди вища, ніж вартість залученого.

При цьому в рамках концепції більш низька вартість залученого капіталу порівняно із власним пояснюється різним рівнем їх ризику. Зокрема, вартість залученого капіталу встановлюється в угоді, у той час як рівень дохідності

власного капіталу формується в умовах невизначеності. Залучений капітал надається під заставу та гарантію третіх осіб. Також при банкрутстві спочатку задовольняються вимоги кредиторів, а потім власників.

Теоретичні твердження традиційної концепції структури капіталу зводяться до таких: зростання питомої ваги використання залученого капіталу в усіх випадках призводить до зниження показника середньозваженої вартості капіталу підприємства, а відповідно і до збільшення ринкової вартості самого підприємства. За розрахунками прихильників такого підходу, зі збільшенням питомої ваги залученого капіталу рівень середньозваженої вартості капіталу має тенденцію до зниження, досягаючи свого мінімального значення при 100-відсотковому використанні залученого капіталу. Виходячи з того, що між середньозваженою вартістю капіталу та ринковою вартістю підприємства існує протилежна залежність, ринкова вартість максимізується при 100-відсотковому використанні залученого капіталу. Водночас звертається увага на те, що збільшення використання позичкового капіталу знижує фінансову незалежність та призводить до банкрутства. Таким чином, представники теорії стверджують, що вартість капіталу, залежить від його структури і що існує оптимальна структура капіталу.

Основу **концепції індиферентності структури капіталу** [29] становить твердження про те, що за певних умов вартість фірми і вартість капіталу не залежить від його структури. Ця теза свідчить про неможливість оптимізувати структуру капіталу ні за критерієм мінімізації середньозваженої вартості капіталу, ні за критерієм максимізації ринкової вартості підприємства, оскільки вона не впливає на формування цих показників. Тому, за цими твердженнями, структуру капіталу не можна оптимізувати, не можна і наростити ринкову вартість підприємства на основі здійснення різних заходів щодо зміни структури капіталу.

Ця концепція була запропонована в 1958 р. американськими економістами Ф.Модільяні та М.Міллером у статті «Ціна капіталу, фінанси корпорацій та теорія інвестування» («Американський економічний огляд»,

1958). Автори висунули ідею, що на фінансовому ринку вартість акцій компаній, тобто «вартість фірми», не залежить від структури її капіталу, а визначається нормою капіталізації очікуваного доходу у фірмах її класу [302, с. 252] Автори виходили з того, що раціональний інвестор бере до уваги лише майбутню прибутковість компанії, а не розмір та структуру її боргу. Було запропоновано також, щоб індивідуальний інвестор мав у своєму портфелі різні цінні папери для збалансування можливого ризику і очікуваного доходу від компанії.

Ф.Модільяні та М.Міллер зробили висновок, що ринкова вартість емітованих цінних паперів залежить від реальної прибутковості вкладеного капіталу в активи корпорації, і при цьому на це не впливає структура капіталу. Виходячи з цих міркувань, вони обґрунтували теорему, яка характеризує причинно-наслідкові зв'язки між ринковою вартістю підприємства (його корпоративними правами), структурою і вартістю капіталу. Модель структури капіталу свідчить про те, що при підвищенні ринкової вартості боргу підприємства на таку ж величину знижується вартість оплаченого акціонерного капіталу.

Водночас концепція Ф.Модільяні та М.Міллера базується на механізмі формування структури капіталу та ринкової вартості підприємств у тісному зв'язку із функціонуванням ринку капіталу. При цьому на функціонування ринку капіталу ними було накладено ряд обмежувальних умов, а саме: ринок є досконалим, з високим рівнем доступу до інформації про наявну кон'юнктуру, на ринку діє єдина ставка на капітал для інвесторів і кредиторів; компанії емітують тільки два типи зобов'язань – боргові і акції; не враховується податковий регулятор, тобто зменшення бази оподаткування на сплачені відсотки за користування кредитом; не передбачається збільшення дохідності від фінансових операцій, не враховуються ризики банкрутства, у розрахунок вартості окремих елементів капіталу не включаються витрати на формування капіталу.

Узявши за основу такі припущення, Ф.Модільяні та М.Міллера стверджували, що ринкова вартість підприємства (а відповідно і середньозважена вартість капіталу) залежить виключно від сумарної вартості його активів і не залежить від складу елементів капіталу, що авансується у ці активи. Тому, за висновками авторів, ринкова вартість підприємства не залежить від структури капіталу, а визначається лише очікуваним рівнем дохідності та обмежується ризиками.

Теорема Модільяні-Міллера (ММ) отримала своє продовження. У подальшому її автори виводять теорему №2, у якій вони дещо змінюють умови. У теоремі №2 розглядається не абстрактна корпорація, а така, що використовує облігації. В ускладнену теорему вводиться лінійна функція структури капіталу, а саме, враховується вплив на вартість капіталу трьох факторів – процентної ставки прибутку на активи корпорації, вартості боргу і значення коефіцієнта «борг/акціонерний капітал». Отже, дохідність звичайних акцій корпорації, що використовує леверидж, є лінійною функцією фінансового важеля. У теоремі №3 Ф.Модільяні та М.Міллер висловлюють позицію щодо розроблення інвестиційної політики з урахуванням структури капіталу. Вони пропонують використовувати тільки ті інвестиційні ресурси, рівень дохідності яких буде не нижчий, ніж рівень дохідності капіталу корпорації. Отже, мінімальна дохідність інвестицій у корпорацію ні за яких обставин не повинна бути меншою рівня дохідності капіталу, при цьому рівень дохідності не залежить від виду цінних паперів, що емітуються, тому корпорації мають можливість свободи вибору джерел фінансування [302, с. 253, 254, 256]. Також у теорему ММ були введені податки, оскільки вони впливають на структуру капіталу та його ціну. У більшості податкових законів країн платежі вираховуються із суми оподаткованого прибутку. Відсотки, які сплачує суб’єкт за отримані кредити, вираховуються з оподаткованого доходу, тому прибуток після сплати податків збільшується. Таким чином, оплачуються в межах податкової ставки витрати на виплату процентів за борги. Це є податкова пільга, що називається податковим

захистом, або «податковим щитом». Тобто боргові зобов'язання порівняно з акціонерним капіталом частково слугують щитом від податку на прибуток.

Наприклад, у Великій Британії, де ставка податку на корпорацію становить 30%, кожний фунт відсоткових платежів знижує податкове навантаження на 30 центів. Така економія зменшує вартість позичкових ресурсів після сплати податків та збільшує вартість корпорації, що вигідно її акціонерам [224, с. 104]. Але можливості застосування моделей структури капіталу, що враховують податковий коректор, в Україні, як відмічається окремими експертами, обмежуються певними чинниками, зокрема надання податкових пільг, фіктивною збитковістю тощо.

В основу **компромісної концепції структури капіталу,** покладено ідею, що структура формується під впливом ряду суперечних умов, що визначають співвідношення рівня дохідності та ризики використання капіталу підприємства, які в процесі оптимізації його структури мають бути враховані шляхом відповідного компромісу їх комплексної дії. Ця концепція, заснована на дослідженнях М.Міллера, Х.Де-Анжело, Р.Масюліса, включає в механізм формування структури капіталу низку об'єктивних та суб'єктивних факторів функціонування економіки та ринку. Зокрема, авторами було враховано фактор зниження податкової бази оподаткування прибутку на процентні виплати та користування позичковими коштами, враховано також ризик банкрутства, що пов'язаний з недосконалою структурою капіталу.

Зміст компромісної концепції структури капіталу зводиться до того, що в економіці і на ринку капіталу, які реально функціонують, цей показник складається під впливом багатьох факторів, що мають різнонаправлену дію на ринкову вартість підприємств. Ці фактори за сумарною дією формують певне співвідношення рівня дохідності та ризику використання капталу за різної його структури. При цьому рівень дохідності капіталу формує показник його середньозваженої вартості, який враховує операційні витрати на залучення на ринку капіталу окремих його елементів. Ризик у цьому випадку залежить від частки залученого, що може спровокувати загрозу банкрутства. Тому для

уникнення небажаних результатів зазначена концепція пропонує визначати точку компромісу у співвідношенні власного і позичкового капіталу.

Теорія компромісу пропонує, що компанія, які мають великі борги і не можуть оплатити його за рахунок внутрішніх джерел, повинні випускати акції, обмежувати розмір дивідендів або продавати активи для того, щоб отримати грошові ресурси для відновлення структури капіталу. Відомо, що там, де переважують нематеріальні активи, спостерігаються тенденції до консервативної структури капіталу. Водночас більшість прибуткових компаній роблять мінімум запозичень [38, с. 483].

В основу **концепції протиріччя інтересів** формування структури капіталу покладено положення про відмінність інтересів і рівень інформованості власників, інвесторів, та менеджерів. Автори окремих положень концепції – М.Гордон, М.Дженсен, У.Меклінг, Д.Галей, Р.Масюліс, принципово не змінюючи сутності компромісної концепції, суттєво розширили сферу її практичного застосування за рахунок дослідження окремих факторів. Концепція протиріччя інтересів пояснюється теорією **асиметричної інформації** в умовах, коли ринок капіталу недосконалий, і це формує неадекватну інформацію, породжує нерівнозначну оцінку рівня дохідності та ризику і відповідно можливості оптимізації структури капіталу.

Наприклад, у роботах С.Майєрса розглядається концепція, за якою всі, хто ухвалює рішення, мають однакову інформацію, і будь-які зміни в доході підприємств є випадковими. Але на практиці, як правило, інформація, якою володіють менеджери та власники компанії, значно ширша ніж та, яка є в розпорядженні акціонерів та інвесторів. Тому компанії повинні своєчасно і в повній мірі інформувати про свої інвестиційні плани, фінансовий стан, дивідендну та соціальну політику тощо. Як свідчать спостереження, коли компанія здійснює випуск акцій та підвищує дивідендні виплати і про ці кроки сповіщає акціонерів та потенційних інвесторів, ціна на її акції підвищується, а імідж компанії покращується.

Проблеми асиметричної інформації досліджуються досить глибоко. Так, американські економісти Дж.Миррлей і В.Викрей розробили фундаментальну теорію мотивації в умовах асиметричної інформації, а Г.Акорлоф, М.Спенс і Дж.Стигліц здійснили аналіз функціонування ринків в умовах обмеженого та нерівномірного доступу до інформації про їх кон'юнктуру.

Американські економісти Р.Брейлі та С.Майєрс у своїх дослідженнях запропонували практичній діяльності при визначені структури капіталу враховувати чотири критерії – *податки, ризик, тип активу, необхідність фінансового заслону*. При застосуванні боргових інструментів вони пропонують чітко розраховувати всі фактори ризику та тип активів, які можна легко, або навпаки, з великими труднощами реалізувати в разі погіршення стану ліквідності компанії. За висновками авторів, емісія облігацій буде вигідною у тому разі, компанії впевненні в отримані високих прибутків. У разі незначного приросту прибутку можливість використання податкового щита є обмеженою. Автори рекомендують також використовувати інші шляхи зменшення оподаткованого прибутку, зокрема, за рахунок впровадження прискореної амортизації. Разом з тим Р.Брейлі та С.Майєрс запропонували при визначенні вартості фірми враховувати не тільки податковий захист, а й витрати, які можуть виникнути у зв'язку з подоланням фінансових труднощів.

У процесі дослідження проблеми структури капіталу багатьма науковцями також було запропоновано враховувати всі можливі фінансові труднощі і витрати, що пов'язані з погашенням боргів та обслуговуванням капіталу. За даними американського економіста Е.Альтмана, фінансові труднощі та витрати, що з ними пов'язані, можуть досягти 20% вартості компанії. Р.Брейлі та С.Майєрс пропонують компаніям також використовувати можливість так званого «фінансового заслону». Під цим терміном розуміється можливість легкого доступу до зовнішніх джерел фінансування. Водночас автори звертають увагу на те, що компанії, які швидко зростають, віддають перевагу консервативній структурі капіталу, де частка запозиченого капіталу не перевищує певної межі безпеки. Теоретично корпорація є банкрутом, коли її

активи дорівнюють боргам. Проте корпорація з невеликою часткою боргу в структурі капіталу не може мати серйозних фінансових труднощів [302, с. 259]. Що більше корпорація користується боргами, то більша можливість зниження прибутку, що ускладнює фінансовий стан фірми. І вищі можливі витрати на вихід із критичного становища.

Як альтернативну теорію структури капіталу можна назвати **теорію Г.Дональдсона про ієрархію фінансових джерел**. На початку 1960-х рр. американський економіст Г.Дональдсон розробив концепцію субординації, або послідовності дій, при формування джерел структури капіталу [302, с. 262].

Рекомендації Г.Дональдсона мають таке спрямування:

1. Економічні агенти у першу чергу мають сприяти нарощенню внутрішніх ресурсів і використовувати внутрішні джерела фінансування – амортизацію та нерозподілений прибуток.

2. При визначені напрямів дивідендної політики необхідно виходити зі своїх інвестиційних цілей і майбутніх грошових потоків. При розподілі прибутку на частки що розподіляються та не розподіляються рекомендується залишати більшим за обсягом нерозподілений прибуток.

3. Дивідендна політика має бути зваженою і одночасно «жорсткою», особливо в короткостроковому періоді, коли акціонери відслідковують рух доходів і обсяги дивідендів. Враховуючі інтереси акціонерів, необхідно визначити оптимальні межі для збільшення нерозподіленого прибутку.

4. У залежності від реальних грошових потоків і можливостей для збільшення інвестицій, економічні агенти можуть створювати додаткові внутрішні фонди, наприклад так званий фінансовий заслін, на основі випуску цінних паперів, які можна без проблем реалізувати на фінансовому ринку. Також можна знайти резерви для продажу зайвого майна та обладнання.

5. Лише коли у корпорації відсутні можливості фінансування приросту капіталу за рахунок внутрішніх джерел, вона може вийти на зовнішній ринок запозичень.

6. Ухвалюючи рішення на користь залучення зовнішніх джерел, корпорації рекомендується дотримуватися такої послідовності: банківські позички, випуск боргових інструментів і тільки в останню чергу – випуск акцій.

7. Зважено підходи до випуску акцій через негативне ставлення до цього акціонерів з огляду на можливе зниження їх ціни, появу «агресивних» акціонерів, витрат на розміщення акцій, які зазвичай вищі, ніж при випуску облігацій.

Теорія ієрархії фінансових джерел Г.Дональдсона була підтверджена на практиці, скільки пропонувала раціональний підхід до ухвалення рішень. Менеджери, як правило, як першочергові джерела розглядають внутрішні ресурси з огляду на те, що зовнішні є дорожчими, можуть призвести до втрати фінансової автономії тощо.

У дисертаційному дослідженні «Фінанси суб'єктів господарювання: основні засади та практика організації» І.Зятковський теж висловив пропозиції стосовно дотримання певного порядку у визначенні джерел формування капіталу: «…беручи до уваги, що ресурсне забезпечення оптимальної структури капіталу підприємства передбачає складну комбінацію джерел фінансування – інвестиційних ресурсів (власних, залучених, позичених), важливо дотримуватись ієрархії за ступенем їх безпечності» [96]. Найприйнятнішими за черговістю автор вважає такі джерела:

1) власні й прирівняні до них фінансові ресурси (чистий прибуток, амортизаційні відрахування, стійкі пасиви) (внутрішні ресурси);

2) реінвестовані дивіденди (зовнішні джерела – емісія цінних паперів);

3) скорочення власного портфеля фінансових інвестицій, коли обсяг власних фінансових ресурсів недостатній;

4) випуск найбезпечніших цінних паперів, тобто конвертованих облігацій, коли недоцільне або неможливе скорочення власного портфеля фінансових інвестицій (зовнішні джерела);

5) залучення позичкових коштів (зовнішні джерела);

6) додаткова емісія акцій (зовнішні джерела).

За висновками вчених-економістів, оптимальні пропорції капіталу створюють умови для підвищення ефективності функціонування підприємств. За рахунок оптимізації пропорцій різних форм капіталу, в першу чергу основного і оборотного, забезпечується прискорення обороту сукупного капіталу, кожний цикл якого генерує додатковий прибуток. Шляхом оптимізації структури капіталу в частині визначення раціональних пропорцій власного та позичкового капіталу забезпечується необхідний рівень фінансової незалежності, рентабельності, фінансова стійкість, максимізація ринкової вартості підприємства.

Лише на підставі зваженої фінансової й інвестиційної політики можна ухвалити рішення, що визначить оптимальну структуру капіталу і його оптимальний розподіл з метою приросту капіталу й підвищення добробуту власників. Як зазначається багатьма дослідниками, головна мета, що ставить при визначені структури капіталу – це досягнення оптимальної структури, за якої ціна капіталу буде найнижчою, а вартість підприємств – найвищою [302, с. 20].

Необхідно також узяти до уваги думку ірландського економіста К.Уолша, який аналізував тенденції формування структури капіталу. У результаті проведеного ним дослідження зроблено висновок, що в основі рішень щодо структури капіталу лежать не стільки фінансово-економічні чинники, скільки поведінкові, які обумовлюються різними особливостями [314, с. 146].

Таким чином, на сьогодні існує чотири вищеназвані концепції оптимальної структури капіталу. Вони враховують особливості економік розвинених країн за наявності досконалого ринку цінних паперів і широкої інформованості учасників фінансового ринку. Тому в умовах України зазначені теорії можуть бути використані з певною адаптацією та з урахуванням інших чинників впливу на структуру та вартість капіталу.

Як зазначалося вище, західні теорії структури капіталу ґрунтуються на тому, що вартість позичкового капіталу є нижчою, ніж власного. Боргові зобов’язання там більш дешева форма, ніж акціонерний капітал, і при низькому

рівні пропорції позичкового та власного капіталу кредити збільшувати вигідно. Тому західний досвід оптимізації структури капіталу не може бути повністю застосованим до України, оскільки не відповідає нинішній ситуації в країні [71, с.144].

Слід зазначити, що колективом зарубіжних авторів розраховано оптимальне співвідношення власних та позичкових джерел фінансування, де позичковим ресурсам має належати 50%. Такий висновок зроблений, виходячи із забезпечення оптимальної вартості акціонерного, боргового капіталу, середньозваженої вартості капіталу після сплати податків та вартості компанії [224, с. 116-117].

Основні орієнтири, які, у першу чергу, беруть на озброєння менеджери в управлінні структурного капіталу – це підвищення вартості фірми та оптимізація її активів, зростання ринкової ціни акцій, зниження середньозваженої ціни обслуговування капіталу, збереження та підвищення рівня платоспроможності. Врахування цих особливостей для української дійсності є ключовим, оскільки тут спостерігається протилежна залежність – вартість позичкового капіталу є вищою, ніж власного. Крім того, в Україні склалася специфічна структура позичкового капіталу, коли незначна його частка є справді «платною», а більша – безплатною [120].

4.4. Основні економічні показники та оцінка капіталу

Для України на сучасному етапі розвитку економіки проблема вартісних оцінок майна підприємств є дуже важливою. Відповідно до ст. Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок» [260] підприємства-емітенти цінних паперів зобов'язані не менше одного разу на рік інформувати громадськість про свій фінансовий стан і результати діяльності. Такий річний звіт містить інформацію про результати господарювання за попередній рік, підтверджені аудитором річний баланс і довідку про фінансовий стан, основні відомості про додатково випущені цінні папери, обґрунтування змін у персональному складі службових осіб.

Показники вартості майна мають вагоме значення для оцінки конкурентоспроможності національної економіки та її фінансової позиції. Вартість майна показує, чим володіє країна в цілому і кожний окремий її суб'єкт – громадянин, підприємницькі структури. Проблема оцінки вартості підприємств з огляду на значну кількість історичних, інституційних та правових факторів, що її визначають, належить до найскладніших питань функціонування фінансів реального сектора економіки. А в разі, коли цінні папери не мають широкого обігу на фондовому ринку, що має місце в українській дійсності, визначити ринкову вартість підприємств досить проблематично.

Усі форми звітності згідно Національних Положень (стандартів) бухгалтерського обліку складаються у відповідності до міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Сьогодні в Україні застосовуються ідентичні міжнародним стандартам принципи обачності, історичної собівартості, оцінки, нарахування та відповідності доходів і витрат, розкриття інформації. Це був важливий крок для України в напрямі розкриття для інвесторів інформації про стан економіки. І це накладає велику відповідальність на функціональні та урядові структури. Бухгалтерська та статистична звітність виступає у ролі «паспорта» економічних перетворень, є серйозною підставою для визначення певних рейтингів і оцінок. «Баланс називають знімком фінансового стану на певну дату» [302, с. 89]. Дані звітності підприємств України як окремо по кожному суб'єкту господарювання, так і в зведеному форматі мають державну значимість. У табл. 4.1 наведена загальна структура активів та пасивів підприємств України за 2006 -2011 рр.

Відповідно до даних звітності підприємств України у нашому дослідженні здійснено аналіз вартісних величин різних форм капіталу підприємств, структурних пропорцій капіталу, тенденцій формування власного та позикового капіталу, розміщення капіталу в основних і оборотних засобах, а також зроблено розрахунок індикаторів фінансової спроможності в цілому та за видами економічної діяльності.

Для оцінки рівня фінансової спроможності необхідно проаналізувати вартісні характеристики активів та пасивів підприємств (див. табл. 4.1) і визначити вартість майна, яке відповідно до статей балансу знаходиться у розпорядженні економічних агентів і є частиною національного багатства.

Таблиця 4.1

Структура активів та пасивів підприємств України за 2006-2011 рр. (станом на кінець року)*****

Назва	Од. вим.	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**
Активи							
Необоротні активи **(НА)****	*млрд. грн.*	932,71	1259,81	1552,06	1749,24	1832,92	2050,96
	%	*50,6*	*50,3*	*47,8*	*47,6*	*44,7*	*43,8*
Оборотні активи **(ОА)**	*млрд. грн.*	899,82	1226,96	1665,32	1893,93	2229,89	2584,16
	%	*48,8*	*49,2*	*51,3*	*51,5*	*54,4*	*55,3*
Витрати майбутніх періодів **(ВМП)**	*млрд. грн.*	9,85	13,33	27,45	31,82	32,67	38,45
	%	*0,6*	*0,5*	*0,8*	*0,9*	*0,8*	*0,8*
Необоротні активи та групи вибуття	*млрд. грн.*	-	-	-	-	1,50	2,53
	%	-	-	-	-	*0,1*	*0,1*
Баланс (Б)	***млрд. грн.***	**1842,38**	**2494,11**	**3245,43**	**3676,15**	**4096,98**	**4676,10**
Пасиви							
Власний капітал **(ВК)**	*млрд. грн.*	801,90	1050,60	1133,60	1269,54	1426,71	1586,28
	%	*43,5*	*42,1*	*34,9*	*34,5*	*34,8*	*33,9*
Забезпечення наступних витрат і платежів **(ЗНВП)**	*млрд. грн.*	40,33	55,60	66,96	73,26	83,82	103,08
	%	*2,2*	*2,2*	*2,1*	*2,0*	*2*	*2,2*
Довгострокові зобов'язання **(ДЗ)**	*млрд. грн.*	213,67	350,77	578,52	608,82	675,62	774,66
	%	*11,6*	*14,1*	*17,8*	*16,6*	*16,5*	*16,6*
Поточні зобов'язання **(ПЗ)**	*млрд. грн.*	774,54	1021,61	1449,43	1705,41	1891,27	2183,26
	%	*42,0*	*41,0*	*44,7*	*46,4*	*46,2*	*46,7*
Доходи майбутніх періодів **(ДМП)**	*млрд. грн.*	11,95	15,53	16,92	19,114	19,57	28,82
	%	*0,7*	*0,6*	*0,5*	*0,5*	*0,5*	*0,6*
Баланс (Б)	***млрд. грн.***	**1842,38**	**2494,11**	**3245,43**	**3676,15**	**4096,98**	**4676,10**

* *Крім банків і бюджетних установ та без урахування зміни підприємствами основного виду діяльності економічної діяльності.*

** *Умовні скорочення термінів бухгалтерської та статистичної звітності наведені відповідно до наказу Міністерства економіки України від 19.01.2006 р. №14, яким затверджено «Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства» [8].*

Джерело: розраховано на основі даних статистичних щорічників України за 2006-2011 рр. [298] та офіційного сайту Держкомстату.

З 2006 р. відбуваються зміни в пропорціях власного й позикового капіталу. Частка власного капіталу в загальних пасивах суб'єктів господарювання зменшилася з 45,5% у 2006 р. до 33,9% у 2011 р. (рис. 4.4). Ця тенденція має значний вплив майже на всі показники фінансової спроможності підприємств у бік суттєвого погіршення.

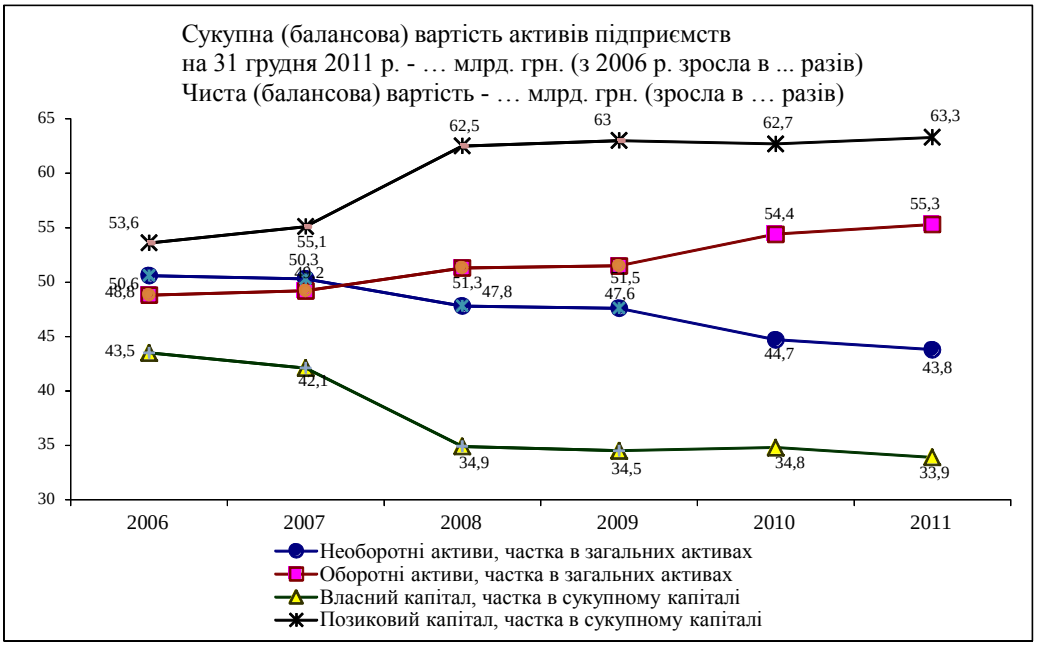

Рис.4.4. Тенденції зміни структури активів та капіталу підприємств України протягом 2006-2011 рр., %.

Джерело: розраховано на основі даних статистичних щорічників України за 2006-2011 рр. [298].

Активи поділяються на фінансові (вкладення капіталу в грошові кошти та їх еквіваленти, цінні папери) та реальні (інвестиції в матеріальні та нематеріальні ресурси). Активи становлять основу для оцінки сукупної історичної вартості підприємств. Необхідність аналізу активів підприємств випливає з основ концепції фінансування бізнесу, що містить два фундаментальні принципи:

- метою фінансового управління є максимізація обґрунтованої ринкової вартості підприємств;

- вартість компанії визначається грошовими потоками, які вона зможе генерувати в майбутньому, що дисконтовані за ставкою дохідності з урахуванням сукупних ризиків усіх активів компанії [317, с. 158].

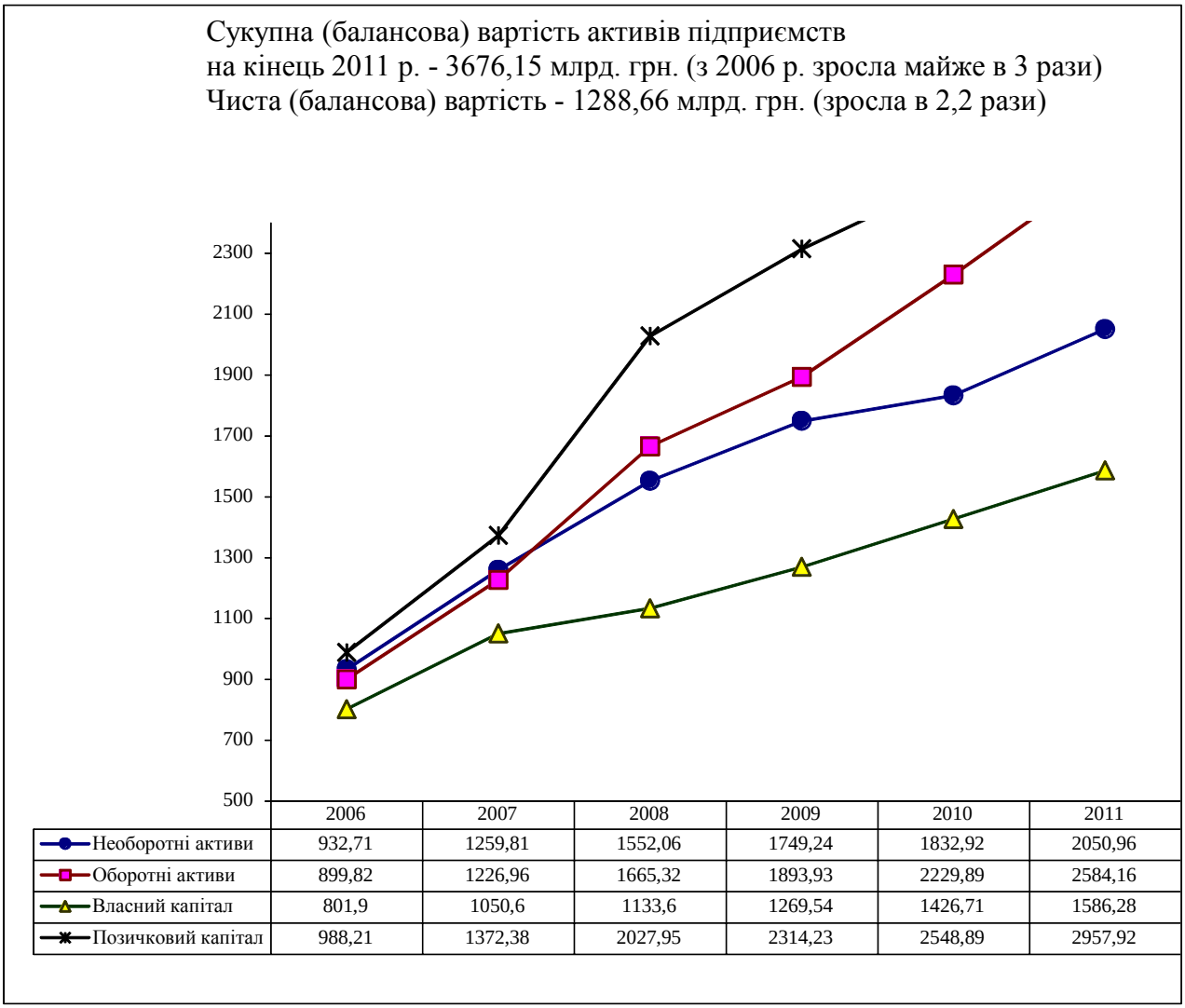

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Необоротні активи	932,71	1259,81	1552,06	1749,24	1832,92	2050,96
Оборотні активи	899,82	1226,96	1665,32	1893,93	2229,89	2584,16
Власний капітал	801,9	1050,6	1133,6	1269,54	1426,71	1586,28
Позичковий капітал	988,21	1372,38	2027,95	2314,23	2548,89	2957,92

Рис. 4.5. Динаміка зростання вартості підприємств України протягом 2006-2011 рр., млрд. грн.

Джерело: розраховано на основі даних статистичних щорічників України за 2006-2011рр. [298].

Слід зазначити, що оцінка вартості бізнесу в Україні має велике соціальне значення з огляду на те, що за результатами ваучерної приватизації більше половини (близько 65%) громадян України стали власниками підприємств. Тому акціонери вправі очікувати зростання належної їм вартості й відповідно частки доходів при розподілі дивідендів.

Теорії оцінки активів підприємств та вартості капіталу мають багатовікову історію. Перші згадки про оцінку як метод обліку та рекомендації щодо її використання в процесі купівлі-продажу з'явилися ще у XVI ст. у працях основоположників бухгалтерського обліку Л. Пачолі і А.Пієтро. Правила експертної оцінки вартості підприємств за ринковою ціною були розроблені відомим німецьким ученим-математиком Г. Лейбніцем ще у XVIII ст. [317, с. 165].

Згідно з міжнародним досвідом, вартість національного бізнесу – це вартість усіх діючих суб'єктів господарювання, або вартість 100% корпоративних прав. У розвинених країнах переважна більшість економічних агентів є активними учасниками корпоративної системи. Саме розвиток та поглиблення корпоративних відносин, необхідність узгодження широкого кола інтересів та забезпечення належного рівня доходів обумовили появу досліджень механізмів та інструментів нарощування багатства акціонерів. Проблема *підвищення вартості бізнесу* була визначена американським економістом, представником неокласичного напряму економічної думки І. Фішером. У своїх основних працях «Купівельна сила грошей» (1911 р.) та «Теорія процента» учений розвинув теорію грошей у дусі класичної політекономії. Водночас він доповнив теорію і вніс поправки, які логічно випливали з розвитку грошового обігу першої чверті XX ст.

Досліджуючи питання сутності процента, І. Фішер зробив висновок, що всі інвестори в оцінці тих чи інших переваг бізнесу користуються однаковими інвестиційними показниками – відсотковою ставкою, ризиковістю, корисністю. Водночас при управлінні намагаються досягнути основної цілі – задовольнити всіх інвесторів максимізацією ринкової вартості акцій підприємства. При цьому критерії оцінки інвестицій не пов'язуються з тим, яким перспективам – поточним чи майбутнім – надають перевагу інвестори [193, с. 21-22]. Теорія І.Фішера була розвинута у теорії портфельних інвестицій Г.Марковіцем, У.Шарпом, Д.Тобіним. В економіці розвинених країн стали відбуватися кардинальні зміни в результаті масового

нарощування інвестицій, у тому числі портфельних, що включають цінні папери, акції, облігації, боргові зобов'язання. Традиційний набір фінансових інструментів, таких як іноземна валюта, акції та облігації підприємств, державні облігації, у результаті появи міжнародного фінансового ринку доповнився похідними інструментами: депозитарними розписками, форвардними контрактами, опціонами, варантами тощо. Зазначені інструменти дають можливість реалізовувати різні стратегії управління дохідністю та запобігати ризикам фінансових операцій. У результаті можна досягнути найбільш повного задоволення потреб інвесторів у нарощенні їхніх доходів.

У теорії вартості капіталу Модільяні-Міллера теж знайшли відображення питання вартості підприємств. У статті «Ціна капіталу, фінанси корпорацій та теорія інвестування» ними висловлена позиція, що в ідеальному економічному середовищі сукупна ринкова вартість усіх випущених фірмою цінних паперів визначатиметься рентабельністю реальних активів компанії та пов'язаними з ними ризиками і не залежатиме від структури капіталу [77, с. 209]. Позиції теорії стосовно досягнення реальної вартості активів та зниження фінансових ризиків безпосередньо мають відношення до управління вартістю підприємств. Водночас, виходячи з ідеального уявлення про функціонування ринкової системи, Ф. Модільяні та М. Міллер стверджували, що без податків, витрат обігу капіталу та інших проявів недосконалості ринку ні рішення щодо структури капіталу, ні дивідендна політика не впливають на ринкову вартість фірми [317, с. 158].

Раціональне управління процесом створення, збереження, примноження вартості підприємств означає, що всі дії компанії, аналітичні методи та прийоми менеджменту мають бути спрямовані на максимальне збільшення вартості. Зокрема, підвищення вартості є американською традицією, а точніше вимогою господарювання. Разом з тим менеджмент, орієнтований на вартість, не є загальновизнаною концепцією управління підприємством. Так, згідно з теорією досконалої конкуренції, фірма

повинна спочатку максимізувати прибуток, а звідси - буде створюватися можливість для збільшення вартості. Водночас необхідно врахувати сьогоднішню реальність. Капітали спрямовуються туди, де забезпечується вища дохідність. Про це писав Дж.Кларк: «…капітал переміщується туди, де він може одержати найбільший процент» [21, с. 153].

Питання вартості займає чільне місце й у дослідженнях українських учених. Аспекти управління вартістю підприємств, зокрема: трансформаційні моделі й пов'язані з ними питання власності, процеси роздержавлення та приватизації, реструктуризація, санація, банкрутство, відновлення платоспроможності, детально досліджені вітчизняними науковцями – В.Гейцем, І. Лукіновим, А. Чухно, В. Голіковим, О. Амошою та іншими.

Виходячи з основних цілей нашого дослідження, вважаємо за необхідне проаналізувати загальні закономірності динаміки вартості українських підприємств, дію на ці процеси різних економічних факторів, норм законодавства та провести експертну оцінку загальної вартості підприємств України, базуючись на офіційній статистичній і бухгалтерській звітності.

На основі даних зведеного балансу підприємств України та з урахуванням концептуальних положень постанов Кабінету Міністрів України № 1440 від 10.09.2003 р. «Про затвердження Національного стандарту №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» та № 1891 від 10.12.2003 р. «Про затвердження Методики оцінки майна», а також Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» нами здійснена експертна оцінка загальної вартості підприємств України [255, 11, 4]. Для цього ми використали методологічні підходи до стандартизованої оцінки цілісного майнового комплексу для визначення розміру статутного фонду акціонерних товариств, що створюється в процесі приватизації (корпоратизації). Вважаємо, що такі підходи можна цілком правомірно застосовувати до всієї сукупності підприємств, оскільки загальна величина їх активів у межах країни дає змогу здійснювати діяльність на

внутрішньому та зовнішньому ринках, тобто вести повномасштабне виробництво та надавати необхідний спектр послуг.

Кручок Н.С. вважає, що оцінка визначається як розрахункова величина, що дорівнює грошовій сумі, за яку передбачається перехід майна з рук в руки на дату оцінки в результаті комерційної угоди між добровільним покупцем після адекватного маркетингу; при цьому передбачається, що кожна із сторін діяла компетентно, на власну користь і без примусу [170, с. 113].

Визначний представник неокласичної економічної школи А. Маршал був першим, хто вирізнив теорію оцінювання майна від теорій вартості та ціни, тим самим не заперечуючи генетичного зв'язку між ними. Саме з його іменем пов'язане становлення оцінювання нерухомого майна як окремого наукового напряму [191]. Таким чином сформувались чотири методи оцінки нерухомого майна: три базових та комбінований.

До *базових методів* відносять метод капіталізованого доходу (метод простої капіталізації доходу та метод дисконтування майбутніх грошових потоків), витратний метод і метод порівняння продажів. На основі вищезазначених методів створено *комбінований.*

При оцінці майна підприємств України за період 2006-2011 рр. нами був безпосередньо застосований витратний метод, при якому враховувалась історична вартість. Вважаємо, що необхідно, насамперед, володіти інформацією, що випливає з офіційної звітності й показує історичну вартість активів. Проводити оцінку загальної вартості майна усієї сукупності українських підприємств, засновану на дохідному підході, який включає методи дисконтування грошових потоків та визначення капіталізованої вартості доходів від володіння корпоративними правами підприємств, вважаємо поки що передчасним з огляду на низький рівень загальної капіталізації економіки, звуженість фондового ринку, низьку результативність дивідендної політики, недостатній рівень дохідності від володіння часткою майна більшості акціонерів. Із цих же причин передчасним є застосування до всієї сукупності підприємств ринкового

методу оцінки вартості на основі результатів зіставлення з іншими бізнес-аналогами, зокрема зіставлення мультиплікаторів, порівняння продажів (трансакцій) тощо. Згідно з майновим (витратним) підходом, вартість підприємств розраховується як сума вартостей усіх активів за даними балансів. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 10.12.2003 р. № 1891 «Про затвердження Методики оцінки майна», до майна, що включається у сукупну вартість, належать: *необоротні активи* (включають: основні засоби, нематеріальні активи, незавершене виробництво, довгострокові фінансові інвестиції, довгострокову дебіторську заборгованість, відстрочені податкові активи, інші необоротні активи); *оборотні активи* (включають: запаси, векселі одержані, дебіторську заборгованість за товари, роботи,послуги, дебіторську заборгованість за розрахунками та іншу поточну дебіторську заборгованість, поточні фінансові інвестиції, грошові кошти та їх еквіваленти, інші оборотні активи); *витрати майбутніх періодів* [254].

Сукупну вартість майна підприємств України (СВ) можна визначити за формулою (назви скорочень наведені у табл. 4.1):

СВ = НА + ОА + ВМП

Чиста вартість майна - це сукупна вартість, зменшена на суму зобов'язань. Чисту вартість майна підприємств України (ЧВ) можна визначити за формулою:

ЧВ = (НА + ОА + ВМП) – (ЗНВП + ДЗ + ПЗ)

Як свідчать дані табл. 4.1, сукупна вартість підприємств України, які подають в органи статистики бухгалтерські баланси**,** на кінець 2011 р. дорівнювала 4676,10 млрд. грн., а чиста вартість майна усіх підприємств України - 1615,10 млрд. грн. В цілому ж слід відзначити значне відставання номінальних показників історичної вартості підприємств від їх потенційних ринкових параметрів.

Цілком логічно зауважити, що розрахована сукупна вартість та чиста вартість (див. табл. 4.2) набагато відстає від імовірної ринкової вартості –

вартості, за яку можливе відчуження об'єктів оцінки на ринку подібного майна. Розрахунки показують невідповідність балансової вартості активів її ринковим критеріям.

Таблиця 4.2

Сукупна вартість підприємств України, млрд. грн.

Назва показників	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Статті, що формують сукупну вартість підприємств України						
Необоротні активи **(НА)**	932,71	1259,81	1552,06	1749,24	1832,92	2050,96
Оборотні активи **(ОА)**	899,82	1226,96	1665,32	1893,93	2229,89	2584,16
Витрати майбутніх періодів **(ВМП)**	9,85	13,33	27,45	31,82	32,67	38,45
Сукупна вартість (СВ)	**1842,38**	**2494,11**	**3245,43**	**3676,15**	**4096,98**	**4676,10**
Статті, що зменшують сукупну вартість підприємств України						
Забезпечення наступних витрат і платежів **(ЗНВП)**	40,33	55,60	66,96	73,26	83,82	103,08
Довгострокові зобов'язання **(ДЗ)**	213,67	350,77	578,52	608,82	675,62	774,66
Поточні зобов'язання **(ПЗ)**	774,54	1021,61	1449,43	1705,41	1891,27	2183,26
Чиста вартість(ЧВ)	813,84	1066,13	1150,52	1288,66	1446,27	1615,10

Питання вартості підприємств досліджувалось О.Мендрулом, який пропонує під сукупною вартістю розуміти вартість промислових підприємств, визначену на основі дохідного підходу. Водночас автор з огляду на складність прогнозування діяльності підприємств та розрахунків грошових потоків зосереджується на аналізі макроекономічних факторів, що формують сукупну вартість промислових підприємств та тенденції руху такої вартості. Учений проаналізував фактори виробництва - працю та оплату за неї, капітал у частині вартості основних виробничих фондів та чинники, що характеризують вартісні обсяги виробництва продукції та вклад у виробництво різних галузей, а також прибуток, амортизацію, оборотні кошти, заборгованість, інвестиції [193, с.127-139].

Низька вартість підприємств може свідчити про глибоку декапіталізацію базових галузей, що стала наслідком недооцінки

приватизованих основних фондів. Найбільш проблемним є те, що занижена капіталізація суб'єктів ринку вплинула на рівень конкурентоспроможності та у поєднанні з інфляційною політикою автоматично призвела до скорочення грошового капіталу в господарському обороті підприємств і демонетизації економіки.

Варто взяти до уваги, що ринкова вартість акціонерного капіталу формується на фондовому ринку та є головним критерієм для інвесторів. Але на даний час можливості безпосереднього управління ринковою ціною акцій українських підприємств за допомогою інструментів та механізмів фондового ринку є обмеженими. Тому підвищення ринкової вартості активів діючих підприємств у сучасних умовах необхідно розглядати з позицій збільшення власного капіталу, справедливої дооцінки основних і оборотних засобів, недопущення розмивання капіталу, оптимізації грошових потоків, якісної зміни в структурі капіталу та активів, підвищення показників рентабельності використання капіталу та збільшення обсягу прибутку, що спрямовується на капіталізацію, наближення вартості активів підприємств до ринкових критеріїв.

Водночас фактична величина активів з офіційних балансів підприємств України показує вартість конкретних підприємств і є основою для визначення певних рейтингів та рівня капіталізації суб'єктів економіки, цінні папери яких не обертаються на фондовому ринку. І цей аспект для міжнародних оцінок капіталізації економіки України є дуже важливим. Низьку вартість підприємств України, згідно з офіційною статистикою, можна розцінювати лише як критичну ліквідаційну вартість, що значно нижча за ринкову ціну.

Крім того, визначена ціна активів, згідно з балансом, з огляду на велику зношеність основних фондів не відповідає ймовірній вартості заміщення, яка необхідна для створення чи придбання нових об'єктів для рівноцінної заміни, або альтернативній їй вартості відтворення, необхідній для створення нових об'єктів. Водночас, як зазначає Ж. Рішар, дві концепції вартості

підприємств – «балансова вартість» та «ринкова вартість» – не суперечать одна одній, а «…є двома елементами економічної реальності, які тісно пов'язані між собою» [271, с. 25], однак не можна допускати великого розриву між ринковою та балансовою вартістю.

На величину вартості підприємств України прямим чином вплинула ідеологія роздержавлення власності та методики оцінки, які змінювалися майже щорічно. Фактично процес комерціалізації розпочався з переходом державних підприємств в оренду в 80-90-х роках минулого століття. Але оренда була заснована не на ціні, яка випливала з корисності та реальної вартості підприємства, а складалася з амортизаційних відрахувань на повне відновлення основних фондів та коштів ремонтного фонду в частині, що залежить від ступеня участі орендодавця у відтворенні постійних активів, а також відрахувань у централізовані фонди та резерви орендодавця [193, с. 66-72].

З початком процесів викупу підприємств після 1990 р. підхід до оцінки вартості змінився. Почали спиратись на сумарну вартість основних і оборотних фондів з урахуванням вартості незавершеного будівництва, минулої прибутковості, вартості статутного фонду. В основу методології оцінки вартості підприємств під час приватизації був покладений принцип соціальної справедливості, який давав право кожному громадянину одержати безплатно частку державного майна на однакову для всіх суму. Оцінка всього майна була проведена на основі історичної величини, яка відображала планові ціни. Але запровадження грошової приватизації вимагало наближення оціночної вартості до ринкових параметрів. Тому оцінку індивідуальних об'єктів стали проводити на базі майнового підходу. Історична вартість виступала базою оцінки оборотних коштів, основних фондів, незавершених капітальних вкладень, які при необхідності індексувалися.

До 2000 р. оцінка майна здійснювалася методом чистих активів. Вартість майна зменшувалася на суму боргів, що акумулювалися в

кредиторській заборгованості. Зокрема, за методиками 1992-1993 рр. кредиторська заборгованість віднімалася повністю, а за методиками 1995-1998 рр. – віднімалась в обсязі, який не перевищував розмір оборотних коштів. Таким чином, сума перевищення заборгованості над обсягом оборотних коштів не враховувалася. З 1995 р., коли розпочалася грошова приватизація, оцінка вартості стала здійснюватися за різними методами: для масової приватизації – на основі історичної ціни, для продажу за гроші – з наближенням до ринкової вартості [252]. За методикою, що почала застосовуватися з 2000 р., оцінку майна можна проводити із застосуванням майнового, дохідного та порівняльного підходів [253]. На даний час оцінка вартості підприємств здійснюється на основі постанов Кабінету Міністрів України від 10.09.2003 р. №1440 «Про затвердження Національного стандарту №1 «Загальні засади оцінки майна і майнових прав» та від 10.12.2003р. №1891 «Про затвердження методики оцінки майна» (зі змінами та доповненнями), а також Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» [254, 255, 261].

Проблема управління вартістю для України є важливою з багатьох причин. Як уже зазначалося, масова безоплатна ваучерна приватизація зробила більшість населення акціонерами, і тому мала бути створена система, яка б дозволяла реалізувати природні інтереси акціонерів у зростанні належної їм вартості та, відповідно, частки у розподілі доходів. Крім того, інноваційні потреби підприємств в умовах дефіциту власних ресурсів також неможливо задовольнити без забезпечення прибутку та фінансових гарантій інвесторам.

Проте, як свідчать проведені розрахунки, вартість майна суб’єктів господарювання України є недооціненою і в багато десятків чи навіть сотні разів заниженою від її потенційної ринкової вартості. На це вплинули різні фактори, які пов’язані з приватизаційною ідеологією, ціновою політикою необоротних активів та методами переоцінки основних фондів, заниженими законодавчими вимогами щодо створення статутного фонду, накопиченням

боргів між підприємствами, а також із загальною політикою бюджетних обмежень, яка опосередковано відбилася на вартісних показниках та майновому стані підприємств. Слід зазначити, що низька вартість активів підприємств обумовила низький рівень загальної капіталізації національної економіки та її суб'єктів.

Історична сукупна вартість суб'єктів економіки розраховується на основі балансової вартості необоротних і оборотних активів, а чиста вартість – за мінусом усіх зобов'язань, що разом визначають структуру капіталу. Як свідчить проведений розрахунок сукупної вартості українських підприємств, їх вартість безпосередньо залежить від стану розміщення та використання капіталу (активів) і джерел їх формування (пасивів – власного й позикового капіталу). Враховуючи досить низьку сукупну вартість підприємств, що з різних історичних та інституційних причин сформувалася в Україні, в подальшому є необхідними, на наш погляд, дослідження щодо детального аналізу вартісних величин та структурних пропорцій різних форм капіталу для виявлення причин низького рівня капіталізації економіки та вироблення заходів державного впливу на ці процеси [119].

4.5. Справедлива вартість у системі ринкової оцінки капіталу як об'єкта бухгалтерського обліку

В останні роки, як в міжнародному, так і у вітчизняному обліку активно почала використовуватись категорія «справедлива вартість». Це зумовлене, насамперед, такими факторами, як подальший розвиток ринкової економіки і пов'язані з цим процеси активізації руху капіталу, зокрема, збільшення операцій із фінансовими інструментами і розширення практики купівлі-продажу підприємств як єдиного цілого майнового комплексу. Однак серед вітчизняних і зарубіжних економістів не існує однозначної думки про зміст і економічну сутність вказаного різновиду вартості, її ролі й призначення в бухгалтерському обліку. Це зумовило появу різних трактувань

цього поняття в навчальній і науковій літературі, в той час як в нормативних документах, регулюючих бухгалтерський облік в нашій країні, його сутнісна характеристика не наводиться зовсім. Тому для забезпечення єдності теорії при розвитку методології обліку, необхідно виробити єдиний підхід до змісту понятійного апарату, який використовується у системі вартісного виміру у бухгалтерському обліку. Це відноситься, зокрема і до такої категорії, як справедлива вартість.

Проф. Кірейцев Г.Г. зазначає, що сьогодні є винятково актуальним наукове тлумачення не лише категорії «вартість», її сутності як методологічної бази бухгалтерської оцінки, але і окремих форм прояву вартості як конкретних об'єктів обліку, тобто як субстанціональної основи вартості [148, с. 15]. Він також стверджує, що на даний час важливим є визнання двох «основоположних концепцій вартості – трудової теорії вартості та маржиналізму. Перша з них визначається вартістю витрат живої і уречевленої праці, друга – граничною корисністю благ» [там само, с. 17]. Всі інші теорії вартості, на думку вченого, зокрема, «справедлива вартість», «… не в змозі бути основою облікової оцінки, як прийому квантифікації (означає *кількісне вираження якісних ознак* – прим. автора [284]) економічного відтворення, і тому не можуть складати основу методології вимірювання фактів господарського життя. Введення в науковий оборот та економічну практику категорії «справедлива вартість» є не більше, як визнання елемента деструктивної ідеологізації економічної науки» [148, с. 17].

Впровадження у вітчизняні стандарти «справедливої вартості» пов'язане із потребою відображення у фінансовій звітності наближеної до реальної вартості активів підприємства, хоча суб'єктивність та неоднозначність такого підходу не дають змоги оцінити вартість підприємства. При цьому проф. Бондар М.І. стверджує, що оцінка підприємства за ринковою вартістю базується на двох принципових підходах: ринкової оцінки активів підприємства і поточної ринкової оцінки

капіталу [32, с. 12]. «Оцінка активів за справедливою вартістю хоча і викликає труднощі на практиці, проте має величезне значення для інвестиційної привабливості», – стверджує д.е.н. Жук В.М. [91, с. 390].

Широке смислове значення поняття «справедливість» використовується протягом тисячоліть, починаючи з часів древньої Греції і до нашого часу, як поняття, яке характеризує загальнолюдські, етичні і моральні позиції по відношенню до думок, вчинків і дій людей, принципів державного устрою, нормам закону і т.п. Тому виникнення ідеї справедливої ціни пов'язують із забезпеченням основної умови для здійснення справедливого обміну, при якому об'єкт угоди обмінюється в таких пропорціях, коли кожний із її учасників отримують свою долю і «ніхто не наживається». Авторство цієї ідеї належить древньогрецькому філософу Арістотелю [150, с. 68].

Ця ідея отримала розвиток у філософа середньовіччя Фоми Аквінського, який стверджував, справедлива ціна – це міра вартості корисності речі [288, с.389]. Якщо ціна перевищує або є нижчою за вартість речі, то порушується принцип справедливості. Тому несправедливо і незаконно продавати річ дорожче чи дешевше за її вартість. Справедлива ціна має дві складові: собівартість і мінімальну націнку, яка необхідна для підтримання мінімуму життєвих потреб продавцю. При завищенні справедливої ціни торговець наживається за рахунок громадян, при заниженні – він поступово бідніє і може прийти до розорення, в якому будуть звинувачені вже громадяни. З позиції прихильників лозунгу «справедливість, насамперед» і то, і інше є несправедливим.

Стосовно до сучасних економічних відносин справедливість трактується як поширення на ці відносини принципів моралі, честі, права, закону, визнання загальнолюдських цінностей [287, с. 377].

Початківцем використання справедливої вартості в системі бухгалтерського обліку вважається Раймонд Джон Чамберс, який розробив ще в 1966 році новий метод ведення обліку, названий ним *безперервно*

осучасннюваним (актуалізованим) обліком – CoCoA (Continuously Contemporary Accounting) [362]. В основу цього методу була закладена оцінка об’єктів обліку за вартістю їх вибуття (exit price), яка вимірюється цінами організованого ринку, що дозволяло нівелювати негативні впливи інфляції на облік [291, с. 50]. Ідеї, закладені, Р.Дж. Чамберсом, лягли в основу справедливої вартості, яка стала одним із найбільш дискусійних питань [334].

Справедлива вартість в бухгалтерському обліку спочатку почала застосовуватись в якості засобу переоцінки, а як самостійна оцінка вперше з’явилася у МСФЗ 32 «Фінансові інструменти: розкриття і подання інформації», який був прийнятий Правлінням Комітету з міжнародних стандартів фінансової звітності (КМСФЗ) у березні 1995 року [204]. За останні 15 років оцінка за справедливою вартістю почала використовуватись по відношенню до багатьох статей бухгалтерського балансу. Більше того, намітилась тенденція все більшого поширення її в сучасному обліку, особливо в країнах, облік яких орієнтований на МСФЗ, і поступового витіснення вартості історичної.

Цей метод оцінки елементів фінансової звітності згадується тепер вже в багатьох МСФЗ, наприклад, 16-22, 25, 32, 33, 38, 39, 40,41, хоча перше його застосування на рівні МСФЗ, як підкреслювалось вище, передбачалось лише в одному стандарті, а саме в МСФЗ 32 [там само].

Сучасне визначення справедливої вартості наводиться в МСФЗ 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» (параграф 9), де відмічається, що справедлива вартість – це «сума, за якою можна обміняти актив або погасити заборгованість в операції між обізнаними, зацікавленими сторонами». Визначення елементів цього поняття вперше було наведено в МСФЗ 40 «Інвестиційна нерухомість» в 2000 році. МСФЗ 16 «Основні засоби» (параграф 6), по суті, повторює це визначення [там само].

Однак, не дивлячись вказану тенденцію у світовому обліку і реформуванні українського обліку у відповідності з вимогами МСФЗ,

поняття «справедлива вартість» коментується деякими економічними виданнями в основному як аналог ринкової вартості, тобто справедлива ринкова вартість – це ціна, в основі якої лежить поточна ринкова вартість, що визначається співвідношенням попиту і пропозиції і за якою покупець і продавець укладає угоду. Отже, дехто з вчених не вбачають принципової різниці між справедливою і ринковою вартістю як такою. Так, у одному з бухгалтерських словників є таке визначення: «Стоимость рыночная, справедливая — идеализированная рыночная стоимость, определяемая как цена, по которой данный актив может быть продан при условии, что продавец и покупатель располагают всей информацией, необходимой для ее установления, и действуют добровольно и рационально» [34, с. 460]. Не дивлячись на виділення певних умов для визнання ринкової вартості в якості справедливої вартості, відбувається її обожнення з категорією ринкової вартості в цілому. Некоректність такого підходу пов’язана з тим, що оцінка за справедливою вартістю вимагає наявність особливих умов для ринку (ринку капіталу, товарів, робіт і послуг) у тому розумінні, яке надають йому стандарти, часто відсутні в умовах звичайного ринку.

Ринкова вартість вважається основою для визначення справедливої вартості при наявності активного ринку, основними ознаками якого є: здійснення торгів по однорідній продукції; наявність бажаючих як купити товар, так і продати його у будь-який момент часу; відкритість і доступність інформації про рівень цін.

Однак дотримання цих умов на практиці викликає багато питань. Так, не дивлячись на розвиток інформаційних технологій, ще не вирішена проблема забезпечення необхідною інформацією про ринкові ціни об’єктів обліку, недостача якої відчувається дуже гостро як у продавців, так і у покупців. На нашу думку, вирішення цієї проблеми можливе при створенні зусиллями продавців особливої системи маркетингової інформації. Концепція системи маркетингової інформації полягає в забезпеченні управляючих органів підприємства маркетинговою інформацією, яка

надходить із зовнішнього середовища, і у впливі на неї за допомогою маркетингових рішень.

Другою умовою, обов'язковою для застосування справедливої вартості, є зацікавленість сторін ринкової угоди. Відсутність ринку того чи іншого товару може бути обумовлене унікальністю цих товарів і тією обставиною, що існування ринку аналогів цих товарів не завжди має місце. Вважаємо за доцільне додати загальноприйняті ознаки відсутністю монополії зі сторони учасників ринку.

Умови зацікавленості, незалежності та інформованості сторін можна виконати при присутності на відкритому ринку великої кількості незалежних учасників, товарів і відносній простоті одержання інформації. У найбільшій мірі ці умови дотримуються при біржовій торгівлі, тому доцільно використовувати інформацію про рівень біржових цін. Однак через біржі реалізується лише незначна частина товарів і цінних паперів. Внаслідок цього інформація в цілому має обмежене застосування при оцінці об'єктів за справедливою вартістю.

Загальну філософію оцінки за справедливою вартістю у відповідності з МФСЗ по відношенню до різних елементів звітності, можна представити схематично на рис. 4.6.

Рис. 4.6. Оцінка за справедливою вартістю у відповідності з МСФЗ

Економічна сутність вказаних категорій вартості стосовно до умов активного ринку має принципові відмінності.

По-перше, існування категорії справедливої вартості можливе лише в умовах діючого підприємства. Цей обов’язковий аспект ув’язується з використанням цієї категорії лише при дотриманні принципу безперервності

діяльності підприємства. А ось оцінка за ринковою вартістю як категорія оцінки бізнесу набуває особливої актуальності саме при ліквідації.

По-друге, в якості обов'язкових умов угод, здійснюваних на основі справедливої вартості, крім інформованості та незалежності сторін, необхідним є також бажання укласти таку угоду. По відношенню до покупця це вказує на його бажання придбати ці активи у відповідності з діючими на ринку умовами і поточними ринковими цінами.

По-третє, дехто з вчених використовують метод оцінки за справедливою вартістю по відношенню до об'єктів обліку в цілому, дехто – тільки до активів, а деякі вчені стверджують що категорію справедливої вартості можна застосовувати не тільки до активів, але й до зобов'язань.

Неможливість у деяких випадках визначити ринкову вартість приводить до використання дисконтованої вартості, яку як категорію бухгалтерського обліку необхідно розглядати в контексті поняття «дисконтування». Під дисконтованою вартістю розуміють приведену до поточного моменту (дисконтовану) вартість всіх майбутніх потоків грошових коштів, які очікується одержати у результаті використання чи володіння якимось активом.

Отже, справедлива вартість – характеристика капіталу господарюючого суб'єкту в бухгалтерському обліку з використанням системи альтернативних способів оцінки, яка включає ринковий підхід до її обчислення за цінами активного ринку; оцінку за дисконтованою вартістю – при неможливості визначення ринкової вартості, оцінку за відновною вартістю – якщо неможливо визначити достовірну суму майбутніх грошових потоків, і оцінку за історичною вартістю за мінусом збитку від знецінення – в окремих виключних випадках.

Таким чином, результати комплексного розгляду понятійного апарату у вартісному вимірі капіталу як предмету бухгалтерського обліку, викладені у цій статті, дозволяють зробити висновок про те, що система вказаних категорій зазнала певної трансформації в процесі розвитку бухгалтерського обліку як економічної науки [116].

РОЗДІЛ 5. ГОСПОДАРСЬКИЙ КОНТРОЛЬ КРУГООБОРОТУ КАПІТАЛУ

5.1. Контроль як функція управління, збереження та примноження капіталу

Слово контроль походить від французького – "controle" і означає перевірку або дослідження з метою перевірки [33]. Однак французьке слово "controle" етимологічно утворилося з латинського "contra" – частина слова, що означає протидію чому-небудь, тому, що складає другу частину слова. У нашому випадку це іменник "роль" (лат. "role"), що позначає міру впливу, участь в якійсь дії Таким чином, контроль, крім перевірки має і інше значення – протидіяти тому, що небажано.

Таким чином, контроль кругообороту капіталу – це процеси перевірки дотримання встановленого, нормативно-правовими актами держави, установчими документами підприємства та рішеннями його керівних органів, порядку формування та зміни усіх складових капіталу.

Також, контроль є необхідною умовою існування будь-якої організації, дає імпульс соціально-економічному розвитку. Він запобігає розповсюдженню негативних процесів і сприяє впровадженню всього позитивного, накопиченого раніше [41].

В літературі господарський контроль розглядається і як принцип, і як метод та форму, і як вид діяльності. До цього часу серед вчених немає єдиної думки щодо назви такого контролю. Одні називають його економічним, інші – фінансово-господарським чи господарським.

В сучасних умовах господарювання основним суб'єктом контролю за діяльністю господарюючих одиниць є власник. Лише він наділений владними повноваженнями щодо формування, використання та розподілу майна і результатів господарювання, а тому завжди виконує невід'ємну функцію – посилення власності та забезпечення її збереженості. Власником і, відповідно, суб'єктом контролю може бути держава, колектив, приватна

особа тощо. Господарська діяльність неможлива без застосування системи економічних важелів щодо додержання законодавства в галузі господарської політики, тобто без систематичного і дієвого контролю з боку держави за виробництвом, розподілом і. споживанням суспільного продукту. За допомогою контролю держава захищає інтереси споживачів, перевіряє якість продукції та усі види обслуговування, що існують на ринку. Однак, згідно статті 43 Господарського Кодексу України проголошується свобода підприємницької діяльності. Тому державні структури, громадські організації не можуть здійснювати комплексний контроль кругообороту капіталу підприємства. Ними можуть здійснюватися окремі тематичні перевірки, але вони не носять комплексний системний характер. Тому на основі цих міркувань у даній роботі поняття господарського контролю та внутрішнього контролю нами ототожнюються.

Дослідження підходів до організації внутрішнього контролю на підприємствах різних форм власності здійснювала Н.Г. Виговська [62]. На її погляд, створення самостійної системи внутрішнього контролю необхідно орієнтувати на середні та великі підприємства зі складною внутрішньою організаційною структурою. На невеликих же підприємствах має місце функціонування контролю за допомогою інтегрованої системи обліку, при цьому спеціальної служби й посади контролера не передбачаються, а його функції може виконувати головний бухгалтер або спеціально уповноважений працівник підприємства.

Під час формування системи внутрішньогосподарського контролю на підприємстві, як стверджує Н.Г. Виговська [61, с. 115], потрібно зважати на головне завдання корпоративного управління – забезпечення роботи підприємства в інтересах власників, які надали основну частину ресурсів в його розпорядження. Тому, контроль кругообороту капіталу необхідно здійснювати постійно, на усіх стадіях функціонування підприємства:

- на попередній стадії – у вигляді підготовки та затвердження необхідних документів (статуту, наказів та інших внутрішніх регламентів);

формування кадрового складу виконавчих органів, ревізійної комісії, аудитора; визначення повноважень загальних зборів засновників; встановлення порядку розподілу прибутку; призначення керівника підприємства; встановлення обмежень на розпорядження майном без згоди власника та порядку реорганізації і ліквідації підприємства;

- на поточному етапі контролюють надходження та використання коштів, фінансову дисципліну, поточну звітність тощо;

- наступний контроль передбачає перевірку щорічного звіту про виробничу і фінансово-господарську діяльність, оцінювання їх результатів та визначення можливих резервів збільшення та оптимізації структури капіталу [61, с. 321].

Дещо ширше коло завдань процесу контролю власного капіталу сформулював Є.В. Мних [6]. Це зокрема:

1. Визначення фактичного стану об'єкта дослідження на певний момент: оцінка економічного потенціалу підприємства, його фінансового стану, фінансових ризиків з метою виявлення ознак потенційного банкрутства та запобігання чинникам, що до цього призводять.

2. Перевірка складу та структури джерел фінансування (капіталу) стратегічним напрямам розвитку підприємства, обсягам та видам його діяльності.

3. Контроль операцій, спрямованих на формування джерел утворення грошових коштів: перевірка відповідності кожної операції чинному законодавству України, оцінка її доцільності та обґрунтованості.

4. Контроль оптимізації вартісної структури капіталу, виходячи з потреб підприємства у створенні додаткових джерел фінансування: перевірка обґрунтованості абсолютної величини та рівня витрат на залучення та обслуговування кожного наявного джерела фінансування.

5. Контроль операцій щодо розміщення та використання фінансових ресурсів за напрямами витрачання коштів: перевірка відповідності кожної

операції чинному законодавству України, оцінка її доцільності та обґрунтованості.

6. Контроль доходів і витрат як наслідку залучення і використання капіталу підприємства загалом та за окремими операціями.

7. Організація моніторингу показників фінансової стійкості, платоспроможності та рентабельності капіталу з метою мінімізації фінансових ризиків та запобігання банкрутству.

8. Забезпечення виконання управлінських рішень стосовно формування, розміщення і використання капіталу, своєчасне усунення відхилень у ході виконання цих рішень, запобігання кризовим ситуаціям і банкрутству підприємства.

Дослідженням проблем організації внутрішнього контролю присвячує багато уваги В.Ф. Максімова [181], і на її думку при організації системи внутрішнього контролю необхідно передбачити такі умови, як відповідальність керівництва підприємства за організацію системи контролю, проблематичність доцільності використання складних контрольних систем на невеликих підприємствах, обмеження ефективності і дієвості контролю керівництвом підприємства, відмову від неадекватних засобів контролю, ступінь довіри до внутрішньогосподарського поточного (оперативного) контролю.

Внутрішній контроль наявний на кожному підприємстві (організації), проте компетентність його забезпечується не завжди. Так, невеликі підприємства найчастіше не мають достатнього штату, матеріальних ресурсів та рівня знань управлінського персоналу для організації необхідної системи внутрішнього контролю. Великі підприємства, навіть володіючи достатньою базою, можуть бути погано керовані, і як наслідок досить великі засоби, витрачені на організацію контролю, не дадуть бажаних результатів. Більшість підприємств має спільні вимоги до системи внутрішнього контролю, список яких починається з характеристик загального контролю (на рівні всього підприємства) і закінчується більш специфічними видами

внутрішнього контролю. Основними вимогами до системи внутрішнього контролю, на думку М.Д. Корінько [162], є такі:

1. Повинна існувати чітко визначена організаційна структура, яка відображає, хто і за що конкретно відповідає.

2. Необхідним є створення Ради директорів, яка включає до свого складу як виконавчих директорів з великим досвідом роботи, так і інших директорів, для запобігання виникненню імовірної ситуації, коли при виконанні функцій контролю може бути обійдений будь-хто з адміністрації вищого рангу.

3. Необхідне створення на рівні підприємства аудиторського комітету для проведення аналізу діяльності адміністрації, внутрішніх і зовнішніх аудиторів.

4. Повинен існувати незалежний відділ внутрішнього аудиту, що допомагає адміністрації в організації контролю за діяльністю підприємства та досягненням його загальних цілей.

5. Слід створити інформаційні системи управління та своєчасно забезпечувати управління необхідною точною інформацією. Ця система повинна включати ефективні можливості щодо складання внутрішньої звітності, калькуляції витрат на виробництво, контролю за виконанням планів, аналізу альтернативних рішень і прогнозування.

6. Необхідні повні описи робіт з деталізацією обов’язків і відповідальності кожного працівника, службовця й обслуговуючого персоналу. І працівник, і керівник повинні бути ознайомлені з такими описами.

7. Повинні існувати ліміти повноважень, особливо при замовленні товарів і послуг, підписанні чеків, збереженні грошей, прийомі на роботу і т.д.

8. Необхідні описи систем будь-яких виробничих, адміністративних або обслуговуючих підрозділів організації, виконані стандартним чином

(часто такі описи представляються у формі опису функцій управління або його схеми).

9. Повинні розроблятися програми навчання персоналу, які б забезпечили обізнаність усіх працівників щодо їх посадових обов'язків, способи застосування на практиці отриманих знань, наявних навичок, а також програми підвищення кваліфікації.

10. Не повинно бути жодної особи, яка б поєднувала три основні функції внутрішнього контролю:

– санкціонування;

– облік;

– збереження (принцип поділу обов’язків).

11. З метою уникання зловживань необхідно проводити періодичний перерозподіл обов’язків, навчати та заохочувати працівників, які мають необхідну кваліфікацію та допуск до визначених видів робіт (принцип ротації обов’язків).

12. Слід проводити внутрішні перевірки, щоб робота одного співробітника контролювалася іншими.

13. Повинний здійснюватися контроль за збереженістю майна, заснований, головним чином, на «системі доступу», що перешкоджає несанкціонованому проникненню в приміщення, де знаходиться товар, переміщенню товарів з місць збереження, доступу до секретної інформації (яка наявна або в комп’ютерній системі, або в письмовому вигляді). Такий контроль може включати «зовнішній огляд», наприклад у випадку контролю доступу до патентів і авторських прав.

14. Необхідно здійснювати контроль за повнотою та точністю первинних документів, що забезпечує виконання тільки санкціонованих операцій, їх правильне відображення і виправлення в облікових реєстрах. Контроль за повнотою відображення передбачає послідовну нумерацію документів (накладних, замовлень, прибуткових ордерів на складі) і позначок на них, які показують, що документи складені на підставі

відповідних розпоряджень. Як у ручній, так і в комп'ютеризованій системах використовується пакетна обробка, тобто обробка попередньо накопичених документів. Контроль за значними відхиленнями встановлюється перед початком обробки даних (підраховується контрольна сума). Відхилення підтверджуються після завершення введення даних у систему. Контроль за точністю містить перевірки на наявність виправлень і регулярне звірення фактичних показників із плановими. Слід підкреслити, що багато засобів контролю за точністю наразі включені в програмне забезпечення більшості облікових систем.

15. Має бути організований нагляд за управлінською діяльністю та її аналіз. Ці операції виконуються послідовно і регулярно працівниками, які здійснюють контроль за діяльністю інших працівників. Цей вид контролю часто здійснюється на основі «виключень» з перевіркою всіх помилок або за допомогою порівняння фактичних та планових результатів [201, с. 72-74].

Під час здійснення контрольних процедур за операціями з капіталом необхідно використовувати як інформаційні, так і документальні джерела.

Серед інформаційних джерел проведення контролю виокремлюють прогнозні та планові завдання і, звичайно ж, чинне законодавство, зокрема:

1. План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій;

2. Інструкцію про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій;

3. П(С)БО 12 "Фінансові інвестиції";

4. П(С)БО 13 "Фінансові інструменти";

5. П(С)БО 15 "Дохід";

6. П(С)БО 16 "Витрати

7. Наказ про облікову політику підприємства тощо.

До документальних джерел належать первинні документи з обліку джерел формування активів (акти приймання-передачі основних засобів,

накладні та акти про приймання матеріалів, прибуткові касові ордери, виписки банку, накази, розпорядження, рішення зборів учасників підприємства, засновницький опис майна, довідки та розрахунки бухгалтерії тощо), регістри синтетичного та аналітичного обліку, Головна книга та фінансові звіти (Баланс підприємства, Звіт про фінансові результати, Звіт про рух грошових коштів, Звіт про власний капітал, Примітки до річної фінансової звітності).

У процесі внутрішнього контролю перевіряють усі господарські операції в розрізі об'єктів капіталу: основний капітал, оборотний капітал.

До суб'єктів, які контролюють операції з капіталом, згідно з чинним законодавством, належать загальні збори учасників (для ТзОВ та ТзДВ), загальні збори акціонерів (для акціонерних товариств), ревізійна комісія, наглядова рада (для акціонерних товариств), відділ внутрішнього контролю (для великих підприємств) або окрема посадова особа з контрольними повноваженнями (для невеликих підприємств), інвентаризаційні комісії тощо.

Прийняття інвестиційних і фінансових рішень у процесі ведення бізнесу тісно пов'язане з контролем кругообороту капіталу господарюючих суб'єктів, оскільки наявність певної величини і динаміки його стану є одним з важливих критеріїв при виборі оптимальних управлінських рішень. У всі періоди життєвого циклу підприємства: від залучення ресурсів для створення або розширення бізнесу до моменту ліквідації чи реорганізації - капітал завжди виступає необхідним атрибутом діяльності підприємства.

Залучення ресурсів підприємством - двоякий процес, який повинен розглядатися з двох позицій: з боку інвестора - як інвестиції, а з боку підприємства - як залучення джерел капіталу для його формування. Для вирішення завдань контролю з позиції інвестора цілком достатньо застосування фінансових методів, які дозволяють визначити терміни повернення вкладених коштів і суми доходів від інвестицій. З точки зору підприємства, в якому здійснюється формування капіталу, виникає

необхідність застосування таких форм і методів контролю, які б дозволили не лише констатувати наявність або відсутність порушень, помилок чи шахрайства, але й досліджувати залучені ресурси, оцінювати ефективність їхнього використання та резерви для її підвищення.

Слід зазначити, що на поточний момент в Україні на практиці переважає утилітарний, вузько направлений підхід до контролю на підприємствах, який базується в основному на дослідженні окремих видів активів підприємства і джерел їх формування. У зв'язку з цим кругообороту капіталу як економічній основі бізнесу, системі, що включає в себе сукупність майнових відносин і зобов'язань, у практиці та теорії економічного контролю не приділяється достатньої уваги.

Сучасний підхід до контролю передбачає вивчення не тільки бухгалтерських операцій і методів обліку, що лежать в основі фінансової звітності, але і стратегії, а також процесів діяльності підприємств. Для користувачів бухгалтерської інформації та матеріалів контролю питання підвищення ефективності функціонування підприємства більш значущі, ніж традиційна перевірка достовірності інформації та законності діяльності [162, с. 78].

Для організації контролю кругообороту капіталу, на наш погляд, повинна бути побудована комплексна структурна модель, яка представляє методику контролю компонентів та етапів кругообороту капіталу на всіх рівнях ієрархічного управління підприємством. В основу моделі контролю кругообороту капіталу мають бути покладені його етапи: вкладання капіталу в засоби виробництва (придбання), процеси виробництва готової продукції та її реалізації, а у складі капіталу – компоненти, визначені в системі бухгалтерського обліку відповідно до національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку.

Погляди вітчизняних і зарубіжних вчених на системність і комплексність в контролі наведені в табл. 5.1.

Таблиця 5.1

Погляди вчених на системність і комплексність у контролі

1. «Система - безліч елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках один з одним, яка утворює певну цілісність, єдність, модель» (с. 249).	Лопатников Л.И. Краткий экономико-математический словарь. — М.: Наука, 1979 г.
2. Під системою «... розуміється упорядкована сукупність елементів, між якими існують певні взаємозв'язки» (с. 14).	Хан Д. Планирование и контроль: концепция контроллинга. — М.: Финансы и статистика, 1997 – 248 с.
3. Система контролю - сукупність засобів контролю, виконавців і об'єктів контролю, що взаємодіють за правилами, встановленими відповідною нормативною документацією.	http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.16708.0
4. Сутність контролю полягає у комплексному, органічно взаємопов'язаному вивченні законності господарських і фінансових операцій і процесів на основі використання фінансової звітності, бухгалтерського обліку, нормативної та іншої економічної інформації в поєднанні з дослідженням фактичного стану об'єктів контролю з метою забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів (с. 290).	Фінанси (теоретичні основи): Підручник / М. В. Грідчіна, В. Б. Захожай, Л. Л. Осіпчук та ін.; Під кер-вом і за наук. ред. М. В. Грідчіної, В. Б. Захожая. — 2-ге вид., випр. і допов. — К.: МАУП, 2004. — 312 с.: іл. — 299 с.
5. Господарський контроль - це процес спостереження і перевірки господарської діяльності підприємств, яка здійснюється відповідними суб'єктами управління і контролю, з метою виявлення відхилень від встановлених параметрів цієї діяльності, законності, достовірності та ефективності здійснених операцій, усунення та попередження негативних явищ і тенденцій (С.11).	Бутинець Ф.Ф. Контроль і ревізія: [підручник для студентів спеціальності "Облік і аудит" вищих навчальних закладів.] / ра редакцією проф. Ф.Ф. Бутинця. - 3-є вид., доп. і перероб./ Ф.Ф. Бутинець, Н.Г. Виговська, Н.М. Малюга, Н.І.Петренко - Житомир: ПП "Рута", 2002. - 544 с.

Стосовно капіталу як складної економічної категорії, багатогранність якої виявляється і в системі показників його обчислення, об'єктивно необхідним є і комплексний системний розгляд питань його контролю, що включає в себе великий комплекс підсистем і спеціальних задач. При цьому комплексний підхід до контролю кругообороту капіталу визначається необхідністю вивчення всіх його складових частин і властивостей.

Системність контролю кругообороту капіталу обумовлюється взаємним зв'язком і взаємною залежністю елементів цієї системи. У свою чергу, система контролю кругообороту капіталу є частиною, підсистемою іншої більш складної системи - системи комплексного економічного контролю діяльності підприємства. Місце контролю кругообороту капіталу та його елементів у системі комплексного економічного контролю діяльності

підприємства можна побачити на схемі комплексного господарського контролю, зображеній на рис. 5.1.

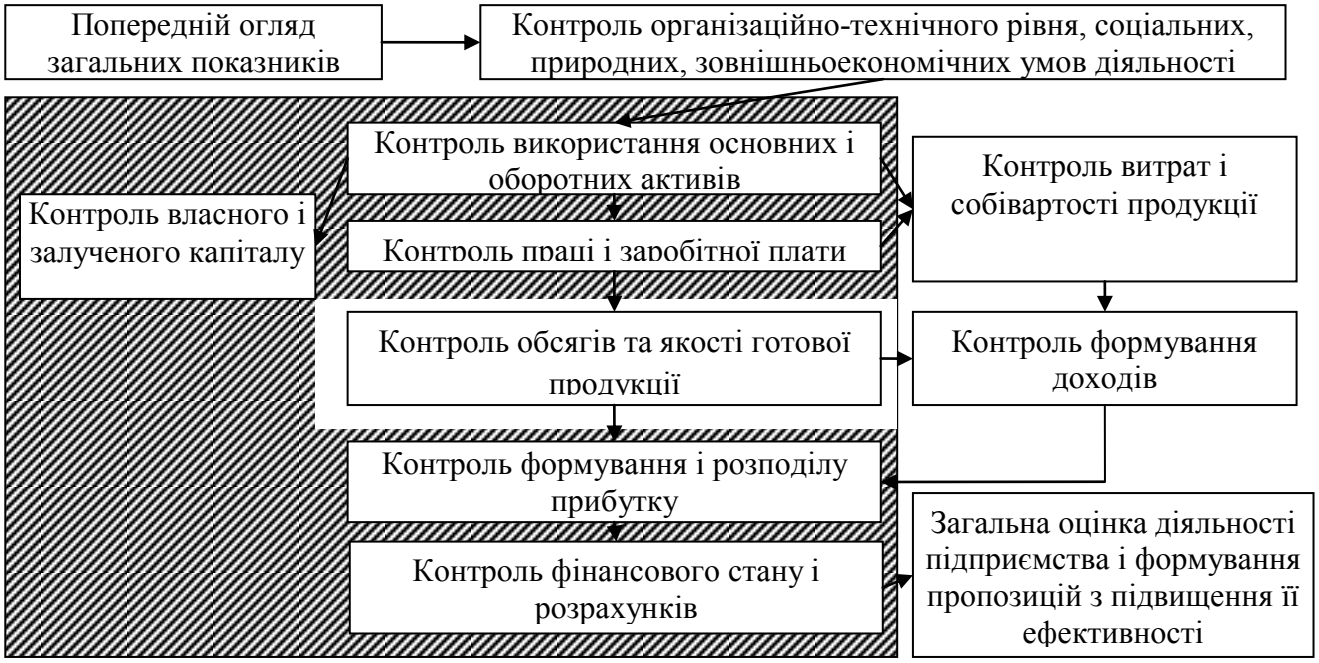

Рис. 5.1. Методика комплексного господарського контролю діяльності підприємства

Процес дослідження кругообороту капіталу повинен включати в себе два основних, властивих будь-якому системному дослідженню аспекти: вивчення генетичних сторін системи (у даному випадку - це формування капіталу) і вивчення функціональних сторін системи (процесу функціонування капіталу).

Схематично це можна представити, як це показано на рис. 5.2.

Рис. 5.2. Схема контролю кругообороту капіталу

У зв'язку із цим при проведенні контролю кругообороту капіталу необхідно розглядати процеси його формування і розвитку з одного боку, і процеси його функціонування - з іншого.

Генетична сторона капіталу вивчається шляхом оцінки та детального дослідження всієї сукупності джерел капіталу підприємства, шляхом оцінки процесу формування, контролю структури та інших якісних показників джерел формування капіталу, а так само вивчення їх вартості.

Функціональна складова даної системи визначається шляхом відображення ціни функціонуючого капіталу контролю структури та інших якісних показників цієї категорії.

Особливе місце в системі контролю кругообороту капіталу підприємства займають вивчення його поточного стану, а також показників інтенсивності та ефективності використання.

5.2. Капітал як об’єкт господарського контролю

Загальна величина капіталу підприємства, який постійно обертається, є динамічною величиною та змінюється під впливом різних внутрішньовиробничих (обсяги виробництва продукції, її собівартість тощо) та зовнішніх (попит та ринкові ціни на продукцію підприємства, податкова політика держави та ін.) чинників. Тому, зважаючи на те, що капітал є джерелом формування активів підприємства, а його кругооборот - джерелом збільшення обсягів активів та формування прибутку, його зміни не повинні бути стихійними, а мають чітко регулюватись у процесі системного управління діяльністю підприємства. Разом з тим, ефективне управління капіталом та його кругооборотом неможливе без ґрунтовного контролю за змінами його величини та структури.

З цією метою науковці розробили узагальнену систему здійснення контрольних процедур. Поряд з тим, подальшої деталізації та розвитку потребують такі контрольні процедури, які враховували б особливості

окремих складових капіталу та специфіку його кругообороту на підприємстві.

Капітал як об'єкт контролю досліджувало багато науковців: С.В. Бардаш [14], Н.Г. Виговська [61], Л.В. Дікань [279], Р.О. Костирко [164], Є.В. Мних [6], А.Б. Педько [235], О.Є. Попов [249], однак у їхніх працях контроль капіталу розглянуто як функцію управління загалом або як контроль економічного потенціалу підприємства, а не безпосередньо кругооборот капіталу. Інші автори, зокрема І.Р. Поліщук [242], М.О. Бєлоусов [22], розглядають контрольні процедури лише щодо формування власного капіталу підприємства.

Варто відмітити недостатнє організаційне та методичне забезпечення внутрішнього контролю кругообороту капіталу, що проявляється у безсистемності викладення необхідних аспектів організації контролю, відсутності пояснень щодо застосування тих або інших прийомів та процедур при вивченні та оцінці системи бухгалтерського обліку, нерозробленості порядку узгодження даних різних джерел інформації. Необхідність приведення у дію всіх важелів організаційного механізму внутрішнього контролю кругообороту капіталу у відповідність до вимог сучасної теорії та практики, нерозробленість методичних питань його здійснення, свідчать про актуальність та практичну значимість даної проблеми.

В складі механізмів управління кругооборотом капіталу важлива роль відводиться системам і методам його внутрішнього контролю.

Внутрішній контроль кругообороту капіталу являє собою організований підприємством процес перевірки виконання всіх управлінських рішень з метою реалізації розробленої стратегії та намічених показників поточних і оперативних планів.

Створення систем внутрішнього контролю є невід’ємною складовою побудови всієї системи управління підприємством з метою забезпечення його ефективності. Системи внутрішнього контролю створюються на підприємстві за лінійним і функціональним принципом чи одночасно об’єднують у собі

обидва ці принципи. В основі цих систем лежить розподіл контрольних обов'язків окремих служб і їх менеджерів. У цих традиційних системах внутрішнього контролю органічною складовою є і система контролю кругообороту капіталу.

В останні роки в практиці країн з розвиненою ринковою економікою широке поширення дістала нова прогресивна комплексна система внутрішнього контролю, яка була розроблена як засіб активного запобігання кризовим ситуаціям. Принципом цієї концепції, що отримала назву «управління за відхиленнями», є оперативне порівняння основних планових або нормативних і фактичних показників з метою виявлення відхилень між ними та визначення взаємозв'язку і взаємозалежності цих відхилень на підприємстві з метою впливу на ключові фактори нормалізації діяльності. Така система контрою ввійшла і в нашу практику.

В загальній системі контролю, що організовується на підприємстві, виділяється один з центральних його блоків – фінансовий контроль, в рамках якого формується блок контролю кругообороту капіталу.

Контроль кругообороту капіталу являє собою систему, що забезпечує концентрацію контрольних дій на найбільш пріоритетних напрямах цієї діяльності підприємства, своєчасне виявлення відхилень її фактичних результатів від очікуваних і прийняття оперативних управлінських рішень, що забезпечують її нормалізацію [28, с. 131].

Основними функціями контролю капіталу є:

- спостереження за ходом реалізації завдань по формуванню та використанню капіталу, встановлених системою відповідних цільових нормативів і планових показників;
- вимірювання ступеня відхилення фактичних результатів формування і використання капіталу підприємства від передбачених;
- діагностування за розмірами відхилень серйозних порушень в запланованому формуванні та використанні капіталу підприємства і

пов'язаного з цим погіршення його фінансового стану та зниження темпів економічного розвитку;

- розробка оперативних управлінських рішень по нормалізації процесу кругообороту капіталу у відповідності із передбаченими цілями і завданнями;
- коригування при необхідності цільових нормативів і планових показників формування та використання капіталу у зв'язку зі змінами параметрів зовнішнього фінансового середовища, кон'юнктури ринків, пов'язаних з господарською діяльністю підприємства, внутрішніх умов здійснення цієї діяльності.

Як видно з наведених функцій, система контролю кругообороту капіталу не обмежується здійсненням лише внутрішнього контролю за цим процесом, але являється ефективною координуючою системою забезпечення взаємозв'язків між формуванням інформаційної бази, аналізом, плануванням і внутрішнім контролем в цій сфері фінансової діяльності підприємства.

Побудова системи контролю на підприємстві в будь-якій функціональній його формі, включаючи і внутрішній контроль кругообороту капіталу, базується на визначених принципах, основними з яких є:

1. Направленість системи контролю на реалізацію розробленої стратегії підприємства. Для того, щоб бути ефективним, фінансовий контроль має носити стратегічний характер, тобто відображати основні пріоритети розвитку підприємства. Це визначає цілеспрямоване обмеження контрольованих господарських операцій. Широкий контроль за усіма поточними операціями не має сенсу, оскільки буде лише відволікати менеджерів від більш важливих цілей управління господарською діяльністю.

2. Багатофункціональність контролю. Він має забезпечувати контроль пріоритетних показників розвитку не лише по підприємству в цілому, але і в розрізі окремих його центрів відповідальності, передбачати можливість порівняння контрольованих показників із середньогалузевими, забезпечувати взаємозв'язок контрольованих фінансових показників,

включаючи показники формування і використання капіталу, у т. ч. формування прибутку, з іншими важливими показниками господарської діяльності підприємства.

3. Орієнтованість контролю на кількісні стандарти. Ефективність контрольних дій значно зростає, якщо контрольовані об'єкти та стандарти контролю виражені конкретними кількісними показниками. Це не означає, що контроль не повинен охоплювати якісні аспекти – мова йде лише про якісні аспекти, які повинні бути виражені в системі кількісних стандартів, таким чином це виключить різне їх тлумачення.

4. Відповідність методів контролю специфіці методів аналізу та планування. В процесі організації внутрішнього контролю необхідно орієнтуватися на весь арсенал раніше побудованих систем і методів планування кругообороту капіталу (при підготовці стандартів контролю) і його аналізу (при підготовці показників, що відображають фактично досягнуті результати, і виявленні причин їх відхилення від стандартів).

5. Своєчасність операцій контролю. Ця своєчасність полягає не у високій швидкості чи частоті здійснення контрольних функцій, а в адекватності періодів контрольних дій періоду здійснення окремих операцій, пов'язаних з кругооборотом капіталу. Головна умова своєчасності контролю полягає в тому, що він має носити характер раннього запобігання кризовому розвитку, тобто дозволяти усувати поточні відхилення раніше, ніж вони приймуть серйозний характер.

6. Гнучкість побудови контролю. Внутрішній контроль формування і використання капіталу повинен бути побудований з урахуванням можливості пристосування до нових фінансових інструментів, до нових форм і видів здійснення операційної діяльності, до нових технологій і методів здійснення господарських операцій. Без достатнього ступеня гнучкості система контролю не буде ефективною навіть в тих сферах контролю господарської діяльності, для яких вона будувалась на початку.

7. Простота побудови системи контролю. Найпростіші форми і методи внутрішнього контролю, побудованого у відповідності з його цілями, вимагають менших зусиль зі сторони контролюючих менеджерів і, як правило, більш економні. Занадто складна система контролю формування і використання капіталу може бути незрозумілою чи не підтриманою його операторами, а також вимагати значного збільшення потоку інформації для його здійснення.

8. Економічність контролю. Затрати по здійсненню контролю за формуванням і використанням капіталу повинні бути мінімізовані з позицій їх адекватності ефекту цього контролю. Це означає, що обсяг витрат по організації контролю не повинні перевищувати розміру того ефекту (зниження затрат, приросту доходів, збільшення прибутку і т.д.), котрий досягається в процесі його здійснення.

Рис. 5.3. Зміст і послідовність етапів побудови системи контролю кругообороту капіталу підприємства

Із врахуванням перерахованих принципів контроль кругообороту капіталу підприємства будується за такими етапами (рис. 5.3)

1. Визначення об’єкта контролю. Це загальна вимога до побудови будь-яких видів контролю на підприємстві з позицій цільової його орієнтації. Об’єктом контролю кругообороту капіталу є управлінські рішення з основних аспектів фінансової діяльності підприємств пов’язаних з формуванням і використанням капіталу.

2. Визначення видів і сфери контролю. У відповідності з концепцією побудови системи контролю, він ділиться на такі основні види: стратегічний контроль; поточний контроль; оперативний контроль. Кожному з перерахованих видів контролю повинна відповідати визначена його сфера і періодичність здійснення його функцій. В табл. 5.2 наведені основні характеристики окремих видів контролю кругообороту капіталу на підприємстві.

Таблиця 5.2

Характеристика окремих видів контролю кругообороту капіталу підприємства

Види контролю кругообороту капіталу	Основна сфера контролю	Основний контрольний період
1. Стратегічний контроль	Контроль реалізації стратегії кругообороту капіталу і її цільових показників	квартал; рік
2. Поточний контроль	Контроль виконання показників кругообороту капіталу в системі поточних фінансових планів	місяць; квартал
3. Оперативний контроль	Контроль виконання бюджетів з питань кругообороту капіталу	тиждень; декада; місяць

3. Формування системи пріоритетів контрольованих показників. Вся система показників, що входять в сферу кожного виду контролю кругообороту капіталу, ранжується за значимістю. В процесі такого ранжування спочатку в систему пріоритетів першого рівня відбираються найважливіші з контрольованих показників цього виду контролю, потім формується система пріоритетів другого рівня, показники якого знаходяться у факторному зв’язку з показниками пріоритетів першого рівня, аналогічним

чином формується система пріоритетів третього і наступних рівнів. Таких підхід до формування системи контрольованих показників полегшує підхід до їх поділу при наступному пояснені причин відхилення фактичних величин від очікуваних за відповідними завданнями.

Приклад формування системи пріоритетів контрольованого показника періоду обороту капіталу, який використовується в операційній діяльності наведено в табл. 5.3.

Таблиця 5.3

Формування системи пріоритетів контрольованого показника

Пріоритети першого порядку	Пріоритети другого порядку	Пріоритети третього порядку	і т. д.
Загальна сума формованого капіталу	Сума формованого власного капіталу	Сума власного капіталу, що формується із внутрішніх джерел	
		Сума власного капіталу, що залучається із зовнішніх джерел	
	Сума залученого позичкового капіталу	Сума залученого банківського кредиту	
		Сума залученого товарного (комерційного) кредиту	
		Сума позичкового капіталу, залученого з інших джерел	
Період обороту капіталу в операційній діяльності	Період обороту операційного основного капіталу	Період обороту операційних основних засобів	
		Період обороту операційних оборотних активів	
	Період обороту оборотного капіталу	Період обороту запасів сировини, матеріалів і напівфабрикатів	
		Період обороту запасів готової продукції	
		Період обороту дебіторської заборгованості	
		Період обороту грошових активів	
		Період обороту інших видів оборотного капіталу	

При формуванні системи пріоритетів варто врахувати, що вони можуть носити різний характер для окремих типів центрів відповідальності, для окремих напрямів господарської діяльності підприємства, для різних аспектів формування і розподілу капіталу. Однак при цьому повинна бути забезпечена як ієрархічна порівнянність всіх контрольованих показників по підприємству

в цілому, так і їх порівнянність по окремих напрямах господарської діяльності.

4. Розробка системи кількісних стандартів контролю. Після того, як визначено і проранжовано перелік контрольованих показників кругообороту капіталу, виникає необхідність встановлення кількісних стандартів по кожному з них. Такі стандарти можуть встановлюватися як в абсолютних, так і у відносних показниках. Крім того, такі кількісні стандарти можуть носити стабільний чи рухомий характер (рухомі кількісні стандарти можуть бути використані при контролі показників гнучких бюджетів, для коригування стандартів при зміні облікової ставки, темпів інфляції і т.п.). Стандартами виступають цільові стратегічні нормативи, показники поточних планів і бюджетів, система державних чи розроблених підприємством норм і нормативів і т. п.

5. Побудова системи моніторингу показників, які включаються в контроль формування і використання капіталу. Система моніторингу кругообороту капіталу являє собою розроблений на підприємстві механізм постійного спостереження за контрольованими показниками в цій сфері фінансової діяльності, визначення розмірів відхилень фактичних результатів від очікуваних і виявлення причин цих відхилень.

Побудова системи моніторингу контрольованих показників, пов’язаних із кругооборотом капіталу, охоплює наступні основні етапи (рис. 5.4):

а) Побудова системи інформативних звітних показників по кожному виду контролю формування і використання капіталу базується на даних фінансового і управлінського обліку. Ця система являє собою так звану «первинну інформаційну базу спостереження», необхідну для наступного розрахунку агрегованих по підприємству окремих аналітичних абсолютних і відносних фінансових показників, що характеризують результати фінансової діяльності підприємства в цій сфері.

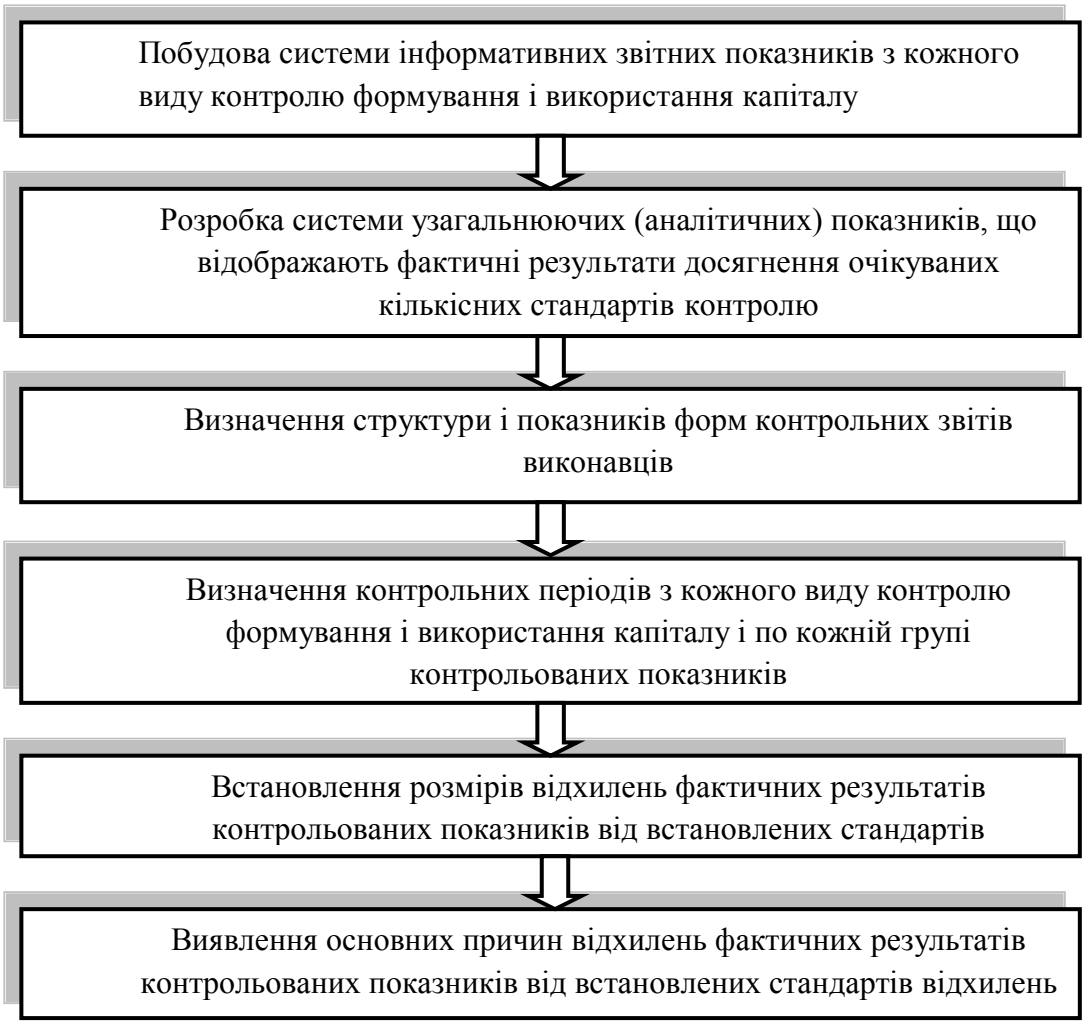

Рис. 5.4. Етапи побудови системи моніторингу контрольованих показників, пов'язаних з кругооборотом капіталу

б) Розробка системи узагальнюючих (аналітичних) показників, що відображають фактичні результати досягнення очікуваних кількісних стандартів контролю, здійснюється в чіткій відповідності з системою показників формування і використання капіталу. При цьому забезпечується повна співставність кількісного вираження встановлених стандартів і контрольованих аналітичних показників. В процесі розробки такої системи будуються алгоритми розрахунку окремих узагальнюючих (аналітичних) показників з використанням первинної інформаційної бази спостереження і розгляду методів фінансового аналізу.

в) Визначення структури і показників форм контрольних звітів виконавців має сформувати систему носіїв контрольної інформації. Для

забезпечення ефективності контролю така форма звіту повинна бути стандартизованою і містити таку інформацію:

- фактично досягнуте значення контрольованого показника (у співставленні з очікуваними);

- розмір відхилення фактично досягнутого значення контрольованого показника від очікуваного;

- факторне розкладання розміру відхилення, якщо контрольований показник піддається кількісному розкладанню на окремі складові. Алгоритм такого розкладання повинен бути визначеним і доведеним до кожного виконавця завчасно;

- пояснення причин негативних відхилень за показником в цілому і по окремих його складових;

- зазначення осіб, винних у негативних відхиленнях показника, якщо це відхилення викликане внутрішніми факторами діяльності підрозділу.

Форма стандартного контрольного звіту виконавця диференціюється у відповідності зі змістом доведеного до нього бюджету чи плану.

г) Визначення контрольних періодів з кожного виду контролю формування і використання капіталу і по кожній групі контрольованих показників у цілому ґрунтується на рекомендаціях викладених в табл. 1. Конкретизація контрольного періоду за видами контролю і групами показників визначається «терміновістю реагування», необхідною для ефективного управління кругообротом капіталу на даному підприємстві. З урахуванням цього принципу виділяють:

- тижневий (декадний) контрольний звіт;

- місячний контрольний звіт;

- квартальний контрольний звіт.

д) Встановлення розмірів відхилень фактичних результатів контрольованих показників від встановлених стандартів здійснюється як в абсолютних, так і у відносних показниках. Так як кожен показник міститься в контрольних звітах виконавців, на цій стадії він агрегується в рамках

підприємства в цілому. При цьому по відносних показниках всі відхилення діляться на три групи:

- позитивне відхилення;
- негативне «допустиме» відхилення;
- негативне «критичне» відхилення.

Для проведення такої градації на кожному підприємстві повинен бути визначений критерій «критичних» відхилень, який може бути диференційований за контрольними періодами. В якості критерію «критичного» відхилення може бути прийнято відхилення у розмірі 20 і більше відсотків за тижневий (декадний) контрольний період, 15 і більше відсотків за місячний період, 10 і більше відсотків за квартальний період.

е) Виявлення основних причин відхилень фактичних результатів контрольованих показників від встановлених стандартів проводиться по підприємству в цілому і за окремими центрами відповідальності. У процесі такого аналізу виділяються та розглядаються ті показники контролю, за якими спостерігаються «критичні» відхилення від цільових нормативів, завдань поточних планів та бюджетів. За кожним «критичним» відхиленням, а при необхідності і менш значних розмірах відхилень показників пріоритетів першого порядку, повинні бути виявлені причини, що їх викликали. У процесі здійснення такого аналізу в цілому по підприємству використовуються відповідні розділи контрольних звітів виконавців.

Розроблена система моніторингу повинна коригуватися при зміні цілей контролю кругообороту капіталу і системи показників поточних планів і бюджетів.

6. Формування системи алгоритмів дій з усунення відхилень є заключним етапом побудови системи контролю кругообороту капіталу підприємства.

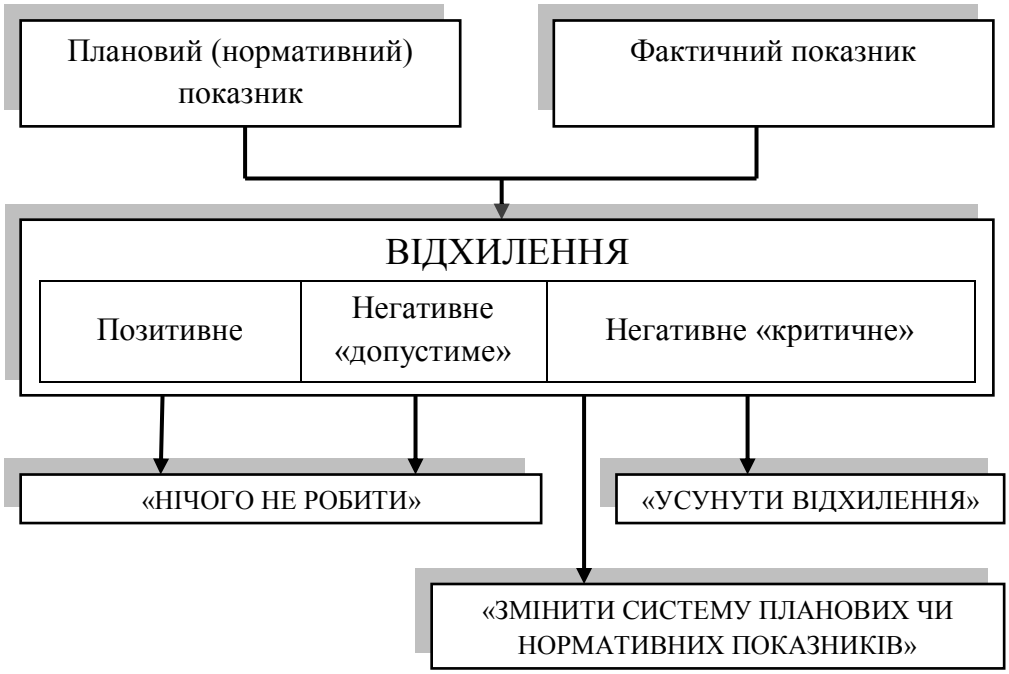

Рис. 5.5. Формування системи алгоритмів дій з усунення відхилень [28. с. 142]

Принципова система дій керівників підприємства полягає в трьох алгоритмах (рис. 5.5):

а) «Нічого не робити». Ця форма реагування передбачається в тих випадках, коли рівень негативного відхилення значно нижчий передбаченого «критичного» критерію.

б) «Усунути відхилення». Така система дій передбачає процедуру пошуку і реалізації резервів по забезпеченню цільових, планових чи нормативних показників з формування і використання капіталу. При цьому резерви розглядаються в розрізі різноманітних аспектів цієї діяльності і окремих фінансових операцій. В якості таких можливостей може бути розглянута доцільність введення посиленого режиму економії за принципом «відсічення зайвого», використання системи фінансових резервів та інші.

в) «Змінити систему планових чи нормативних показників». Така система дій приймається в тих випадках, якщо можливості нормалізації окремих аспектів фінансової діяльності, пов’язаної з кругооборотом капіталу,

обмежені чи взагалі відсутні. В такому випадку за результатами моніторингу кругообороту капіталу вносяться пропозиції з коригування системи цільових стратегічних нормативів, показників поточних фінансових планів чи окремих бюджетів. В окремих критичних ситуаціях може бути обґрунтована пропозиція про припинення окремих виробничих, інвестиційних та фінансових операцій і навіть діяльності окремих центрів витрат та інвестицій.

Для виконання завдань, поставлених перед контролером, він може застосовувати як документальні, так і фактичні прийоми контролю.

Особливим методом контролю при перевірці операцій з капіталом виступає інвентаризація, що є не лише необхідною для підтвердження показників фінансової звітності, але й обов′язковою згідно Закону України ″Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні″. Фактичні операції з формування та використання капіталу перевіряється на підставі первинних документів і записів в регістрах. Проведення інвентаризації капіталу та операцій його дозволить підтвердити сальдо по аналітичному обліку, а також перевірити величину фактичні показники його формування та використання, реально вивчити обґрунтованість сум, що обліковуються на рахунках. Проведення інвентаризації капіталу є доцільним в перший рік діяльності підприємства та на кінець кожного звітного періоду.

Здійснення внутрішнього контролю кругообороту капіталу вимагає відповідного оформлення результатів перевірки, які можуть бути використані не лише керівництвом суб′єкта господарювання і його структурних підрозділів, але і власниками, і акціонерами, інвесторами, а також іншими зацікавленими особами та організаціями. Це може бути здійснено у вигляді актів, звітів, довідок.

В сучасних умовах розвитку бізнесу актуальним завданням стає підвищення ефективності фінансово-господарської діяльності суб′єктів

господарювання за допомогою формування комплексного організаційно-методичного механізму внутрішнього контролю кругообороту капіталу та відповідного його інструментарію. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що система контролю на підприємстві повинна створювати умови для застосування різних форм контролю і включати систему раціонального розподілу влади і відповідальності (прав та обов'язків, підзвітності), об'єднуючи: структуру управління, яка сприяє обміну інформацією і колегіальності при прийнятті рішень; порядок виявлення конфлікту інтересів керівників або інших посадових осіб і інформування про це спостережної ради та учасників товариства; систему внутрішніх стандартів; порядок формування внутрішньої інформаційної бази контролю; ефективну систему внутрішнього контролю, зокрема, за формуванням та розподілом фінансових ресурсів; порядок залучення до внутрішнього контролю незалежних зовнішніх аудиторів та експертів.

Виконання процедур узгодження інформації щодо стану та руху капіталу у розрізі виявлених елементів та контрольних точок за допомогою наведених прийомів буде сприяти формуванню достовірної та якісної інформації щодо надійності діючих систем бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю. Крім того, виділені процедури та етапи, спрямовані на підвищення організаційного-методичного та якісного рівня проведення внутрішнього контролю кругообороту капіталу, розробку рекомендацій щодо підвищення ефективності господарювання, а також інтенсифікації процесу контролю в цілому. Система внутрішнього контролю повинна бути спрямована на створення інформаційної структури на підприємстві таким чином, щоб забезпечувати стійкий фінансовий стан підприємства, якісний рівень корпоративного управління, визначити несприятливі тенденції

внутрішнього розвитку підприємства і умов зовнішнього середовища та розглянути можливі альтернативні рекомендації щодо її подолання.

Удосконалення на підприємстві системи контролю кругообороту капіталу на підприємствах дозволить суттєво підвищити ефективність усього процесу управління їх діяльністю [133].

5.3. Внутрішній контроль кругообороту капіталу на його стадіях

Зараз на практиці, напевне, найбільша увага приділяється контролю капіталу при оцінці бізнесу в процесі інвестування. Вкладенням капіталу в процесі виробництва, незалежно від обсягу, можна вважати вкладення для одержання доходу. Кожен інвестиційний проект в своєму життєвому циклі припускає послідовне проходження трьох етапів: передінвестиційного, інвестиційного і експлуатаційного. На першому етапі проводиться обґрунтування проекту, формуються показники бізнес-плану, готується юридичне та фінансове забезпечення, а також проводиться попередній контроль умов впровадження проекту. На другій стадії проводиться безпосередньо інвестування, тобто зміна форми існування капіталу - з фінансової в матеріальну, майнову. Третя, заключна фаза - експлуатаційна, коли вкладений капітал починає або повинен приносити доходи. На цьому етапі проводиться поточний контроль кругообороту капіталу.

При проведенні комплексного системного контролю кругообороту капіталу важливо дотримуватись послідовності контролю, що ґрунтується на порядку проходження капіталом стадій його кругообороту. У. зв’язку із цим не можна погодитись з послідовністю контролю кругообороту капіталу, що передбачає підходи, які ігнорують важливі принципи формування і функціонування капіталу, при якому на першому етапі проводиться дослідження активів підприємства, а на другому – зобов’язань і власного капіталу. На наш погляд, контроль кругообороту капіталу варто починати з

джерел формування капіталу, а тоді переходити до контролю функціональних форм капіталу.

Фактичний контроль кругообороту капіталу підприємства полягає в підтвердженні здійснених господарських операцій та залишків на бухгалтерських рахунках джерел формування капіталу та його інвестування в активи.

Система контролю кругообороту капіталу з боку власника формується в момент створення підприємства, при його придбанні, зміні власника контрольного пакету акцій. Постановка попереднього контролю з боку власника полягає в розробці та затвердженні всіх необхідних документів (від статуту до внутрішніх документів), у вирішенні питання про кадровий склад виконавчих органів, про ревізійну комісію, про затвердження аудитора. Одночасно власник визначає мету бізнесу, здійснює вибір критеріїв його функціонування та встановлює систему контролю кругообороту капіталу. Він наділяє підприємство статутним капіталом, достатнім для забезпечення нормальної його роботи, визначає повноваження загальних зборів акціонерів (учасників) як вищого органу управління, його виключну компетенцію, фіксує права та обов'язки всіх учасників, визначає склад, джерела майна підприємства, повноваження по розпорядженню майном, встановлює порядок розподілу прибутку.

Власник призначає керівника як одноосібний виконавчий орган управління, визначає строки його повноважень, укладає з ним контракт, в якому обумовлені його задачі, права, обов'язки, відповідальність, система оплати праці, матеріального заохочення тощо. Власник визначає рівень витрат, який примушене нести підприємство, сплачуючи згоду власника на використання належних йому ресурсів в якості факторів виробництва. Він встановлює порядок контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства з боку ревізійної комісії, порядок ведення обліку, складання звітності, зберігання документів, порядок реорганізації та ліквідації підприємства. Тим самим власник впливає на кругооборот капіталу,

включаючись до системи управління. Поточний контроль здійснюється в момент здійснення операції, визначення напрямів інвестиційних ресурсів тощо. Він попереджає можливі зловживання при одержанні та витрачанні коштів, сприяє дотриманню фінансової дисципліни, своєчасності фінансово-грошових розрахунків. Поточний контроль кругообороту капіталу повинен відповідати інтересам власника. Він є ширшим, якщо власник працює самостійно, здійснюючи оперативне управління.

Поточний контроль може здійснюватись власником періодично, якщо той не працює на підприємстві та впливає на діяльність підприємства шляхом засідань обраних органів – ради директорів та роботи з поточною звітністю (наприклад, квартальною бухгалтерською звітністю, звітами виконання завдань та планів тощо).

Найбільш розповсюдженим з усіх видів контролю є наступний контроль. Він включає в себе перевірку щорічного звіту про виробничу та фінансову діяльність, оцінку майна підприємства, перевірку дотримання фінансової дисципліни, аналіз фінансового стану. Наступний контроль кругообороту капіталу здійснюється незалежною зовнішньою контрольною системою, яка відіграє активну роль в нагляді за операціями та практикою (Рада директорів, аудиторський комітет, ревізійна комісія). Система внутрішнього аудиту організовується в основному організаціями крупного і середнього бізнесу, які володіють наступними особливостями:

1) прагненням вищого керівництва отримати достовірну інформацію і оцінку дій керівників всіх рівнів управління організацією і її структурних підрозділів;

2) ускладненою структурою;

3) наявністю ряду філій і дочірніх компаній;

4) різноманітністю видів діяльності і можливістю їх кооперації [293, с. 11].

Слід мати на увазі, що організація системи внутрішнього контролю приводить до виникнення додаткових витрат, що розподіляються між

видами продукції (робіт, послуг). Ці витрати можуть бути дуже відчутними, оскільки в системі внутрішнього контролю повинен працювати висококваліфікований штатний персонал, що має в своєму розпорядженні відповідне технічне і програмне забезпечення.

Діяльність системи внутрішнього контролю найбільш ефективна, якщо вона підкоряється органу, що представляє інтереси власника.

Структурно-функціональна форма внутрішнього контролю кругообороту капіталу не вимагає від організації серйозних додаткових витрат на її створення і функціонування.

Одним з найдієвіших методів контролю ми вважаємо метод вибіркової інвентаризації активів, власного капіталу та зобов'язань підприємства

Методика контролю кругообороту капіталу передбачає здійснення контрольних процедур, відповідно до вимог національних і міжнародних стандартів та цілей, що поставлені перед суб’єктами контролю. Відповідно до запропонованої нами методики контролю кругообороту капіталу початковим етапом є дослідження інвестованого капіталу, яке стосується усіх етапів діяльності підприємства: від моменту його створення до ліквідації. Перевірка порядку формування інвестованого капіталу передбачає необхідність визначення в грошовому вираженні величини початкового капіталу. Контроль формування капіталу підприємства слід проводити на основі інформаційної бази, що міститься в регістрах бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

Основним елементом інвестованого капіталу є статутний капітал, який представляє собою джерело формування майна, призначеного для здійснення діяльності підприємства з метою отримання прибутку [168, с. 159].

Загальний розмір засобів, закріплений за підприємством при його створенні, наводиться в статуті, тому й назва капіталу «статутний капітал». Контроль кругообороту капіталу на підприємствах різних організаційних форм має ґрунтуватися на врахуванні типових порушень в організації обліку

підприємством, а також таких, що пов'язані з неправильним і несвоєчасним внесенням змін до установчих документів, розрахунків із засновниками.

При перевірці правильності формування статутного капіталу першочергово з'ясовується організаційно-правова форма підприємства, що обумовлює особливості його формування. Суб'єкт контролю перевіряє юридичний статус та права здійснення статутних видів діяльності, склад засновників (учасників), структуру управління підприємством.

При перевірці відображеної в бухгалтерському обліку величини статутного капіталу вона зіставляється із зареєстрованою в установчих документах підприємства.

Перевірка правильності та своєчасності формування статутного капіталу здійснюється методом порівняння даних аналітичного обліку з рахунків 46 «Неоплачений капітал» і 40 «Статутний капітал» про суми внесків з первинними документами про їхню оплату (прибутковими касовими ордерами, виписками банку з поточних рахунків, актами оприбуткування майна та прийняття матеріальних цінностей у рахунок внесків). Для перевірки своєчасності розрахунків за внесками до статутного капіталу порівнюють фактичні внески за датами в розрізі засновників із зазначеними в документах на заснування підприємства. Перевірка правильності та наявності підстав розрахунків за здійснюється шляхом обґрунтованості оцінок внесків, здійснюваних у формі матеріальних цінностей (включаючи об'єкти нерухомості), нематеріальних активів, цінних паперів та ін. Із застосуванням методів порівняння, нормативно-правової перевірки та техніко-економічних розрахунків перевіряється адекватність методів оцінки таких внесків у статутний капітал.

Другим елементом капіталу, інвестованого в підприємство є його зобов'язання. У процесі здійснення контролю зобов'язань потрібно застосовувати відповідні аналітичні прийоми, зокрема доцільно проводити: аналіз структури та динаміки зобов'язань підприємства; оцінку оборотності кредиторської заборгованості; визначення ролі зобов'язань у формуванні

капіталу підприємства; оцінку фінансової стійкості підприємства на основі аналізу структури власного капіталу і зобов’язань; аналіз фінансової рівноваги між активами підприємства і джерелами їх утворення; оцінку впливу поточних зобов’язань на величину показників ліквідності.

Для отримання інформації щодо структури зобов’язань та оцінки їх впливу на фінансовий стан підприємства до складу власного капіталу необхідно зараховувати, крім власного, і капітал, який прирівнюється до власного, а до позикового – зобов’язання і пасиви, які прирівняні до зобов’язань. Це дозволить усунути неоднозначність при трактуванні понять «позиковий капітал», «позикові засоби».

Застосування контролю в оперативному управлінні зобов'язаннями підприємства передбачає дві взаємопов'язані стадій контрольно-аналітичного процесу: попередній аналіз та контроль конкретної операції, результатом якої є створення відповідного зобов'язання; оперативний аналіз та контроль руху зобов'язань як результат здійснення господарських операцій протягом оперативного періоду.

На першій стадії контрольно-аналітичного циклу здійснюється визначення законності і доцільності проведення операції, а також оцінка її майбутніх економічних наслідків.

На другій стадії оперативного аналізу і контролю зобов'язань підприємства створюється інформаційне забезпечення системи управління протягом всього операційного циклу.

Одним із завдань оперативного аналізу і контролю зобов‘язань підприємства є забезпечення постійного надходження у систему управління інформації про змін складу і структури зобов'язань внаслідок здійснення операцій з залучення коштів та відшкодування боргів.

Попередній аналіз направлено на оцінку очікуваних економічних результатів здійснення операції, зокрема: визначення вартості залученого капіталу; обґрунтування вибору джерел фінансування; оцінку економічних результатів створення додаткових зобов'язань; розрахунок і обґрунтування

доцільності очікуваних змін фінансового стану у результаті зміни структури зобов'язань; визначення очікуваних величин доходу і витрат за цією операцією і розрахунок впливу показників на фінансові результати діяльності підприємства.

Попередній контроль зобов'язань ґрунтується на даних попереднього аналізу і спрямовується на запобігання прийняттю рішень, що суперечать чинному законодавству чи реалізація яких призведе до негативних економічних наслідків. На стадії попереднього контролю перевіряють доцільність кожної операції, її відповідність стратегічним напрямам розвитку підприємства, вимогам чинного законодавства та інших нормативних документів, які регулюють фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання.

Як говорилося вище, контроль кругообороту капіталу доцільно здійснювати відповідно до етапів його проходження. Першим етапом кругообороту капіталу є придбання засобів виробництва.

Поточний контроль придбання у більшості випадків веде служба, що укладає договори. Вона і несе відповідальність за їх виконання. За наявності автоматизованого бухгалтерського обліку не виникає проблем в отриманні будь-якої інформації щодо виконання договорів. Для цього достатньо ввести необхідну інформацію до комп’ютерної програми.

Для покращання ефективності діяльності підприємства та забезпечення випуску конкурентоздатної продукції важливе значення має вхідний контроль якості придбаного майна при його отриманні від продавця. Ефективний контроль за всіма напрямами повинен здійснюватися безпосередньо в ході операцій з придбання, що відбуваються, оскільки оперативний контроль дає можливість вчасно виявити та попередити можливі порушення.

Процес придбання майна пов’язаний з логістичними витратами. Для здійснення контролю їх обсягу систематизовано джерела інформації, що є основою для такого контролю: а) елементи облікової та договірної політики;

б) операції бухгалтерського обліку; в) рахунки синтетичного та аналітичного обліку; г) внутрішня звітність; д) локальні нормативні акти.

Розроблене Положення про внутрішній контроль та Положення про відповідні структурні підрозділи (посадові інструкції працівників) сприяють виконанню ними в повному обсязі своїх обов'язків, розподіл яких запропоновано здійснювати за функціями пошуку майна, його закупівлю, одержання, приймання та здійснення остаточної оплати. Вказаний поділ дозволить попередити можливі зловживання внаслідок змови співробітників підприємства.

Контроль виробництва продукції передбачає перевірку всього комплексу завдань, що залежать від галузевої специфіки і типу виробництва, особливостей організації та технології виготовлення продукції, її номенклатури. Завданням контролю є не тільки перевірка організації та технології виробництва і доцільності й обґрунтованості виробничих витрат на підприємстві, але й перевірка правильності визначення собівартості продукції.

Методи контролю фактичних витрат на виробництво і собівартість продукції здебільшого визначаються галузевою специфікою виробництва, особливостями спожитої сировини, номенклатурою і характером виготовленої продукції, а також особливостями методів обліку витрат на виробництво і калькулювання собівартості продукції (нормативний, попередільний, позамовний). За даними нормативного обліку можна виявити відхилення від норм і вплив цих відхилень на формування собівартості продукції, що значно полегшує поточний контроль. Оперативний контроль слідкує за відхиленнями від норм, на його основі кожного звітного періоду на підприємствах складають відомість оперативного обліку відхилень від нормативної собівартості продукції, в яких реєструють всі сигнальні вимоги, тобто вказують причини відхилень та місця їх виникнення Під час контролю витрат за окремими калькуляційними статтями перевіряють, чи вони підтверджені відповідними виправдовувальними первинними документами.

Одночасно розглядають можливі випадки різкого зниження витрат за окремими місяцями, що може свідчити про завищення нормативів витрат або невідповідне перенесення на інший період. Контроль собівартості продукції допомагає встановити, чи обґрунтоване списання витрат на її виробництво і реалізацію. Також потрібно перевіряти витрати щодо безперспективних незакінчених робіт, які втратили актуальність, і вживають заходів, щоб припинити їх.

Використовуючи звітні дані про собівартість продукції, звітні калькуляційні одиниці рентабельних видів продукції, можна встановити відхилення від прогнозованих затрат за окремими статтями і зміни структури цих витрат. З урахуванням результатів досліджень фактичної собівартості продукції і наявності відхилень можна цілеспрямовано вивчити їхні причини за даними синтетичного й аналітичного обліку, а також первинних документів. Порівняння звітних калькуляцій за окремими видами виробленої продукції з даними калькуляцій за попередній період допомагає виявити на підприємствах факти завищення планових (нормативних) витрат у калькуляціях, недотримання методики списання фактичних витрат за статтями, підвищення собівартості продукції порівняно з планом і минулим роком, а також з’ясувати причини таких явищ.

Ефективним методом контролю за списанням витрат на виробництво за елементами і калькуляційними статтями є зустрічна перевірка і порівняння їх з даними первинних документів, відповідність аналітичному і синтетичному обліку, тобто відомостями розподілу витрат сировини і матеріалів, заробітної плати, журналами 5 та 5-А, відомостями оцінки остаточного браку і розрахунку втрат від браку, даними оцінки залишків і нестач незавершеного виробництва, виробничими звітами цехів тощо. Також слід враховувати правильність оцінки матеріалів, порівнюючи списані матеріали з обліковою їхньою оцінкою, розрахунок відхилень від купівельних цін та облік зворотних відходів.

Показник реалізації продукції підприємств є одним із основних показників господарської діяльності. Обсяг реалізації готової продукції визначається випуском її із виробництва за кількістю, асортиментом і якістю. При контролі процесу реалізації продукції перевіряють обсяг реалізації і відповідність його розрахунковим договорам і комерційним угодам на постачання її покупцям. Однозначно перевіряють обґрунтованість розрахунків нормативів залишків готової продукції на складах. Завищення цих нормативів призводить до зменшення обсягу реалізації, невиконання договірних зобов'язань на постачання продукції покупцям, затоварювання складів, сповільнення обігу коштів. Перевіряють також розрахунки обсягу випуску продукції та відповідність його з укладеними договірними угодами. Така перевірка дає можливість з'ясувати відповідність обсягу реалізації даним договірних угод. З'ясовують також, чи немає випадків, коли підприємства укладають недостовірні угоди на постачання продукції покупцям, необґрунтовано одержують кошти від них у порядку попередньої оплати. Особливу увагу під час здійснення контролю звертають на випадки затоварення продукції на складах підприємства і з'ясовують, чи не є це наслідком випуску продукції, що не має збуту, випуску недоброякісної продукції або продукції, що повернена покупцем. Такі факти ретельно досліджують та встановлюють за ними причини і винних осіб.

Оскільки операції з реалізації продукції носять систематичний характер і є типовими, вони можуть контролюватися вибірково. У вибірку слід включати операції з різних звітних періодів, за різним покупцям, різноманітної продукції, роботах, послугах.

Логічним завершенням контролю кругообороту капіталу є узагальнення і реалізація його результатів. На цьому етапі групуються, систематизуються виявлені недоліки, порушення та зловживання, виробляються управлінські рішення, реалізація яких сприяє усуненню негативних факторів і попередженню їх появи в майбутньому.

Узагальнення результатів контролю кругообороту капіталу включає комплекс методичних прийомів групування і систематизації його результатів, необхідних для прийняття рішень до усунення виявлених недоліків у діяльності підприємства. Однорідні недоліки узагальнюють у таблицях, схемах, графіках, відомостях, машинограмах та ін. Документах за допомогою таких методичних прийомів:

- групування недоліків
- документація результатів проміжного контролю
- аналітичне групування
- слідчо-юридичне обґрунтування недоліків
- систематизоване групування недоліків в актах аудиторського контролю діяльності підприємства і підприємницької діяльності.

Результати контрольного дослідження групуються і систематизуються у журналі перевірки, де розробляються також заходи щодо профілактики правопорушень у підприємницькій діяльності.

Крім цього, ці заходи дають змогу краще розібратися у причинах недоліків і прийняти обґрунтовані рішення за результатами перевірки.

Узагальнення недоліків у журналі перевірки провадиться з використанням хронологічних, систематизованих і хронологічно-систематичних групувань.

Не можна підміняти контроль аналізом діяльності підприємства, обмежуватися дослідженням загальних відхилень від плану без документальної перевірки причин утворення їх, не встановлюючи осіб, відповідальних за конкретні недоліки у виробничій діяльності, порушення законодавства.

Узагальнення результатів контролю кругообороту капіталу можливе у вигляді акта, висновку, доповідної записки, залежно від результатів контролю і потреб управлінського персоналу. Однак зміст висновків кожної з цих форм обов’язково повинно мати доказову силу. Тому кожне положення документу, що узагальнює результати контролю важливо обґрунтовувати даними первинних джерел, а також законодавчих і нормативних актів. Для

цього варто всі незначні порушення і неточності фіксувати протягом здійснення контрольних процедур в робочих таблицях, на які з узагальнюючому документі робити посилання. Значні недоліки краще вказувати в самому акті (висновку, записці тощо). Доказове значення узагальнюючого документу повинно бути також забезпечено відсутністю в тексті суб'єктивних оцінок дій посадових осіб зі сторони суб'єктів контролю. Тільки в цьому разі можливе прийняття доцільних та дієвих управлінських рішень, що сприяють підвищенню ефективності кругообороту капіталу.

Таким чином, в результаті проведеного нами дослідження, ми сформулювали головні положення та етапи комплексного контролю кругообороту капіталу підприємства, що дає наочне відображення його послідовності. Розроблено і систематизовано прийоми, способи та процедури, використання яких необхідне для вирішення задач контролю кожного етапу кругообороту капіталу. Спроба комплексного та системного дослідження контролю кругообороту капіталу сприяє розробці методичних рекомендацій, що дозволяють оперативніше, якісніше здійснювати контрольну діяльність кругообороту капіталу підприємства, постулатів та стандартів контролю суб'єктів господарювання.

ВИСНОВКИ

У монографії здійснено теоретичне узагальнення та розроблено рекомендації щодо обґрунтування теоретичних положень і розробки питань з удосконалення організації та методики бухгалтерського обліку та здійснення контролю кругообороту капіталу на підприємствах. За наслідками апробації результатів дослідження зроблено такі висновки:

1. Починаючи з моменту свого виникнення, протягом подальшого економічного розвитку суспільства і до сьогодні, поняття “капітал” постійно уточнювалося та доповнювалося. Неоднозначність думок вчених різних часів у економічній науці та розвиток подвійного запису зумовило неоднозначність у розумінні категорії капіталу та його кругообороту в бухгалтерському обліку, внаслідок чого капітал розуміється або як активи підприємства, або як його пасив – джерело утворення активів. Фахівці у галузі управління фінансами розуміють категорію капіталу як перетворену форму фінансових ресурсів або як специфічну форму руху фінансових ресурсів та вартісних їх характеристик. У вітчизняній економічній думці сьогодні існує багато визначень фінансових ресурсів на державному рівні та рівні підприємств, а також велика кількість підходів до групування фінансових ресурсів за різними класифікаційними ознаками, що викликає неоднозначність тлумачень і можливостей ґрунтовного аналізу капіталоутворюючих чинників на макро- та мікрорівні.

2. Становлення інформаційної стадії розвитку продуктивних сил значно впливає на економічну природу і структуру додаткового продукту та його вартість. У таких умовах механізм впливу на нього можна пояснити через комбінаційний економічний ефект, який визначається можливістю ефективного одночасного комбінування різних факторів виробництва.

Наявність значних проблемних питань у розвитку підприємств АПВ України зумовлюють необхідність розробки і впровадження кардинальних заходів. На підставі економетричного аналізу залежності обсягу виробництва

підприємств АПВ від основних складових виробничого процесу (праці та капіталу) можна зробити висновок, що зростання обсягів виробництва протягом 2000-2011 рр. обумовлено, головним чином, реструктуризацією підприємств (відмова від нерентабельних галузей, скорочення адміністративного персоналу, використання висококваліфікованої праці). При цьому вплив зростання інвестованого капіталу на зростання обсягів виробництва залишається достатньо малим. Це частково пояснюється недосконалістю бухгалтерського обліку в частині обліку необоротних активів, зокрема й нематеріальних, а саме проблеми списання застарілого обладнання й устаткування. При цьому не створюється амортизаційний фонд для відновлення необоротних активів.

3. Невизначеність термінологічного апарату в частині основоположної категорії капіталу призводить до виникнення неоднозначних трактувань в обліковому відображенні кругообороту капіталу на його стадіях. Запропонована класифікація капіталу дозволяє сформувати теоретичну основу для удосконалення організаційно-методичних підходів бухгалтерського обліку кругообороту капіталу, що відповідатиме етапам розвитку економічних процесів країни. Диференційований підхід до управління різними видами капіталу дозволить підвищити ефективність роботи суб’єктів господарювання.

4. Неодностайність вчених щодо визначення об’єкту бухгалтерського обліку ускладнює розвиток бухгалтерського обліку як науки. У результаті дослідження різних підходів авторів та з врахуванням сучасного розвитку економіки встановлено, що складові кругообороту капіталу є об’єктами бухгалтерського обліку, а капітал – основою формування головної бухгалтерської рівності, де актив дорівнює пасиву, що формує новий підхід до розуміння кругообороту капіталу в бухгалтерському обліку.

5. Історична сукупна вартість суб’єктів економіки розраховується на основі балансової вартості необоротних і оборотних активів, а чиста вартість – за мінусом усіх зобов’язань, що разом визначають структуру

капіталу. Як свідчить проведений розрахунок сукупної вартості українських підприємств, їх вартість безпосередньо залежить від стану розміщення та використання капіталу (активів) і джерел їх формування (пасивів – власного й позикового капіталу). Враховуючи досить низьку сукупну вартість підприємств, що з різних історичних та інституційних причин сформувалася в Україні, в подальшому є необхідними, на наш погляд, дослідження щодо детального аналізу вартісних величин та структурних пропорцій різних форм капіталу для виявлення причин низького рівня капіталізації економіки та вироблення заходів державного впливу на ці процеси.

6. Справедлива вартість – характеристика капіталу суб'єкта господарювання в бухгалтерському обліку з використанням системи альтернативних способів оцінки, яка включає ринковий підхід до її обчислення за цінами ринку. Не зважаючи на тенденцію зближення національних положень бухгалтерського обліку та міжнародних стандартів фінансової звітності, оцінка капіталу за справедливою вартістю можлива в умовах діючого підприємства; в якості обов'язкових умов угод, що здійснюються на основі справедливої вартості, необхідним є також бажання укласти таку угоду.

7. Система бухгалтерського обліку – це сукупність елементів методу обліку, пов'язані між собою й об'єднані в єдине ціле, що надають інформацію про стан та рух активів, капіталу та зобов'язань, про характер і результати господарювання в єдиному грошовому вимірнику. Виділено основні етапи дослідження системи бухгалтерського обліку кругообороту капіталу.

8. Дослідження порядку відображення в балансі складових кругообороту капіталу дозволило підійти до вирішення проблеми підготовки бухгалтерської звітності відповідно до сучасних вимог і необхідність підвищення достовірності та корисності її інформації. Виявлено, що становлення ринкових відносин розширює межі застосування даних бухгалтерського балансу, виникають нові об'єкти управління, і, як наслідок,

сучасні методи їх відображення. Тому автором теоретично обґрунтовано зміст статей балансу як методологічної основи дослідження кругообороту капіталу і моделі процесу виникнення та існування капіталу, переміщення його з однієї форми в іншу, – з матеріально-речової у фінансову, і переходу кількісного значення капіталу в його якісні показники: приросту капіталу та прибутку. Доведено, що бухгалтерський баланс є основою інформаційного забезпечення кругообороту капіталу підприємства, розширює можливості систематизації та автоматизації облікових процесів і прогнозування змін капіталу, а також економічного аналізу та контролю.

9. Автором запропоновано відображення на рахунках бухгалтерського обліку інформації про внутрішню структуру груп ресурсів, які задіяні на стадіях кругообороту капіталу. З цією метою унаочнено взаємозв'язок об'єктів бухгалтерського обліку з групами ресурсів підприємства, які поділяються залежно від стадії кругообороту капіталу на окремі групи: ресурси, вкладені у формування промислового, фінансового та інтелектуального капіталу до моменту їх комерційного використання; функціонуючий капітал господарюючого суб'єкту (промисловий, фінансовий та інтелектуальний); ресурси, які знаходяться на різних етапах трансакцій обміну. Це дозволяє забезпечити інформаційні потреби управлінського персоналу.

10. В умовах відсутності належного інформаційного забезпечення прийняття рішень щодо управління інвестиціями в основний капітал виникає необхідність виокремлення аналітичних об'єктів бухгалтерського обліку. На основі сформованої концепції удосконалено модель обліково-аналітичного інструментарію для управління інвестиціями в основний капітал. Модель містить чотири взаємопов'язаних блоки: інвестиції в основний капітал, обліковий інструментарій, оцінка кругообороту капіталу, аналітичний інструментарій, – що відображають обліково-аналітичну інформацію формування і руху основного капіталу в процесі інвестиційної діяльності. Запропонована модель дасть змогу ефективніше здійснювати інвестиційну

діяльність і максимально досягати позитивного ефекту управління інвестиціями в кругообороті капіталу.

11. Зближення вітчизняної облікової думки з міжнародною часто супроводжується поглинанням в себе не лише позитивних надбань методології зарубіжних країн, а й неоднозначних суперечливих положень. Відображення неоплаченого капіталу від'ємною сумою в пасиві бухгалтерського балансу є вимогою як національних положень бухгалтерського обліку, так і міжнародних, що, у свою чергу, створює невизначеність в теорії бухгалтерського обліку. У зв'язку з цим, запропоновано ввести активний рахунок 378 "Дебіторська заборгованість за розрахунками з учасниками" та ліквідувати контрпасивний рахунок "Неоплачений капітал" з відповідними змінами в балансі (звіті про фінансовий стан).

12. Проблема невідповідності методології бухгалтерського обліку, яка історично сформувалася в Україні, сучасним вимогам управління зумовила запровадження моделей бухгалтерського обліку процесів придбання, виробництва та реалізації. Ефективність їх використання викликана поєднанням характеру технології та організації виробництва, які в обліку відображаються як процес перетворення ресурсів на готовий продукт.

13. Відображення в бухгалтерському обліку достовірних даних було і залишається актуальним завжди. Керівництво несе відповідальність за ефективність прийнятих рішень та результати діяльності підприємства. Тому внутрішній контроль є необхідним на всіх стадіях життєвого циклу підприємства. Серед методів контролю, які нині можуть застосовуватись, інвентаризація є обов'язковою та одним із основних для всіх підприємств. Тому використання запропонованих прийомів при інвентаризації розрахунків та інших складових пасиву забезпечує відображення в бухгалтерському обліку достовірних даних, сприяє уникненню штрафних санкцій до підприємства з боку кредиторів.

14. У рослинництві більша частка капіталу перебуває в оборотних активах, ніж в основних засобах. Протягом року проходить лише один виробничий цикл. Кон'юнктура ринку засобів виробництва і ринку зерна вимагає якомога тривалішого операційного циклу. Оборотність оборотних активів майже в 2 рази більша за оборотність основних засобів, тобто за 5 років відпрацювання техніки і повного нарахування амортизації, оборотний капітал встигає обернутися до 10 разів. Залучення кредитів підвищує оборотність і прибутковість власного капіталу, але знижує рентабельність виробництва. Максимальна прибутковість і рентабельність у рослинництві досягається при достатній капіталізації підприємства в розрахунку на 1 га ріллі.

15. На стадіях кругообороту капіталу приймають участь всі об'єкти бухгалтерського обліку, що потребує розробки надійної системи внутрішнього контролю за кожним із них. Запропонований перелік процедур організаційно-методичного забезпечення внутрішнього контролю на стадіях кругообороту капіталу сприяє достовірній оцінці складових кругообороту капіталу та відображення інформації в первинних документах, облікових регістрах і в звітності, забезпечує своєчасне виявлення порушень та застосування корегуючих заходів з усунення негативного впливу помилок на репутацію підприємства як учасника бізнес-процесів.

16. У сучасному світі виникає необхідність дослідження та удосконалення обліково-контрольних процедур кругообороту капіталу в умовах інноваційного розвитку. При цьому між підприємством і кругооборотом його капіталу (мікрорівень економіки), міжгалузевими господарськими зв'язками (мезорівень економіки), національною економікою країни в цілому (макрорівень економіки), світовим господарством (мегарівень економіки) виникає система прямих і зворотних зв'язків. Тому визначено основні вимоги до системи бухгалтерського обліку та внутрішнього контролю, що включають сучасні тенденції світової практики ведення бізнесу. Вказані пропозиції дозволяють отримати

оптимальний набір інструментів обліку та процедур внутрішнього контролю з метою підвищення ефективності управління кругообротом капіталу як передумову нарощування соціально-економічного потенціалу країни, адаптації до світових викликів розвитку бізнесу. Дослідженням встановлено суттєвий вплив зростання обсягів капіталу на зменшення ступеня ризиків, властивих підприємствам АПВ. Особливо це проявляється у високорозвинених країнах, для яких характерні незначні флуктуації як обсягів виробництва, так і показників фінансової ефективності (прибутку, рентабельності, доходу).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л. Бегство капитала: природа, формы, методы борьбы / Л. Абалкин // Вопросы экономики, 1998. – № 7. – 289 с.

2. Агапова И.И. История экономической мысли / И.И. Агапова. – Курс лекций. – М.: Эксмо, 1998. – 248 с.

3. Алексєєв І.В. Формування інтеграційних об'єднань на засадах промислово-фінансових груп як чинник розвитку інноваційної діяльності в Україні / І.В.Алексеєв, Л.П.Бондаренко // Бизнес-информ. – 2010. – № 11. – С. 108-111.

4. Алексеєнко Л.М. Ринок фінансового капіталу: становлення, проблеми та перспективи розвитку: [монографія] / Л.М. Алексеєнко. – К.: Максимум, 2004. – 424 с.

5. Амосов О.Ю. Регіонально-адміністративний менеджмент: навч. посіб. / [О.Ю. Амосов, В.В. Мамонова, Ю.О. Куц та ін.]; за заг. ред. проф. В.В. Мамонової. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ "Магістр", 2010. – 188 с.

6. Аналіз і контроль в системі управління капіталом підприємства : [монографія] / Є.В. Мних, А.Д. Бутко, О.Д. Большакова, Г.О. Кравченко, Г.І. Никонович / [за ред. проф. Є.В. Мниха]. – К. : Вид-во КНТЕУ, 2005. – 232 с.

7. Антология экономической классики [состав. А. Столяров.] – М.: Эконов-Ключ, 1993. – 547 с.

8. Афанасьев А.А. Кругооборот капитала в предприятии / А.А. Афанасьев. – Л.: Экономическое образование, 1929. – 312 с.

9. Базидевич В.Д. Інтелектуальна власність: креатини метафізичного пошуку / В.Д. Базилевич, В.В. Ільїн. – К.: 2008. – 687 с.

10. Базидевич В.Д. Сутність, структура і оборот капіталу / В.Д. Базилевич, О.П. Колчигін, С.М. Свірідов – К. : Київ. держ. торг-екон. ун-т, 1995. – 36 с.

11. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Теория экономического анализа [4-е изд.] / М.И. Баканов, А.Д. Шеремет. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 344 с.

12. Бандарівська Г. Управління витратами: еволюція поглядів [Текст]: / Г. Бандарівська – мат-ли Сьомої Міжнар. наук.-практ. конф. “економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації”, Тернопіль, 25-26 лютого 2010 р.: тези доп. – Тернопіль: ТНЕУ, 2010. – 409 с.

13. Бард В. Финансово-инвестиционный комплекс / В. Бард. – М.: Финансы и статистика, 1988. – 329 с.

14. Бардаш С.В. Контроль діяльності суб'єктів господарювання: гіпотези та версії порушень: [монографія] / С.В. Бардаш. – К.: Вид-во КНТЕУ, 2008. – 312 с.

15. Бастиа Ф. Экономические гармонии. Избранное / Ф. Бастиа. – М.: Эксмо, 2007. – 1200 с.

16. Бахчисарайцев Г.А. Первые уроки бухгалтерии на началах моей балансовой теории / Г.А. Бахчисарайцев. – М.: МАКИЗ, 1926. – 173 с.

17. Белолипецкий В.Г. Финансы фирмы: Курс лекцій / В.Г. Белолипецкий / Под ред. И.П. Мерзлякова. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 288 с.

18. Бем-Баверк Ойген фон. Избранные труды о ценности, проценте и капитале / Ойген фон Бем-Баверк ; [предисл. Й.А. Шумпетер; пер. с нем. Л.И. Форберта, А. Санина; пер. с англ. Н.В. Автономовой; пер. с лат. А.А. Россиуса]. – М.: Эксмо, 2009. – 912 с.

19. Бем-Баверк О. Критика теории Маркса / О. Бем-Баверк. – Челябинск: Социум, 2002 – 283 с.

20. Бенинг С.А. Счетоводство и амортизация / С.А. Бенинг. – СПб.: М.В. Кечеджи-Шаповалов, 1913. – 152 с.

21. Бережний В.М. Історія економічних вчень: [підручник] / В.М. Бережний, В.С. Кушнір, Л.Є. Сухомлин: Навч. посібник. – Харків: Еспада, 2007. – 320 с.

22. Білоусов М.О. Бухгалтерський облік і контроль руху статутного капіталу: [автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 – “Бухгалтерський облік, аналіз та аудит”] / М.О. Бєлоусов. – Житомир, 2011. – 21 с.

23. Білоусова І. Проблеми обліку виробничих витрат і калькулювання собівартості продукції в промисловості / І. Белоусова, М. Чумаченко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – №4. – С. 3-11.

24. Білоусова І. Дискусійні проблеми обліку витрат і калькулювання собівартості продукції / І. Белоусова, М. Чумаченко // Облік: теорія і практика, 2008. – №10. – С. 3-7.

25. Бетге Йорг. Балансоведение / Й. Бетге [пер. с нем. под ред. В.Д. Новодворского]. – М.: Бухгалтерский учёт, 2000. – 264 с.

26. Бирман А.М. Планирование оборотных средств / А.М. Бирман. – М.: Госкомиздат, 1956. – 232 с.

27. Білоусько В.С. Теорія бухгалтерського обліку: навч. посібник (вид. 6-те, доповн.) / В.С. Білоусько, М.І. Беленкова. – К.: Алерта, 2010. – 402 с.

28. Бланк И.А. Управление использованием капитала / И.А. Бланк. – К.: Ника-центр, 2000. – 656 с.

29. Бланк И.А. Управление формированием капитала / И.А. Бланк – К.: Ника-Центр, Эльга. – 2002. – 512 с.

30. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг – М.: Дело Лтд, 1994. – 720 с.

31. Богачева Г.Н. О многообразной трактовке категории “капитал” / Г.Н. Богачева, Б.А. Денисов // Менеджмент в России и за рубежом. – 2000. – №1. – С.13-24.

32. Бондар М.І. Вартісне оцінювання підприємства і його вплив на формування облікової інформації [Текст]: мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. “Сучасні кризові явища в економіці та проблеми облікового, контрольного і аналітичного забезпечення підприємством”, м.Луцьк, 29-30 червня 2010 р.: тези доповідей. – Луцьк: РВВ Луцького національного технічного університету, 2010. – С. 12-13.

33. Борисов А.Б. Большой экономический словарь / А.Б. Борисов. – М.: Книжный мир, 2001. – 895 с.

34. Большой Бухгалтерский Словарь [под ред. А.Н. Азрилияна]. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 574 с.

35. Большой экономический словарь / [под ред. А.Н. Азрилияна]. – 7-е издание, доп. – Институт новой экономики, 2008. – 1472 с.

36. Бочарова О. Качественные методы и позиционирование нового продукта: пример исследования / О. Бочарова // Практический маркетинг. – 2003. – № 1. – С. 13 – 19.

37. Брагин Н.И. Государство и рынок / И.Н. Брагин – М.: 2000. – 339 с.

38. Брейли Р. Принципы корпоративных финансов. / Р. Брейли, С. Майерс. – М.: Олимпбизнес, 1997. – 1120 с.

39. Брігхем Є.Ф. Основи фінансового менеджменту: Пер. з англ. / Є.Ф. Брігхем– К.: Молодь, 1997. – 1000 с.

40. Булев Н.П. Управление транзакционными издержками в переходной экономике / Н.П. Булеев. – Донецк : 2001. – 154 с.

41. Бутинець Т.А. Внутрішній контроль: елементи організації системи / Т.А. Бутинець. – Вісник Житомирського держ. технолог. унів-ту. Серія: Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2008 – № 1 (43). – С. 28

42. Бутынец Ф.Ф. Бухгалтерский учет в зарубежных странах / Ф.Ф. Бутынец, Я.В. Соколов, Д.А. Панков и др. – Житомир: ПП “Рута”, 2002. – 660 с.

43. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський облік: роздуми вченого [Текст] / Ф.Ф. Бутинець; Житомирський держ. технологіч. ун-т. – Житомир: ПП “Рута”, 2001. – 100 с.

44. Бутинець Ф.Ф. Історія бухгалтерського обліку: В 2-х частинах. Ч. 1: [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів спеціальності 7.050106 “Облік і аудит”] 2-е вид., доп. і перероб. / Ф.Ф. Бутинець. – Житомир: ПП “Рута”, 2005.

45. Бутнік-Сіверський О.Б. Інтелектуальний капітал (теоретичний аспект) / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ipdo.kiev.ua/.../butnik-siverskiy_intelektual_capital_theoretical_aspect.doc

46. Бутырский В.В. Оценка стоимостных показателей: монография / В.В. Бутырский, О.И. Нестеренко. – К.: Кондор, 2009. – 320 с.

47. Бухгалтерський облік в Україні: [навч. пос.] / За ред. Р.Л. Хом'яка. – 5-те вид., доп. і перероб. – Львів: Інтелект-Захід, 2006. – 1088 с.

48. Бухгалтерський облік. Хрестоматія: [збірник систематизованого законодавства]. – Випуск 1. – К.: Бліц-Інформ, 2007. – 226 с.

49. Бухгалтерський фінансовий облік: [підручник для студ. спец. "Облік і аудит" вищих навч. закладів] / За ред. Ф.Ф. Бутинця. – 7-ме вид., доп. і перероб. – Житомир: ПП "Рута", 2006. – 832 с.

50. Бухгалтерський облік : [навч. посібник] / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ЖІТІ, 2000. – 448 с.

51. Быкова А.Л. Теория бухгалтерского учета / А.Л. Быкова – М.: Госфиниздат, 1962. – 352 с.

52. Бухгалтерський облік на сільськогосподарських підприємствах: Підручник / За ред. М.Ф. Огійчука. – К.: Вища освіта, 2003. – 294 с.

53. Вакуленко Т.Г. Анализ бухгалтерской (финансовой) отчетности для принятия управленческих решений / Т.Г. Вакуленко, Л.Ф. Фомина. – СПб.: Изд. Торг. Дом Терли, 1999. – 160 с.

54. Вальтух К.К. Кругооборот и оборот фондов предприятий / К.К. Вальтух. – М.: Экономика, 1964. – 196 с.

55. Ван Хорн, Дж. К. Основы финансового менеджмента: [пер. с англ. Э.В. Кондуриной и др.] / Дж. К. Ван Хорн, Дж. М. Вахович (мл.). – М.: Издательский дом "Вильямс", 2003. – 992 с.

56. Василик О.Д. Теорія фінансів : [підручник] / О.Д. Василик – К.: НІОС, 2000. – 336 с.

57. Вдовенко Л.О. Особливості кругообороту оборотних засобів / Л.О. Вдовенко, О.С. Одемлюк // Материали за 4-а международна научна практична конференция, "Бъдещето проблемите на световната наука", Том 5. Економики. – София : "Бял ГРАД-БГ" ООД, 2008. – 112 с.

58. Вейцман Р.Я. Курс счетоводства / Р.Я. Вейцман. – 17-е изд. – М.:

Госполитиздат, 1931.

59. Велш Г.А. Основи фінансового обліку / Г.А. Велш, Д.А. Шорт [пер. з англ. О. Мінін, О. Ткач]. – К.: Основи, 1997. – 943 с.

60. Вернимонт Д.Л. Финансовые потоки и реальная экономика / Д.Л. Вернимонт // Предпринимательство. – 1998. – №4. – С. 140-147.

61. Виговська Н.Г. Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація: [монографія] / Н.Г. Виговська. – Житомир : Вид-во ЖДТУ, 2008. – 532 с.

62. Виговська Н.Г. Моделювання структур внутрішньогосподарського контролю на акціонерних товариствах (стаття 1) / Н.Г. Виговська // Вісник Житомирського державного технологічного університету / Економічні науки. – Житомир: ЖДТУ, 2005. – № 2 (32). – С. 79-89.

63. Глейх Е.И. Краткий курс бухгалтерского (балансового) учета / Е.И. Глейх. –М.: ВСЕКЗО, 1939. – 212 с.

64. Гнилицька Л. Прийняття управлінських рішень на основі обліку інформації системи “директ-костинг” / Л. Гнилицька // Бухгалтерський облік і аудит. – 2007. – № 3. – С. 24.

65. Голов С.Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку: [монографія] / С.Ф. Голов. – К.: ЦНЛ, 2007. – 522 с.

66. Голов С.Ф. Класифікація витрат і методи калькулювання собівартості в управлінському обліку / С.Ф. Голов // Податкове планування. – 2007. – №2 (64) – С. 25-30.

67. Голов С.Ф. Проблеми та перспективи реформування бухгалтерського обліку в Україні / С.Ф. Голов // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. − № 11. – С. 15–23.

68. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року № 436-IV із змінами і доповненнями // Електронний ресурс. – Режим доступу: www.portal.rada.gov.ua

69. Гофман Г.Я. Очерки развития форм бухгалтерского учёта / Г.Я. Гофман, С.М. Капелюш – М.: Финансы, 1965. – 123 с.

70. Грачова Р. Енциклопедія бухгалтерського обліку / Р. Грачова // К.: Бібліотека “Дебету-Кредиту” Галицькі контракти, 2004. – 831 с.

71. Грідчіна М.В. Корпоративні фінанси (зарубіжний досвід і вітчизняна практика): Навч. Посібник. / М.В. Грідчіна. – К.: МАУП, 2002. – 232 с.

72. Грудзевич І.Т. Управління витратами на підприємстві [Текст]: / І.Т. Грудзевич, О. Залевська. – матеріали ІІ наук.-практ. конф.: “Актуальні проблеми і перспективи розвитку економіки України”, Луцьк, 19-20 лист. 2009 р.: тези доп. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2009. – 676 с.

73. Демьяненко Н.Я. Оборотные средства сельскохозяйственных предприятий Украины (дореформенный период): [монография] / Н.Я. Демьяненко. – К.: ННЦ ИАЭ, 2010. – 312 с.

74. Дончук П. Організаційно-структурні особливості побудови служби внутрішнього аудиту на підприємстві / П. Денчук., В. Рожелюк // Аудитор України. – 2003. – № 15 (33). – С. 30-32.

75. Дєнков Д. Врожай 2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://real-economy.com.ua/publication/22/9763.html

76. Дмитриченко Е.Д. Развитие ученого обеспечения управления рисками в сельскохозяйственных организации: Дисс. на соиск. учен. степени канд. экон. наук. – Ростов-на-Дону, 2008.

77. Довженко М.В. Сучасна економічна теорія (Економічна нобелеологія): [навч. посібник] / М.В. Довбенко. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2005. – 336 с.

78. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет / К. Друри; [пер. с англ. С.А. Табалиной]. – М., 1997. – 560 с.

79. Евтух А.Т. Система знания о стоимости / А.Т. Евтух // Экономический анализ. – 2005. – №10. – С. 15-23.

80. Економічна теорія / С. В. Мочерний. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/ekonomika/krugooborot_kapitalu

81. Економічна енциклопедія : У 3-х т. – Т. 3 / (редкол.: С.В. Мочерний (голова) та ін.) – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 952 с.

82. Економічна енциклопедія [Електронний ресурс] – Режим доступу.: http://ukrslov.com/Ekonomichna_entsyklopediya/page/krugoobig_kapitalu.4255/

83. Економічна енциклопедія: У 3-х т. – Т. 3 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр "Академія", 2002. – 952 с.

84. Економічна теорія: [підручник] / За ред. В.Д. Базилевича. – [3-тє вид., перероб. і доп.] – К. : Знання-Прес, 2004. – 615 с.

85. Економічна теорія: [навч.-метод. посіб.] / [Білецька Л., Білецький О., Земляков І. та ін.]. – Івано-Франківськ: ІМЕ, 2002. – 220 с.

86. Економічний потенціал підприємства обліково-статистичний та інформаційно-технологічний контексти : [монографія / за наук. ред. чл.-кор. НАН України О.Г. Осауленка] / М.П. Войнаренко, О.Г. Осауленко, Л.В. Скоробагата, В.О. Шевчук. – К.: Держкомстат України, 2010. – 282 с.

87. Ерохина Е.А. Развитие национальной экономики: системно-самоорганизационный подход / Е.А. Ерохина. – Томск: Изд-во Томского университета, 1999. – 160 с.

88. Житний П. Концепція формування амортизаційної політики в умовах формування ринкової економіки / П. Житний // Бухгалтерський облік і аудит. – 2004. – № 3. – С. 13-17.

89. Жолнер І.В. Фінансовий облік за міжнародними та національними стандартами : навч. посібник / І.В. Жолнер. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 368 с.

90. Жук В.М. Застосування інституціональної теорії у вирішенні проблем розвитку бухгалтерського обліку / В.М. Жук // Фінанси України. – 2010. – № 9. – С.115-123.

91. Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграному секторі економіки : [монографія] / В.М. Жук. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 648 с.

92. Завадський Й.С. Словник економічних термінів: менеджмент, маркетинг, підприємництво: [навч.-метод. посібник] / Й.С. Завадський, Г.В. Осовська, О.О. Юшкевич. – Житомир: ЖІТІ, 1999. – 444 с.

93. Загорська Т.В. Амортизаційна політика машинобудівного

підприємства в системі антикризового управління: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. Наук / Т.В. Загорська. – Львів: НУ “Львівська політехніка”, 2010. – 20 с.

94. Зимовець В.В. Акумуляція фінансових ресурсів та економічний розвиток: [монографія] / Відпов. ред. В.І. Кононенко. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. – 314 с.

95. Зятковський І.В. Фінансове забезпечення діяльності підприємств / І.В. Зятковський – Тернопіль: Економічна думка, 2000. – 260 с.

96. Зятковський І.В. Фінанси суб’єктів господарювання: основні засади та практика організації: дис. … доктора екон. наук: 08.04.01 / І.В. Зятковський. – Тернопіль, 2006. – 420 с.

97. Зятковський І.В. Фінансові ресурси суб’єктів господарювання / І.В. Зятковський // Науковий вісник Чернівецького торг.-екон. ін-ту КНТЕУ. Серія: Економічні науки. – Вип. IV. – Ч. 3. – 2005. – С. 176-183.

98. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов’язань і господарських операцій підприємств і організацій, затверджена наказом МФУ від 30.11.99 р. №291. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99

99. Інноваційна діяльність в аграрній сфері : інституціональний аспект монографія / [Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Курило Л.І. та ін.] – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 706 с.

100. Інтернет [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Internet.

101. Інтернет в Україні // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Internet_в_Україні

102. Історія економічних вчень: [підручник]; / За ред. А. А. Кириленка. – К.: Знання, 2004. – 1300 с.

103. Історія економічних вчень: [підручник]; за ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання, 2004. – 1300 с.

104. Історія економічних вчень: [підручник] / [Корнійчук Л.Я., Татаренко Н.О., Поручник А.М. та ін.]; за ред. Л.Я. Корнійчука. – К. : КНЕУ, 1999. – 564 с.

105. Історія економічних учень: [підручник у 2-х ч.] – Ч. 1 / За ред. В.Д. Базилевича. – [3-тє вид., випр. і доп.] – К.: Знання, 2006. – 582 с.

106. История экономических учений : [учеб. пособие] ; под. ред. В. Автономова. – М.: ИНФРА-М, 2000. – 784 с.

107. Кайнова Т.В. Синтезований капітал як засіб антикризового управління персоналом підприємств Харківського регіону / Т.В. Кайнова, Т.А. Власенко // Управління розвитком. – 2011. – № 21 (118). – С. 155-157.

108. Кальмес А. Фабричная бухгалтерия / А. Кальмерс. –М.:, МАКИЗ, 1925. – 254 с.

109. Калюга Є.В. Фінансово-господарський контроль у системі управління [монографія] / Є.В. Калюга. – К. 2003. – 360 с.

110. Камінська Т.Г. Облікове забезпечення управління ризиками в сільському господарстві / Т.Г. Камінська // Бухгалтерський облік і аудит. - 2009. – №12. – С. 36-44.

111. Камінська Т.Г. Удосконалення обліку власного капіталу / Т.Г. Камінська // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Економічні науки (за матеріалами III міжнар. наук.-практ. конф.). – Кам’янець-Подільський: ПП “Медобори-2006”, 2010. – С. 404-407.

112. Каменська Т.Г. Відображення кругообігу капіталу на рахунках бухгалтерського обліку / Т.Г. Камінська // Облік і фінанси АПК. – 2010. – № 4. – С. 22-27.

113. Камінська Т.Г. Взаємозв’язок доходів і витрат як категорій оціночних характеристик руху капіталу в обліку / Т.Г. Камінська // Науковий вісник НУБіП України. – К.: ВЦ НУБіП, 2010. – Вип. 154. – Частина 3. – С. 170-178.

114. Камінська Т.Г. Капітал як об’єкт вартісного виміру в сучасному обліку / Т.Г. Камінська // Облік і фінанси АПК. – 2010. – №3. – С. 33-39.

115. Камінська Т.Г. Концептуальні підходи до вартісного виміру капіталу в бухгалтерському обліку / Т.Г. Камінська // Бухгалтерський облік і аудит – 2010. – №11. – С. 6-12.

116. Камінська Т.Г. Справедлива вартість у системі ринкової оцінки капіталу як об'єкту бухгалтерського обліку / Т.Г. Камінська // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки. – Вінниця: Вид-во Вінн. Нац. агр. ун-ту. – Випуск 5, том 1. – 2010. – С. 60-65.

117. Камінська Т.Г. Економічна сутність та класифікаційні характеристики капіталу підприємств / Т.Г. Камінська // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Міжнародний збірник наукових праць / Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. – Вип. 2 (20). – Житомир: ЖДТУ, 2011. – С. 230-245.

118. Камінська Т.Г. Концепції амортизаційної політики в бухгалтерському обліку / Т.Г. Камінська // Економіка АПК. – Міжнародний науково-виробничий журнал. – № 2 (196). – 2011. – С. 51 – 57.

119. Камінська Т.Г. Вартісні оцінки майна підприємств України / Т.Г. Камінська // Науковий вісник НУБіП України. Збірник наукових праць. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – Вип. 168. – Ч. 1. – Київ, 2011. – С. 284-295.

120. Камінська Т.Г. Основні концепції оптимальної структури капіталу підприємств у контексті можливостей їх застосування в Україні / Т.Г. Камінська // Науковий вісник НУБіП України. Збірник наукових праць. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. – Вип. 163. – Ч. 3. – Київ, 2011.

121. Камінська Т.Г. Фінансовий капітал та його трактування у працях вчених економістів / Т.Г. Камінська // Вісник ЖДТУ. Науковий журнал. Серія: Економічні науки. – Вип. 3 (57). – Житомир: ЖДТУ, 2011.

122. Камінська Т.Г. Кругооборот капіталу як основа подвійного запису в обліку / Т.Г. Камінська // Вісник ХНАУ. Збірник наукових праць. Серія: Економічні науки. – Вип. 8. – Харків: ХНАУ, 2011.

123. Камінська Т.Г. Формування та облікове відображення кругообороту капіталу / Т.Г. Камінська // Облік і фінанси АПК. – 2012 - №2. – С.48-51.

124. Камінська Т.Г. Обліково-аналітична модель управління інвестиціями в кругообороті капіталу / Т.Г. Камінська // Вісник ХНТУСГ: Економічні науки, Вип 126. – Харків: ХНТУСГ. – 2012. – С. 145-155.

125. Камінська Т.Г. Кругообіг капіталу в системній моделі бухгалтерського обліку / Т.Г. Камінська // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С.І. Шкарбан (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету "Економічна думка", 2012. – Вип. 10. – Ч. 3. – С.170-174.

126. Камінська Т.Г. Облік процесу придбання як етапу кругообігу капіталу / Т.Г. Камінська // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету. Серія: економічні науки / За ред. М.Ф. Кропивка. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія "Люкс", 2012. – № 2 (18), том 5. – С. 173-181.

127. Камінська Т.Г. Облікова інтерпретація капіталу в економіці глобального інформаційного суспільства / Т.Г. Камінська // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. / Редкол.: Д.О. Мельничук (відп. Ред.) та ін.. – К. : ВЦ НУБіП України, 2012. – Вип 177, ч.2. – С 230-238.

128. Каминская Т.Г. Оценка стоимости интеллектуального капитала / Т.Г. Каминская // Состояние и перспективы инновационного развития АПК [Текст]: Сборник статей по материалам Международной научно-практической конференции, посвященной 5-летию Института ДПО кадров АПК ФГБОУ ВПО "Саратовский ГАУ". – Саратов, 2012. –С. 108-114.

129. Kaminska T.G. Providing for Accounting to Manage Risks in Capital Turnover / T.G. Kaminska // Ekonomika i organizacja gospodarki zywnosciowej. Zeszyty naukowe. – Warszawa : wydawnictwo SGGW, 2012. – NR 96 – S. 63-75.

130. Камінська Т.Г. Земельні відносини в Україні та основні тенденції їх розвитку / Т.Г. Камінська // Університетський кур'єр Газета НУБіП України – № 10 (1943). – 2012. – С. 2.

131. Камінська Т.Г. Бухгалтерський облік процесу придбання як початкової стадії кругообороту капіталу / Т.Г. Камінська // Агросвіт. – №24. – 2012. – С. 24-28.

132. Камінська Т.Г. Проблема оцінки капіталу підприємства і його зобов'язань / Т.Г. Камінська, О.П. Кравець // Економіка і управління в XXI столітті: сучасні проблеми і тенденції розвитку : зб. статей 66-ої загально університетської науково-практичної студентської конференції. – К., 2012. – Ч. 1. – 357 с. – С. 193-195.

133. Камінська Т.Г. Побудова системи контролю кругообігу капіталу в сучасних умовах / Т.Г. Камінська // Біоресурси і природокористування. Науковий журнал. – Том 4, № 5-6, 2012. С. 120-128.

134. Камінська Т.Г. Сучасні підходи до формування обліково-інформаційної системи управління кругообігом капіталу / Т.Г. Камінська // Науковий вісник НАСОА. – 2012. – №4 (37). – С. 34-40.

135. Камінська Т.Г. Генезис теорії про капітал та її сучасне тлумачення в бухгалтерському обліку / Т.Г. Камінська // Науковий вісник НУБіП України. Серія: Економіка, аграрний менеджмент, бізнес. / редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін.. – К.: ВЦ НУБіП України, 2012. – вип. 169, Ч. 2. – 338 с. – С. 122-130.

136. Камінська Т.Г. Роль капіталу і його кругообігу в розвитку аграрного сектору України / Т.Г. Камінська // Науковий журнал "Бізнес Ін форм" – 2013. – №1 (420). – С. 107-110.

137. Канцуров О.О. Облік власного капіталу в сільськогосподарських підприємствах: Автореферат дис. … канд. екон. наук: спец. 08.06.04 "Бухгалтерський облік, аналіз і аудит" / О.О. Канцуров. – К.: Інститут аграрної економіки УААН, 2000. – 20 с.

138. Капинос Р.В. Экономическое учение Л.Н. Толстого / Р.В. Карпинос // БизнесИнформ. – 2008. – № 9. – С. 89-92.

139. Капіталізація економіки України ; за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, д-ра екон. наук А.А. Гриценка. – К. : Ін-т екон. та прогнозув. – 2007. – 220 с.

140. Капитализация земли [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.regioninvest.net/information/poleznoe/item211/

141. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости процента и денег. / Дж. М. Кейнс. – Т 2 – М.: Прогресс, 1978. – 494 с.

142. Квасницька Р.С. Управління капіталом підприємства через призму еволюції його визначення та змісту як економічної категорії / Р.С. Квасницька // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: економічна. – Донецьк : ДонНТУ, 2003. – Вип. 56. – С. 223-229.

143. Кивачук В.С. Кругооборот капитала действующего предприятия: современные формы функционирования / В.С. Кивачук, Ю.Н. Слапик. [відповід. ред. д.е.н., проф. Ф. Ф. Бутинець]. Проблеми обліку, контролю і аналізу : міжнародний збірник наукових праць. Серія: Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. – Вип. 2(8). – Житомир : ЖДТУ, 2007. – 276 с.

144. Кипарисов Н.А. Теория бухгалтерского учёта / Н.А. Кипарисов. – 5-е изд. – М.: Госпланиздат, 1940. – 294 с.

145. Кіндрацька Л.М. Бухгалтерський облік у банках: методологія і практика : [монографія] / Л.М. Кіндрацька. – К.: КНЕУ, 2002. – 286 с.

146. Кірейцев Г.Г. Бухгалтерський облік та науковці, що генерують ідеї його розвитку [Текст] / Г.Г. Кірейцев // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2008. – № 20. – С. 3-10.

147. Кірєйцев Г.Г. Глобалізація економіки і уніфікація методології бухгалтерського обліку: [наук. доповідь] – вид. 2-е, перероб. и доп. / Г.Г. Кірєйцев. – Житомир : ЖДТУ, 2008. – 76 с.

148. Кірейцев Г.Г. Регулювання розвитку бухгалтерського обліку в сільському господарстві України [Текст] / Г.Г. Кірейцев // Наукова доповідь на Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. Ювілею кафедри бухгалтерського обліку Подільського державного аграрно-технічного ун-ту, м. Кам'янець-Подільський, 2009. – 27 с.

149. Ковалев В.В. Становление неоклассической теории финансов [Текст] / В.В. Ковалев // Вест. Санкт-Петербург. ун-та. – Сер. 8. – 2005. – Вып.1 (№ 8). – С. 3-25.

150. Ковалев В.В. Справедливая стоимость в системе категорий бухгалтерского учета [Текст] / В.В. Ковалев // Бухгалтерский учет. – 2002. – № 17. – С. 67-79.

151. Ковалев В.В. Учет, анализ и финансовый менеджмент: [учеб.-метод. пос.] / В.В. Ковалев, В.В. Ковалев. – М.: Финансы и статистика, 2006. – 688 с.

152. Ковалев В.В. Финансовый анализ: Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 512 с.

153. Ковалев В.В. Введение в финансовый менеджмент / В.В. Ковалев. – М. : Финансы и статистика. – 2000. – 768 с.

154. Ковалишин У.В. Амортизаційна політика як інструмент регулювання діяльності суб'єктів господарювання // Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. "Сучасні кризові явища в економіці та проблеми облікового, контрольного і аналітичного забезпечення управління підприємством", 29-30 червня 2010 р., м. Луцьк / відп. ред. З.В. Герасимчук. – Луцьк: РВВ Луцького нац. техн. ун-ту. – С. 126-127.

155. Кожушко О.В. Обоснование критериальных показателей поэлементной оценки интеллектуального капитала в части его человеческой составляющей / О.В. Кожушко // Бизнесинформ. – 2010. – №10. – С. 201-203.

156. Козырев А.Н. Оценочные методы: некоторые аспекты восприятия / А.Н. Козырев, В.Л. Макаров. – М.: Мысль, 2008. – 302 с.

157. Кончина В.М. Финансы предприятий / В.М. Колчина – М.: Финансы, 1998. – 513 с.

158. Колас Б. Управление финансовой деятельностью предприятия / Б. Колас. – М.: ЮНИТИ, 1997. – 286 с.

159. Коломиец Т.И. Взаимосвязи общенацональной и региональной систем в экономике: методологический аспект: Дис. … д-ра экон. наук. Томск, 1994. – с. 34.

160. Контроль в системе внутрипроизводственного хозрасчета / Б.И. Валуев, Л.П. Горлова, В.В. Муравская и др. – М.: Финансы и статистика, 1987. – 239 с.

161. Контроль і ревізія: Підручник для студентів спеціальності “Облік і аудит” вищих навчальних закладів / [Бутинець Ф.Ф., Виговська Н.Г., Малюга Н.М., Петренко Н.І.] / За редакцією проф. Ф.Ф. Бутинця. – 3-є вид., доп. і перероб. – Житомир:ПП “Рута”, 2002. – 544 с.

162. Корінько М.Д. Контроль та аналіз діяльності суб’єктів господарювання в умовах її диверсифікації: теорія, методологія, диверсифікація: [моногр.] / М.Д. Корінько. – К.: ДП “Ін форм.-аналіт. агентство”, 2007. – 429 с.

163. Королев Ю.Ю. Теория бухгалтерского учета: учеб. пособие / Ю.Ю. Королев. – Мн.: Новое знание, 2007. –304 с.

164. Костирко Р.О. Контроль і аналіз в системі управління економічним потенціалом господарюючого суб'єкта: методологія та організація : [монографія] / Р.О. Костирко. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2010. – 728 с.

165. Коуз Р. Фирма, рынок и право: [научн. ред. рус. перевода – Р.И. Капелюшников] / Р. Коуз. – М.: “Дело ЛТД” при участии изд-ва “Catallaxy”, 1993. – 192 с.

166. Крамаренко Г.О. Фінансовий менеджмент: [підручник] / Г.О. Крамаренко, О.Є. Чорна – К. : Центр навч. літ-ри, 2006. – 520 с.

167. Кузьмін Дн.Л. Процес придбання як складова кругообороту

капіталу в умовах глобалізації [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_gum/Vzhdtu_econ/2009_3/17.pdf

168. Кузьмінський А.М. Організація бухгалтерського обліку, контролю та аналізу: [підручник] / А.М. Кузьмінський, В.В. Сопко, В.П. Завгородній / За ред. А.М. Кузьмінського – К.: Вища школа, 1993. – 223 с.

169. Кенэ Ф. Физиократы. Избранные экономические произведения / Ф. Кенэ, А.Р.Ж. Тюрго, П.С. Дюпон де Немур ; [предисл. с франц., англ., нем.] – М.: Эксмо, 2008. – 1200 с.

170. Кручок Н.С. Іпотека в Україні : стан та перспективи розвитку : [монографія] / Н.С. Кручок . – К. : ЗАТ "Ніч лава", 2010. – 298 с.

171. Ларионов И.К. Финансово-промышленные группы: [под ред. И.К. Ларионова] / И.К. Ларионов, Т.Р. Тимербулатов – М.: МУПК, 2000. – 183 с.

172. Лачинов Ю.Н. Бухгалтерский учет в исследовании экономических категорий / Ю.Н. Лачинов. – М.: Тезаурус, 2001. – 52 с.

173. Ле-Кутре В. Основы балансоведения / В. Ле-Курте. –М.: МАКИЗ, 1925. – 289 с.

174. Леонтьев В. Межотраслевая экономика / В. Леонтьев. – М.: Экономика, 1997. – 422 с.

175. Литвин Ю.Я. Організація бухгалтерського обліку, контролю і аналізу в сільському господарстві / Ю.Я. Литвин. – К.: Вища школа, 1993. – 301 с.

176. Литвиненко В.С. Класифікація трансакційних витрат для цілей побудови системи бухгалтерського обліку. [Електронний ресурс] / В.С. Литвиненко – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/ Soc_Gum/Oif_apk/2010_1/11_Litv.pdf

177. Ловінська Л.Г. Оцінка в бухгалтерському обліку : [монографія] / Л.Г. Ловінська. – К.: КНЕУ, 2002. – 276 с.

178. Лугинин А.В. Кругооборот и оборот капитала предприятия в условиях реформирования российской экономики: Дисс. на соиск. учен. степени канд. экон. наук.: 08.00.01. / А.В. Лугиниин. – Москва, 2001. – 213 с.

179. Магопець О.А. Передумови створення та організації діяльності служби внутрішньогосподарського контролю / О.А. Магопець / Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Збірник наукових праць. – 2005. – № 7. – С. 171-176

180. Макаров В.Г. Теоретические основы бухгалтерского учёта / В.Г. Макаров. – М.: Финансы, 1978. – 268 с.

181. Максімова В.Ф. Внутрішній контроль економічної діяльності промислового підприємства – системний підхід до розвитку / В.Ф. Максімова. – К: АВРІО, 2005. – 264 с.

182. Малькова Т.Н. Теория и практика международного бухгалтерского учета : учеб. пособие / Т.Н. Малькова. – СПб.: Издательский дом "Бизнес-пресса", 2003. – 352 с.

183. Малюга Н.М. Бухгалтерський облік в Україні: теорія й методологія, перспективи розвитку: [монографія] / Н.М. Малюга. – Житомир, 2005. – 548 с.

184. Малишев И.В. Теория бухгалтерского учета: [учеб. пособие для с.-х. вузов] / И.В. Малышев. – М. : Финансы и статистика, 1981–263 с.

185. Маркс К. Капитал [Соч. – 2-е изд Т. 23, 24, 25] / К Маркс, Ф. Энгельс – М.: 1960. – 907с.

186. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. – Т. 2. – Кн. II. – М.: Издательство политической литературы, 1978. – 619 с.

187. Маркс К. Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс. – К.: Політвидав України, 1963. – Т. 23. – 847 с.

188. Маркс К. Твори / Маркс К., Енгельс Ф. - К.: Політвидав України, 1964. - Т. 24. - 598 с.

189. Маркс К. Твори / К. Маркс, Ф. Енгельс – К.: Політвидав України. – 1966. – Т. 31. – 663 с.

190. Маршалл А. Основы экономической науки [Текст]. – М.: Эксмо, 2007. – 828 с.

191. Маршал А. Принципы экономической науки [пер. с англ.] /

А. Маршал. – Т.1. – М.: Прогресс, 1993. – С.132-139.

192. Медведев М.Ю. Основы калькулирования. Просто на 100 % / М.Ю. Медведев. – М. : Эксмо, 2008. – 128 с.

193. Мендрул О.Г. Управління вартістю підприємств : [монографія] / О.Г. Мендрул. – К. : КНЕУ, 2002. – 272 с.

194. Методичні рекомендації щодо виявлення ознак неплатоспроможності підприємства та ознак дій з приховування банкрутства, фіктивного банкрутства чи доведення до банкрутства, затверджені наказом Міністерства економіки України від 19.01.2006 р. №14 (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2006_03_06/an/15/ME06025.html

195. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів, затверджені наказом МФУ від 10.01.07р. № 2.

196. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів, затверджені наказом Міністерства фінансів України від 29 грудня 2009 р. №1315.

197. Методичні рекомендації з обліку запасів, затверджені наказом Мінфіну від 10 січня 2007 року №2 із доповненнями і змінами.

198. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів від 30.09.2003 р. №561 (зі змінами й доповненнями від 31.03.2008 р.): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=154&ArtID=415

199. Микерин Г.И. Методологические основы стоимости имущества / Г.И. Микерин, В.Г. Гребенников, Е.И. Нейман. – М.: Интерреклама, 2003. – 542 с.

200. Миль Дж.С. Основы политической экономии с некоторыми приложенными к социальной философии. / Дж.С. Миль ; [пер. с англ.; биограф. очерк М.И. Туган-Барановского]. – М.: Эксмо, 2007. – 1040 с.

201. Мильне Б.З. Теория организаций / Б.З. Мильнер.– М.: ИНФРА-М, 1998. – 336 с.

202. Мильне Б.З. Управление знаниями / Б.З. Мильнер. – М., 2003. – 412 с.

203. Мировая экономика [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ereport.ru/stat.php?razdel=country&count=world&table=gpecia

204. Міжнародні стандарти фінансової звітності: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/publish/article/main?art_id=92410&cat_id=92408

205. Мішина С.В. Організаційно-економічний механізм управління фінансовими ресурсами на підприємстві / С.В. Мішина, О.Ю. Мішин – Харків : ХНЕУ, 2006. – 176 с.

206. Моляков Д.С. Финансы предприятий отраслей народного хозяйства : [учеб. пособие] / Д.С. Моляков – М. : Финансы и статистика, 1999. – 200 с.

207. Моссаковський В.Б. Удосконалення обліку та контролю витрат в сільськогосподарських підприємствах / В.Б. Моссаковський // Економіка АПК. – 2007. – № 3. – С. 42-46.

208. Мотылев В. Учет синергетического эффекта при построении системы налогообложения / В. Мотылев // Предпринимательство. – 1990. – №2. – С.146-156.

209. Мотылев В. Мезоэкономика / В. Мотылев – М.: 2001. – 443 с.

210. Мотылев В. Экономическая теория / В. Мотылев – М.: Издательский Дом Дашков и Ко, 2001. – 378 с.

211. Мочерний С.В. Економічна теорія : [навч. посібник] / С.В. Мочерний. – К.: Вид. центр “Академія”, 1999. – 592 с.

212. Найбільші землевласники України [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.zagorodna.com/uk/statti/reyting-naybilshih-zemlevlasnikiv-ukraini.html

213. Наказ Міністерства економіки України від 18.04.1996 № 49/76/117 “Про затвердження Методологічних вказівок щодо складання

балансу фінансових ресурсів” [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=z0220-96

214. Наказ Міністерства фінансів України від 07.07.1999 р. № 163 “Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 19 “Об’єднання підприємств” [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://proaudit.com.ua/buh/standart/p-s-bo-19-ob-dnannya-p-dpri-mstv.html

215. Нападовська Л.В. Управлінський облік: [підруч. для студентів вищих навч. закладів] / Л.В. Нападовська – К. : Книга, 2004. – 544 с.

216. Наукова та інноваційна діяльність в Україні : статистичний збірник. – К.: ДП “Інформаційно-видавничий центр Держстату України”, 2011. – 282 с.

217. Національні стандарти в бухгалтерському обліку. Питання використання: Навч. посібник. – 2-е вид., доп. / За ред. М.Г. Михайлова. – К.: Вища освіта, 2002. – 400 с.

218. Нидлз Б. Принципы бухгалтерского учёта / Б. Нидлз, Х. Андерсен, Д. Колдуэл : [пер. с англ. под ред. Я.В. Соколова]. – 2-е изд. – М.: Финансы и статистика, 1997. – 496 с.

219. Нікбахт Е., Гроппеллі А. Фінанси: [пер. з англ. В.Ф. Овсієнка, В.Я.Мусієнка]. – К.: Глобус, 1992. – 382 с.

220. Ніколаєва В.П. Економічна сутність і зміст категорії “дохід підприємства” [Текст] / В.П. Ніколаєва // Облік і фінанси АПК. – 2009. – № 3. – С.90-92.

221. Новейший философский словарь / Под ред. А.А. Грицонова. – Мн.: Изд. В.М. Скакун, 1998. – 896 с.

222. Новодворский В.Д. Балансовое обобщение в бухгалтерском учете / В.Д. Новодворский, А.Н. Хорин // Бухгалтерский учет. – 1995. – № 3. – С. 19-25.

223. Облікова політика підприємства: навчальний посібник / за ред. Ю.Я. Лузана, В.М. Гаврилюка. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Вид-во ТОВ “Юр-Агро-Веста”, 2009. – 328 с.

224. Огієм Т. Справжня вартість капіталу : [практичний посібник з прийняття фінансових рішень] / Тім Огієр, Джон Рагман, Люсінда Спайсер : [пер. з англ.; за наук. ред. О.Б. Ватченко] – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2007. – 288 с.

225. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – 7-е изд., стереотип. – М.: “Сов. Энциклопедия”, 1968. – 900 с.

226. Опарін В.М. Фінансові ресурси: проблеми визначення та розміщення / В.М. Опарін // Вісник Національного банку України. – 2000. Л.В. – №5. – С. 10-11.

227. Организация бухгалтерского учета в сельском хозяйстве / Ю.Я. Литвин, В.А. Полторадня . – К.: “Вища школа”, 1977. – 176 с.

228. Організація бухгалтерського обліку: [підручник] / За ред. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП “Рута”, 2002. – 592 с.

229. Організація обліку відносин власності : навч. посібник / За ред. В.М. Жука – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Вид-во ТОВ “Юр-Агро-Веста”, 2010. – 372 с.

230. Остап’юк М.Я. Теорія бухгалтерського обліку (історичні і методологічні аспекти): [монографія]. / М.Я. Остап’юк, Й.Я. Даньків, М.Р. Лучко: – Ужгород: Ужгородський держуніверситет, 1998. – 148 с.

231. Оценка бизнеса [Текст]: учебник / Под ред. А.Г. Грязновой, М.А. Федотовой; 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Финансы и статистика, 2005. – 736 с.

232. Палий В.Ф. Бухгалтерский учет: субъективные суждения и объективные реалии // Бухгалтерский учет. – 2004. – № 9. – СПС “Консультант Плюс”.

233. Палий В.Ф. О предмете бухгалтерского учета/ В.Ф. Палий // Бухгалтерский учет. – 2006. – № 5. – С. 55–58.

234. Палий В.Ф. АСУ и проблемы теории бухгалтерского учета / В.Ф. Палий, Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 224 с.

235. Педько А.Б. Власність, контроль і конфлікт інтересів в акціонерних товариствах / А.Б. Педько. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. – 325 с.

236. Петренко Ю. Проблеми забезпечення обіговими коштами в умовах економічної кризи / Ю. Петленко // Фінанси України. 1998. – № 9. – С.106-108.

237. Пласкова Н.С. Экономический анализ / Н.С. Пласкова. – М.: Эксмо, 2007. – 267 с.

238. Податковий кодекс України / [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2755-17.

239. Пойда-Носик Н.Н. Фінансові ресурси підприємства / Н.Н. Пойда-Носик, С.С. Грабарчук // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 96-103.

240. Політична економія (Капіталістичний спосіб виробництва): підручник І. – К.: Вища школа, 1980. – 511 с.

241. Політичний і фінансово-економічний словник. Серія: Сучасні словники України / [авт.-уклад. О. Сліпушко]. – К.: Криниця, 1999. – 386 с.

242. Поліщук І.Р. Бухгалтерський облік і контроль статутного капіталу в товариствах з необмеженою відповідальністю: теорія і методика: [автореф. дис. на здобуття наук. Ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 – “Бухгалтерський облік, аналіз і аудит”] / І.Р. Поліщук. – К., 2006. – 20 с.

243. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 3 “Звіт про фінансові результати”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 № 87 зі змінами й доповненнями.

244. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 5 “Звіт про власний капітал”, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 № 87 зі змінами й доповненнями.

245. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7 “Основні засоби” від 22.04.2000 р. № 92: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://prou4ot.info/index.php?section=browse&CatID=92&ArtID=115

246. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку № 9 “Запаси” [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://buhgalter911.com/Res/PSBO/PSBO9.aspx

247. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 15 “Дохід”, затверджене наказом Міністерства фінансів України 29.11.99 № 290: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua

248. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 “Витрати”, затверджене наказом Міністерства фінансів України 31.12.99 № 318: [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua

249. Попов О.Є. Розподіл і реалізація корпоративного контролю під час формування капіталу акціонерного товариства: [монографія] / О.Є. Попов, А.М. Котов, Т.Г. Зайцева. – Харків : ВД "ІНЖЕК", 2009. – 320 с.

250. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження методики оцінки майна” від 10.12.2003 р. №1891 [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: http://pro-u4ot.info/index.php?section=browse&CatID=26&ArtID=765

251. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.06.1995 № 471 “Про організацію складання балансу фінансових ресурсів України” [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://ovu.com.ua/articles/9552-pro-vnesennya-zmin-do-postanovi-kabinetu-ministriv

252. Постанова Кабінету Міністрів України № 1114 від 22.07.1998 “Про затвердження Методики оцінки вартості майна під час приватизації” [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1114-98-%D0%BF

253. Постанова Кабінету Міністрів України №1554 від 12.10.2000 “Про затвердження Методики оцінки вартості майна під час приватизації” [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP001554.html

254. Постанова Кабінету Міністрів України № 1891 від 10.12.2003 р. “Про затвердження Методики оцінки майна” (зі змінами і доповненнями)

[Електронний ресурс] / Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP001554.html

255. Постанова Кабінету Міністрів України № 1440 від 10.09.2003 р. “Про затвердження Національного стандарту №1 “Загальні засади оцінки майна і майнових прав” (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP031440.html

256. Правдюк Н.Л. Тенденції розвитку фінансового обліку в агропромисловому виробництві. / Н.Л. Правдюк. – К.: ННЦ “Інститут аграрної економіки”, 2005. – 420 с.

257. Праця України у 2010 році : [статистичний збірник] – К.: 2011. – 325 с.

258. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні // Закон України від 16.07.99 р. № 996-XIV. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14.

259. Про надання консультацій / Лист ДПАУ № 13401/7/15-0217 від 13.05.2011. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://document.ua/pro-nadannja-konsultacii-5bshodo-obchislennja-obekta-opodatk-doc56762.html

260. Про цінні папери і фондовий ринок // Закон України від 23.02.2006 № 3480-IV [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3480-15

261. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні // Закон України від 12.07.2001 р. № 2658-III (зі змінами і доповненнями) [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2658-14

262. Пупко Г.М. Аудит и ревизия: учеб. пособие / Г.М. Пупко. – 2-е изд., стереотип. – Мн.: Книжный Дом; Мисанта, 2004. – 429 с.

263. Пушкар М.С. Метатеорія обліку або якою повинна стати теорія [Текст]: [монографія] / М.С. Пушкар; Тернопільська академія народного господарства. – Тернопіль: Карт-бланш, 2007. – 359 с.

264. Пушкар М. С. Розробка системи обліку : [навчальний посібник] / М.С. Пушкар – Тернопіль: Карт-бланш, 2003. – 198 с.

265. Пушкар М.С. Створення інтелектуальної системи обліку [Текст] : [монографія] / М.С Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2007. – 152 с.

266. Пушкар М.С. Створення інтелектуальної системи обліку для економіки України [Текст] / М.С. Пушкар // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції "Створення інтелектуальної системи обліку для економіки України", 21-22 листопада 2007 р. – Тернопіль: Економічна думка, 2007. – С. 48-50.

267. Пушкар М.С. Тенденції та закономірності розвитку бухгалтерського обліку в Україні (теоретико-методологічні аспекти): [монографія] / М.С. Пушкар. – Тернопіль, Економічна думка, 1999. – 422 с.

268. Пушкар М.С. Філософія обліку / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 157 с.

269. Райзберг Б.А. Учебный экономический словар / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский – Рольф: Айрис-пресс, 1999. – 416 с.

270. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Избранное / Д. Рикардо; [пер. с англ.; предисл. П.Н. Клюкина]. – М.: Эксмо, 2007. – 690 с.

271. Ришар Ж. Бухгалтерский учет: теория и практика. / Ж. Ришар [пер. с французского / под ред. проф. Я.В. Соколова]. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 149 с.

272. Рощаховский А.К. Балансы акционерных обществ. / А.К. Рощаховський. – С.-П., Якорь, 1910 . – 288 с.

273. Рувер Р. Де. Как возникла двойная бухгалтерия (развитие бухгалтерии до Луки Пачоли согласно счетным книгам купцов средневековья) [сокр. пер. с англ.] / Р. Де Рувер. – М.: Госфиниздат, 1958. – 67с.

274. Рудановский А.П. Построение баланса. / А.П. Рудановскиий. –М.: МАКИЗ, 1926. – 312 с.

275. Рудановский А.П. Теория балансового учета / А.П. Рудановский. –М.: МАКИЗ, 1928 .- 183 с.

276. Саблук П.Т. Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період : [доповідь] / П.Т. Саблук. – К. : ННЦ ІАЕ УААН, 2008. – 45 с.

277. Самуэльсон П. Экономика / П. Самуэльсон. – М.: НПО “Алгон”, 1993. – 642 с.

278. Сенчагов В.К. Финансовые ресурсы народного хозяйства / В.К. Сенчагов – М. : Финансы и статистика, 1982. – 255 с.

279. Система фінансового контролю в Україні: сучасний стан організації та перспективи розвитку : [монографія] / Л.В. Дікань, Ю.О. Голуб, Н.В. Синюгіна, Н.М. Шульга, Т.В. Мултанівська, Т.С. Воінова / [за заг. ред. канд. екон. наук, проф. Л.В. Дікань]. – Харків : Вид-во ХНЕУ, 2010. – 96 с.

280. Система бухучета на предприятии. [пер. с франц.] – М.: АНОР, 1995. – 392 с.

281. Сіденко В.Р. Проблеми формування моделі національного економічного розвитку в контексті глобалізації / В.Р. Сіденко // Вісник Київського торговельно-економічного університету. – 2008. – № 1. – С. 5–14.

282. Слободяник Ю.Б. Оцінка вартості активів: аспекти гармонізації фінансової та обліковох наук [Текст]: мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. “Роль і місце бухгалтерського обліку, контролю й аналізу в розвитку економічної науки та практики”, м.Київ, 14 травня 2010 р.: тези доповідей / Ю.Б. Слободяник, Ю.М. Тимошенко. – К.: КНЕУ, 2010. – С. 146-148.

283. Словник іншомовних слів. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1977. – 776 с.

284. Словник – net (портал української мови та культури): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.slovnyk.net/index.php?swrd=%CA%C2%C0%CD%D2%C8%D4%B2%CA%C0%D6%B2%DF

285. Смирнов Э.А. Основы теории организации: [учеб. пособие для вузов] / Э.А. Смирнов. – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 375 с.

286. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – Кн. 1. – М.: Наука, 1993. – 570 с.

287. Современный экономический словарь [под ред. Б.А. Райзберга]. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 480 с.

288. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет от истоков до наших дней [учебн. пособие для вузов] / Я.В. Соколов – М.: Аудит, ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

289. Соколов Я.В. История бухгалтерского учета / Я.В. Соколов, В.Я. Соколов – М.: Финансы и статистика, 2004. – 272 с.

290. Соколов Я.В. Основы теории бухгалтерского учета / Я.В. Соколов. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 496 с.

291. Соколов В.Я. Оценка по справедливой стоимости [Текст] / Я.В. Соколов // Бухгалтерский учет. – 2006. – № 1. – С. 50-54.

292. Соколов Я.В. Очерки по истории бухгалтерского учёта / Я.В. Соколов – М.: ЮНИТИ, 1991. – 400 с.

293. Соколов Б.Н. Системы внутреннего контроля (организация, методика, практика) / Б.Н. Соколов, А.М. Рукин. – М.:ЗАО “Издательство “Экономика”, 2007. – 442 с.

294. Соколов Я.В. Счет 82 “Резервный капитал” // За даними сайту www.buh.ru/document-334

295. Сопко В.В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством / В.В. Сопко. – К.: 2006. – 526 с.

296. Стандарты финансовой отчетности в синоптическом представлении. Федеративная Республика Германия, Международные стандарты финансовой отчетности / Под руков. А.Г. Грязновой и д-ра К.Штурани, 2-е изд. - М.: Финансовая академия, 2003.

297. Статистичний щорічник Київської області за 2007 рік / Головне управління статистики у Київській області. – 379 с.

298. Статистичні щорічники України за 2004-2012 рр. [Електронний ресурс] / Режим доступу : http://www.gorstat.kiev.ua/

299. Стаханов А.Ю. Бухгалтерский баланс. Международные стандарты. – М.: Бизнес - Информ, 1999. – 160 с.

300. Сук Л.К. Контроль і ревізія / Л.К. Сук, П.Л. Сук. – К.: Університет “Україна”, 2006. – 275 с.

301. Сук Л.К. Організація бухгалтерського обліку [Текст]:[підручник]. / Л.К. Сук, П.Л. Сук. – К.: Каравела, 2009. – 624 с.

302. Суторміна В.М. Фінанси зарубіжних корпорацій: Підручник. – К.: КНЕУ, 2004. – 566 с.

303. Сухомлин В.Ф. Нематериальные активы и их специфика / В.Ф. Сухомлин. – М.: Академия, 2004. – 209 с.

304. Счётные теории А.М. Галагана в комментариях профессора Я.В. Соколова. – Житомир: ЖГТУ, 2007. – 84 с.

305. Сэй Ж.-Б. Трактат политической экономии / Ж.-Б. Сэй. – М.: 1896. – 584 с.

306. Теоретичні основи інтеграції капіталів / В.О. Кузьмінський // Фінанси України. – 2003. – № 2. – С. 124 – 131.

307. Теория финансов / Под ред. Н.Е Заяц. – Минск: Вишэйшая школа, 1997. – 160 с.

308. Терехов А.А. Контроль и аудит. Основные методические приемы и технология / А.А. Терехов, М.А. Терехов – М.: “Финансы и статистика”, 1998. – 208 с.

309. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб’єктів господарювання: [навч. посібник.] / О.О. Терещенко – К. : КНЕУ, 2003. – 554 с.

310. Ткач В.И. Международная система учета и отчетности / В.И. Ткач, М.В. Ткач. – М.: Финансы и статистика, 1991. – 160 с.

311. Туган-Барановський М.І. Політична економія: курс популярний / М.І. Туган-Барановський. – К. : Наукова думка, 1994. – 264 с.

312. Тупичев М.А. Об основной фигуре кругооборота фондов социалистических предприятий / М.А. Тупичев // Вопросы экономики. – 1974. – № 5. – С. 29-32.

313. Уманців Г.В. Облікова інтерпретація інтелектуального капіталу в контексті становлення інформаційної економіки / Г.В. Уманців // Бухгалтерський облік і аудит. – 2008. – № 9. – С. 9–15.

314. Уолш К. Ключевые показатели менеджмента: Как анализировать, сравнивать и контролировать данные, определяющие стоимость компании: [пер. с англ.] – 2-е изд. – М.: Дело, 2001. – 360 с.

315. Уорд К. Стратегический управленческий учет / К. Уорд; [пер. с англ.]. – М.: ЗАО "Олимп-Бизнес", 2002. – 448 с.

316. Управління затратами підприємств: [монографія] / Г.В. Козаченко, Ю.С. Погорелов, Л.Ю. Хлапьонов, Г.А. Макухін. – К.: Лібра, 2007. – 320 с.

317. Управління підприємствами: сучасні тенденції розвитку : [монографія] / Н.П. Гончарова, О.С. Федонін, Г.О. Швиданенко та ін. / За ред. проф. О.С. Федоніна. – К.: КНЕУ, 2006. – 282 с.

318. Усач Б.Ф. Контроль і ревізія : підручник / Б.Ф. Усач. – Вид. 4-ге, [перероб. та доп.]. – К. : Вид-во "Знання-Прес", 2002. – 253 с.

319. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов / М.М. Федоров. – Економіка АПК. – 2009. – №3 – С. 4.

320. Финансы: [учебник для вузов] / Под ред. М.В. Романовского, О.В. Врублевской, Б.М. Сабанти. – М.: Перспектива, 2000. – 520 с.

321. Финансово-кредитный словарь. – В 3-х т. – М. : Финансы и статистика, 1965. – 511 с.

322. Финансы / Под ред. В.М. Родионовой. – М. : Финансы и статистика, 1995. – 400 с.

323. Финансовый менеджмент: [учебн. курс] / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, Эльга, 2001. – 528 с.

324. Фінансовий менеджмент: [навч. посіб.] / За ред. Г.Г. Кірейцева. – Житомир: ЖІТІ, 2001. – 432 с.

325. Фінансовий менеджмент: [навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.] / А.М. Поддєрьогін, Л.Д. Буряк, Н.Ю. Калач / За ред.

А.М. Поддєрьогіна. – К.: КНЕУ, 2001. – 294 с.

326. Фінансовий менеджмент : [підручник] ; за ред. проф. А.М. Поддєрьогіна. – К. : КНЕУ, 2005. – 536 с.

327. Фінансовий облік [Текст]: підручник / С.Ф. Голов [та ін.]. – К.: Лібра, 2005. – 976 с.

328. Фінансовий словник / [авт.-уклад. А.Г. Загородній, Г.Л. Вознюк, Т.С. Смовженко]. – [4-е вид., випр. та доп.]– К. : Знання, 2002. – 587 с.

329. Хеддервик К. Финансово-экономический анализ деятельности предприятия. [пер. с англ.] / К. Хеддрвик. –М.: Финансы и статистика, 1996. – 355 с.

330. Хендриксен Э.С. Теория бухгалтерского учета / Э.С. Хендриксен, М.В. Ван Бреда; [пер. с англ. И.А. Смирновой]; под ред. проф. Я.В. Соколова. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 574 с.

331. Хикс Дж. Р. Стоимость и капитал / Дж. Р. Хикс. – М.: 1993 – 276 с.

332. Хозяева С.Г. Учет и отчетность при ликвидации и реорганизации юридических лиц [Текст] /С.Г. Хозяева. – М.: Бухгалтерский учет, 2006. – 232 с.

333. Хорин А.Н. Рыночно-ориентированная финансовая отчетность: отчет о стоимости [Текст] / А.Н. Хорин // Бухгалтерский учёт. – 2006. – № 16. – С.50-57.

334. Хорин А.Н. Справедливая стоимость как бухгалтерская оценка [Текст] / А.Н. Хорин, М.Г. Успаева // Бухгалтерский учет. – 2002. – № 23. – С. 65-66.

335. Цыганков К.Ю. Очерки теории и истории бухгалтерского учёта / К.Ю. Цыганков. – М.: Магистр, 2007. – 462 с.

336. Чабанова Н.В. Бухгалтерський фінансовий облік [Текст]: посібник. / Н.В. Чабанова, Ю.А. Василенко. – К.: Академія, 2002. – 672 с.

337. Чумаченко М.Г. Бухгалтерский учет прошлое, настоящее … будущее? / М.Г. Чумаченко // Світ бухгалтерського обліку. – 1997. – № 1. – С. 2-7.

338. Шеремет А.Д. Комплексный экономический анализ деятельности предприятия / А.Д. Шеремет. – М.: Экономика, 1974. – 398 с.

339. Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку: [навч. посіб.] / В.Г. Швец. – К.: Знання – Прес, 2003.– 444 с.

340. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер. – М.: Эксмо, 2007. – 864 с.

341. Що таке екстранет та інтранет сайту? : [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.webi.com.ua/faql?arid=ukr42000&tag_type_number=4.

342. Щодо витрат підприємства, пов'язаних з транспортуванням запасів / Лист МФУ від 14.03.2005 № 31-04200-30-10/3778 [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1023.1990.0

343. Экологическая философия. Биоэтика. Экогуманизм. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://turboreferat.ru/ethics/jekologicheskaya-filosofiya-biojetika-jekogumanizm/28044-136503-page2.html

344. Экономика : [учебник] / Под ред. А.С. Булатова. – М. : Изд-во БЕК, 1994. – 632 с.

345. Экономическая энциклопедия “Политическая экономия”. – М.: Советская энциклопедия, 1979. – Т. 3. – 496 с.

346. Экономическая теория: [под ред. И.К. Ларионова] – М.: Издательский Дом “Дашков и Ко”. 2001. – 732 с.

347. Энтони Р., Рис Дж. Учет: ситуации и примеры [пер. с англ. / под ред. и с предисл. А.М. Петрачкова.]. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 560 с.

348. Этрилл П. Финансы и бухгалтерский учет для неспециалистов / П. Этрилл, Э. Маклейни. – М.: Альпина Бизнес букс, 2006. – 512 с.

349. Яремко І.Й. Теорія бухгалтерського обліку: [навчальний посібник] / І.Й. Яремко. – Львів: “Новий Світ-2000”, 2004. – 240 с.

350. Adelstein R., Peretz S.I. The competition of technologies in markets for ideas: copyright and fair use in evolutionary perspective. // International Review of Law and Economics, 1985. – № 5. –С. 209-238.

351. Bhimani A., Horngren Ch.T., Datar S.M., Foster G. Management and

Cost Accounting (4th edition). – London: Pearson Education Ltd, 2008. – 959 p.

352. Brealey R.A., Mayers S.C. Principles of Corporate Finance. / R.A. Brealey, S.C. Mayers – Mc-Grow-Hill Inc. International Edition, 1991.

353. Carrol R.F. Intellectual capital in the new Internet economy (Its meaning, measurement and management for enhancing quality) / R.F. Carrol, R.R. Tanesey // Journal of Intellectual Capital. – Vol. 1. – 2000. – № 4. – P. 296-311.

354. Elliot B., Elliot J. Financial Accounting and Reporting (12th edition). – London: Pearson Education Ltd, 2008. – 889 p.

355. George J. Staubus. Revenue and Revenue Accounts. Accounting Research, July 1956. – P. 284-294.

356. Lucey T. Management accounting (3rd edition). – London: DP Publications Ltd, 1992. – 558 p.

357. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. / F. Machlup – Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1962. – 416 pp. Later ed. (1980) published under title: Knowledge, its creation, distribution, and economic significance.

358. Michael Selz. Coleman's Familiar name Is Both Help and Hindrance. The Wall Street Journal, May 17, 1990. – P. B2 (Western edition).

359. M'Pherson P.K. Accounting, empirical measurement and intellectual capital/ P.K. M'Pherson, S. Pike // Journal of Intellectual Capital. – Vol. 2. – 2001. – № 3. – P. 246-260.

360. Petty R. Intellectual capital literature review (measurement, reporting and management) / R. Petty, J. Guthrie //Journal of Intellectual Capital. – Vol. 1. – 2000. – № 2. – P. 155-176.

361. Previts G.J. A history of Accounting in America / G.J. Previts, B.D. Merino. – N.-Y., 1979.

362. Raimond J. Chambers. Accounting. Evoluation and Economic Behavior / Raimond J. Chambers. – Hemel Hempstead Prentice Hall, 1966.

363. Wicksell K. Finanztheoretische Untersuchungen, nebst Darstellung und Kritik des Steuerwesens Schwedens / K. Wicksell. – Jena: 1964. – 283 s.

364. Wyat A. Towards a financial reporting framework for intangibles (Insights from the Australian experience) // Journal of Intellectual Capital. – Vol. 3. – 2002. – № 1. – P. 71-86.

Наукове видання

Т. Г. Камінська

ОБЛІК І КОНТРОЛЬ КРУГООБОРОТУ КАПІТАЛУ

Монографія

Підписано до друку 22.05.2013 р.
Формат 84×108/32. Папір офсетний № 1
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 28
Тираж 300 примірників.